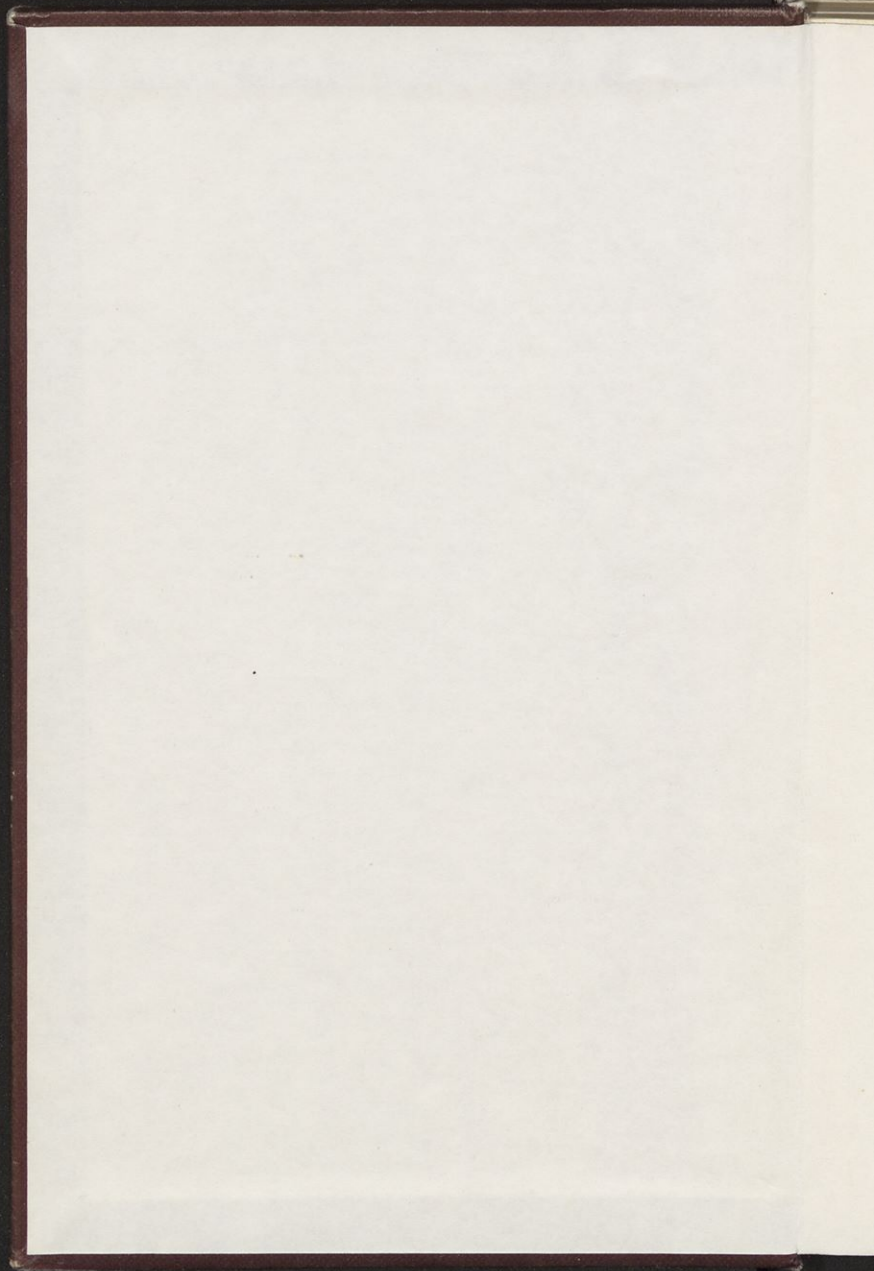

Jaro Dolar
SPOMINI

**V PREDDVERJU
LITERATURE**

SPORT

Jaro Dolar

158051

SPOMINI

V preddverju literature

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

1995

459658

Copyright © by Jaro Dolar / Založba Obzorja Maribor

Izid knjige je finančno podprla Mestna občina Maribor

459658

0 6 -11- 1995

1995 13214

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Univerzitetna knjižnica Maribor

886.3-94(092.3)

DOLAR, Jaro

Spomini : v preddverju literature / Jaro Dolar. – 1. izd. –
Maribor : Obzorja, 1995

ISBN 86-377-0778-7

COBISS-ID 38073345

Priznam: ta memoarni mozaik ni nastal »na splošno željo«. Bil je samo moj prijatelj France Filipič, ki me je nagovoril, da sem se tega lotil. Tudi naslov prvega dela mi je svetoval. Seveda se zavedam, da odgovornosti za svoje pisanje ne morem zvaliti nanj. Morda je celo precenjeval pomembnost mojih spominov, saj v veliki meri nisem bil glavni akter dogajanja okoli sebe, ampak često samo statist, ki je v svojem spominu beležil bolj svoje odzivanje na to, kar se je dogajalo, kot pa da bi skušal objektivno popisati same dogodke.

V misel mi prihajajo znameniti pisci memoarjev, recimo Churchill, ki je ne samo posegal v svetovno zgodovino, ampak ji je znal nadeti tudi literarno formo, ali Goethe, ki je videl in ustvarjal svoje življenje kot pesnitev, a tedaj mi postane skoraj tesno. Če sem se odločil, da tudi jaz popišem, kar sem doživel; je to predvsem zato, da za trenutek, morda zadnji, pretehtam, kar sem v življenju počel. A poleg tega osebnega motiva imam tudi upanje, da s tem morda v bralcu obudim spomine na pripovedovanja njegovih dedov in očetov, ki so se podobno kakor jaz odzivali na dogajanja okoli sebe in v sebi, in s tem dodam majhen kamenček k podobi neke dobe.

I. MARIBOR – MESTO MOJE MLADOSTI

Prva svetovna vojna

»**POLEMOS**«. Svoj prvi spomin lahko točno opredelim. Moralo je biti leta 1915, vsekakor pred vstopom Italije v vojno (maja 1915). – Bilo je v »salonu« – tako smo po obvezni meščanski navadi imenovali sobo, v kateri je bilo nekaj foteljev in veliko zrcalo. Pred njim je stal oče v uniformi. Neznansko mi je bil všeč in nikakor nisem mogel razumeti mame, ki je jokala. Oče je odhajal na fronto.

Oče mi je kasneje pripovedoval, kako je prvič slišal za izbruh vojne. Bil je na potovanju v Atenah, ki ga je moral iznenada prekiniti, kajti navsezgodaj je izpred hotela zaslišal klice: »Polemos!« Z njimi so poulični prodajalci časopisov naznanjali, da se je začela vojna. Naglo se je vrnil prek Brindisija domov.

Še kasneje sem o tem slišal v šoli, pri pouku grščine, saj je bil moj profesor grščine tedaj na potovanju skupaj z očetom, ki je bil prav tako profesor grščine in latinščine. »Ko sva z Dolarjem, ne s tem, ki grščine ne zna, ampak z njegovim očetom, hodila po Atenah...« Tako nam je Zevs, ki so ga v zasebnem življenju – ali ga je sploh imel? – klicali profesor Jerovšek, z dolgo anekdoto o kupovanju žemelj razložil, da se »e« v epsilonu izgovarja široko in ne ozko.

Bioskop. Čeprav sem bil še otrok – ob prevratu sem imel sedem let –, imam na prvo svetovno vojno kar nekaj spominov. Tedaj sem šel prvič v kino, ki so mu rekli bioskop. Predstava je bila v gledališču, ki so ga namreč zaradi mobiliziranih igralcev spremenili v bioskop, v katerem so predvajali reportažo o vojni. Ne vem, ali je tudi mama upala, da bo videla očeta, jaz sem bil trdno prepričan, da ga bom zagle-

dal lepega in junaškega v uniformi. Silno razočaran sem bil, namesto očeta sem videl le smešno hiteče vojake in neme topove, iz katerih se je kdaj pa kdaj pokadilo. Pianist, ki je spremljal predstavo, je najbrž zamujal z učinkom, ki naj bi zbujal vtis o grmenju topov. O očetu pa nič.

»**HAMSTERN**«. Debenjakov slovar navaja za to nemško besedo »nabavljanje na zalogo«. Med vojno pa je dobila ta beseda mnogo ožji pomen. Ko so bile domače zaloge izčrpane in ko se v trgovinah ni dobilo nič več, so gospodinje hodile na kmete nabavljat hrano. Ker denar kmalu ni imel več prave veljave, je bilo treba zamenjavati. Kmetje so hoteli »zohen« – reči, obleke, rjuhe, perilo – za mast, moko, jajca, kmalu pa tudi za krompir. Sprva so gospodinje hodile po okolici, kasneje pa je bilo treba iti vedno dalje, tja, kamor druge meščanke še niso prišle in kjer se je dalo še kaj iztržiti. Mama je s takih pohodov prihajala pozno zvečer vsa izmučena domov, kdaj pa kdaj tudi razočarana. Mi seveda tudi.

Še ene nemške besede se spominjam: »**WRUKEN**« – rumena koleraba, ki nam nikakor ni dišala. Mama jo je mešala med krompir. Ker pa je bila bolj rumena kot krompir, smo jo otroci takoj prepoznali in znali tako zajemati, da je koleraba ostala mami. Gotovo je mama to našo zvijačo spregledala, a ni rekla besede. Kako brezobzirni smo lahko otroci! Mama je vidno hujšala. Kmalu po vojni je izgubila vse svoje zobe. Na srečo ji je znani zobozdravnik dr. Kac naredil tako dobro protezo, da je z njo lahko orehe trla.

KURJAVA. Premoga ni bilo. Delili so ga na kilograme. Ker pa ni bil na karte, se je bilo treba zanj nastavlјati. Spominjam se, da sem dobil tudi jaz torbo iz povoščenega platna. Na Lentu, kjer so ga delili, je bila že dolga vrsta. Stali smo kdove kako dolgo. Končno so nam, mami in vsakemu od otrok, odtehtali količino, ki nam je pripadala. Odšli smo domov. Pot do doma v Wildenrainerjevi ulici, blizu sodišča, se je vlekla.

PETROLEJKE. Doma smo imeli tudi petrolejsko peč. Stala je v »salonu« in na njej so običajno stale rože, ki jih je bilo v »salonu« vedno mnogo. Zakurili smo v njej res le izjemoma, ker je strašno smrdelo. Sicer pa je kmalu zmanjkovalo tudi petroleja, ki ga je bilo pravzaprav le za petrolejke. Čiščenje cilindrov je bil posel mojih sester. Marsikdaj je tak cilinder počil, posebno če je nanj kanila kaka kaplja. Če se je to zgodilo in ni bilo doma rezervnega cilindra, smo nadaljevali ob svečah. V dnevni sobi je bil tudi lepo oblikovan petrolejski luster s tremi bronastimi držaji za po tri sveče. Sam luster in sveče smo prižigali samo za božič.

ULICA. Še preden sem šel v šolo, sem bil pravzaprav ves dan na ulici. Tu sem se srečeval s fanti in dekleti, ki so govorili nemško. Tudi jaz. Moj najboljši prijatelj je bil Hansi. Stanoval je v sosednji hiši z dvoriščem, ki se je dotikalo našega. Nekaj časa, ko sem spal v kuhinji, v postelji, ki se je dala skrčiti in čez dan pokriti, da nam je bila za mizo, sva imela posebne vrste signalizacijo. Na steni, precej visoko, je bilo zrcalce, tako, ki se je dalo po potrebi premikati. Ne vem, ali mi je sestra Lidunka pritrdila zrcalce na steno tako, da me je Hansi, ko je na balkonu svoje kuhinje poslal zajčka na to moje zrcalco, prebudil zajček, kajti pristal je natanko na mojem licu. Potem sva šla na cesto in se igrala. Bil sem seveda bos kakor on. Kdaj pa kdaj so se nama pridružili otroci iz pritlične hiše, ki se je stiskala med tronadstropnice. Niso bili na dobrem glasu in mama ni rada videla, če smo se družili.

»**POLENTA-TIGER**«. Kdo ve, kdo ga je tako krstil. Ker smo se ga vsi bali, smo ga s tem imenom, ki se nam je zdelo smešno, najbrž hoteli nekako omalovaževati. Bil je policaj, o katerem so se širile strašne stvari. Baje je na eni sosednjih ulic zaplenil žogo in jo z bajonetom prebodel. Tudi aretiral da je že koga, ki ga je dobil, ko so igrali nogomet na ulici. Čeprav so bile ulice v okolici sodišča v zatišju in je le redkokdaj pripeljal mimo kak voz; nas je policija preganjala. Kadar koli se je za ogrom pojavil Polenta-tiger, smo hitro pospravili svoje suknjiče, ki so nam rabili kot vrata pri голу, in se

razbežali. Poleg nogometa na ulici pa je bilo prepovedano tudi sankanje po pešpoti. Gotovo zato, ker se je tako sankališče spremenilo v pravo drsališče. Nekega večera, pravzaprav še v polmraku, sem se sam sankal, tako da sem se zagnal in potem nekaj metrov naprej drsel po stezi, kar se je pojavil pred menoj sam Polenta-tiger. Izogniti se ali pobegniti ni bilo več mogoče. Bal sem se, da mi bo zaplenil sanke, ki sploh niso bile moje, ampak mi jih je posodil Drago. Polenta-tiger pa je bil začuda prijazen in me je samo posvaril, naj tega ne delam več. Odneseš sem sanke nazaj in se res nisem več sankal. Oče mi namreč sank ni kupil. Verjetno je bilo zanj, ki je bil kmečki sin, to nepotreben izdatek, saj se na vasi niso sankali, ampak so se dričali po polomljenih polovicah sodov. Nekaj dni po tem dogodku smo izvedeli, da je Polenta-tiger naredil samomor. Vsi smo bili nekako poparjeni. Zdi se, da nam je bila mala vojna, ki smo jo z njim bojevali, nekako potrebna. Naše igre so izgubile svoj »nevarni« mik.

POGREBNI ZAVOD. Na koncu Jože Vošnjakove ulice (tako se je uradno imenovala, slovnici navkljub) je stal nad vrati v kmečko dvorišče velik napis: Pogrebni zavod. Za nas otroke, ki smo se igrali na obeh velikih travnikih ob cesti, so bile lesene duri, ki so vodile na dvorišče, vedno izredno zanimive. Skozi late smo gledali, kako so nosili seno v hleve, v hlevih pa so bili konji. Pravzaprav ne posebno veliki, mnogo manjši od tistih, ki so vozili sode s pivom ali kak drug težek tovor. Ob pogrebih so se duri odprle in črni konji z visokimi čopi nad glavami so vlekli mrtvaški voz. Spominjam se, da sta bila kdaj pa kdaj vprežena kar dva para. Takšen je bil pogreb prvega razreda. V svoji otroški preproščini sem si živo zaželel, da bi tudi na mojem pogrebu bila vprežena dva para. O tem, da bi bilo treba za to preje umreti, nisem razmišljal.

GRBAVEC. V pritlični hišici poleg naše je stanoval tudi grbavec. Skozi našo vežo je hodil naprej skozi plot, kjer je odrinil nekaj lat. Rekli so, da je bil nekoč vrtnar in da je zato ostal tako zgrbljen. Menda je v drugem delu mesta beračil. Jaz ga

nikoli nisem videl. Za našo hišo, kamor je hodil grbavec, je bilo odprto smetišče, na katerem sem prvič v življenju zagledal podgano. Ker so o podganah veliko govorili, smo se jih bali. Začuda niso prešle na naše dvorišče, najbrž jim je bilo tam lepše. Razen tega pa so naše smetišče, ki je bilo zidano in zaprto, dokaj redno praznili.

Na treh dvoriščih, ki so bila, dokler si nismo med latami v plotih naredili prehodov, sprva z ograjami ločena, so stale tri zidane smetišnice. Za otroke vseh treh hiš pa tudi iz sosesčine so bile te smetišnice zborna mesta, nekakšne »agore«, podobne grškim antičnim trgom. Tu smo sklepali in načrtovali, kaj in kako se bomo igrali.

STARI MOST. Fantje smo se v glavnem zadrževali na ulici pred našo hišo, včasih tudi na sosednji pri sodišču. Tako nas je mama še vedno lahko priklicala. Kdaj pa kdaj pa smo se spustili tudi na daljša raziskovanja. Mama seveda o tem ni smela ničesar vedeti. Prišli smo prek Glavnega trga, kjer so pred vojno in še po njej branjevke imele svoje stojnice, prav do starega lesenega mostu. Še danes je na Lentu videti njegov ostanek. Kar se zavedam, je bila pot prek njega prepovedana. Pri novem mostu se je šlo po stopnicah pod Theresienhofom (Veliko kavarno) na Lent. Od tod do mostišča je bilo le nekaj korakov. Preskočili smo zasilno ograjo in že smo bili na mostu. Približno na sredini je manjkala vsaj ena deska in je bilo treba praznino preskočiti. Pogled na deročo Dravo pod mostom je bil vsaj zame, ki sem bil bolj strahopeten, kar nekam grozljiv. Ne vem, če se je tudi drugim godilo tako. Vsaj priznali si tega nismo. Na desni strani Drave se je po enem samem uličnem zavoju prišlo do kavarne Drau (hiša še danes stoji, še pod nivojem Trga revolucije). Ta pa res ni bila na dobrem glasu. Kadar koli je med odraslimi nanesla beseda na to kavarno, so si nekaj šepetali in se obnašali zelo skrivnostno, kar je pomenilo, da gre za nekaj, kar še ni za nas. Kasneje sem izvedel, da so se tam zbirale prostitutke. Vojakom je bil obisk kavarne prepovedan. Ne spominjam se, kdaj so most podrli. Na mariborskem tednu je bilo razstavljeno kmečko pohištvo, o katerem je pisalo, da je narejeno iz lesa, ki je bil

menda posebno trd, ker je pod vodo v dolgih letih otrdel. V spominu mi je ostalo, da je bil nekako rdečkast.

NARODNI DOM. Za vse nas je bil Narodni dom nekaj imenitnega. Ko sem prvič zašel vanj, sem odprl neka vrata, za katerimi so okoli dolge ovalne mize sedeli trije ali štirje stari gospodje, zatopljeni v branje časopisov. Pozneje sem se zavedel, da je bila to zadnja postaja znamenite mariborske čitalnice, ki je bila nekoč kot druga med slovenskimi čitalnicami ustanovljena leta 1861 in se je poslej selila v različne prostore. V pritličju je bila Ljudska knjižnica, ki je bila v začetku odprta samo dvakrat na teden, v nedeljo od pol desetih do dvanajstih in v četrtek od sedmih do osmih zvečer. Tu smo si sokolski naraščajniki lahko brezplačno izposojali knjige. – V restavraciji, kamor smo hodili ob posebno slovesnih priložnostih, in tam celo kosili, je bil na mizi kovinast šparovček z napisom »Mal položi dar domu na oltar«, kamor so gostje vlagali drobiž, ki je ostal od računa. Na dvorišču, kjer so bile poleti mize, je bilo tudi pokrito kegljišče. Ne pomnim, da bi kdaj kdo tam kegljal. Oče je pripovedoval, da je neki avstrijski nadvojvoda na svoji poti z vlakom skozi Maribor vprašal po tej izredno lepi stavbi, ko se je peljal mimo nje. S kislim obrazom so mariborski Nemci, ki so ga spremljali, rekli, da gre za »das windische Haus«.

MELJE. Naši ilegalni izleti so segali celo v Melje. Na oglu pred podhodom je stala gostilna Vlahovič, ki je imela spredaj še dolg drog, da so kmetje lahko privezovali svoje konje, kadar so se tam ustavljali. Naprej na drugi strani podhoda je bil prostran travnik, kamor so ob semanjih dnevih prignali mnogo goveda. Za nas so bile krave in telički, ki so mukali, posebno zanimivi. Med njimi so hodili mešetarji in se kriče pogajali za ceno. Še naprej je bil brod na Dravi. To je bila najbližja možnost, da si prišel na Pobrežje. Kadar smo kasneje morali na pokopališče, smo se vozili z brodom. Nedaleč od pristanišča je bil star rečni mlin, ki je naglo razpadal. Ne vem več, kdaj so ga odstranili. Če se prav spominjam, je bil na brodu samo en brodnik. Ko je pripeljal

nekako na sredo Drave, je pričvrstil veliko krmilo in začel pobirati mostnino. Skrbno je pazil, da se mu kdo ne bi izmuznil.

FELBERJEV OTOK. Rekli so mu tudi Kačji otok. Vse pravljice o kačji kraljici so se v moji domišljiji nanašale na ta otok. Bilo je nekaj skrivnostnega v tem, nekaj, kar me je dolgo zaposlovalo. Šele ko se je v moji okolici vedno bolj uveljavljalo ime Felberjev otok, je vse skupaj izgubilo nekaj čara. Felber, ki je bil lastnik otoka in dobršnega dela dravske obale, je bil menda kar precej premožen posestnik. Na jasi sredi otoka je bil travnik, na katerem so kosili travo, ki so jo nato na velikem čolnu vozili čez Dravo. Bajе se je nekoč zgodilo, da se je čoln prevrnil. Tedaj je bila izgubljena vsa košnja, morda je tudi kdo utonil. Ko je otok prevzela občina, so ga prekrstili v Mariborski otok in tam zgradili za tisti čas zelo moderno kopališče in seveda most, ki je povezoval otok z obalo. Na njem je bila nekaka mitnica, v kateri so kontrolirali vstopnice, ki pa so veljale samo za pol dneva. Le redkokdaj se je kateremu bolj pogumnemu posrečilo, da se je ob nepazljivosti kontrolorja z dopoldansko karto lahko izmuznil, seveda le proti večeru, ko je bil naval večji.

Mnogo kasneje je neki podjeten inženir pripeljal na Dravo velik motorni čoln in vozil ljudi iz mesta na otok. Čeprav je bila peš pot na otok precej dolga, se podjetje ni obneslo, ker je bila vožnja predraga.

Preden smo se lahko kopali na otoku, smo imeli kopališče kar na prostem na Felberjevem obrežju. Za kabine nam je služilo bližnje grmovje. Po nekem nenapisanem običaju smo imeli nekakšno signalizacijo. Ko so te starejši fantje spoznali, da si že »zrel«, so te obstopili. To je pomenilo, da si moral pokazati dovolj poguma in preplavati Dravo. To seveda ni bilo tako preprosto, ker je Drava tam precej deroča in so plavalci pristali precej daleč doli na Pobrežju. Potem je bilo treba, seveda v kopalkah, teči proti toku in nekje v Studencih spet nazaj. Ta proga je bila mnogo manj naporna in manj nevarna. Na progī dol pa se je bilo treba izogibati vrtincem za stebri velikega mostu. Priznati pa je treba, da so bolj izkušeni plavalci novinca ob obeh straneh spremljali in

opozarjali, da je treba plavati natančno po sredi med stebroma. Ko sem se naučil plavati, sem ta »izpit« opravil tudi jaz.

SPLAVI. Za mariborskimi Benetkami, gostilno, ki je segala precej globoko v Dravo, je bilo pristanišče za splave. Često smo jih gledali, ko so pluli mimo našega kopališča na prostem. Nekateri, ki so bili pogumnejši, so priplavali do splava, se povzpeli nanj in vozili do pristanišča. Splavarji jih niso radi videli. Običajno so zavili v gostilno, ki je slovela kot splavarska gostilna. Bilo mi je zelo žal, ko so jo podrli, saj je bila značilna za Lent.

REINLOVI. V tretjem nadstropju nad nami so stanovali. Mati – vdova je sicer znala slovensko, a le »po domače«, po koroško. (Tu se je pokazala germanizacija v vsej svoji premetenosti: preprostim ljudem je bilo treba dopovedati, da sploh ne govorijo slovensko. Poudarjali so razlike med knjižnim jezikom in narečjem. Kakor da nemščina ne bi imela narečij, ki so se od knjižnega jezika še bolj oddaljevala kot pri slovenščini.) Oba njena sinova, Pepi in Karel, sta znala samo nemško. Starejši Karel je igral na citre in zbiral izrezke o avstrijskih vojaških zmagah iz ilustriranih časopisov; mlajši, Pepi, ki je bil nekaj let starejši od mene, je igral na violino in zbiral znamke. Ne vem, ali je bila njegova pedagoška nespretnost ali moje pomanjkanje talenta – vsa prizadevanja, da bi iz mene naredil virtuoza, so bila zaman. Več uspehov je imel s filatelijo. Začel sem po njegovem zgledu strastno zbirati znamke, ki sem jih tedaj polagal v star zvezek, medtem ko je imel on lep album. Skrbnik obeh sinov je bil gospod Skala, zelo debel možki, ki je stanoval v Mlinski ulici, nedaleč od nas, eno nadstropje pod teto Romano, ki je bila živa kronika družine.

Gospod Skala mi je ostal v spominu, ker je imel velik akvarij, ki je napolnjeval celo precej veliko sobo. Ugajalo mi je, ko sem videl, kako so ribice priplavale k stekleni steni, ko se jim je približal. Po prevratu novembra 1921 so se Reinlovi in gospod Skala preselili v Gradec. Za Pepijem mi je bilo dolgo žal.

KALVARIJA. Mislim, da je bilo še v prvem razredu, ko smo naredili izlet na Kalvarijo. Ustavljali smo se ob kapelicah, ki so bile, razen prve, znotraj poslikane, v prvi pa so bili kipi v živih barvah. Neznansko so mi bili všeč. Na majhni planoti, ki smo ji rekli prvo nadstropje, je bilo sedem hrastov. Baje jih je zasadil plemič v spomin na ženo, ki se je imenovala »Von Sieben Eichen« (sedmero hrastov). Na Kalvariji je bilo mnogo vinogradov z grozdem, po katerem so se nam cedile sline. Tam pa je bil zelo strog čuvaj, o katerem je šel glas, da bi morebitnega tatu takoj ustrelil. Na sosednjem griču je bil Turnerjev gradič. Govorili so, da pelje od njega do gradu v mestu podzemeljski rov, a kasneje smo izvedeli, da ga je zgradil grajski oskrbnik iz kamnja, ki ga je odstranil iz vinograda. Nekega popoldneva me je oče hotel odpeljati k Turnerju, ki pa se tedaj ni počutil dobro in ni sprejemal obiskov. Ne vem, od kdaj sta se poznala, vem le, da je bil večkrat prej pri njem na obisku.

ČITANKA. Zadnje počitnice pred šolo sem prebil pri očetovi sestri, teti Mici na Ponikvi. Stric Zdolšek je bil gostilničar in mesar. Tu sem prvič videl konje na paši. Njihovega neugnanege beganja od enega kraja pašnika do drugega sem se bal. Še huje mi je bilo, ko sem videl, kako so se telički upirali na poti v klavnico. Sicer pa sem užival kmečko življenje, ki mi je bilo do tedaj tako tuje. Zame je bilo vse zanimivo. Teta Mica je prišla zjutraj z golido toplega mleka iz hleva; kmečki lojtrski voz, na katerem sem se lahko peljal; krave, ki so bile tako prijetno tople in prijazne; zajtrk z mlekom in koruznimi žganci. Kar prehitro je bila tu jesen. Mama je prišla pome in mi prinesla prvo čitanko. Nisem je bil vesel, ker je bilo v njej le malo slik. Slike iz Erbenove pravljice o Zlatolaski so bile pač nekaj povsem drugega. Mama mi jo je prebiralala in mi kazala slike. Še danes, tri četrtoletja pozneje, sem jo lahko pripovedoval vnukinji Kaji.

ŠOLA. Dobil sem torbico-nahrbtnik, ki je bil iz tankega, upognjenega lesa. V njej je bila tablica iz skrila in lesena peresnica z ošiljenim kamenčkom. Kadar sem tekal, je vse skupaj ropotalo, da je bilo veselje. Na tablici sta na vrhovi

viseli gobica, ki je morala biti vedno vlažna, in cunjica, s katero sem lahko pobrisal mokro tablico. V prvi razred vadnice sem hodil na Zrinjskega trgu, tam, kjer je bila kasneje trgovska akademija. Učil nas je profesor Druzovič, znani glasbeni teoretik. Spominjam se sošolca Kurta, ki je znal le slabo slovensko, vadnica je bila namreč slovenska. Ker je bil sin trgovca, ki je verjetno hotel, da bi se mu sin naučil jezika njegovih bodočih kupcev, ga je oče poslal v slovensko šolo. Tudi to se je dogajalo, čeprav res le izjemoma. Ob prevratu je tudi on odšel v Avstrijo. Pisali smo s kamenčkom po tablici. Trajalo je kar nekaj časa, da smo se navadili pisati nekoliko bolj rahlo in kamenček na tablici ni več neusmiljeno škripal. Ne vem, ali je bilo že prvo leto ali šele v drugem razredu, ko smo dobili zvezke. Pisati je bilo treba s peresom: tanko gor, debelo dol. Čeprav smo imeli lepopisje, nikoli nisem pisal posebno lepo. Še nekaj! Tedaj so me ostrigli. Mama in tete so žalovale za plavimi kodri, jaz pa sem bil ponosen, počutil sem se že skoro odraslega. Še nečesa se spominjam: v drugem razredu smo imeli učitelja, ki je imel kaj nenavaden pedagoški pristop. Ob sobotah so bile drugo uro eksekucije. Karkoli je kdo med tednom grešnega storil, za to je bil po prastarih vzgojnih metodah kar pošteno tepen. Učitelj si je po seznamu poklical pred tablo drugega za drugim in zapela je palica. Sobote smo se vsi bali, ker nikoli nisi vedel, če tudi ti nisi na njegovi listi. Jaz, hvala bogu, nisem bil nikoli, saj sem bil tedaj še vzoren učenec.

LESENI JEZIK. Meščanska šola v nekdanji Šolski, danes Ulici 9. oktobra, je bila izključno nemška. Obiskovali so jo bodoči vajenci. Tam so imeli navado, da so ostro kaznovali učence, ki so govorili slovensko. Okrog vratu so jim obesili lesen jezik z napisom: »Ich habe windisch geschwätzt« (blebetal sem po vindišarsko). Ta »jezik« je bil pred drugo vojno še razstavljen v muzeju, po nemški okupaciji ga v muzeju ni bilo več najti.

TEGETHOFOVA SABLJA. Na sredi parka pred realko, danes gimnazijo, je stal mogočni spomenik avstrijskega admirala Tegethofa, znamenitega Mariborčana, zmagovalca bitke pri

Visu leta 1866 proti Italijanom. Opasan je bil z debelimi verigami z njegove ladje. Mimo njega smo hodili v šolo, ki je bila od drugega razreda naprej na Mladinski ulici poleg klasične gimnazije, danes pravne fakultete. Ker smo imeli isto pot, smo šli skupaj: oče, sestra Lidunka in jaz. – Tudi za Tegethofovo rojstno hišo na oglu Gosposke smo vedeli. Kasneje so jo podrli. Pri tem si je izmislil profesor Schaup prvo-aprilsko šalo, da so med ruševinami našli Tegethofovo sabljo. Vest je obšla ves svet, in če je niso tuji časopisi preklicali, ji morda še danes kdo verjame. Na mestu enonadstropne hišice so zgradili za naše tedanje pojme lepo marmorno stavbo, kjer je danes banka. Nekaj časa je bil v pritličju samopostrežni bife.

SCHERBAUMOVA OPICA. Od doma do šole je bilo 12 minut, od šole do doma pa je bilo včasih mnogo več. Prva in glavna postaja je bilo dvorišče Scherbaumove pekarnice, ki je stala nekako tam, kjer je danes Večer. Tam so namreč imeli v veliki kletki pravo, živo opico. Silno nam je bila všeč in od kletke se kar nismo mogli posloviti. Ker smo tako zamudili kosilo, se je mama na moč jezila, kajti kosilo je moralo biti točno ob tričetrt na eno. Oče je imel namreč večkrat popoldan šolo.

ŠPONHAKEL. Vsi smo ga poznali. Ni bil sicer pritlikavec, a zelo majhen je bil, imel pa je precej veliko glavo, na kateri je čepel pošvedran klobuk. Bil je pesnik, ki je zabaval razna omizja z včasih precej spotikljivimi verzi, zato so mu radi dajali piti. Njegov najbolj znani izrek je bil: »Poleti bi rad sneg kidal, pozimi pa bi rad travo kosil, občina pa mi noče dati dela.« Po prevratu ga nisem več videl. Verjetno ni bilo več nemške družbe, ki bi se njegovim dovtipom smejala.

BURKARTOV BEBEC. Pred našo hišo je bila velika vrtnarija. Njena lastnica je bila Burkartova, ki smo jo videli z okna stalno na vrtu, kjer je pokrivala in odkrivala tople grede. Imela je tedaj že odraslega sina, ki je, ne vem zakaj, leto in dan nosil kratke irhaste hlače. Sicer pa morda sploh ni bil njen sin, ampak je samo stanoval pri njej. Ker je bilo rečeno,

da ni pri pravi, smo si ga grdo izposojali. Kazali smo mu osle, in kadar je metal kamenje za nami, ali kadar je celo tekel za nami, smo se junaško razbežali. Verjetno sem bil že tedaj bolj neroden od drugih, da me je nekoč ujel. Prijel me je zelo trdo in mi pogledal v oči. Mislil sem, da me bo konec od strahu. On pa je bil naenkrat ves prijazen in me prosil, naj ga naučim pisati in brati. Bil mi je pripravljen plačati. Prišel sem v zadrego. Moral sem priznati, da se nemških črk še nismo učili. Vedel sem namreč, da doma govorijo nemško. Razočaran me je izpustil. Ko sem ta svoj doživljaj povedal fantom na ulici, smo se nehali norčevati iz njega.

Vrtnarijo so kasneje prevzeli frančiškani. Verjetno jim jo je Burkartovka zapustila. Vsaj zdi se mi, ker sem v hišici na vzhodnem oglu vrtnarije videl frančiščkane, ki so hodili mimo naše hiše, saj je bila to najkrajša pot iz frančiškanskega samostana. V hišici so se zbirali mladi fantje.

TURADOV POGREB. Ena izmed mariborskih velikih trgovin je bila last H. J. Turada. Mariborčani ga niso imeli radi. Verjetno je bilo tedaj v njih tudi nekaj antisemitizma. Kratici H. J. so razrešili v »Haupt Jud Turad« (glavni žid Turad). Bil je, kakor bi danes rekli, židovski fundamentalist, ki je, kot kaže, imel znance in sorodnike po vsem svetu. Spominjam se njegovega pogreba, ki je bil za Mariborčane prava senzacija. Spreddaj so hodili rabini v dolgih belih oblačilih in trobili v zavite ovnovske rogove. Grozljivi glas mi je še danes v spominu.

TRANSPORT RANJENCEV. Nekega dne me je mama vzela s seboj na Koroški kolodvor. Tam je stala garnitura vagonov, označena z velikimi rdečimi križi. Mama je hodila od vagona do vagona, da bi izvedela kaj o očetu, ki menda že dolgo ni pisal. Mene je bilo groza, ko sem gledal obvezane vojake. Misel, da bi lahko zagledal očeta tako obvezanega, sem hitro zatrl.

BELJAK. Očetov bataljon so z ruske fronte prestavili na italijansko. Oče je sporočil, da se bodo za kak dan ustavili v Beljaku. Z mamo sva se peljala očetu naproti. Prenočila sva v hotelu in čakala, čakala. Gledala sva skozi okno do noči,

očeta pa od nikoder. Končno me je mama spravila spat. Ko sem se zjutraj zbudil, sem zagledal očeta, ki me je dolgo objemal. Popoldan, bil je krasen sončen zimski dan, me je oče vzel s seboj na nekakšno vežbališče ali kaj. Posadil me je k sebi na konja, ki pa ni bil bel, kakor sem pričakoval. Vojaki, ki so stali v vrsti, so me veselo pozdravljali. Zdi se, da je bil oče dovolj priljubljen in si je to lahko privoščil.

»**BOMBNI NAPAD**«. Bilo je v prvem razredu, najbrž tik pred koncem vojne, ko so nas osnovnošolce in učiteljščnike spravili v klet. Rečeno je bilo, da se je nad Mariborom pojavilo sovražno letalo. Strašno smo se bali. Ko so starejši to videli, so namenoma loputali z vrati. Ves preplah je bil seveda odveč.

KÄFERJEVA KAVARNA. Na jugovzhodnem oglu Slomškovega trga, kjer smo se po osvoboditvi zbirali kulturniki in je danes dom upokojencev, je bila kavarna Käfer. Vsaj zdi se mi, da se je tako imenovala. V njej so se med prvo vojno zbirali avstrijski višji štabni oficirji s soške fronte. Štab je bil tedaj v Mariboru – dovolj daleč od bojev. O tej kavarni so po svetovni vojni pripovedovali najrazličnejše štorije.

STRIC MILAN. Teta Romana je bila poročena s podpolkovnikom Milanom Avanzinijem iz Podgore. Ko sem ga spoznal, je bil že hudo star, vsaj zdelo se mi je, ker je imel že sivkasto brado. V Maribor je prišel po upokojitvi, ko se je fronta bližala Gorici. Pri njem je teta živela pravo aristokratsko življenje. Rada je pripovedovala, da so oficirji, ki so vsak teden prihajali k svojemu komandantu na tarok, morali imeti bele rokavice. Ker je bila teta lepa in je imela postarjega moža, so se oficirji morali menjavati: vsakokrat sta prišla dva druga.

Čeprav stric Milan ni znal slovensko, se je 1918 odločil za Jugoslavijo in zanj optiral. Verjetno je pri tej odločitvi bilo razen sorodstva v Mariboru pomembno tudi njegovo bivanje v Šibeniku, kjer je preživel dovršen del svoje vojaške kariere. Ko je 17. 9. 1919 umrl, so mu na grobu dali častno salvo, kar se mi je zdelo silno imenitno. Ne pomnim, da bi ga kdaj videl v civilu. Stalno je bil v uniformi in svojega stanovanja

ni zapustil. Sedel je na fotelju, kadil in bral. Bil je član nekakšnega bralnega krožka. Vsak teden je prihajal k njemu kurir in zamenjaval revije, ki jih je pošiljala Scheidbachova, trgovka s knjigami in papirjem. Zapomnil sem si jo, ker je tudi po prevratu dosledno govorila samo nemško. Bila je med mariborskimi Nemci v posebnih časteh. Večina trgovin v Gosposki je bila namreč v nemških rokah – še dolgo po prevratu. Stric Milan je bil prvi, ki mi je pokazal, kako se piše črka »o«. Pokazal mi je kljuko, ki jo je bilo treba obesiti ob koncu črke. Imel je navado, da je sam skuhal kavo in jo zjutraj prinesel teti, ki je spala v drugi sobi. Nekega večera je v šali rekel, kaj bi se zgodilo, če zjutraj ne bi prinesel kave. Zjutraj pa ga res ni bilo. Teta je tiho šla v kuhinjo, skuhala kavo in jo prinesla stricu v posteljo. Ko ga je poljubila, je bil že mrzel. Umril je sredi noči.

Ekskurz: Družinske legende

BABIČINA KRONIKA. Doma hranim več kot sto let staro kroniko, oziroma razne podatke o mamini družini, ki jih je zbirala in pisala babica. Štiri debele knjige segajo nekako do začetka 18. stoletja. Tej kroniki se vidi, da jo je pisala »pismena« ženska, ki se je v svoji mladosti udeleževala javnega življenja v Kladnem (mestecu nedaleč od Prage) in o njem zvesto poročala v časopis »Lada«. Med zanimivimi zgodbami, ki opisujejo malomeščansko življenje češke kolonije na Dunaju in seveda tudi matično »Kralovstvi Česke«, kakor ga babica dosledno imenuje, je zgodba o mojem prapradedu, ki je doživel 107 let. Mož se je z osemdesetimi ponovno poročil. Ker je bil menda precej premožen, najbrž ni šlo za romantično ljubezen, ampak za nevesto, ki pa je morala čakati 27 let, da je postala vdova. Umrta je eno leto kasneje. Moja teta Romana, ki je družinsko tradicijo dobro poznala, je pripovedovala, kako je bilo. Nekega jutra se je ta moj davni prednik prebudil in rekel: »Sanjal sem, da sem pogoltnil svoj (edini) zob«. »Naj pogleda, če ga še ima,« je rekla žena. Teda so se v »boljših« družinah še onikali ali pravzaprav

»onkali«. Ko se je izkazalo, da ga res nima več, se je starec tako ustrašil, da je umrl. Sanjati o zobeh pomeni namreč smrt, je sodila teta, ki je bila kakor vse velemestne malomeščanke izvedenka za vraže. V mamini družini jih je bilo zelo mnogo, toliko, da je bilo vse življenje z njimi prepredeno.

»RAZŠLI SO SE KOT RAKOVA DECA«. Tako smo komentirali tetino pripovedovanje o babičini družini. Govorila je o sorodnikih, ki so se raztepli na vse štiri strani neba. Ena teta se je poročila z Vaclavom Pazdralom, ki je odšel v Ameriko in tam postal baptistični škof. Spominjam se, da se je moja sestra Nada s Pazdralovimi do svoje smrti dopisovala. – Damjan Antonovič Vogel (babičin brat) je naredil v Rusiji veliko kariero. Postal je profesor na tehniški visoki šoli v Moskvi in bil predstojnik tehniškega inštituta. Nabral si je najvišja odlikovanja (Sv. Stanislava in Sv. Ano). Doma hranim fotografijo s pripisom, ki ga je babica namenila svojim otrokom: »Posnetek velikega trenutka, ko vaš stric vodi carja Nikolaja II. po svojem inštitutu«. Slika je morda zanimiva, ker prikazuje vso svečano povorko. – Mamina sestra Adela bi morala priti kot uradnica na avstrijski konzulat v Carigradu, a je prej umrla. Moj bratranec Fred, sin strica Vinde, je bil več let v Carigradu zastopnik neke firme. Včasih se sprašujem, ali sem tudi jaz podedoval kaj te nemirne krvi. Najbrž ne, saj sem tistih nekaj emigrantskih let zunaj Slovenije umiral od domotožja.

MOJ DED IN 1848. Posebno zanimiv je bil moj ded Josef Hora. Doma je bil iz Svinakova, nedaleč od Prage. Kot trinajstleten deček je baje že nadomeščal učitelja, kadar je bil ta odsoten. Šel je študirat v Prago. Ker pa doma klub precejšnjemu bogastvu ni bilo denarja, mu je brat, ki je vozil premog v Prago, vsak teden pripeljal hlebec kruha, nekaj sira in kolače – pečeno testo z raznimi marmeladami (tudi meni jih je mama napekla, ko sem šel v Ljubljano študirat). Leta 1848, ko je bila Praga oblegana, je ded, precej močan kmečki fant, pomagal nositi na barijade kamenje, ki so ga grebli iz tlaka. Tudi babica ugotavlja, da se je čutil poklicanega služiti svoji domovini. Nekaj časa sem bil nanj zelo ponosen,

čprav ga nisem poznal, saj je umrl, še preden sta se oče in mama poročila. Mama je pripovedovala, da so ga često obiskovali razni obrtniki, s katerimi se je tedaj seznanil. Teta Romana, ki je bila, kot rečeno, precej aristokratsko razpoložena, mi tega nikoli ni omenila.

DEDOV KROŽEK. Kot v tistih časih še zelo redek inženir je tudi ded naredil kar lepo kariero. Umrl je kot železniški inšpektor, kar je po oceni moje babice bila visoka funkcija. Predtem je preromal nič manj kot deset postaj kot postajenačelnik. Ne vem, ali je bila to normalna pot v karieri, ali pa se je vlekla za njim njegova slovanska usmeritev. Vsekakor so se njegovi otroci rodili vsak v drugem mestu. Moja mama v Linzu – deset let pred Hitlerjem. Pokoj je preživel na Dunaju, kjer so Horovi stanovali v trinadstropnici v Ottakringu. V njegovem domu je bilo vedno mnogo študentov, morda zato, ker so bila dekleta dovolj čedna, gotovo pa jih je ded tudi zavestno zbiral okoli sebe in na ta način izpričeval svojo slovansko vzajemnost. Vsekakor je imel v življenju dunajskih Čehov znatno vlogo, o čemer je pričala v dunajskem češkem narodnem domu vzdana spominska plošča, ki so mi jo pred vojno še lahko pokazali. Hitlerjeve vladavine na Dunaju gotovo ni preživela. Med študenti je bila velika večina Slovencev, poleg mojega očeta še Nahtigal, Pivko, Prijatelj, in verjetno še kdo, ki sem ga izgubil iz spomina. Zdi se, da se je mami in tetam najbolj vtisnil v spomin prav Nahtigal. Ko sem kot bruc prišel o božiču domov in pripovedoval o svojih profesorjih ter omenil Nahtigala, je mama vprašala, ali je še vedno tako veder in poln šal. Ne, to ni mogel biti on! Belobrad in nadvse resen je bil v slovanskem seminarju simbol znanstvenika. Morala je imeti v mislih čisto drugega. In vendar je bil on. Teta mi je pripovedovala o njem kar mikavno anekdoto. Ko so se na lojtrskem vozu vračali domov (morda so zamudili vlak?), je Nahtigal stavil, da bo morala četa vojakov, ki jim je prihajala naproti, tako čedne gospodične pozdraviti. Postavil se je in začel peti cesarsko himno. In vojaki so res pozdravili.

Čprav moja mama ni bila najmlajša v družini, je bila pravzaprav nekakšna pastorka. Njena dolžnost je bila, da je

gostom kuhala kavo in jim svetica po stopnicah, kadar so odhajali. Ker se ni mogla udeleževati pogovorov, sta se z očetom morala »zmeniti« kar na stopnicah. Starše smo radi dražili, ali jima je pogosto ugasnila sveča. Oče je namreč znal dobro češko, ker je na svojo željo služil vojake v Pragi. To je bilo pač v Avstriji še mogoče.

STRICEK Z MUŠTACI. Razen Slovencev je prihajal v hišo tudi znani dunajski slavist Josef Karasek, ki je kmalu doktoriral in se poročil z Melanijo, mamino starejšo sestro. Zanimiv je njegov poskus s slovansko literarno zgodovino, ki je v začetku stoletja izšla pri znani znanstveni založbi Göschen. V ruščini in poljščini sta izšla prevoda tega dela, ruski je celo ilustriran. Danes seveda marsikatera sodba ne vzdrži več. Ostal mi je v spominu, ker je imel tako dolge brke, da si jih je lahko dal za ušesa. Zaradi jetike je hodil po raznih evropskih zdraviliščih. Ko je začel vedno pogosteje bruhati kri, je moral svoja številna dela in članke diktirati teti, ki je imela izredno lepo, zelo drobno pisavo. Z neverjetno potrpežljivostjo in veliko ljubeznijo je stregla možu do njegove smrti. Otrok nista imela, zato sta me imela menda posebno rada. Ko je stric leta 1916 umrl, sva šla z mamo na Dunaj na pogreb. Bilo je že po pogrebu, ko sem neusmiljeno zajokal, gotovo ne, ker bi se zavedal smrti, ampak sem se joka »nalezel«. Poldi, ki je bila pri stricu pomočnica, sicer pa kot dolgoletna članica družine hudo gospodovalna, brez nje se ni smelo nič dogajati, ta Poldi je prišla na idejo, da bi me poslali v živalski vrt. Tu sem doživel svoje prvo veliko razočaranje. Zaman sem iskal dvoglavega orla, kakršnih je bilo psovod po Dunaju na vsakem koraku. Dogodka se dobro spominjam, ker so se mi vsi od srca smejali. Tako sem nehote razbil težko pogrebno razpoloženje.

STRIC KARASEK IN VAN GOGH. Stric je bil velik zbiratelj umetnin. V njegovem stanovanju so se zbirali razni pisatelji, pesniki in slavisti. Kot kulturni urednik nemškega časopisa »Wiener Zeitung« je obiskoval umetniške razstave in jih menda tudi ocenjeval. Ne vem, kako je prišel do van Goghovih »Sončnic«. Verjetno še v času, ko te slike še niso dosegle

tako astronomskih cen. Tik pred drugo svetovno vojno je umrla njegova žena, teta Mela, ki smo jo zaradi njene širokosrčnosti radi imenovali teta iz Amerike, saj ni bilo božiča, da se ne bi izkazala s svojimi darovi. S svojo oporoko nas je vse presenetila, posebno pa mene. Razen čeških knjig in korespondence, tudi z Aškercem, kar je odšlo v Prago, je zapustila nemško knjižnico meni. Ob njej pa je s precejšnjimi težavami s carino prišlo v našo družino tudi nekaj slik, ki jih je stric kupoval na razstavah. Tako tudi van Gogh. Seveda nismo vedeli, da gre za tako dragocenost. Menda cel mesec ali kaj je visela slika v našem salonu. Tedaj pa se je izkazalo, da do van Gogha nismo imeli pravice. Namenjen je bil profesorju Jaromiru Doležalu, ki je ob desetletnici stričeve smrti napisal kar dvesto strani debelo knjigo o Karasku. Iz hvaležnosti je teta zapustila sliko njemu. Pomota je nastala, ker sta bili dve sliki s sončnicami. Na zapuščinski razpravi so sliki zamenjali. Tako so druge sončnice pristale pri nas. Še zdaj jih imam. Všeč so mi, saj so tudi te lepo delo. Ob zamenjavi sta morali obe sliki še enkrat čez mejo. Bilo je spet kar nekaj težav s carino. Na srečo nihče ni vedel za vrednost slik.

CESARJEVA KOČIJA. Na Dunaju sem videl tudi cesarjevo kočijo. Poučili so me, da moram paziti na kočijažev bič. Če ga je držal naravnost, je bilo treba kočijo pozdraviti, ker je bil v njej cesar, če pa je držal bič postrani, ni bilo treba pozdravljati, ker je bila kočija prazna. Cesar je še istega leta umrl. Tako sem zaman čakal, da bi zaslutil cesarja.

BREZ RODOVNICA. Moj oče je bil v Mariboru zelo znana osebnost. Spominjam se, da sem bil kar malo ljubosumen nanj, saj so me ob predstavljanju stalno spraševali: »Ste vi sin profesorja dr. Antona Dolarja? Bil je moj profesor ...« Ali: »Bili smo skupaj kot Maistrovi borci.« Kdaj pa kdaj celo: »Med vojno je bil znan kot izreden jezdec.« Ob neki priložnosti sem se v vlaku seznanil s starejšim gospodom, ki mi je hvalil očetove jahalne sposobnosti. Nisem verjel, da gre za istega človeka. Šele ko sem prišel domov, mi je oče pripovedoval, da je nekoč »prijahal« konja. Bilo je menda na Mad-

žarskem, ko je nekega madžarskega oficirja konj vrgel s sedla. Da bi opral svojo sramoto, je obljubil tistemu, ki bo ostal v sedlu vsaj eno uro, da konja lahko obdrži. Očetu je to uspelo, a ostal je rajši pri svoji Liski, ki je je bil vaje. Verjetno tudi ona njega.

Rodil se je v Hotinji vasi, nekaj kilometrov južno od Maribora. O njej je pel ljudski pesnik Anton Lobnik: »Vas je okrogla kot zemeljska obla, da komaj bi taka na svetu se dob'la«. Res so stale hiše na vasi v polkrogu okoli velikega ribnika. Že zelo zgodaj, kmalu po rojstvu, je izgubil očeta, ki ga seveda niti poznal ni. Tudi o treh sestrah, ki so umrle kmalu po porodu, ni vedel ničesar. Še njihovih imen ni poznal, čeprav so bile gotovo krščene. Po tradiciji so prišli Dollarji iz Radvanja, oziroma Hočkega Pohorja. Na starih specialkah je bila kmetija celo označena, iz česar bi se dalo sklepati, da so bili svobodnjaki, vsaj tako mi je to mnogo pozneje razložil profesor Baš. Tudi na današnjih specialkah jo je še mogoče najti. Oče je svojega očima zelo spoštoval in ga, kakor je na kmetih navada, tudi vikal. To se je zdelo nam, ki smo starše seveda tikali, nenavadno. Toda oče se nikoli ni utrudil in nas je na tak način spoštovanja vedno znova opozarjal. Mnogo pozneje, ko sem bil birmanski boter fantu, vnuku vdove, ki se je očetov očim z njo po babičini smrti poročil, je postal dedec, tako smo mu rekli, precej zgovoren. Pripovedoval mi je marsikaj iz svojega življenja. Bil je špehar, ki je vozil špeh v Maribor. Tedaj so bili posebno ponosni na to, če je imela svinja za ped špeha. Tudi o risih, ki jih je bilo tedaj še precej na Pohorju, mi je pripovedoval. Trdno je verjel, da se risu ne moreš skriti, saj vidi tudi skozi zid. Pravil mi je tudi, da je moral za študij mojega očeta in njegovega polbrata prodati par volov. Rekel je, da se je potem zavlekel na parmo in ves dan jokal. Očetov polbrat, stric Francelj, je že v nižji gimnaziji omagal, oče pa se je potem, ko je bil izkupiček za par volov izčrpan, preživljal z inštrukcijami.

ŠE ENA BABICA. O svoji materi oče ni veliko pripovedoval. Spominjam se, da je nekega dne prinesel povečano fotografijo matere, ki jo je dal uokviriti. Obraz je bil prej strog kakor prijazen. Precej oster nos, črni lasje, mnogo gub, rekel

bi, da je bila precej tipična predstavnica dinarske rase, kakor so naslikane po nemških rasnih učbenikih. Oče je vedel povedati, da je imela zelo veliko dela. Poleg običajnih gospodinjskih opravkov je po kmečki tradiciji imela na skrbi svinje, ki jih je krmila in čistila. Kadar so katero od svinj zaklali, ji je bilo hudo in ji je prigovarjala: »Jenjaj si, saj bo kmalu vse mimo.« Prav gotovo bi se bila klanju rada izognila, a seveda ni bilo mogoče, ker niso imeli deklet. Če je bila huda, to pa je bilo zelo zelo redko, je rekla očetu: »Tibingar nemarni!« Ta več kakor tristoletni ostanek protireformacije je presenetljiv, ker priča, da je segala slovenska reformacija tudi prav v bližino Maribora.

– V očetovi knjižnici sem med raznimi papirji našel zvezek z otroško pisavo. Ko sem očeta vprašal, kdo je to pisal, mi je priznal, da je bil pisec on sam. Mati ga je nekega večera peljala k starki na koncu vasi, kjer je moral iz starih papirjev prepisati »Sveti prief«, ki je, kot sem prebral, padel blizu Jeruzalema na zemljo. Žal mi je, da si vsebine nisem zapomnil, ker se mi je zdela smešna. Oče je hranil zvežček kot spomin na mater in na svojo mladost.

»**GOSPOČKI BOG IN KMEČKI BOG STA DVA BOGA**«. Tako je zavrnila babica mojega očeta, ko ji je skušal dopovedati, da s postom pretirava in da Cerkev od nje ne zahteva take strogosti. Moja babica se je namreč ves advent do božiča strogo postila. Ne samo, da ni zaužila nobenega mesa in jajc, ampak je jedla samo kuhano zelenjavo in krompir. Oče je pripovedoval, da se je pred božičem že opotekala od slabosti. Delo pa seveda ni smelo čakati.

NA UNIVERZI. Sprva je oče pravzaprav hotel študirati medicino. Pri nekem predavanju iz anatomije pa mu je menda postalo slabo. Rekel je, da se mu je še ponoči sanjalo o tem, kako je profesor rezal razne organe. Odločil se je za klasično filologijo in slavistiko. Da bi se lahko preživljal, je stenografiral predavanja za nekega barona, ki mu menda ni bilo vredno hoditi na predavanja, saj si je svojega stenografa lahko plačal. Kot anekdoto je pripovedoval oče, da je njegov baron po smrti svoje kuharice hotel nadoknadi izgubo. Ne

vem več, koliko prosilk, ki so znale vse skrivnosti aristokratske kuhinje z najfinejšimi sladlicami, je zavrnil, ker mu niso znale pripraviti riža, ki se je moral sipati.

BOGATA NEVESTA. Preden se je oče poročil, je vzel očima s seboj na Dunaj. Ko je ta zagledal trinadstropno hišo, v kateri so Horovi stanovali, je očeta pohvalil, da si je izbral bogato nevesto, ker je mislil, da je to hiša njenih staršev. Oče je menda porabil precej energije, da je očimu dopovedal, da tudi nevestine pridne roke nekaj veljajo. Morda je bilo tudi to vzrok, da je oče kupil trinadstropno hišo, ki smo jo mnogo let odplačevali. Zato smo živeli zelo skromno.

Ko sem pod vplivom Travnerjevih predavanj in člankov o čarovniških procesih začel še sam raziskovati, sem med mariborskimi sodniki naletel na ime Dueller, sodnika, ki se je v Mariboru posebno odlikoval po svoji protičarovniški gorečnosti. Iz našega imena, ki se je izgovarjalo zelo ozko z naglasom na prvem zlogu, sem sklepal na svojega daljnega sorodnika iz znamenitega protičarovniškega procesa leta 1580.

Prevrat in plebiscit

WINDISCHES VIERTEL. Proti koncu vojne sem se, še najbolj pod vplivom svoje sestre Lidunke, začel zavedati, da sem Slovenec. Slišali smo, da so graški študentje razbili nekaj oken na Narodnem domu. Oče, ki je bil v odboru Posojilnice, mi je mnogo pozneje pripovedoval, da so šipe namenoma zavarovali pri nemški zavarovalnici, ki je morala poravnati škodo. Nemci so Wildenrainerjevo ulico radi imenovali »Windisches Viertel«. Tu so na začetku ulice stanovali Verstovškovi. Ob prevratu je stal pred vrati vojak, verjetno eden od srbskih ujetnikov, ki so se pridružili generalu Maistru. Dr. Karel Verstovšek je bil namreč predsednik Narodnega sveta za Štajersko. Potem so bili Pipuševi, Pirčevi – dr. Pirc je bil oče znanega šahista Vasje Pirca. Sledili so Tribnikovi – Drago-Popčič je bil moj prijatelj, s katerim sva se, ko je začel hoditi tudi on v šolo, veliko igrala.

– Potem smo bili mi (na Wildenrainerjevi 13) in prav na koncu je bila špecerijska trgovina Ličarjeve s sestrama Bračičevima, ki sta bili pri nas pogosto na obisku. Špecerijo pa smo jemali redno pri Vertnikovi na Sodni ulici. Ker je bilo to pol poti s trga, je tam mama rada počivala. Imela je poseben stol in tiho poslušala (mama namreč sploh ni bila kdove kako zgovorna), kar so stranke pripovedovale.

Nekega dne smo videli skozi okno četico študentov, ki je strumno prikorakala in nekaj vzklikala. Vodil jih je nekaj starejši moški, ki je nosil bambusovo palico kakor sabljo. Mama nas je radovedne vlekla stran od okna, ker se je bala, da bi kdo vrgel kamen v šipo. A po nepotrebnem. Četica je strumno, kakor je prišla, spet odkorakala.

STARO GLEDALIŠČE. Ko je bil mariborski muzej še v prvem nadstropju šole na Cankarjevi cesti, smo ga večkrat obiskovali. Najbolj me je zanimal model mariborskega gledališča z zame tedaj komplicirano mašinerijo. Ker smo doma imeli nekaj, kar je bilo podobno lutkovnemu gledališču s kulisami, ki jih je bilo mogoče obračati in so na eni strani kazale gozd, na drugi pa salon, ter s fiksnimi, iz lepenke izrezanimi figurami, ki jih je bilo mogoče voditi s trdo žico, sem si želel, da bi imel tudi doma take možnosti, kakršne je kazal model.

Še dolgo časa potem, ko je bilo gledališče že v slovenskih rokah, je bil glavni zastor v findesièclovskem stilu s tipično žensko figuro in Mariborom v ozadju.

Mimo naše hiše je hodil moški, ki je imel monokel. Zame je bil izredno zanimiv. Nikakor si nisem mogel razložiti, kako lahko drži stekelce v očesu. Ne vem več, kdo mi je povedal, da je bil to ravnatelj nemškega gledališča Siege. Stanoval je nedaleč od naše hiše v Cvetlični ulici.

»**RAZOROŽITEV MESTNE SCHUTZWEHR**«. Tako je 23. novembra 1918 zapisal oče v kroniko, ki jo je začel pisati nekaj dni prej. Ker pa je Maister vso stvar pripovedoval mnogo obširneje in govoril o »trdem orehu«, ki da ga je moral streti oče, sem mnogo pozneje vendarle izzval očeta, da je pripovedoval. V spomin se mi je vtisnil dramatični trenutek, ko je Maister menda s samokresom v žepu proglasil, da prevzema

poveljstvo Maribora. – Očetova naloga je bila, da zavzame vojašnico. Posrečilo se mu je, da je častnike prestrašil. Še preden so se zavedeli, so bili že razoroženi. Postavil je stražo in odhitel menda na magistrat. Tedaj je padla prva žrtev. Poročnik Gugel je na vsak način hotel iz sobe. Ker je vztrajal, ga je vojak ustrelil v trebuh. Oče je prihitel, a seveda ni mogel ničesar več storiti. Stenografiral je izjavo enega od avstrijskih častnikov in si jo dal podpisati. Glasila se je: »Leutenant Gugel war sich seines Unglücks selbst schuld«. (Poročnik Gugel si je bil svoje nesreče sam kriv).

Epilog: 27. 5. 1919 je v Kroniki zapisano: »Zaslišan pri vojnem sodišču zaradi Vinc. Gaiserja, ki je 23. 11. 1918 ustrelil nem. por. Gugla.«

Ko so Nemci leta 1941 zasedli Maribor, so očetu očitali, češ da je bil »der Mörder des Leutenants Gugel« (morilec poročnika Gugla). Bil je med prvimi, ki so jih zaprli, a seveda ne samo zato.

POEZIJA IN »POEZIJA«. Ob prevratu so časniki pogosto objavljali tudi pesmi. Poleg Maistrovih, Župančičevih in Gradnikovih jih je bilo nekaj, ki so bile plod vsesplošnega navdušenja. Poleg anonimnih pesnikov je posebno navduševal Blaž Zafošnik. Objavljal je v Malih novicah pa tudi v Mariborskem delavcu. Nekaj sem se jih naučil na pamet. Najbolj udarna je bila pesem o novi Jugoslaviji. Zadnji verzi se glasijo:

*Jugoslavija je vstala,
močna, trdna kakor skala.
Pridi Nemeč, pridi Lah,
pred nikomer nas ni strah.*

Nekega dne, ko sva bila z očetom v mestu, sva srečala pesnika. Oče me je spodbudil, da sem mu pesem zrecital. Pohvalil me je, jaz pa sem bil ponosen, da sem spoznal pravega, živega pesnika. Sklenil sem, da postanem tudi jaz pesnik, ne pa samo častnik, kar je postalo v lestvici vrednot manj kot pesnik. Morda je za tako vrednotenje odločilo ne-

kaj v rdeče usnje vezanih knjižic na mizici v salonu. Med njimi se spominjam Župančičeve zbirke »Čez plan«.

ROSINOVI. Tedaj smo se mnogo družili z Rosinovimi. Dr. Franjo Rosina je bil poleg predsednika dr. Karla Verstovška in profesorja Frana Voglarja član Narodnega sveta za Štajersko. Z očetom sta se poznala seveda še pred prevratnimi dnevi, v katerih so si postali slovenski intelektualci posebno blizu. Njegova hčerka Tanja, prijateljica moje sestre Nade, je prihajala pogosto k nam in se udeleževala naših družinskih slavij. Spominjam se vpisa v njeno spominsko knjigo. Ne vem, kdo je bil avtor, vsekakor ni šlo za Tanjino rodoljubje, o katerem sploh ni bilo dvoma in ki ga je bilo tedaj povsod na pretek. Zapisano je bilo:

*Biti slovenske krvi, bodi Slovenki v ponos!
Vsaka, ki ta zataji, je prismojena gos.*

Njen brat Fedor je umrl še mlad za jetiko. Tudi on je pred smrtjo pesnil: »Umreti, bratje, težko ni, pustiti Nado, to boli.« Nada pa je bila moja sestra.

DRUGA PLAT. Ko so Nemci spoznali, da je nemštvo v Mariboru v nevarnosti, so se tudi tu pojavile pesmi po časopisih. Najstrastnejši so bili verzi mariborskega nemškega pesnika župnika Ottokarja Kernstocka:

*Lieber schwarzumrauchte Trümmer
als ein windisch Maribor*

(Raje razvaline v črnem dimu kakor vindišarski Maribor). Tudi otroci na ulici so se čez noč spremenili. Ker nismo hoteli več govoriti nemško, predvsem pa, ko so se pojavljale slovenske zastave, so nas zmerjali: »Weis-blau-rot – windische Krot« (Belo-modro-rdeče – vindišarska krastača).

Tedaj je v »Marburgerici« izšlo več člankov o nemškem Mariboru, saj je ljudsko štetje pokazalo, da imajo Nemci v Mariboru veliko večino. Oče je rad poudarjal, da je vsa okolica slovenska, saj nemška gospodinja na trgu še jajc ni

mogla kupiti, če ni vedela, kako se »Ei« reče po slovensko. Mnogo pozneje sem se na Dunaju v neki družbi srečal z Nemcem, ki mi je zatrjeval, da bi »nemški« Maribor moral pripasti Avstriji. Ker pa sem se spominjal svojih obiskov na Dunaju, sem vedel, da bi po tej logiki Dunaj moral pripasti Češkoslovaški. Kako češki je bil dunajski II. okraj, sem dokazoval s tetino postrežnico Poldi, ki se nikoli ni naučila pošteno nemško, saj je vse lahko opravila v češčini.

MARIBORSKI ČASNIKI. Prevratni čas je bil čas časnikov. V dobi, ko še ni bilo ne radia ne televizije, so se novice vrstile druga za drugo. Ljudje so jih kupovali v glavnem po ulicah, kjer so jih prodajalci kriče ponujali. Poleg konservativnega »Slovenskega gospodarja«, ki je imel več kot polstoletno tradicijo, je na katoliški strani izhajala »Straža« v uredništvu Franja Žebota, popularnega klerikalnega politika, ki so mu pravili »zlati Franček«, in »Male novice«, trikrat na teden, včasih na enem samem listu. Na drugi strani pa je bil »Mariborski delavec«, ki je v podnaslovu poudarjal, da je »neodvisen delavski list«. Njegov namen je bil, da pritegne delavce, ki so bili pod močnim nemškim vplivom, a je že po enem letu pod uredništvom profesorja Frana Voglarja postal glasilo liberalcev.

Neprimerno starejšo tradicijo je imela nemška »Marburger Zeitung« (od 1929 »Mariborer Zeitung«). V glavnem je bila, ko se je časnikarska vojna že podela, zelo dobro urejevana in so pri njej sodelovali tudi slovenski razumniki, dokler ni kasneje vedno očitneje zastopala hitlerjanske ideje.

Božič 1918. Imeli smo veliko božično smreko. V svojem navdušenju je oče v nekakšni škatli izrezal črke S H S in vse oblepil z rdečim papirjem, v sami škatli pa so gorele tri svečke, da so se črke lepo videle. Tega božičnega okrasa pa nismo obesili na drevo, ampak na okno. Hodili smo na cesto gledat in smo bili navdušeni. Ne vem, ali so mimoidoči, ki jih na božični večer gotovo ni bilo mnogo, dovolj cenili našo tiho manifestacijo.

Drugi dan je bilo slavnostno kosilo. Sestra Zora, ki je tokrat vpisala v družinsko kroniko ves menu, je besedo »ri-

sotto s pravim rižem« (s slovenskim pravopisom je bila skregana, ker zapisa »rižoto« v šoli še »niso vzeli«) trikrat podčrtala.

Nekako v tem času so me poslali v špecerijsko trgovino, o kateri se je slišalo, da imajo v njej prave bele žemlje. Ker se mladi nismo spominjali žemelj, smo jih jedli kot največjo slaščico. Mama je mislila, da jih lahko naredi tudi sama, posebno ker smo od sorodnikov na kmetih tokrat le dobili nekaj kil bele moke, a se ji nikakor niso posrečile.

»**HAUPTMANOV PURŠ PA NA GANKI TEPIHE KLOPFA**«. Tako smo označevali mariborsko slovenščino po prevratu. Mnogo let kasneje, ko me je začela zanimati tudi sociologija jezika, sem razmišljal o stavku, ki se mi je kot klasična slovnična paradigma za prehajanje iz bilingvizma v gospodujoči jezik vtisnila v spomin. Spregatev je še ostala, za samostalnike, ki izražajo ne povsem običajne vsakodnevne pojme, pa si brez tujk že ni več mogoče pomagati. Tak jezik so govorili germanizirani Slovenci (»nemčurji«) in vsaj v začetku tudi Nemci, kadar so se morali posluževati jezika, ki so ga zaničevali. Ne vem več, v katerem nemškem časopisu je bilo zapisano, da je »vindišarski« jezik čisto nerazvit, pravzaprav še divjaški. Če hočeš na primer izgovoriti besedo »hči«, moraš kihniti. – Velike zasluge za očiščenje slovenskega jezika so imeli primorski Slovenci-begunci, ki so s svojo pojočo govorico zavzeli mariborske ulice.

ŠOVINISTIČNI PES. Ime mu je bilo Puci. Kar se tiče rodovnika, ni bil čisto navaden pes. Naš Puci jih je imel več. Med svoje prednike je lahko štel foksteriere, verjetno je bil med njimi tudi kak pudel, edina pasma, na katero se ni mogel sklicevati in katere predstavnika ni mogel šteti med svoje slavne prednike, so bili bernardinci, kajti bil je majhen in kratkodlak. Seveda je bil moj ljubljenec, vedno je bil z mano. Tako tudi tistega usodnega dne 15. februarja 1919. Bila sva pred hišo in nenadoma je popadel moža, ki se je pisal Murschetz. Ne vem, ali mu nemški pravopis slovenskega imena ni bil všeč. Rezultat so bile raztrgane hlače in verjetno tudi bolečine, na katere se je žrtev sklicevala. Pucija je bilo treba dati

pregledati, če morda ni stekel. Pregled je opravil naš dobri znanec, živinozdravnik Jaka Lobnik, ki – najbrž na razočarane odvetnika dr. Orosla – ni nič računal. Pač pa je računal dr. Orosel, eden najbolj zagrizenih Nemcev v Mariboru. Vsa stvar je stala 116.20 kron, kar tedaj nikakor ni bilo malo. (Očetova plača je za primerjavo znašala 968 kron.) Dobro si lahko predstavljam, s kakšnim užitkom je dr. Orosel prevzel zastopstvo proti slovenskemu častniku. Tudi Puci je bil obsojen. Sodnik je bil oče, ki je razsodil, da mora odslej nositi nagobčnik. A kmalu zatem je Puci pač zaradi svoje podjetnosti storil smrt pod avtomobilom. Dolgo sem žaloval za njim.

TBC! Kronika (7. 1. 1919) pripoveduje, da sem zbolel. Nekaj dni zatem sem šel k zdravniku. Dr. Kraus je ugotovil »katar pljučnega vršička na levi strani«. Na hrbet mi je naslikal cel zemljevid (rentgena tedaj v privatni praksi še niso uporabljali in so samo trkali in poslušali). Šele dva dni kasneje je oče vpisal, da imam tuberkulozo. In začeli so se v kroniki pravi komunikeji: »Jaro ponoči enkrat zakašljaj. Jaro se počuti subjektivno dobro. Jaro se je ponoči potil. Jaro hira.« In tako skoro vsak dan. Moral sem jesti kreozot, ki mi nikakor ni šel. Ko sem ob neki priložnosti zdravilo izbruhnil, me je mama udarila, a že hip nato so jo oblile solze. Objela me je in mi dopovedovala, da moram zdravilo vzeti, sicer ne bom nikoli zdrav. Če je bila kdaj kaka klofuta dobro naložena, je bila ta. Od tedaj ga ni tako zoprnega zdravila, ki bi ga odklanjal. Zdravili so me na vse načine. Zame so kupovali konjsko meso, ki baje pomaga proti jetiki. Dobival sem skuto in kdove kaj še. Sedel sem ob oknu in gledal na ulico, kjer so se moji vrstniki kepali. Po zdravnikovem navodilu sem smel na sprehod samo, če je termometer kazal 12 stopinj. (Danes bi bilo tako naročilo seveda smešno!) Tedaj sem se šel z očetom sprehajati pred hišo. Z nestrpnostjo sem skoro brez prestanka gledal na termometer. Do leta 1921, ko sem šel na nižjo gimnazijo, sem postopoma okreval.

Da ne bi izgubil leta, sem dobil inštruktorja. K telovadbi v osnovni šoli nisem hodil. Bil sem šibek in bolezen me je oblikovala bolj kakor vse drugo. Ko sem spet prišel na ulico in smo se šli nogomet, smo imeli navado, da smo najprej

izbrali dva kapetana, ki sta si sestavljala moštvo. Mene je vzel kapetan kot najslabšega na koncu, ko so bili drugi že oddani. Kadar je bilo število liho, sem bil sodnik, ki tako ni imel nobene besede. Vsi problemi, ki so nastajali med tekmo, so se reševali s pestmi. Ko sem prišel na gimnazijo, sem seveda moral hoditi k telovadbi. Ker pa med desetletniki velja predvsem tisti, ki dobro telovadi in lahko izpriča svojo moč, sem bil kaj hitro ob ves ugled.

»**ROBINZON**«. Med boleznijo so me hoteli nekako zaposliti. Sestra Lidunka mi je brala. Knjiga je bila na moč zanimiva. Na prvi strani »Robinzona« je bila imenitna slika Indijanca, ki vihti puško. (Mislim, da je bila to ena izmed Turkovih ali Giontinijevih izdaj). Ko pa je bila zgodba najbolj napeta, ob epizodi s Petkom, je sestra nehala brati. »Dalje beri sam,« je rekla, »saj ste vzeli že vse črke.« Bil sem strašno užaljen. Jokaje sem se obrnil na mamo, ki me je sicer vedno jemala v zaščito, a tokrat je ostalo pri sestrinem. Z muko sem črkoval besedilo. Ko sem prišel do pike, sem moral stavek še enkrat prebrati, da bi razumel, za kaj gre. Tako sem se pretolkel skozi prvo knjigo. Dobil sem veselje do branja.

AMERIŠKA KOMISIJA. 27. januarja 1919 je pripotovala v Maribor ameriška komisija, ki naj bi ugotovila razpoloženje prebivalstva. Ker komisija Nemcev ni hotela sprejeti, so ti demonstriali na Glavnem trgu. Ob napadu na policijskega komisarja je prišlo do streljanja. Ker sem bil bolan, seveda nisem mogel na cesto. Sestra Lidunka, ki je bila povsod zraven – sicer ne na samem Glavnem trgu –, je o vsem poročala. Očetov vpis v kroniko: »Nemci z zastavami pred ameriško komisijo«. K temu je pripisala sestra Nada: »Slovenci so streljali na Nemce. 6 mrtvih in več ranjenih«. Naslednji dan: »Doslej že 11 mrtvih«.

Da je vodja ameriške misije Miles obžaloval, ker je bil prav on povod za krvoprelitje, tedaj še nismo vedeli.

»**ALARMANTNE VESTI**«. Kronika je bila v tem času polna raznih, kot je zapisal oče, »alarmantnih« vesti. Enkrat je bilo rečeno, da bosta Beljak in Celovec pripadla Jugoslaviji, dru-

gič zopet po poročilu o »Jugoslaviji«, da bodo Avstrijci dobili Maribor. Razširile so se govornice o Reki in Zadru, mestih, ki naj bi v Italiji dobili avtonomijo. Drugi dan so vedeli natanko, da bo Idrija naša. Temperatura, tudi moja, je naraščala. Iz Pariza so prihajala poročila tako rekoč na tekočem traku. Pozneje, ko je bilo že vse mimo, je nastala anekdota o tem, da veliki trije niso imeli pojma o balkanskem zemljepisju. Tako se je menda eden med njimi baje hudoval nad balkanskim pravopisom: enkrat da pišejo Budimpešta, enkrat pa Bukarešta. (Nimam občutka, da bi na Zahodu v balkanskem zemljepisju do danes kdove kaj napredovali.)

Za 11. 5. 1919 beleži Kronika: »1000 Srbov dospelo v Maribor.«

TUGOMER. Prve slovenske predstave v gledališču, »Tugomerja«, se nisem udeležil, ker sem bil spet enkrat bolan. Pač pa sem pri njej pasivno sodeloval. Moj prijatelj Popči (Drago Tribnik) mi je svoje besedilo pred predstavo večkrat zrecitiral. V kritiki, ki je 30. novembra 1919 izšla v Mariborskem delavcu, je bilo zapisano: »Rastko – mali Drago – se je postavil in bo morebiti enkrat še junak na odru.« Priznam, da sem mu slavo kar zavidal. Zgodilo pa se je drugače: Drago je postal pravnik, jaz pa sem se že precej zgodaj odločil za gledališče.

VELIKOVEC. V začetku maja 1919 je bil oče poklican na šesttedenske orožne vaje. 27. maja pa je v kroniki zapisano, da je šel general Maister na fronto. V tem času je dobil oče nadzorstvo nad nemško dekliško šolo, ki se je prekrstila v Vesno. 30. junija pa je moral oče za nedoločen čas v Velikovec h generalu Maistru, a že kmalu se je za kratek čas vrnil v Maribor. Ne vem, ali je bila kriva moja bolezen, zaradi katere so sodili, da bi bilo dobro, če bi odšel na počitnice, ali pa si je oče želel, da bi imel družino pri sebi. 20. julija smo se preselili za cel mesec v Velikovec. V razredu šolskih sester so nam pripravili zasilna ležišča in tako smo se skoro vsak dan lahko srečevali z očetom, ki je spal v majhni sobici ob uradnih prostorih Narodnega sveta za

Koroško – bil je namreč njegov tajnik. Čas, ki ga je lahko prebil z nami, je bil zelo kratek, saj je bil hudo zaposlen. V tem času je poleg svojega rednega dela uredil tanek zbornik »Koroška vigred«. Spominjam se, da nismo nikoli skupaj jedli, ker so za častnike pripravljali kosilo v posebni sobi v prvem nadstropju.

Da so bile počitnice v Velikovcu tako lepe, se imam zahvaliti sestri Bernardi (upam, da sem si njeno ime prav zapomnil). Nikoli se ni naveličala in me je spremljala na raznih izletih. Lovil sem metulje, ona pa mi jih je pomagala pripravirati.

Po plebiscitu mi je pisala – bila je to ena sploh prvih razglednic, ki so bile naslovljene name: »Mladi Narodni svet« – tako so mi kdaj pa kdaj rekli. Še danes se spominjam prvega stavka: »Tukaj ne lovimo več metuljev ...«

GENERALA MAISTRA se še živo spominjam. Ob neki priložnosti me je vzel s seboj v avto. Bilo je prvič, da sem se vozil z avtomobilom. Sedel sem na priklopnem sedežu, kakršni so bili takrat običajni v avtomobilih, njemu nasproti. Še danes se mi zdi, da slišim njegov glas. Bil je izredno mehak in topel. Ne morem si predstavljati, kako je poveljeval. – Pri tem mi prihaja na misel moj neuspeh na orožnih vajah po drugi vojni na protiavijskem kurzu rezervnih oficirjev v Zadru (sam nisem bil nikoli oficir, ker pred vojno nisem služil v vojski). Takrat mi je tedaj še vitki Stane Dolanc, ki je bil komisar, pri poveljevanju, to je bilo namreč pomemben predmet na kurzu, zabrusil: »Nemoj da ih moliš!«

Iz Velikovca se spominjam drobne anekdote. Na trgu je bila trgovina z napisom Tschebull – ne vem več, kaj so v njej prodajali. Ob zborovanju je Maister pokazal na napis in rekel, da trgovcu ne bi pomagalo, tudi če bi svoje ime pisal s tremi »l«. Svojega slovenskega rodu ne bi mogel utajiti. Vsi so se smejali. Čeprav tedaj še nisem bil v Celovcu, mi je oče, ki je bil pred plebiscitom večkrat tam, povedal, da je bil ob vhodu v mesto čez cesto razpet velik transparent: pred očetom in materjo kleči sin in prosi: »Ne dajta, da bom moral v Macedonijo ajnrukat!« Zgodovinska usoda je hotela, da so morali Korošci celo leto prej »ajnrukat« kot jugoslovanski

rekruti in to še mnogo dalje kot v Makedonijo, na rusko fronto.

Po tem, kar mi je oče pripovedoval, bi lahko sklepal, da sta si bila z generalom Maistrom – ne le, ker je bil pravzaprav njegov tajnik – zelo blizu. Rad mi je pripovedoval, kako se je vedno bal za svoj svinčnik, kadar ga je posodil Maistru, da bi podpisal kako listino. Ob t–ju v imenu Maister se mu je mina redno zlomila. Spominjam se, da je dal Maister še pred natisom svoje »Kitice mojih« rokopis očetu v branje. Ne vem, ali je upošteval njegove nasvete, prav gotovo pa je bilo takih nasvetov gotovo nekaj, kajti oče se je rad imel za arbitra.

Verjetno je bilo njegovo prijateljstvo z Maistrom vzrok, da je ob dogovoru z njegovima sinovoma in z dr. Šnuderlom po Maistrovi smrti prevzel v obdelavo dogodka iz let 1918–1920 ter s tem tudi gradivo iz časa koroškega plebiscita in kolikor je bilo morda še neobjavljenih Maistrovih spominov. Žal je vse to šlo ob nemški zasedbi med drugo vojno v izgubo. Sestra Nada, ki je prišla v Maribor, potem ko so očeta že zaprli, je sicer vse gradivo zavito v črno povoščeno platno v naglici zelo plitvo zakopala v kleti. Po osvoboditvi so na nekaterih mestih skušali kopati, a vsaj po zatrjevanju tistih, ki so kopali, niso našli ničesar. Ker so v kleti naše hiše imeli zaklonišče, ni izključeno, da so ob postavljanju opornikov zadeli na črni ovoj.

AJDA. Še nekaj mi je iz Koroške ostalo v spominu. Na več njivah sem videl v kotu napis iz ajde: S H S. Zdi se, da so nekateri kmetje v kotu njive, kamor so pripeljali gnoj, črke posejali kak teden prej, da so vzcvetele pred drugo ajdo na njivi. Rdeče cvetje sredi še zelene njive je očeta, Maistra in posebno seveda mene navdušilo.

»**VELIKA SRBIJA**«. Da bi se čimprej naučili cirilice, je oče pri našal domov srbske časopise. Med njimi se najbolj spominjam »Velike Srbije«, ki je bila obrobljena s srbsko trobojnico. »Ova bi se zemlja trebała zvati Velika Srbija, pošto smo ju mi na maču zauzeli.« Ne vem, ali je bil ta stavek natisnjen v tem časopisu, ali pa ga je izrekel srbski general, ki je prišel v Maribor. Vem, da se oče, ki je sodeloval pri osvoboditvi

Maribora (preden je padel Beograd), s tem nikakor ni strinjal in je bil prav nevoljen. Navdušenje za Jugoslavijo pa je kmalu prekrilo vse take »spodrsaljaje«. Ne verjamem, da je bil prav general Draškić, ki je kmalu po osvoboditvi prišel v Maribor, »kriv« takega izreka. Ker je bila njegova hčerka Ljubimka Lidunkina sošolka, smo jo vabili na naša slavja. V kroniki 27. 4. 1922 je zapisano: »Jaroslav god! Domači, teta, Ljubimka in Drina Draškić, oba Tribnikova.« Drina je bila menda mojih let. Priznam, da se tega godovanja ne spominjam več. Mnogo let kasneje sem se v Beogradu kot bibliotekar srečal z Ljubimko, tedaj že Jovanović, ki je bila predsednica Zveze društev bibliotekarjev. Bila me je vesela, ker sem zbudil v njej mnogo spominov. Mislim, da je prav tedaj skušala te spomine zapisati. Presenečen pa sem bil, da me je vikala. Čudila se je, da sem tudi jaz pristal med bibliotekarji. »Da sam ja postala bibliotekar, je razumljivo, jer kao generalova kćerka nisam imala druge mogućnosti, ali da ste vi, koji ste bili od nekad levičar, postali bibliotekar, me zaista čudi.« Videti je, da so v Beogradu ljudi z »buržoazno« preteklostjo, ki jim pa med vojno niso mogli ničesar očitati, odpravili v knjižnice, kjer po uradnem mnenju niso mogli škodovati.

ELEKTRIKA. Ne vem, kdaj smo od petrolejk in sveč prešli na karbidovke, ki jih je bilo zaradi smradu zoprno čistiti. Bili smo kar navdušeni, ko so v našem stanovanju napeljali plin. Sprva samo v kuhinji, kjer smo bili ob za nas kar slepeči svetlobi vedno vsi zbrani. 8. decembra 1920 pa je »prvič zagorela električna lučka«. Oče je kar večkrat zapisal, da je moral zaradi kratkih stikov klicati električarja, ker jih tedaj še nismo znali sami popravljati. Žice so bile tedaj še zunaj na steni in pravzaprav niso bile dovolj zavarovane.

MILOŠ. Ne vem, ali je bilo v drugem ali tretjem razredu, ko smo dobili novega sošolca. Pisal se je Miloš Miović. Ker je bil Srb, a je govoril slovensko (njegova mati je bila namreč Slovenka), se nam je zdel nadvse zanimiv. Pri verouku pa nas je čakalo presenečenje. Ko smo molili, je imel na prsih prekrižane roke. Katehet nam je razložil, da je pravoslaven, a da moli istega boga kakor mi, samo na drug način. Kmalu sva

bila prijatelja. Za nekaj časa sva se sicer razšla, ker je šel na realko, a pri skavtih sva se spet srečevala. Rad se spominjam neskončnih debat, ki sva jih imela, kadar sva se sprehajala po Tomšičevem drevoredu. – Ko me je ob mojem infarktu v bolnišnici obiskal in nisem več računal, da bom preživel, me je obšla misel, da se je moj življenjski krog zaključil. Ostal je moj edini prijatelj iz mladosti. Vsi drugi so mi pomrli.

ČREPINJE. Po plebiscitu je oče ostal še dan in pol v Velikovcu. Pod oknom so mu žvižgali in padlo je celo nekaj strelav, da bi ga prestrašili. (Ko sem mnogo let pozneje ob gostovanju mariborske Opere bil v Celovcu in sem se moral predstavljati raznim ljudem, mi je nekdo rekel: »Sind Sie der Sohn des Okupationsofiziers aus 1920?« (Ste vi sin okupacijskega oficirja iz leta 1920?). Zavrnil sem ga, da ta okupacija gotovo ni bila taka kakor Hitlerjeva, kot beremo v avstrijskih časopisih, ki so poudarjali, da s Hitlerjem niso imeli nič in da so bili pravzaprav tudi oni okupirani.

13. oktobra je oče zapisal v kroniko: »Vse stoji pod vtisom koroške katastrofe.« Potem pripis: »Zvečer izgrede po mestu. Razbili so šipe in izropali izložbe nemških trgovcev.«

Naslednji dan sem si lahko razdejanje ogledal. Na Gosposki je bilo vse polno steklenih črepinj. Izložbe z razbitimi šipami so bile prazne. V onemogli jezi, ki jo je kazalo javno mnenje, so jugoslovanske čete zasedle cono A, toda že 19. oktobra so se morale umakniti. Pozneje mi je oče pravil, da je nekdo iz zavezniške komisije, menda francoski oficir, Maistru svetoval, naj izzove nemire. Moralo pa bi biti vsaj nekaj mrtvih, da bi lahko intervenirali, tako pa ... Maister ni pristal.

Gimnazija

KNJIGE, KNJIGE... Moj učitelj profesor Šijanec, precej mrk gospod, pravzaprav ni rad videl, da bi učenci že po četrtem razredu odhajali na srednjo šolo. Morda je imel prav. Spominjam se, kako sem prvič prestopil prag gimnazije. Oče, ki

je bil tam profesor, me je vzel s seboj, da bi mu pomagal urediti šolske knjige, ki jih je Podporno društvo delilo dijakom. Vrata v gimnazijo so se mi zdela težka in so se za mano glasno zaloputnila. Iz sončnega popoldneva sem prišel v somrak gimnazijske veže. V razredu smo knjige, ki jih je bilo več sto, razporedili po klopeh (večidel nemške izdaje latinskih in grških klasikov, pa tudi nekaj slovenskih čitank, pri katerih smo pozneje v razredu morali prečrtati cesarsko himno. Nekateri so to storili kar s črnilom, zaradi česar je tam nastala velika črna lisa, ki se je videla tudi na drugi strani. Novih izdaj namreč še ni bilo.). Vsaka knjiga je dobila oceno ohranjenosti od alfa do gama. V enem šolskem letu ocena ni smela pasti za več kakor eno stopnjo.

SLAVNOSTNA MAŠA. Ob začetku šolskega leta je bila maša v Alojzijevi cerkvi. Pridigo je imel katehet dr. Anton Medved. Ko sem ga drugič ali tretjič slišal, sem se zavedel, da so bile te pridige vsako leto enake: pogled naprej, pogled nazaj, pogled navzgor. Sicer pa je bil dr. Medved zelo priljubljen. Značilno zanj je bilo, da je pozdravljal s celo vrsto pozdravov po vrsti, tudi sokolski »zdravo« je bil vmes. – Podobno kakor v začetku je bilo ob koncu šolskega leta, ko smo imeli proslavo v telovadnici. Tedaj nam je ravnatelj dr. Josip Tominšek govoril o Vidovem dnevu, ki ga ne praznujejo samo Srbi, ampak mi vsi. Saj ima vsak svoj Vidov dan, ko mora obračunati s samim seboj in svoje težave spremeniti v zmage. Med dijaki se je govorilo, da je bil ravnatelj prav tako kakor zdaj za Jugoslavijo prej navdušen za Avstrijo. Sicer pa v tem ni bil sam. V Ljubljani je baje neki politik pozdravil kralja Aleksandra z naslovitvijo »Presvitlice ... presvitlo Veličanstvo«.

BLAGOSLAVLJANJE PRAPOROV. V letih tik po vojni diferenciacija med naprednjaki in klerikalci še ni bila posebno ostra. Za Medveda vem, da je blagoslovil sokolski prapor, morda tudi orjunaškega. Tedaj sem prvič videl nastop orjunašev. Njihova strumnost, predvsem pa uniforme – vse to mi je močno ugajalo. – Nekaj let kasneje, ko sem kot dijak in član »Napredka« bil pogosto v Narodnem domu, sem za-

šel tudi eno nadstropje višje, kjer so imeli orjunaši svojo sobico. Tam sem videl na tabli napisano besedilo njihove himne. V spominu mi je ostal refren: »Bacaj bombe, hura, na sve strane!« Vem, da mi te sorte udarnost že tedaj ni bila všeč.

»JAZ IN GOSPOD RAVNATELJ SVA SKLENILA.« Ne vem, ali je šolski sluga, pisal se je Trepše, res izrekel te besede, vsekakor je po njih zaslovel. Ko je posebno pozimi kot angel pred vrati paradiža pazil, da so si vsi očistili čevlje, mu je manjkalo samo ognjeni meč. Ker je govoril z izrazito primorskim naglasom, smo se – seveda ne pred njim – norčevali. Bil je vsekakor zelo pomembna osebnost. Na skrbi je imel tudi črnilo. V klopeh so bile okrogle odprtine za črnilnike, z njimi smo hodili v odmorih k Trepšetu in ga prosili, da bi nam jih spet napolnil. Odprl je veliko omaro in skoro po nekem obredu vzel veliko steklenico s črnilom in iz nje napolnil naše črnilnike. Pri tem nam je dajal dobre nauke, naj se bolj pridno učimo, včasih pa se je hudoval: »Si že spet tu? Kaj piješ črnilo?«

FRANC. Tudi on je bil šolski sluga. Kako se je pisal, nismo vedeli. Na skrbi je imel fizikalne aparature. Bil je vsekakor izvedenec. Kadar se je profesorju kaj zapletlo, smo se vsi oglasili: »Pokličite Franca!« Profesor je še nekaj časa poskušal, potem pa je stopil v sosednji kabinet po Franca. Ta je pogledal na mizo in že od daleč zapel v pristnem štajerskem narečju: »To ja niste prav povezali. Tota žica sliši sem, ne pa taj.« Dijaki smo uživali. Ker je šlo za profesorja, s katerim si nisva bila posebno dobra, saj me je zadnji trimeser pred maturo vrgel iz matematike, sem profesorju blamažo od srca privoščil.

PLANINŠEK. Ne vem, kdaj je dobil Trepše mnogo mlajšega pomočnika, ki se je pisal Planinšek. Zdel se nam je posebno imeniten, ker je ob sokolskih paradah jahal na konju. Srečala sva se mnogo let pozneje ob stoletnici, odkar so zgradili stavbo mariborske klasične gimnazije. Na proslavi sva sedela skupaj ob isti mizi. Ko sem mu hotel natočiti vina, je

odklonil. Mislil sem, da mu škodi, on pa je rekel, da bi ga lahko policaji ustavili, ko bo zajahal svoje motorno kolo. Planinšek pa jih je tedaj imel kar precej čez devetdeset ...

LATINŠČINA. Sprva sem bil silno navdušen. V prvi gimnaziji je bil moj profesor dr. Verstovšek, ki je bil zelo strog, vsaj tedaj se mi je tako zdelo. Latinščino smo imeli sedemkrat na teden, v sredo prvo in zadnjo uro. Naš teden tedaj še ni imel samo pet dni, ampak šest, in smo morali tudi ob sobotah v šolo. Ne vem pa, ali je bilo še v osnovni šoli ali pa že v gimnaziji, ko so se učne ure skrčile od 60 na 45 minut. Verstovška smo imeli le nekaj tednov, ker se je posvetil politiki. Ne dolgo potem, ko se je vrnil na šolo, je umrl.

DONSKI KOZAKI. 9. septembra 1921 je oče vpisal v kroniko, da je bil na koncertu Donskih kozakov. Najbrž je bil to prvi koncert, ki sem ga poslušal. Kot prvošolec sem bil že nekdo in obisk koncerta je spadal tako rekoč k statusu. Dvorana je bila nabito polna. Drobnemu dirigentu, mislim, da se je pisal Žarov, nikakor nisi mogel prisoditi, da je obvladal cel zbor samo z rokami ... Basi, kakršnih dotlej še nisem slišal, in visoki glasovi, ki so zveneli kot iz ženskega grla, so me skorajda opijanjali. Navdušenje je bilo izredno, dvorana se je tresla od ploskanja. Ob drugi priložnosti so kozaki v Ljudskem vrtu pokazali nekaj svojih jahalnih spretnosti. Tako eno kot drugo gostovanje kozakov – ali sta bili dve ali samo eno in sem ju v svojem spominu pomešal – sta bili začetek moje vneme za ruščino. Kmalu potem sem se je lotil.

SRBOHRVAŠČINA. 4. novembra 1921 je oče napisal v kroniko: »V nižji gimnaziji se je uvedla po ena ura srbohrvaščine«. Začuda je ta stavek zabeležen brez komentarja. Oče namreč ob drugih priložnostih ni štedil z navdušenimi komentarji. Prvošolci smo bili tako prva generacija z novim predmetom. Učil nas je slikar, profesor Cotič. Ne vem, ali je res znal srbsko, ali pa si je tako dopolnil ure za normo. Spominjam se prve pesmi, ki smo se je učili na pamet: Jovan Jovanović Zmaj: »Buha i muha«. Že pri prvem verzju se nam je zataknilo. »Sastala se buha s muhom pa nemajuć posla

druga, hajd da se jedna drugoj ruga.« Vajeni skandiranja smo naglašali »nemajuć« na drugem zlogu. – Mnogo let kasneje sem bil priča ljubeznivega spora med Glazerjem in Desanko Maksimovićevo, ki je poudarjala ritmično voljnost srbskega jezika zaradi svobodnega naglasa. – Mislim, da je bilo že prihodnje leto, v drugi gimnaziji, ko smo za srbohrvaščino dobili Istrana, profesorja Ribarića. Bil je izreden pedagog, ki je znal navduševati. Še danes so mi v spominu nekateri verzi iz srbskih narodnih pesmi, posebno iz »Majke Jugovića«.

Tri leta kasneje, 25. septembra 1924, beleži kronika: »Poskušen štrajk srednješolcev v prid premeščenemu Ribariću.« Bilo je prvo protestno zborovanje, ki ga pomnim, čeprav ne vem več, zakaj so Ribarića premestili. Razburjeni glasovi v avli, nekaj govorov, ki so jih prekinjali razni vzkliki. Natanko tako kakor deset let kasneje na univerzi. Razumel pa tedaj še nisem ničesar, razen tega, da ni šole. Zato sem šel domov. Izkazalo pa se je, da vse ni tako enostavno. Še dopoldan je poslal oče mojega sošolca na dom z naročilom, naj se takoj vrnem v šolo. Ne vem, kako se je stvar končala. V svojih spominih na mariborsko gimnazijo piše slovenski emigrantski pisatelj Ruda Jurčec, je je bil oče v nasprotju z nekaterimi drugimi zelo strpen.

POHORJE. Ob nedeljah smo poleti skoro vsako lepo nedeljo hodili na Pohorje. Pot je peljala mimo strelišča. Nekoč, moralo je biti kmalu po vojni, se je izkazala očetova vojaška izkušnja. Običajno je bilo že spodaj naznačeno, da je zaradi vaj pot zaprta. Tokrat smo nič hudega sluteč hodili nad streliščem, ko je začelo pokati. Najprej nismo posebno pazili, saj je bilo strelišče globoko pod nami. Naenkrat pa je zažvižgalo. Enkrat, dvakrat. Oče me je zgrabil in porinil na tla. Na očetov ukaz smo vsi pogleli. Šele čez nekaj časa smo šli naprej. Tokrat samo do Bolfenka, ne pa, kakor smo se bili namenili, do Areha.

»**SRPSKO NACIJONALNO JELO**«. Oče je bil odbornik Proforskega društva. Večkrat se je vozil v Ljubljano na seje in se tam srečeval s svojim bratrancem dr. Simonom Dolarjem,

ki je bil tedaj ravnatelj kranjske gimnazije. Da stric ni bil očetov brat, ampak samo bratranec, sem izvedel šele po maturi. Izredno dobro sta se razumela. Ob nekem sestanku v Ljubljani je bilo sklenjeno, da gresta kot zastopnika slovenskega društva v Beograd na občni zbor oče in profesor Jeran (z njim sem se seznanil, ko je bil ravnatelj Akademskega kolegija). Ne vem, kako je bilo očetu, ko je prvič v življenju prišel v jugoslovansko prestolnico. Gotovo je bil navdušen, čeprav tega ob vrnitvi domov ni pokazal. Verjetno je nekaj svojih morebitnih kritičnih opomb zaupal stricu Simonu. Ko je prišel domov, nam je povedal samo prijazno anekdoto o svojem navdušenju. V gostilni, v kateri je večerjal, si je zaželel neko »srpsko nacionalno jelo«. Še preden mu je natakar lahko svetoval, je na slepo naročil, kar je slišal natakarja, ki je v kuhinji sporočal naročila: »Jednu kohodrajsu! Dve kohodrajse! Još jednu kohodrajsu!« Oče si je mislil, da mora biti prav to, kar so tolikokrat naročali, srbska narodna jed, ki si jo je želel. Kako se je začudil, ko je dobil rižev narastek (koh od rajsa)!

Vera in nevera

TRAVME IZ MLADOSTI. Niti mama niti oče nista bila pobožna. Ko pa smo slavili njuno srebrno poroko, sta se odločila, da bosta dala temu slavju poseben poudarek, in vsi smo morali k maši. Sicer mama nikoli ni hodila v cerkev. Na Boga še pomislila ni, pač pa je dala veliko na sv. Antona. Če je na primer kaj iskala, se je priporočila temu svetniku. Morda Boga s takimi malenkostmi ni hotela nadlegovati. Nikoli nisem videl, da bi molila, še pokrižala se ni. Pač pa je imela navado, da je pokrižala mene, kadar sem odhajal na kakšno potovanje. To je bil nekakšen obred. Nikoli nisem imel občutka, da gre za versko dejanje. Bilo je kot neka njena želja, da bi šlo vse po sreči, njena topla misel, ki me je spremljala. – Teta Romana mi je pripovedovala o nekih težavah v mamini mladosti. Menda jo je njen katehet hudo »užalil« in mama je dobila tak krč v desno roko, da ji noben zdrav-

nik ni mogel pomagati. Opazovali so jo med spanjem, če morda ne simulira. Poskusili so celo z elektrošoki, a vse zaman. Ne vem, ali se ji je katehet opravičil ali pa je njen krč sam od sebe prenehal. Mama o tem ni nikoli govorila, ko pa smo jo naravnost vprašali, se je odgovoru izognila.

Tudi oče je v svoji mladosti doživel nekaj, kar ga je oblikovalo za vse življenje. Zdi se, da se je odločil za študij, ker se je hotel izogniti preprirom ob dediščini in ni hotel tekmovati s polbratom. Ko je vstopil v tedaj nemško gimnazijo, mu je jezik delal velike težave. Moral se je vsega naučiti na pamet. S tovarišem sta se po tedaj splošno znanem obrazcu učila zgodovine. Vprašanje: »Was hatte Maria Theresia kaum?« (Kaj je Marija terezija komaj?) Odgovor: »Kaum hatte Maria Theresia den Tron bestiegen, schon ...« (Komaj je Marija Terezija zasedla prestol, že ...) Tako je bilo pri skoraj vseh predmetih. Pri verouku pa se mu ta način ni obnesel. Zdi se, da katehet ni bil zadovoljen s takim obnavljanjem. Rezultat je bil opomin. Potovka-poštarica, ki je znala nemško, je po vsej vasi raztrobila: »Iz tega fanta ne bo nikoli nič!« Morda je bil tudi to razlog, da njegova mati ni vztrajala, ko ji je oče po maturi rekel, da ne gre v bogoslovje, čeprav si je gotovo želela, da bi imela sina duhovnika. Njen edini pogoj je bil, da ne gre za škrica-odvetnika. V šoli je oče rad citiral Sveto pismo. Doma smo namreč imeli slovensko biblijo britanske biblične družbe. Tudi jaz sem jo mnogo prebiral.

VEROUK. V ljudski šoli je bil moj najljubši predmet verouk. Naš katehet je bil profesor Janez Krstnik Vreže. Bil je izreden pedagog. S slikami (menda so bile Rafaelove, ali morda dela drugih renesančnih slikarjev?) nam je znal svetopisemske zgodbe živo pripovedovati in nas navduševati. Bil sem najbrž najboljši, saj me je često klical v razrede učiteljišča v prvem nadstropju nad vadnico, kjer sem moral na tleh pokazati, kje je Nazaret, Betlehem in Jeruzalem. Gledal sem v tla in pripovedoval, kaj vidim, kaj se tam dogaja. Spominjam se tudi, da se je, kadar sva se srečala, vedno ustavil in se z mano pogovoril. Ob neki taki priložnosti sem mu rekel, da bi šel rad v panoramo. To je bil menda okrogel

šotor ali nekakšna stavba (?) tam, kjer je zdaj začetek novega mostu. Sedel si v zatemnjenem prostoru, prislonil oči na nekakšna pritrjena očala in gledal razsvetljene diapozitive raznih pokrajin ali mest. Ne vem, zakaj se mi je zdelo to tako imenitno. Morda zato, ker so tam sedeli sami odrasli in sem se tudi jaz čutil odraslega. Katehet mi je dal krono, da sem lahko plačal vstopnico. Ko sem vso zgodbo pripovedoval doma, očetu ni bilo všeč, češ zakaj sem prosil kateheta, saj bi to krono lahko dobil tudi doma.

Bil sem globoko veren, tako veren, da sem si znal izprostiti čudež. Verjetno je bilo v prvem ali drugem razredu (nižje) gimnazije. Ne vem več, kaj sem ušpičil v šoli. Profesor mi je naročil, da moram napisati svoj greh in dati podpisati očetu. Oče me nikoli ni tepel in vem, da me tudi tokrat ne bi. In vendar sem se silno bal, bal pridige in njegovega žalostnega pogleda. Zvečer smo sedeli v kuhinji in nikakor se nisem mogel odločiti. Morda pa bi mi lahko Marija pomagala. Šel sem v sobo, pokleknil in molil, da bi mi naklonila bolezen. Ko sem se vrnil v kuhinjo, je oče takoj ugotovil, da sem nenavadno rdeč. Takoj so mi izmerili vročino, saj je bil termometer vedno pri roki. Temperatura je bila tako visoka, da o kaki šoli ni bilo govora. Ostal sem nekaj dni doma, tako dolgo, da je profesor na moj greh že davno pozabil.

PRELOMNICA. Maše smo imeli v dvorani v drugem nadstropju. Za zaveso, ki jo je bilo mogoče zagrniti, je bil oltar. V dvorani namreč niso bile samo maše, ampak tudi razna slavlja ob državnih praznikih. Pri maši so zaveso seveda odgrnili. Namesto klopi so bili stoli. Morali smo sestiti vedno na isto mesto, da je dežurni profesor, ki je imel pred seboj razpored učencev, lahko takoj ugotovil, kdo manjka. Pri tem je pa treba povedati, da so bili dežurni nadzorniki, ki bi z razporedom v roki kontrolirali navzočnost, le redki, posebno vneti profesorji. Zada je bil oder, nekakšen »kor«, na katerem je bil harmonij in so sedeli pevci. Bilo pa je tam precej tesno. Ob povzdigovanju je bilo treba seveda poklekniti. Med pevci je imela izredno lep glas Anica Žolger, hčerka univerzitetnega profesorja in edinega slovenskega

ministra, ki je bil kdaj v dunajski vladi. Kadar je Anica, ki je bila tudi zelo lepa, pela Avemarijo, se mi je zdelo, da tudi v nebesih ni moglo biti lepše.

TEŽJA POT. Neko nedeljo, ko sem bil pri maši zatopljen v molitev in sem pozorno sledil dogajanjem pred oltarjem, je kakor strela udarilo. Ob povzdigovanju, ko se je katehet z monštranco v obeh rokah obrnil proti nam, je zadaj na »koru« padel stol. Katehet je vzel monštranco v eno roko, pokazal proti koru in zaklical: »Žolger, že ves čas vas opazujem. Kako se obnašate!« Bilo je, kakor da bi padel z neba. Tedaj me je prešinilo. Saj katehet sploh ne verjame, da ima Boga v rokah. Kako je mogel opazovati? Ves zmeden sem šel domov. Ponoči sem se premetaval v postelji, pol v snu, pol bede sem grebel po sebi. V sanjah sem videl Kristusa na križu, ki mi je žugal. Morda pa je bila vsaj podzavestno moja vera zaradi katehetovega formalizma že omajana. Zdaj bi moral pripovedovati o notranjih bojih, o očitkih vesti, predvsem pa o zmedenosti, skratka, o vsem, kar spremlja tak preobrat v duši pubertetnika, kajti prav gotovo je pri tem soodločala tudi moja zaljubljenost v dekle, ki bi jo rad obranil. – Spominjam se, da sem bil k Žolgerjevimi, ki so stanovali v vili, kjer je zdaj Muzej novejše zgodovine, povabljen na čokolado. Sedeli smo ob majhni mizici: Anica, njen brat Ivan, ki je postal v peti moj sošolec, in jaz. Požiral sem jo z očmi in ji tudi na njena vprašanja nisem znal odgovarjati. Kako sem pogoltnil čokolado in rogljič, se ne spominjam več. Čeprav mi je bilo hudo, ko sem se poslovil, sem bil vesel, ker mi ni bilo več treba skrivati svoje zadrege. – Nekaj dni po tisti maši sem rekel očetu, da ne verjamem več. Oče me je dolgo molče gledal, potem pa rekel: »Izbral si si težjo pot. Odslej ni več katekizma, ki bi ti povedal, kaj je prav in kaj ni. Tudi noben spovednik ti ne bo pomagal. Sam se boš moral vedno znova odločati o dobrem in zlu. Za vse, kar boš dobrega storil, ne pričakuj plačila v nebesih, niti kazni za grehe v peklju. Vse boš moral sam preudarjati. Pekel ali nebesa boš imel v sebi.« Bil je kar nekako svečan. Šele zdaj sem se zavedel, da tudi oče ne verjame.

V spodnjem predalu knjižne omare sem našel nevezane zvezke »Svobodne misli«. Ne vem, ali jih je oče namenoma tako spravil, da mi niso prišle takoj pred oči. Aškerčeva pesem o svobodni misli in seveda razni članki so me navdušili. Mnogo kasneje, ko sem bral Cankarja, sem spoznal, da naš katehet ni bil edini, ki je kontroliral obnašanje svojih vernikov pri maši. Ali ni župnik na Goličavi ravnal podobno? Tabernakelj, pravi Cankar, mu je bil zrcalo, da je videl, ali se je učitelj pokrižal ...

Začela se je doba, na katero ne mislim rad. Priznam, da nisem imel poguma in svoje nevere v šoli nisem razglašal, ampak sem bolj ali manj spretno igral normalnega dijaka s sicer vročimi debatami med pavzami, ko sem semenišnikom pokazal, da sem Sveto pismo prebral in sem s citati dokazoval svoje verske dvome.

Ob neki drugi priložnosti mi je oče rekel: »Zapomni si me takega, kakršen sem zdaj. Če bom na stara leta v strahu pred smrtjo hodil v cerkev, to nisem jaz!« Ko pa je mnogo kasneje v zaporu prišel v strašno stisko, je na mamino fotografijo zapisal v slovo: »Bog ti bo pomagal.« Sicer pa nikoli pozneje ni več pomislil na Boga. Imel je srečo. Ostal je, kakršen je bil. V zvezkih, ki jih je že v Zagrebu, kamor ga je sestra Nada rešila iz transporta, pisal pod naslovom »Iveri drvarja Dolarja«, je več zapiskov, ki skušajo njegov svetovni nazor utemeljiti. Razglabljal je o nastanku ver in o tem, da je pravzprav človek ustvaril boga.

Hus. V očetovi knjižnici sem našel bogato ilustriran češki zbornik o Husu, ki sem ga rad prelistaval. Verjetno sem se kar precej navdušil. Posebno se mi je zdel imeniten njegov znameniti citat o iskanju resnice (»Išči resnico, poslušaj resnico, uči se resnice, ljubi resnico, drži se resnice, brani resnico prav do smrti«), citat, ki si ga je bil Masaryk izbral za vodilo. V svojih predavanjih, ki jih je ob 75-letnici Masaryka imel oče kot navdušen masarykovec in član Jugoslovansko-češkoslovaške lige v raznih krajih, ga je često omenjal. V tem času (25. 4. 1925) je oče zabeležil v kroniko, da sem tudi jaz v okviru dijaškega društva »Napredek« predaval o Husu. Čudno je, da se tega predavanja le zelo megleno

spominjam. Verjetno z njim nisem imel kakega pretresljivega uspeha.

BUDIZEM. V šesti gimnaziji sem se začel živo zanimati za verske probleme. Tedaj nas je profesor Leskošek spodbudil, da si izberemo teme za govorne vaje v nemščini. Prijavil sem se menda prvi. Govoril sem o budizmu. Tema, ki je bila vsaj nenavadna, če ne že kar revolucionarna. Profesor Leskošek, ki me je imel rad, je moj referat brez pridržkov odobril. Ker sem govoril gladko, saj mi nemščina ni delala težav, me je celo pohvalil. Za vir mi je rabila precej debela »reklamka«, ki pa je nisem niti do kraja prebral. Danes se seveda zavedam, kako površno, verjetno tudi napačno je moralo biti tisto, kar sem tedaj govoril. Že takrat sem bil, kakor često v življenju, kar predrzen v nalogah, ki sem si jih zastavljaj. (Je to lepši izraz za »površen«?)

KATEHET. Nočem biti krivičen. Bil je vsekakor močna osebnost. Kadar je predaval, je znal svoje pripovedovanje kdaj pa kdaj tudi zabeliti s šalami. V začetku je zaklical: »Nazaj naslonjeni, poslušajo!« Imenoval nas je ljubkovalno »dečkici«. Tudi mu ni mogoče odrekati poguma. Profesor Teply, ki je tedaj še poučeval na gimnaziji, mi je pravil, kako se je zavzel za dijaka, ki so ga mnogo let po mojem odhodu iz Maribora zalotili s komunističnim letakom. Nihče v konferenčni sobi ni imel poguma, da bi ga branil. Tedaj je katehet vstal in v pripravljenem govoru rotill konferenco, naj vendar ne uničijo mladega življenja in dijaka ne izključijo. S časom sem mu tudi jaz odpustil njegovo preveč formalistično vero, kakor mi je najbrž tudi on odpustil mojo nevero, saj sem bil v verouku zmeraj odličen. Rad sem imel abstraktna sklepanja, s katerimi sem – seveda sam pri sebi – strastno polemiziral. Ob mojem odhodu v Ljubljano na študij je rekel očetu: »Fant je dober. Zanj vam ni treba skrbeti!«

»**BERGPREDIG**« (Pridiga na gori). Ne spominjam se več, kdaj je bilo, ko me je prijatelj Hansi povabil, da bi prišel v protestantsko cerkev. (Bil je namreč, tako kot mnogo nemških

družin, protestant.) Cerkev se mi je zdela nekam pusta. Pastor, znani hitlerjanski propagandist Baron, je seveda pridigal nemško in za moj občutek mnogo predolgo. Kasneje, oktobra 1922, pa sem šel s Hansijem na Pohorje k Sv. Bolfenku na »Bergpredig«. Tam je bila iz brezovih debel postavljena prižnica. Ljudje, bilo jih je kakih petdeset, so posedli po klopeh, pa tudi po tleh in poslušali pastora, ki je imel dolg govor. Ne vem več, kaj je govoril, vsekakor name ni naredil vtisa. Popoldan, ko smo se vračali, sem prepeval slovenske narodne pesmi, najbrž precej slabo (nikoli nisem bil dober pevec). Družbi pa moje petje nikakor ni bilo všeč, a ne zaradi kvalitete petja. Mnogo pozneje sem izvedel za vlogo, ki jo je imel pastor Baron pri utrjevanju mariborskega nemštva.

LIDUNKIN »NASTOP«. Ker moja sestra Lidunka do svojega sedemnajstega leta še ni bila pri birmi, jo je katehet pred vsem razredom osramotil. Oče je zapisal: »Lidunka imela 'nastop' s katehetom Kociprom.« Za tem stavkom pa se je skrivala kar precejšnja drama. Spominjam se, da se je Lidunka zelo jokala. Oče jo je tolažil, a je le nespretno skrival svojo nevoljo nad katehetovim početjem. Lidunka je bila namreč njegova ljubljenska. Bila je izredno dobra učenka, kar midva z Nado nikakor nisva bila. Dobro še vem, kako se je takoj po prihodu iz šole ulegla na tla, ker je bila miza že pogrnjena, in takoj naredila vse naloge, ki jih je tisti dan dobila. Zdi se, da je imel oče s katehetom resen pogovor, saj se je ta potem pred razredom opravičil. Popustil pa je tudi oče: naslednje leto se je Lidunka odpeljala v Celje k birmi. Tam ji je bila botra »teta« Olga Božičeva (tako smo ji rekli, ker smo bili z Božičevimi zelo dobri še iz časov, ko je bil oče profesor v Celju – tam je bil do leta 1902, precej pred mojim rojstvom).

POČITNICE. Na počitnice sem hodil k stricem in tetam na kmetih v Bohovo, Ponikvo ali v očetov rojstni kraj, v Hotinjo vas. Tam sem se seznanil z življenjem na kmetih. Poslušal sem, kako so klepali koso ali kako so mlatili. Razločeval sem po ritmu, ali so bili trije ali le dva mlatiča. Najraje pa

sem hodil na Polule pri Celju, kjer je imel moj krstni boter, dr. Anton Božič vinograd. Po načelu, da otrok in loncev nikoli ni preveč pri hiši – tako je govoril »stric« –, je bilo tam res otrok vseh starosti. Poleg domačih so bili otroci stričevih prijateljev, da nas je bilo kdaj pa kdaj kar dvanajest pri mizi. Lepo je bilo, ko smo pasli krave. Sedeli smo ob ognju, ki smo ga kurili, in pazili, da krave niso šle v škodo. Vsak je imel na skrbi svojo kravo in jo je moral hoditi »vračat«. Medtem ko so morali drugi tekati za »ubežnicami«, sem svojo Šeko lahko kar poklical, da se je vrnila. Ne vem, kako se me je tako navadila. Drugi so mi dresuro zavidali. Med temi počitnicami smo z navdušenjem brali Sienkiewicza, ki nas je vse prevzel, in smo si morali razdeliti čas, kdaj je lahko kdo dobil knjigo. Pravilo je bilo, da tisti, ki je bral prvi, ni smel povedati, kako »gre naprej«. Ko sem prišel domov, sem tudi sam hotel napisati roman. Ničesar iz tega romana se ne spominjam več razen začetka: »Ko sta križala meče ...« Ta fraza mi je bila silno všeč.

»TREZVENA MLADEŽ«. Bilo je menda v tretjem ali četrtem razredu, ko se je na gimnaziji pa tudi po drugih šolah ustanovilo društvo »Trezvena mladež«. Tako se je imenovalo društvo, v katerega sem vstopil že zelo zgodaj. Da smo poznali samo srbsko ime, nikogar ni motilo. Izvoljen sem bil v odbor za tajnika. Tako se je začela moja društvena kariera, ki se je še do danes nisem popolnoma otresel. Stroga pravila niso trpela zmernosti, ampak samo brezpogojno abstinenco: nič vina ali piva, nič cigaret, katerih dim se je v tej dobi že veselo vil nad stranišnimi kabinami.

ANGELO CERKVENIK. Kot tajnik Trezne mladine sem prišel v stik z obema voditeljema organizacije, z dr. Mikličem in pisateljem Cerkvénikom. Imenitno se mi je zdelo, ko je Cerkvénik zahteval, da ga tikam. Ko so nekaj let pozneje v Mariboru v Bratinovi režiji igrali eno izmed njegovih dram (ne vem, ali je bil »Greh« ali »Očiščenje«), mi je celo pisal, naj si kupim piščalko, če bo treba delo izžvižgati, kar pa upa, da ne bo treba. Navdušeno sem ploskal, saj je šlo za pisatelja, ki sem ga poznal in s katerim sem se celo tikal ...

SKAVTI. Prvi in glavni pogoj za vstop v skavtsko organizacijo, brezpogojna treznost, je bil izpolnjen. Mariborska organizacija se je imenovala »Malgajev steg«. Njen stegovodja je bil Oto Košič (kasneje, med nemško okupacijo, se je podpisoval Otto Koschitz). Kot skavtsko gozdno ime si je izbral vzdevek Puma po ameriški mački roparici. Bil je brez dvoma rojen voditelj: odločen, a tudi duhovit. Znal je zabavati družbo in peti, da ga je bilo veselje poslušati. Pri petju se je sam spremljal na kitari, s katere so frfotali pisani trakovi. Pred njim je bil stegovodja Poljanec, s skavtskim imenom Ka (kača iz Kiplingovega romana o Mavgliju). Ker je zgodaj umrl, se je razvil o njem pravi kult. Tako Košiču ni bilo težko spremeniti imena stega iz Malgajevega v Kajev steg. Zanimivo je, da tedaj nihče med nami ni opazil, zakaj Košiču ime Malgaj ni bilo pogodu. Bil je sin slovenskega očeta in nemške matere. Ker mu je oče zgodaj umrl, sta ga vzgajala mati in starejši brat, ki je študiral v Nemčiji. Košiča smo imeli vsi radi. Ko se je izkazalo, da je Nемеc po prepričanju in da je hitlerijanec, nas je vse prizadelo. Ni nemogoče, da je pri njegovi preusmeritvi imelo neko vlogo tudi preveliko spoštovanje absolutne avtoritete, ki so jo imeli skavtski vodje s stalnim poudarjanjem odgovornosti, ki jo ima vodja do svojega voda, do čete, do stega.

TABORJENJE. Julija 1928 smo za nekaj manj kot mesec dni taborili ob Bohinjskem jezeru. Imel sem 17 let in sem užival v romantičnem razpoloženju. Taborni ogenj s petjem in recitacijami. Herta Has, kasnejša Titova žena, ki smo ji rekli Makec, je vsak večer v šaljivih verzih opevala dogodke tistega dne. Ponoči smo stražili ob ognju, vsaki dve uri smo se menjavali. Teh straž sem se silno veselil in komaj čakal, da pridem na vrsto. S tovarišem – vedno sva morala biti dva – sva ob pojemajoči žerjavici tiho sedela in gledala, kako je kdaj pa kdaj kak ogorek v lahnem vetriču znova zažarel. Tudi nekaj strahu je bilo, posebno če so se oglašali polhi, ki jih kot meščani seveda nismo poznali. Ko sem šel pogledat, kaj je vzrok čudnemu pokljanju, sem nekaj korakov za taboriščem zagledal motne luči trhlega lesa ob su-

hem hudourniku. Bilo me je nemalo groza. V tem času sem ob tabornem ognju zagovarjal svoje gozdno ime. Z verzom »Če doma jim dobro ni, žerjavi se čez morje dvignejo«, sem utemeljeval ime Žerjav. Tedaj mi je bilo 17 let in dotlej sem bil meščansko vzgojen med samimi ženskami.

Spominjam se, da so nas nekega dne prišli obiskat poljski skavti. Njihovo pozdravljanje z imeni mest ob meji, ki jih je treba čuvati, je naredilo na nas velik vtis. Tedaj sem prvič slišal za Gdynjo.

Moja prva velika strast: gledališče

GLEDALIŠKE PREDSTAVE. Avgusta 1920 sem videl najbrž eno zadnjih predstav Dramatičnega društva v Narodnem domu. Igrali so Morrejevega »Revčka Andrejčka«. Glavno vlogo je imel Pavel Rasberger, ki mu je bila vloga pisana na kožo. Znamenite predstave enega dejanja Tugomerja, ki ob izidu v Ljubljani ni smel na oder, a je v Mariboru zaradi nepazljivosti cenzorja doživel krstno predstavo, seveda nisem videl, ker sem bil premlad. Če se prav spominjam, me je oče, ki je imel za svojo narodno dolžnost obisk slovenskih gledaliških predstav, peljal v Narodni dom. O prvih slovenskih predstavah v gledališču je z obžalovanjem ugotavljal, da so bile skoro vedno slabo obiskane. Ne vem, ali sem se že tedaj zavedal, da sem bil priča pomembnega odlomka slovenske gledališke zgodovine. Vendar to ni bilo moje prvo srečanje z gledališčem. Najbrž najimenitnejša predstava v mariborskem gledališču je bilo gostovanje Moskovskega hudožestvenega teatra. Igrali so »Ženščino s morja« (Gospo z morja). V glavni vlogi je blestela Germanova, ki je vodila to skupino emigrantskih hudožestvenikov. Bilo je v dobi, ko sem ruščino že za silo razumel, saj sem med očetovimi knjigami odkril učbenik za neruske narode, ki ga je oče prinesel iz prve svetovne vojne. Tudi slovnica in Hostnikov slovar sta bila pri hiši. Še danes vidim Germanovo, ki je z razpuščenimi plavimi lasmi slonela ob stebru – podoba neutešljivega hrepenenja.

Gledališče je postalo moja strast. Še danes mi začne srce biti hitreje, ko ugasnejo luči, preden se dvigne zastor. Izprosil sem si denar za dijaško stojišče (4 dinarje za dramo, 7 dinarjev za opero ali opereto). Če ni dal oče, je dala mama, kdaj pa kdaj tudi sestra Nada, ko je že sama služila. Videl sem menda vsako predstavo. Dijaško stojišče je bilo razdeljeno na ženski in moški del. V sredini je bil drog, ki pa ni segal do vhoda. Tako smo se posebno ob vходу mešali z dekleti. Kot povsod, kjer so še imeli dijaška stojišča, je bil uspeh predstave v veliki meri odvisen od dijakov oziroma študentov.

Še enega znamenitega gostovanja se spominjam, to je bila predstava berlinskega Reinhardtovega ansambla: Hauptmannov »Biberpelz« (Bobrov kožuh). Realistična, pravzaprav naturalistična igra je v nekaterih prizorih zbudila glasen smeh. Zadržanost uradnega predstojnika, ki ga mnogo bolj zanima iskanje protidržavnih elementov kot konkretna tavnina, ki jo ima tako rekoč pred očmi, bi bila še pred nedavnim živo aktualna. – Vse drugačna je bila predstava dunajskega Burgtheatra. Igrali so Schönherrovo naturalistično dramo »Weibsteufel« (Žena vrag). Ko sem se s predstave vračal domov, sem bil hudo zmeden. Možev krik »Mein Haus brennt!« (moja hiša gori), s katerim je izrazil svoj obup, ker se mu je žena zares spečala z graničarjem, čeprav jo je hotel uporabiti samo za nekakšno vabo, je bil pretresljiv.

Pri tem je treba posebej omeniti, da so mariborski Nemci ob tej priložnosti in sploh ob gostovanjih nemških gledališč napolnili gledališče. Toda bili so povsem drugačni, kot smo bili vajeni tudi ob opernih ali operetnih premierah. Smokingi in slavnostne toalete.

Čeprav se zavedam, da bi pričevanje o mariborskem gledališču po prvi svetovni vojni bilo za zgodovino najbrž zanimivo, si nekih sodb o predstavah ne bi upal izrekati. Bil sem mnogo preveč prevzet od čara, ki ga je naredilo gledališče, da o neki objektivnosti ni moglo biti govora. Nekatero uprizoritve pa so bile zame prava doživetja, ki so mi ostala v spominu. Tako se spominjam Ogrizovićeve »Hasanagince«, ene od prvih predstav v srbohrvaščini, ki nam je tedaj še delala precej težav.

Dobro mi je še v spominu spontani aplavz, ki ga je bil deležen Pravdačev zagovor v Kreftovih »Celjskih grofih«. Sprožili smo ga študentje na dijaškem stojišču. Rostandov »Cyrano de Bergerac« mi je ostal v spominu zaradi izredne kreacije Vladimirja Skrbinška. Bil je igralec, ki je v hipu prevzel občinstvo. Videl sem marsikaterega Hamleta, tudi v filmu, mislim pa, da je znal Skrbinšek s stavki, ki so v nekakšnem dvomu »obviseli v zraku«, prikazati Hamleta kot modernega, v bistvu negotovega junaka. Mnogo let kasneje, ko sem se po drugi svetovni vojni poskušal tudi kot režiser, me je vprašal tržaški igralec Starešinič, ali bi bil pripravljen z njim naštudirati Hamleta. Tedaj sem kljub skušnjavi, ki jo ima menda vsak režiser, odklonil.

Jože Kovič, ki je bil dolga leta v Mariboru slavni režiser, mi je ostal v spominu predvsem zaradi Gorkega »Na dnu«, predstave, ki so jo ob gostovanju v Ljubljani zelo visoko ocenili. Velik vtis je naredila name tudi njegova uprizoritev »Kreutzerjeve sonate«, v kateri je igrala glavno vlogo Elvira Kraljeva, ki je že tedaj »pokrivala« vloge ljubimk. Bila je izredna igralka, ki je tudi kot človek izžarevala neverjetno toplino. To je prišlo do posebnega izraza tudi v vlogah simpatičnih, krhkih stark.

Še istega leta, ko je izšel češki original (1937), smo že videli Čapkovo »Belo bolezen«. Drama s simbolom bolezni slika nekaj značilnih potez fašizma in avtoritarnega režima, ki se je tedaj že najavljal v naslovih na prvih straneh časopisov. Živo je opozarjala tudi naše meščane na nevarnost, ki se je še niso zavedali. Spomnim se spontanega aplavza, ko je stopil Nakrst, ki je igral neuklonljivega zdravnika, pred zaštor in začel jesti polovičko žemlje, ki jo je potegnil iz žepa. Bila je to, kolikor pomnim, prva protifašistična javna manifestacija pri nas.

Nekaj pred drugo svetovno vojno smo imeli sestanek umetniškega kluba v Grajski kleti. Ker sva stanovala s Kraljevo zelo blizu, sem jo spremil domov. Bilo je menda prvič, odkar sva se seznanila. Pripovedovala je o sebi kar neverjetno prostodušno. Najbrž se je v njej nabralo toliko stiske, da je morala na dan. Spoznal sem, da ni bila srečna. – Bolj kakor Kovič pa nam je bil nekakšen vzor Rade Pre-

garc. Zdelo se nam je, da je prinesel v Maribor nekaj vonja po hudožestvenikih. Njegovo predstavo »Idiota« z Železnikom v glavni vlogi sem gledal dvakrat. Sam je igral Rogožina, lik, kakršen bi lahko prišel naravnost iz Rusije. Jutro po predstavi smo pisali matematično nalogo, ki sem jo seveda zabil. Kaj bi integrali in diferenciali proti duševnim mukam junakov, kakor jih je ustvaril Dostojevski.

Pregarca pa imam v spominu tudi zaradi njegove dramske šole. Nekega večera me je pripeljal Nakrst, ki je nekaj časa režiral tudi amatersko skupino v dijaškem diletantskem gledališču »Napredek« (igrali smo Cankarjeve »Hlapece«), naravnost k Pregarcu v njegovo šolo. Pregarc je dajal vsakemu učencu obsežen vprašalnik. Med nekaterimi bolj osebnimi vprašanji je bilo tudi vprašanje o literaturi, ki naj bi bila bodočemu kandidatu najbolj všeč. Dekle, ki je hotelo biti posebno načitano, je zapisalo »Zločin in kazen«. Ob Pregarčevem vprašanju, kaj je mislil Razkolnikov pred vrati, preden mu je starka odprla, je dekle popolnoma odpovedalo. Oglasil sem se, saj je bil »Zločin in kazen« delo, ki me je še kot pubertetnika opijanjal. Bral sem ga namreč mnogo prezgodaj, medtem ko sem bil bolan in me je tudi brez branja kuhala vročina. Začel sem pripovedovati. Ker je bilo že pozno, je bilo ure konec. Ko sem ves doživljaj povedal očetu, je bilo moje igralske kariere hitro konec. »Dobro, če že misliš postati igralec, naj ti bo, a prej boš opravil diplomo. Brez nje ne boš hodil v nobeno igralsko šolo.«

ŽIŽKOV TEATER. Ne vem več, kdaj je bilo, ko je Žižek v okviru studentske Svobode režiral prizor rokodelskega gledališča iz »Kresne noči«. Zdi se mi, da je nastopil sam v maski mariborskega upravnika dr. Radovana Brenčiča. Ost proti ustaljenemu gledališču je bila očitna. Mislim, da se tedaj še nismo zavedali Brenčičevih naporov v prizadevanjih za mariborsko gledališče. Neverjetna požrtvovalnost, s katero je bil pogosto neuspešen boj za proračun, se nam je tedaj zdela samoumevna. Včasih so igralci čakali pred blagajno, da se je nabralo denarja za predujem, morda celo za plačo. – Ko je Žižek vodil ptujsko gledališče, sem se zvečer vozil

iz Maribora v Ptuj in še isto noč nazaj, da sem lahko napisal poročilo za časopis.

MARIBORSKA OPERETA. V seriji člankov, ki sem jih po vojni napisal o gledališču, je tudi eden o opereti. Tedaj so namreč nekateri v nostalgiji za starimi časi, ko je v Mariboru cvetela opereta, zahtevali, da se ta veseli žanr spet obnovi. Tudi politična oblast bi tako poživitev gledala precej naklonjeno. V članku sem tedaj poudarjal lažnivost sveta, ki ali ne vidi socialnih problemov ali pa jih rešuje na preveč enostaven način. Ko se namreč Grofica Marica vrne na svoje posestvo, in vpraša služinčad, ki jo je pričakala, ali so s plačo zadovoljni, ji soglasno odgovori: »Da!« Sledi grofičina odločitev: »Torej se vam podvoji.« Podobno je pri »Evi«, ko nastane delavski štrajk v glavnem zaradi nesporazuma med hčerko delavskega voditelja in tovarnarjevim sinom. S poroko med zastopnikoma obeh taborov se na splošno zadovoljstvo vse spet lepo zgladi.

Tako sem pisal mnogo let potem, ko je mariborska opereta že davno umrla. Danes seveda vem, da je bilo to moje pisanje pravzaprav obračun s samim seboj. Bil sem namreč nadvse navdušen obiskovalec operete. Vsekakor je treba priznati, da je bila mariborska opereta izredno uspešna predvsem po zaslugi Marice Lubejeve, ki je bila čudovita igralka, pevka, pa tudi plesalka. Njen čardaš je šel res v noge. Mnogo, mnogo let pozneje sem bil priča njenega slovesa. Tudi po vojni je bila zelo priljubljena. Kadar je pela v alternaciji s kako drugo pevko, je pogosto pel telefon, ker so se obiskovalci odločali za predstave z njo. A tudi zanjo se je čas iztekel. Kot upravnik gledališča sem jo poklical k sebi (to je moralo biti okoli 1954 ali 1955). Ni mi bilo lahko. Včasih sem rekel, da si s takimi pogovori kar težko služim svojo plačo. Skliceval sem se na tiste dni, ko smo ji še kot študentje navdušeno ploskali. Rekel sem ji, da še ne pojejo telefoni, ki bi se odločali za drugo pevko. Najbrž si ne želi, da bi ljudje zaradi nje odpovedovali obisk. Imela je solze v očeh. Mogoče tudi jaz. A bila mi je, ko je premislila, le hvaležna.

Še eno operetno pevko moram omeniti: Pavlo Udovičevo. Navduševali smo se zanjo predvsem zaradi njene vedrine.

Znala je pokazati svojo srečo kot malokatera igralka. In znala se je smejati, smejati, da nam je bilo toplo pri srcu. Tudi pri dramah je sedela v igralski loži na levi strani odra v prvem nadstropju, in kadar se je smejala, je bil njen smeh tako nalezljiv, da se je morala smejati vsa dvorana. Lahko bi celo rekel, da je marsikatera komedija uspela tudi zaradi njenega smeha.

Sicer pa se je mariborska opereta lahko ponašala z edinstvenim kontaktom med odrom in avditorijem. Ko se je med odmorom spustil glavni zastor, so se na njem prikazala besedila najbolj popularnih arij. Dirigent Herzog se je obrnil proti občinstvu in prepevali smo ob spremljavi orkestra, da je bilo veselje. Čeprav je bilo pri tem dijaško stojišče z nekaterimi lepimi glasovi srce tega zbora, tudi parter in lože niso zaostajale. Ko smo odhajali domov, so nam melodijske, ki smo jih slišali in peli, zvene v ušesih. Po taki predstavi seveda ni bilo mogoče iti naravnost domov. Fantje smo odšli v park, prepevali smo in si imeli neznanško veliko povedati. Pri tem moram posebej omeniti, da mi je oče res veliko zaupal. Mojega poznega prihajanja nikoli ni grajal, posebno ker sem, ko smo si to že lahko privoščili, stanoval v sobi eno nadstropje nižje.

OPRAVIČILO. Moj oče je bil dober vzgojitelj. Spominjam se dogodka, ki sem ga dolgo nosil s seboj. Pri kosilu sem se verjetno slabo obnašal. Ne vem več, kaj je bilo. Oče me je napodil od mize. Šel sem v drugo sobo. Čez čas je oče prišel za menoj in se mi opravičil: »Oprosti, imam zelo težek dan za seboj. Nervozen sem bil. Le pridi spet.« Ne morem povedati, kako je njegova avtoriteta zrasla. Do prvega leta univerze, ko sem se vrnil poln novih idej, je bila neomajna.

Učna doba

LJUDSKA UNIVERZA. V prvem nadstropju poleg kazinske dvorane, kasneje tudi v dvorani nekdanjega kina Apolo na jugovzhodnem koncu gledališke stavbe, so bila redno, dvakrat

na teden, predavanja Ljudske univerze. Program za dva tedna naprej je bil na sorazmerno majhnem lepaku nalepljen na velikem plakatnem panoju med gledališkimi in drugimi oznanili. Vstopnina je bila dva dinarja, lahko bi rekli nekakšen števeni dinar. Nam dijakom so razdelili v šoli legitimacije za brezplačen obisk. Vse to se je dogajalo v glavnem po zaslugi enega samega človeka, ing. Vekoslava Kukovca. Res so bila predavanja, ki bi popolnoma napolnila dvorano, redka, bilo pa je skoro vedno toliko poslušalcev, da predavateljem ni bilo nerodno, ker bi morali predavati pred pol prazno dvorano. Snov teh predavanj je bila zelo raznolika, od zgodvine prek filozofije do raznih vsakdanjih tem. Zanimivo je, da so bila predavanja o tehniki izjema, čeprav je bil iniciator vendarle inženir Kukovec, ki je vabil kot predavatelje profesorje in znanstvenike od drugod. Posebne pozornosti je bil deležen sloviti Alfred Adler, zgodnji Freudov učenec, s predavanjem o individualni psihologiji. Ker je Kukovec vedel, da bo precejšen naval, je najel veliko kazinsko dvorano, v kateri smo se tiščali. Dijaki smo stali zadaj, kdor je imel srečo, je lahko sedel na z rdečim žametom prevlečenih klopeh, kjer smo predavatelja sicer slabše videli, a dobro slišali. Predaval je seveda nemško, kar v Mariboru sploh ni bil problem. Vem, da smo še tedne po predavanju govorili o manjvrednostnih kompleksih in bili sploh zelo važni in učeni.

Bile so tudi zdravstvene serije, prav tako v veliki dvorani. V to temo je spadalo tudi predavanje o spolnih boleznih. Spominjam se, da je pred vrati stal profesor Favaj, v Mariboru znan socialist. Nas mlajše je zavrnil, češ da to še ni za nas. (Mimogrede: pri anatomiji v šoli človek ni imel nikakršnih spolnih organov.)

V živem spominu mi je ostal japonski večer. V dveh zaporednih predstavah je naša Japonka Skušková, žena slovenskega mornariškega častnika, predstavila Japonsko. Mikavna je bila že zaradi bogatega kostuma, zaradi svojega petja in tudi plesa. Spremljala jo je njena hčerka, ki pa je bila mnogo večja od nje, pa tudi manj očarljiva.

Zame je bilo pomembno predavanje znamenitega nemškega umetnostnega zgodovinarja Josefa Strzygowskega.

Njegova analiza antičnega nagrobnika Hegeso me je navdušila. Začel sem se zanimati za umetnostno zgodovino, in ko sem si zaslužil prvi denar z inštrukcijami, sem si nakupil več raznih ilustriranih umetnostnozgodovinskih monografij.

Dobro se spominjam »radio koncerta«. Bili smo strašno radovedni. Oče ga je zabeležil v Kroniki 22. 10. 1924 brez komentarja. Predavanja se zelo dobro spominjam. Nad odrom je bila žica, na kateri so visele nekakšne špirale. Razumel nisem ničesar. Za drugi del predavanja je bil napovedan prenos. Napeto smo poslušali in res zaslišali nekakšno piskanje. Predavatelj nam je razložil, da gre za fading. O kakšni melodiji ni bilo sluha. Ko sva se z očetom vračala, sva razočarana ugotovila, da za sedaj pri nas o tem ne more biti govora. Ker smo pa o radio prenosih mnogo brali, je oče sodil, da je to najbrž le za velike narode, on pa tega prav gotovo ne bo več doživel.

Kakih pet let potem sem sam nastopil s predavanjem o ekspedicijah na severni tečaj. Pengov, s skavtskim imenom Bistro oko, nam je namreč omogočil, da smo Bobri, tako se je imenoval naš klub roverjev (starejših skavtov), s kratkimi predavanji, ki so bila zanimiva za mlade ljudi, izboljševali klubov proračun (honorarjem smo se namreč odpovedovali v prid klubski blagajni). Včasih smo si iz te blagajne izposodili kakega kovača, a vedno vse vračali.

V Ljudski univerzi je predaval tudi oče. Izbral je filozofske teme: o Kantu (o Kritiki čistega uma in Kritiki praktičnega uma), o Voltairu, o etičnih smereh (oče je na Dunaju poslušal kurze iz etike slovitega profesorja Jodla) in za učitelje o psihologiji (več ur).

ŠTUDIJSKA KNJIŽNICA. Mislim, da me je Ermin Mihelak iz sosednjega B-razreda napotil v Študijsko knjižnico. Prišel je iz Trsta in mi je s ponosom kazal ožgan »Ljubljanski zvon«, ki ga je bil kot mlad pobalin rešil iz gorečega Narodnega doma. Ker je sodil, da mora biti pri nas doma kar bogata knjižnica, me je najbrž on poiskal, saj se z bejevci sicer nismo družili. Verjetno je mislil, da moram biti kot profesorjev sin posebno načitan. Morda je tudi računal, da si bo iz

očetove knjižnice lahko izposojal knjige. Večkrat je hodil v frančiškanski samostan, kjer se je srečeval z nekom, ki je imel nanj močan vpliv. Zanimivo je, da je tako lahko premagal moj politični odpor. (Bilo je v dobi, ko smo se šli sokole in orle.) Hotel je videti mojo knjižnico. Ker je bilo v njej samo nekaj pravljič in otroških knjig, ga vse skupaj ni kdove kaj zanimalo. Šele ko sem mu odprl očetovo knjižno omaro, je bil zadovoljen. Bil sem namreč nekaj mlajši od njega in se še nisem povzpел preko Karla Maya, ki sem ga dobival v naši šolski knjižnici kot nekakšno nagrado za uspehe v nemščini. Začel sem igrati vlogo, ki mi jo je vsilil pravzaprav on. Varoval sem se, da bi pokazal svoje neznanje. Izkoriščal sem očetovo knjižnico, v kateri je bilo mnogo vezanih Ljubljanskih zvonov in Slovanov, pa tudi veliko klasičnih del. Bral sem in vsaj prve tedne ali celo mesece precej goljufal, ko sem zakrival svojo neizobraženost, čez čas pač sem mu postal enakovreden sogovornik. – Prišel je iz tega, kar so imenovali »nižji sloji«. V strahotni krizi, ki jo je po vojni doživljal Trst, si je služil kruh kdaj pa kdaj tudi s tihotapljenjem cigaret. Njegova mati je bila namreč perica. Ko sta prišla v Maribor, sta stanovala v podstrešni sobici v imenitni vili blizu Tomšičevega drevo-reda. Bil sem pri njem. Povabil me je na klop na vrtu. Opazil pa sem, da je bil kar nekam v skrbeh, ker gospodarji najbrž niso radi videli tujcev na vrtu. Ker je zmanjkalo denarja za študij, je še pred višjo gimnazijo odšel in si poiskal službo menda nekje v Vojvodini. Žal sem ga kasneje popolnoma zgrešil. Nikoli nisem več slišal o njem.

V Študijski knjižnici je nadzorovala čitalnico kneginja Obolenska, o kateri je šel glas, da je njeno plemstvo starejše od Romanovih. Bila je precej suhljata gospa z globokim dekoltejem, ki pa nikakor ni mogel zbujati pohujšljivih misli. Zlobno smo celo ugotavljali, da je samo zato nosila na prsih broško, da bi se vedelo, kje je spredaj. Okoli vratu je imela dolgo biserno ogrlico, na rokah pa čipkaste rokavice s porezanimi prsti. Govorila je izključno nemško. Ko sem nekaj let kasneje stopil k njej, ker sem v svojem prevodu Gorkega hotel neko rusko besedo natančneje označiti, mi je pri-

znala, da sicer zna rusko, saj so s posli morali govoriti rusko, da pa je bil doma občevalni jezik francoščina.

Čitalnica je bila v prvem nadstropju kazine, v dvorani, iz katere so ob ponedeljkih in petkih, ko so bila predavanja na Ljudski univerzi, zložili mize ob vhod. Na levi strani ob steklenih vratih v glavno dvorano so bile police z revijami. Ob steni na drugi strani pa je bilo nekaj časnikov na kavarniških držajih. Takšna je bila študijska knjižnica, ko sem stopil prvič vanjo. Z Erminom sva sedla ob zadnjo mizo pri vhodu. Tudi on je bil namreč prvič tu. Opogumil sem se in stopil k mizi, ki je služila za pult, in vzel enega izmed vezanih katalogov, ki so bili popisani s kneginjino veliko, ozko, pokončno pisavo. Izbral sem – zdel sem se sam sebi posebno imeniten – staro, gotovo zastarelo knjigo o astronomiji. Prinesla jo je nekoliko začudena. Domov pa je nisem mogel odnesti, ker še nisem bil vpisan, ravnateljja, ki je sam vpisoval novince, pa ni bilo tu. On je tudi pobiral vpisnino – pet dinarjev na leto.

»GAUDEAMUS«. Tako se je imenovala revija, ki sem jo začel izdajati v četrti gimnaziji. Naslov pa ni bil originalen, saj smo imeli v dijaški knjižnici nemško revijo za učečo se mladino z istim naslovom. Še danes se spominjam verzov uvodne pesmi, v kateri sem rimal »radost ni šla mu s – čela vedrega« z besedo »Gaudeamus«. Ne izključujem možnosti, da mi je pri tem oče pomagal. Med mojimi prispevki je bilo prvo poglavje staroegiptovskega romana »Kufu«. Pisal sem iz čistega navdušenja nad starim vekom. O življenju v starem Egiptu sicer nisem imel pojma, a zanimanje za stari Egipt me odtlej ni več zapustilo. Prva knjiga, ki sem si jo z denarjem od inštrukcij kupil, je bila bogato ilustrirana monografija o Egiptu (založba Phaidon). Tudi naslednje leto je še izšel »Gaudeamus«, drugi letnik. Medtem ko sem za prvi letnik še pridobil nekaj sodelavcev, sem napisal vso edino številko drugega letnika kar sam. Da bi bilo videti, kakor da nas je več, sem pisal pod različnimi psevdonimi. Moji sošolci so kmalu spoznali, kdo se skriva za ruskimi imeni. Čeprav sem bil v peti šoli, se razen izrazitih sentimentalnosti znamenita petošolska ljubezen vsaj v pesmih

še ni poznala. Iz tega, drugega letnika se spominjam samo nekaterih drobcev. Pod naslovom »Molitev« so bili verzi:

*»Daj mi krepke peroti
in pridi mi naproti,
da na težki, strmi poti
ne omagam. Glej še, sem slab.
A ko zablišči
jarka luč mi v oči,
o, ne zasenči je,
četudi oko oslepi.«*

Patos, ki govori o mojem tedanjem razpoloženju. Potreboval sem kar nekaj časa in razgibanih doživetij, da sem pristal na trdnih tleh. – Tiskarno smo imeli kar doma. Oče, ki je imel lepo pisavo, je vse prepisal na nekakšno maso, ki so jo v šoli imeli za razmnoževanje.

SVENGALI. Kar pomnim, je bila pri nas gospa Ana. Bila je hišnica, ki je stanovala v majhni sobici in kuhinji v tretjem nadstropju. Kdaj pa kdaj nam je tudi pomagala pri gospodinjskih poslih. Bila je vdova, a je imela podnajemnika Franceljna, s katerim sta živela skupaj. Zanimivo je, da se kljub strogi morali pri nas ni nihče spotikal nad tem. Ob sobotah sta šla v pivovarno, kjer je Francelj delal in dobival menda brezplačno piva, kolikor ga je lahko popil. Njuna pot domov precej pozno ponoči je bila zaradi stopnic do tretjega nadstropja dokaj težavna. Kadar sta se spotikala, sta drug drugega spodbujala in si prigovarjala. Gospo Ano sem imel zelo rad, pa tudi ona mene. Večkrat sem prebil cele popoldneve pri njej. Imela je do pozne starosti ogleno črne lase. Kadar je bilo treba iti s prtljago na kolodvor, jo je nosila na glavi.

Ne vem več, kdaj se je pojavil njen sin Leo, z umetniškim imenom Svengali. Bil je hipnotizer. Njegove predstave v veliki Götzovi, danes Unionski dvorani, so bile dobro obiskane. Začelo se je s tem, da je pozval vse navzoče, naj sklenejo roke. Kdor jih po njegovem pozivu ni znal razkleniti, je bil »medij«, ki ga je poklical na oder. Z njim je poče-

njal najrazličnejše poskuse. Nekomu je, na primer, sugeriral, da je politični agitator, in je nato imel navdušujoč govor, zopet drugemu, da se mu je jed zagabila, in je z gnušom odvrigel jabolko, ki ga je predtem še z užitkom jedel. Skratka: večeri so bili nadvse zabavni. Priznati pa je treba, da nikoli ni žalil dostojanstva ljudi, ki jih je klical na oder. Tudi sicer je bil nadvse previden. Ob njegovi poroki smo bili vsi povabljeni v tretje nadstropje in smo se kar precej tiščali. Tedaj je pripovedoval, kako je prišel do tega. Kot vojni ujetnik je bil v Sibiriji, kjer je nekoč gostoval cirkus. Na vsak način se je hotel cirkusantom pridružiti. Izmisлил si je točko kot klovn. Skočil je v areno in si s kričanjem za hip splekel hlače ter publiko pokazal zadnjo plat. Bil je sprejet, ker je točka »vžgala«. V tem cirkusu pa so imeli tudi hipnotizerja z umetniškim imenom Ben Ali. Njegov nastop pa se je nekoč končal tragično. Na šotorsko streho je dal nape-ljati vodo, ki je šume kapljala nanjo. Potem je publiko sugeriral, da se približuje povodenj. Nastala je panika, ljudje so iz spodnjih vrst silili v zgornje, te pa so se pod težo zrušile. Bilo je več ranjenih, morda tudi mrtvih. Tedaj, je rekel Svengali, se je zavedel, da mora biti skrajno previden.

Na svojih seansah se je poskušal tudi s telepatijo. S pomočjo svojega medija, ki je bila njegova žena, je iskal in našel kakšen skrit predmet. Da bi bila goljufija izključena, sta dva iz publike spremila Svengalija iz dvorane, medtem ko so drugi skrivali bucike, robčke ali kar je že bilo. Ko je prišel v dvorano, so mu zavezali oči, držal je svojega medija za roko in seveda ta predmet takoj našel. Oče je bil prepričan, da je to dosegel, ker je po utripu spoznal, ali se bliža predmetu ali ne. Kako mu je uspevalo iskanje brez dotika, ne vem. Čeprav so ga kontrolirali mnogi ljudje iz publike, mu nobeden ni mogel dokazati goljufije. Kakor njegova mati, gospa Ana, je imel tudi on nenavadno svetlosive oči. Kasneje je nastopal v Veliki kavarni, verjetno so mu bile dvorane predrage. Proti koncu življenja se je ukvarjal tudi z astrološkimi ekspertizami. Slovensko nikoli ni dobro znal, ampak je slovenščino močno mešal s hrvaščino. Značilno za tisti čas je, da so bili njegovi nastopi pogosto dvojezični: slovenski in nemški.

Literatura

KNJIŽEVNIKI. V naši družini je bila literatura tako rekoč vsak dan v pogovoru. Za očeta je bilo pomembno, da nekdo »piše«. V mamini družini je bilo kar nekaj »pišočih« ljudi, ki so se na Češkem pred davnimi leti uveljavljali. Ob gostovanju čeških književnikov, prozaista Karla Novyja in pesnika Josefa Hore v Mariboru sta teta in mama ob pogovoru pri Orlu ugotovili, da je bil ta znani pesnik z njima v rodu. Bil je menda bratranec v drugem kolenu, sin gostilničarja Hore, ki je bil dedov stric.

IVAN CANKAR. Z literaturo se je ukvarjal tudi oče. Bil je menda edini, čigar kritiko »Hlapcev« v »Ljubljanskem zvonu« je celo Cankar pohvalil. Kot urednik celjskega »Ilustrovanega koledarja« je bil v zvezi z mnogimi slovenskimi literati. Cankarju je bil celo porok za posojilo, ki pa ga Cankar ni vrnil. Ko je moral oče poravnati njegov dolg, se ni preveč hudoval. Ker mama za očetovo prijateljstvo s slovenskim pisateljem najbrž ne bi imela pravega razumevanja, se je oče v mesečnih obračunih (vodil je namreč natančno knjigovodstvo) redno »zmotil« za 10 kron za vračilo Cankarjevega dolga. V svojih spominih piše Glazer, da je bil Cankar na obisku pri nas in da se je kasneje popoldne srečal z njim v restavraciji Narodnega doma. Tega obiska se ne spominjam, ker sem bil še premajhen.

OTON ŽUPANČIČ. Tudi z njim sta si z očetom dopisovala. V pismu, ki se ga spominjam (žal je izgubljeno), se je Župančič iz Bregenza obrnil nanj in ga prosil za komentirano izdajo Homerja, ker ga je hotel prevajati. Verjetno se je za Homerja navdušil ob inštruiranju, ko je bil za domačega učitelja. Ne vem, ali je ohranjen kakšen njegov poskus. Ob izidu »Samogovorov« je zapisal: »Povabil sem ljudi na idejno pojedino, oni pa pravijo: Lepa skleda«. Če se prav spominjam, je tedaj bil v sporu s Smrekarjem, ne vem pa, za kaj je šlo. Zapomnil pa sem si verze, ki so mi bili posebno všeč. Napisal jih je na razglednici: »Vprašujete, kako je bilo z izpitom?

*Nekaterih stvari jaz nisem vedel
Nekatere stvari je profesor razpredel
Nazadnje izvem: izpit si naredil.*

23. marca 1932 je oče zapisal v Kroniko: »Bil pri pesniku Otonu Župančiču, ki se je zdravil v dr. Černičevem sanatoriju. Danes je njegov god. Govoril o intendantskem poslu. ‚Moje‘ darilo dobil.« Kaj je mislil oče z narekovaji, ne vem.

ANTON NOVAČAN. Posebno dobra sta si bila oče in Novačan. Kot urednik celjskega »Ilustrovanega koledarja« mu je oče objavljajl prve pesmi in ga je tudi sicer spodbujal. Ne spominjam se več očetovega prvega sestanka po devetih letih z Novačanom – ves ta čas je bil namreč Novačan po svetu in se ustalil šele, ko je dobil advokaturu v Mariboru. Dobila sta se 2. septembra 1923 v vinotoču pri Novačanovem bratu. Morda je prav, da kljub temu citiram očetov zapis: »Pripovedoval je o svojih literarnih načrtih (trilogija ‚Celjski grofje‘, roman ‚Ugasli vulkan‘, pesnitev ‚Litanije‘, ‚Hedone‘, črtica). Stanuje v Trnovljah, kjer si je na domu prizidal tri sobice. V svoji avdijenci pri kralju, ki ga je očaral, je prosil za diplom. službo v Münchnu, kar si je kralj zabeležil. O Radiću in Hrvatih se je izrazil nepovoljno.« Med nekim kasnejšim obiskom – tega pa se že prav dobro spominjam – je podrobneje pripovedoval o svojem načrtu za trilogijo o Celjanih. Bil je trdno prepričan, da se mu je v sanjah prikazal duh zazidanga Hermanovega grbastega sina. Ko je govoril o Frideriku, je poudarjal, da je bil popoln materialist in ateist. Pri tretjem delu, o grofu Ulriku, se je silno razgrel. Skočil je pokonci in nam živo prikazal, kako se je Ulrik branil pred svojimi napadalci. Pri tem je skoro prevrnil mizo, kajti Ulrik je bil porinil mizo pred sebe in napadalce. – Na krstno predstavo »Hermana Celjskega« smo se 6. maja 1928 oče, mama in jaz odpeljali v Ljubljano.

Še nečesa se spominjam: pripovedoval je, da ga je ob neki priložnosti podojila ciganka, ki je, ko je bil še dojenček, šla slučajno mimo njihove hiše. S cigankinim mlekom je, kakor se je rad ponašal, pil svojo nemirno nrav.

Ko je živel v Mariboru, se je naselil blizu kolodvora. Pove-

dal je, da zato, ker je hotel biti blizu kolodvora in bi lahko čim večkrat odpotoval na Poljsko, kjer ga je čakala lepa Poljakinja. V svojem »Hermanu Celjskem« se spominja te svoje ljubezni. Ko Herman našteva lepote in njihove ljubezenske čare, reče v poljščini: »Kogo Polka nie kochala, ten nie wie, co jest kobieta.« (Kogar ni ljubila Poljakinja, se mu o pravi ženi še sanja ne.)

Nekoč je pripovedoval, da je bil tudi v Monte Carlu, kjer je priigrjal kar čedno vsoto, s katero bi lahko živel precej časa, a mu ni dalo miru. Igral je naprej in vse izgubil. Po vojni je pisal očetu iz Argentine. Ko ga je na vrtu skoro pičila izredno strupena kača, ga je popadlo strašno domotožje in mu je bilo zelo žal, da je zapustil domovino. Oče mi je v Zagrebu pismo sicer pokazal, a ga je založil. Ob očetovi smrti sem ga zaman iskal. – Iz bogate korespondence, ki bi, kakor Cankarjeva pisma očetu, morala iziti v »Triglavan-skih listih«, se spomnim samo drobca: Iz Pariza je sporočil očetu, da so ga neko noč skušali oropati, pa jim je pokazal težo slovenskih pesti. Zdi se mi pa, da je bil kljub temu ob denar. Tudi nekaj verzov mi je ostalo v spominu:

*»Lepote tvoje gledati ne smem,
ker si prelepa, prebogata,
bogatih so odprta k tebi vrata ...«*

Žal se je korespondenca, ki sem jo bil z zanimanjem prebiral, med vojno izgubila.

»**MUTTI**«. Mariborska družba je bila strogo ločena. Nemci so se le redko družili s Slovenci. Imel pa sem sošolca Edgarja Košaka, skavtskega kolega, ki me je povabil na dom, kjer pa se je skoro izključno govorilo nemško. Njegova mati, ki nam je dovolila, da smo jo klicali »Mutti«, je bila vdova po orožniškem majorju. Stanovali so v židovski sinagogi, ki je imela več sob. Te so bile nanizane v takšnem kotu, da je Mutti v srednji sobi imela točen pregled nad vsem, kar se je na katerem koncu velikega štanovanja dogajalo. Bilo nas je namreč včasih kar precej, Košakova sestra Herta, Oto Košič, dva brata Teichnerja, ki sta bila Žida, Zintauer, Ilgerjeva

Inge, hčerka znanega zlatarja, in še se je pojavil kak skavt. Bilo je zelo živo, smeha in zabave je bilo vedno dovolj. Nad vsem pa je bedela Mutti in s skrbnim očesom varovala, da je bilo vse v redu in spodobno. Poseben poudarek je bil na spodobnosti. Nikoli se namreč ni utrudila in nas opozarjala na dobre manire. Kdaj pa kdaj je popravljala našo morda preveč slovensko sintakso. Bila je nadvse gosposka, saj je hodila v šolo z ženo madžarskega kraljevega namestnika Horthyja. V glavnem moram reči, da jo imam v lepem spominu. Videti je, da je imel Kumbatovič o vsem tem precej drugačno sliko. Če je verjeti, da je imel v svoji noveli »Pustolovci« v mislih prav to družbo.

PRVI HONORAR. Ob desetletnici Karaskove smrti sem napisal svoje spomine na »strička z muštaci«. Bili so objavljeni v posebni številki časopisa »Vidensky Tydenik«. Za honorar, menda 50 dinarjev, mi je oče kupil lepo aktovko iz svinjskega usnja. Na notranji strani mi je na belo usnjeno prevleko s črnilom napisal ime in naslov. Aktovka me je spremljala tudi na univerzo. Ker pa smo jo ob neki priložnosti uporabljali za prenašanje letakov, smo ime in naslov z muko izpraskali. Ko sem prišel domov, sem rekel, da sem jo izgubil.

JANKO GLAZER. Še zdaj mi je nerodno, če se spomnim svojega prvega srečanja z Jankom Glazerjem. Bil je profesor na gimnaziji, a me ni nikoli učil. Navada je bila, da sta profesorja za nemščino Janko Leskošek in profesor za slovenščino Janko Glazer oznanila s kredo na tabli v veži, kdaj je popoldne odprta nemška ali slovenska knjižnica. Pri nemščini ni bilo težav. Ker nekateri dijaki, ki so prišli s kmetov, niso še segali po zanimivih knjigah, smo meščanski otroci po mili volji lahko izbirali. Posebno mi, ki smo se pri nemščini »odlikovali«, smo si kot nekako nagrado lahko izposodili Karla Maya. Pri slovenščini pa je bil boj za knjige bolj živahen. Tu je bilo najprej čtivo, ki ga je bilo treba prebrati »za šolo«, in nekaj bolj ali manj zanimivih knjig. Tako sem tudi jaz nekega popoldneva vrnil knjigo, ki me ni posebno zanimala. Še zdaj ne vem, ali sem sam s knjigo ravnal nespoštljivo, ali pa

je bila že prej »razčítana«. Profesor Glazer jo je pogledal in pripomnil, da je treba s knjigo lepše ravnati. Tedaj sem se užaljen oglasil: »Saj je še prebral nisem. Taka je bila že prej.« Profesor Glazer ni rekel ničesar. Toda ko je dvignil naslednjo knjigo, menda je bil Murnikov »Matajev Matija«, se nas je oglasilo kar precej. Ko se je ozrl po dijakih, ki so z dvignjenimi rokami oznanjali, da bi si knjigo radi izposodili, je pogledal proti meni in rekel: »Dolarju jo dajmo, ker je ne bo bral, bo vsaj knjiga ostala nepoškodovana.« Zardel sem in neznansko sram me je bilo. Bil je najkoristnejši nauk, ki sem ga glede odnosa do knjige odnesel v življenje.

Čez pol stoletja sva se z Glazerjem spet srečala v knjižnici. On se je poslavljaj od ravnateljavanja Študijske knjižnice, ker se je hotel posvetiti rokopisni zbirki, jaz pa sem kot njegov predvideni naslednik pod njegovim vodstvom nastopil pot od vajenca do pomočnika. Mojstrstva pa v bibliotekarski stroki skoro ne moreš doseči.

DIJAŠKE ANEKDOTE. Že takoj na začetku moram povedati, da nikoli nisem bil dober dijak, razen v slovenščini in nemščini. Za grščino smo imeli znamenitega Zevsa, moža z dolgimi belimi lasmi in belo brado. Od pravega Zevsa se je razlikoval samo po zlato obrobljenih očalih. Bil je samo na videz zelo strog. Kolikor pomnim, iz grščine pri njem nihče ni padel. Nekoč nam je vrnil šolske naloge, zagnal je zvezke na kateder in rekel: »Vsi ste nalogo zabili. Gorenjak pa se je komaj zadostnemu (kar je bila tudi negativna ocena) še najbolj približal!« To je bila samo ena epizoda prastarega boja med dijaki in profesorji. Pri šolskih nalogah smo se ob prevodih iz Homerja posluževali Vossovega nemškega prevoda, ki smo ga nosili v žepu. Napovedano mesto smo hitro poiškali, prevod iz nemščine pa nam tedaj ni delal težav. Profesor pa se je domislil novega »udarca«. Razmnožil je odlomek iz Homerja, ne da bi naznačil mesto v knjigi. Bil pa je tako nespreten, da je to mesto na svojem listu vendarle zapisal. Fantje v prvi klopi so takoj javili in spet smo lahko prevajali po Vossu. Smola je bila le ta, da je profesor en verz izpustil, mi pa smo ga iz nemščine zvesto prevedli.

Ko je šel v pokoj, je hodil na kosilo v restavracijo Gambri-

nus, kjer so imeli naročene razne slovenske časopise. Zevs si ni mogel kaj, da ne bi člankov v časopisu z rdečilom korigiral in naznačeval male ali velike napake, ki jih je enkrat ali dvakrat podčrtal. Ko smo to izvedeli, smo hodili posebej zato v restavracijo, da bi njegove »šolske naloge« lahko prebirali in se zabavali.

V osmi šoli pa se je začel moj boj s profesorjem slovenščine. Danes, moram priznati, me je sram. Profesor Jemec, ki je bil samo suplent z nizko plačo, je bil namreč hudo bolan. Imel je jetiko in je stalno pokašljeval. Ko nam je ob neki priložnosti dal nalogo z naslovom »Med nalogo«, je nekdo zapisal: »... zvezek rajža po razredu«. Profesor je ogorčeno grajal barbarsko slovenščino. Začeli smo mrmrati, češ da gre za žargon in da je edina napaka, ker izraza ni dal v narekovaje. Vem, da jih je bilo mnogo, ki so godrnjali. Zelo jezen je vprašal, če ima kdo kaj pripomniti. Oglasil sem se samo jaz, vsi drugi so se potuhnili. Profesor me je poklical pred tablo, jaz pa sem samo vstal in rekel: »Gospod profesor, vi ste se odločili, da mi daste nezadostno. Prihraniva si čas. Nima smisla, da hodim na oder.« Bil je nesramno, priznam. V slovenščini sem bil kot bodoči literat – vsaj tako sem sodil – dovolj trden, da sem si to lahko privoščil. Mogoče sem se nekoliko zanašal tudi na protekcijo, ki sem jo kot profesorjev sin najbrž imel. Po maturi mi je profesor nemščine Leskošek izdal skrivnosot, da se profesor Jemec ni strinjal z odlično oceno za maturitetno nalogo. Odločil je profesor Kidrič, ki je bil ministrski nadzornik pri maturi. Profesorja Jemca sem srečal na univerzi, ko je prišel delat profesorski izpit. Umrl je prej, preden sem se mu lahko opravičil. Ta moj spor sem še dolgo nosil v sebi kot neporavnan račun.

PROCES MARKUZI. Ves Maribor je govoril o njem. Leta 1920 se je v Drvanji v Slovenskih goricah zgodil umor, ki je tedaj razburil vso okolico. Kljub dvakratni oprostilni sodbi so tretjič obsodili na smrt tri ljudi, dva brata Markuzi in Mihaela Zemljiča. Na prizadevanje zagovornika dr. Danila Komavlija so smrtno obsodbo spremenili v dosmrtno ječo. Leta 1935, desetletje in pol pozneje, pa je zagovorniku uspelo, da so proces obnovili. Ob rekonstrukciji, za katero so morali

spremeniti vse v stanje, kot je bilo pred 15 leti, je dokazal, da obremenilne priče ob šibki svetlobi prvega krajca niso mogle identificirati treh ljudi, ki da so nalagali mrliča na voz in odpeljali.

Vse to pripovedujem, ker nam je gospa Ana priporočila precej temnopolto in temnolaso dekle, da bi jo sprejeli za deklo. Bila je hčerka enega od Markuzijev. S Haniko sva se kar dobro razumela. Dajal sem ji celo knjige, ki naj bi jih prebrala, a to moje prosvetno delo ni bilo prav uspešno. Včasih me je vprašala za kako besedo, ki je ni razumela. Na primer: kaj je to »suprga«. Šele ko mi je pokazala natisnjeno besedo, sem spoznal, da gre za »soprogo«. 25. aprila 1925 stoji v kroniki: »Odšla Hanika Markuzi domov.« Videti je, da so se po petih letih vaščani že toliko umirili, da je postalo Haniki kot »morilčevi hčerki« življenje znosnejše.

Markuzijevi so bili v vasi tuj element, zato so jim pripisali zločin. Pravega morilca niso nikoli odkrili. Po rehabilitaciji njenega očeta se s Haniko nismo več videli.

O dr. Komavliju velja omeniti, da se je kopal v Dravi tudi pozimi. Z dravskega mostu smo ga gledali, kako je skakal z ene ledene plošče na drugo.

BRATKO KREFT. Na tabli v gimnazijski veži je bilo zapisano, da se lahko višješolci prigrasijo za tečaj ruščine. Vsi, ki se zanimajo, naj se javijo pri osmošolcu Kreftu. Njega smo seveda vsi poznali, če ne po drugem, pa po črni ruski rubaški. Težava je bila v tem, da tedaj še nisem bil višješolec, ruščina pa me je že od nekdaj silno zanimala. Ker je Kreft stanoval nedaleč od nas, sem nekega dne tekel za njim in ga ves upehan ustavil. Seveda ni bilo ovir in tako sem začel hoditi k uram ruščine, ki so bile ob koncu pouka. Poučeval je profesor Kotnik (pri njem sem se tik pred drugo svetovno vojno učil tudi angleščine). Spominjam se, da smo brali kratko pesmico Lermontova »Molitva«. Naučili smo se jo na pamet. Ob koncu je profesor iskal med nami dijaka, ki bi znal pesem lepo recitirati. Vsi smo kazali na Krefta, ta pa se je branil, češ da je proti njegovemu svetovnemu nazoru, končno pa je le pristal. Nekako v tem času sem se tudi jaz odločil za rubaško. Ne vem več, kako sem dobil kroj, mama

pa mi je srajco rada sešila, saj je bil klot poceni in je bila srajca tudi sicer praktična. Zavedam se, da je prav Kreft imel name velik vpliv. Posebno pozneje na univerzi.

»ČLOVEK MRTVAŠKIH LOBANJ«. Že ko je Kreftov roman začel izhajati v Delavski politiki, je nastala med gimnazijci prava senzacija. To je bilo leta 1929, ko je Kreft že odšel na univerzo. Ugibali smo, koga od profesorjev »si je sposodil«. Ko je roman izšel v knjigi, je prišlo do pravde. V knjigi namreč nastopa Ksander Alepaša in Šec Koro. Seveda smo vsi vedeli, koga je mislil. Zagovarjal ga je dr. Šnuderl, ki je dokazoval, da so taka imena slučajna, češ da se da tudi ime Remarque brati narobe kot Kramer.

PROMENADA. Proti večeru, pozimi ob kakih petih, poleti pred sedmo, se je nas dijakov in sploh mladih ljudi začel pollaščati nemir. Do tedaj je bilo treba opraviti vse domače naloge, pa tudi če niso bile opravljene, smo se napotili na Gosposko. Tu smo se sprehajali do »Ezeleka« na tedanji Aleksandrovi in nazaj. Nas so seveda najbolj zanimale učiteljišnice, ki so v skupinah po tri ali več prihajale naproti. In tu je bilo mogoče ujeti kak pogled, ki nas je še dolgo vznemirjal. Ker pa je bilo skoro izključeno, da bi se pogovarjali, ne da bi bili predstavljeni, je vse ostalo pri zaljubljenosti na daleč. Šele ko smo v sedmi ali osmi lahko hodili na plesne vaje, smo se lahko predstavljali, ne da bi kršili etiketo. Ne vem, ali je bilo pri vseh tako, za nas skavte, pa tudi za druge sošolce so bila ta nenapisana pravila kar obvezna.

Nekoč se je na promenadi zgodil strašen škandal. Eden od osmošolcev, ki se je menda napil, je pred dekletom pogrnil na tla svoj suknjič, da njegovemu dekletu ne bo treba hoditi po blatnih tleh. Ne vem, kaj se je zgodilo s fantom na šoli. Če jo je odnesel samo z ukorom, je bil lahko srečen. Najmanj en mesec je bil dogodek na dnevnem redu dijaških pogovorov.

Še enega dijaškega škandala se spominjam. Bilo je v gledališču. Na stojišču, kjer so se fantje in dekleta že nekoliko pomešali, je dijak odrezal dekletu kito. V času, ko so se v svetu šele začele pojavljati pričeske na »bubikopf«, ali kakor smo tedaj rekli na »piskerlonec«, je bila to za dekleta

prava tragedija. Ker je šlo za sina ravnatelja učiteljišča, so mu nekako pogledali skozi prste in se je tudi to izteklo brez hujših posledic.

»MEŠETARJI S SLAVO«. 15. 6. 1927 je v kroniki zapisano, da sem prvič nastopil na odru. Igral sem grofa Lieuvillskega v igri »Mešetarji s slavo«. Za karakterno vlogo sem bil tedaj vsekakor premlad, imel sem šele 16 let! Razen tega pa mi zaradi velike glave ni bila prav nobena perika, zato mi je Maks Furjan, igralec, ki se je veliko družil z nami dijaki, moje tedaj še zelo bujne lase samo napudral. Spominjam se neskončno dolgih odmorov, ker odrski delavci niso dobili posebnega plačila in so tako rekoč štrajkali. Začeli smo ob osmih, končali pa ob pol enih ponoči. Čeprav sem se sam zavedal, da kot igralec nikakor nisem želel posebne slave, me gledališka sla ni zapustila.

Naslednjega leta sem na mirovni akademiji Ženskega društva v dvorani Ljudske univerze recitiral Cankarjevega »Gospoda stotnika«. – Tudi na prvomajski proslavi, ki so jo priredili socialisti, sem nastopil. Recitiral sem Seliškarjevo pesem »Rudnik«. Ne vem, kdo se je spomnil, da je dvorano zatemnil in osvetlil samo moj obraz. Zdi se, da je bilo kar ефекtno. Ob koncu akademije me je poiskal delavec in mi čestital. Ko pa sem mu dal roko in je videl, da je mehka in da še ni poznala žuljev, je bil razočaran. Jaz tudi.

JOŽEFOVANJE. Bila je še ena možnost, da smo se z dekleti srečevali. To je bilo na Jožefovo v Studencih. Ob vsej cesti do zadnjih hiš so bile postavljene stojnice z najrazličnejšimi dobrotami, spominki, predvsem pa s suho robo. Nenapisano pravilo je bilo, da je bilo treba prinesiti domov vsaj kuhlalno. Ta kuhlalnica pa ni rabila samo v gospodinjstvu, ampak smo se je posluževali tako, da smo drug drugega z njimi tolkli po zadnji plati. V glavnem so to bili bolj simbolični udarci, nekak pozdrav, včasih pa so fantje tudi krepko udarili. Imeli so ambicijo, da drugemu iztrgajo kuhlalnico in jo kot trofejo odnesejo. Vse drugače je bilo z dekleti. To je bil namreč edini način, da si lahko opozoril nase. Morda se je iz tega izcimilo tudi kako znanstvo, posebno če si se viteško

potegnil za dekle, ki jo je kdo premočno udaril. Druga možnost je bila na vrtiljaku, ko so sedeži leteli po zraku in si lahko, če si bil dovolj spreten, »nehote« trčil s sedežem ob kako dekle in se ji prijazno opravičil. Poleg živo razsvetljenih vrtiljakov, ki jih je poganjala električna, so bili tudi taki na ročni pogon. Nad sedeži je bilo nekako gumno z drogovi, ki so jih porivali fantje. Če si desetkrat porival, si se lahko enkrat peljal zastonj. Ročne delovne sile, fantov, ki so bili pripravljeni na tako tlako, ni nikoli zmanjkalo. Meni se je zdelo tako izkoriščanje krivično. Nikoli se nisem hotel voziti na takem vrtiljaku, ki je bil tudi sicer manj ugleden, čeprav je lastniku gotovo prinašal velike dobičke. Ob taki priložnosti sem se tudi jaz seznanil z učiteljskino, s katero sem pozneje mnogo plesal. Prepozno sem izvedel, da ima fanta in to celo oficirja.

MATURANTSKE AKADEMIJE. Ne vem, ali je bila akademija, ki so jo priredili v gledališču, ko sem bil še v tretji šoli, prva ali pa je samo prva, ki se je živo spominjam. Bil je to razred, v katerem so bili poleg moje sestre Lidunke še: Vasja Pirc, kasnejši šahovski vele mojster, Ksandi Žolger, sin univerzitetnega profesorja in ministra Ivana Žolgerja, Roman Klasing, kasnejši pianist, Franjo Smerdu, kasnejši zdravnik in pisatelj, ter Pino Mlakar, poznejši evropsko znani plesalec. Akademija je bila zanimiva, saj so nastopili z Ojdipom v starogrškem originalu. Blagglasna pojoča grščina me je že tedaj prevzela. To sicer ni bilo dovolj, saj bi se je bilo treba tudi učiti. Na isti akademiji so nastopili tudi plesalci pod vodstvom Pina Mlakarja na temo Župančičevega »Ptiča Samoživa«.

Tudi mi smo v okviru dijaškega društva »Napredek« ob desetletnici Cankarjeve smrti priredili akademijo. Zanj sem »dramatiziral« Cankarjevega »Potepuha Marka in kralja Matjaža«. Igrali smo v Narodnem domu, režiral pa je Rado Nakrst. Vadili smo v mali sobici ob odru. Da bi bila ljubezenska scena čim bolj verodostojna, je igralko in mene pustil sama in šel po cigarete ter se čez nekaj časa vrnil. Zdi pa se, da brez uspeha. – Nakrst nam je režiral tudi Cankarjeve »Hlapce«, kjer je sam igral Jermana. V posebnem spo-

minu pa mi je ostal Zoran Didek, kasneje znani slikar, kot Kalander. Bil je velik in močan, in ko je v gostilniški sobi dvignil stol, da bi obranil Jermana, je bil zares prepričljiv. Jaz sem igral nadučitelja.

Posebne vrste akademije pa smo imeli v zgornji mali dvorani Narodnega doma. Začele so se vsako nedeljo popoldne ob dveh. Vrstile so se recitacije, pevski in glasbeni nastopi. Te akademije so bile zastonj – ampak samo za tiste, ki so prisostvovali »umetniškemu programu«. Ta je trajal kako uro ali več. Potem je sledil ples. Tisti, ki so prišli samo na ples, pa so morali plačati vstopnino. S tem inkasom smo plačali pianista. Za program, ki ga je bilo treba sestaviti za vsak teden sproti, sem vsaj nekaj časa skrbel jaz. Ne vem več, kdo si je izmislil tako umetniško prisilo. Ni izključeno, da sem bil to jaz, ki sem bil tedaj prepričan, da velja za druge enako kot zame, da sta namreč umetnost in kultura nekaj nadvse vzvišenega. Da so se fantje in dekleta najbrž iz mene norčevali, me ni motilo.

Vsi ti moji nastopi v »javnosti«, ko se je kdaj pa kdaj pojavljalo moje ime tudi v časopisu, nikakor niso koristili mojemu študiju. Zadnji trimeser pred maturo sem dobil nezadostno iz matematike. Ta neuspeh pa je zabelil še profesor matematike, ki je pisal očetu »ljubeznjivo« pismo, v katerem je izrazil svojo skrb, češ da mi je »slava stopila v glavo«. O kakšni slavi seveda ni bilo govora, vse pohvale so v glavnem veljale drugim nastopajočim. Sicer pa sem bil res šibek v matematiki. Morda je bilo pri tem tudi nekaj privoščljivosti, ker se kdove zakaj z očetom nista preveč dobro razumela. (A morda ta moja matematika vendarle ni bila povsem brezupna, saj sem se med okupacijo v Zagrebu kar dobro znašel kot »robni knjigovodja« v »Zajednici za tehničke masti«. Tedaj je bilo potrebno kar nekaj matematike.)

OČETOVA NEIZPOLNJENA ŽELJA. Ko je šel v pokoj ravnatelj gimnazije dr. Tomišek, je za nekaj mesecev prevzel ravnateljstvo moj oče. Naneslo je, da sem nekega dopoldneva prišel v njegovo pisarno. Zdel se mi je ves spremenjen. Videl sem ga, ko je sprejemal stranke in ko je slugi nekaj naročal. Bil je prijazen in vendar čudno samozavesten. Spoznal sem,

da se mu je izpolnila življenjska želja. Vendar se je moral posloviti in predati posle svojemu nasledniku. Tedaj so bili na oblasti naprednjaki, torej ljudje iz njegove stranke. Kaj je bil vzrok, da se niso odločili zanj, ne vem. Je pri tem igral kako vlogo tudi slab sloves njegovega sina? Že tedaj me je bolelo in še danes nerad mislim na to.

MANIFESTACIJE. Včasih smo v Mariboru vedno nekaj manifestirali, bodisi da je šlo za proteste zaradi Koroške ali zaradi Primorske, vedno smo bili navdušeni ali ogorčeni. Dobro se še spominjam navdušene manifestacije ob proglasitvi Aleksandrove diktature – seveda v prid Aleksandru. Da je bila manifestacija, na kateri so govorili znani mariborski nacionalisti, naročena, tedaj še nisem slutil. Pri tem smo skavti delali red. Spremljali smo povorko in skrbeli, da se ne bi pretrgala. Bil sem ob skupini oficirjev. Ko me je general poklical k sebi, sem strumno, kakor smo se pri skavtih učili, salutiral. Generalu je bilo to všeč in prerokoval mi je uspešno vojaško kariero.

Kot naprednega dijaka, sina naprednega profesorja, me je znani mariborski sokolski delavec dr. Ljudevit Pivko pogosto ustavljal in se z mano pogovarjal. Vpraševal me je po očetu pa tudi o delovanju dijaškega društva Napredek. Neka jutra kmalu po manifestaciji ob Aleksandrovi ukinitvi demokracije v Jugoslaviji me je ustavil na cesti. Moralo se mu je zdeti potrebno, da se izpove. Rekel je, da kadar se nekdo polasti oblasti, je ne bo izpustil iz rok. Kdove kdaj bomo doživeli spet demokracijo. Ta pogovor se mi je zdel nenavaden, saj je bil dr. Pivko kot prostovoljec na italijanski fronti vedno vroč Jugoslovan.

Moj oče je pod 6. 1. 1929 zapisal v Kroniko: »Prelom v državi. Ukinitev ustave, diktatura brez poslancev in drugih samouprav, s porabo ostrejših meril za čuvanje reda in mira. 14 ministrov (2 generala, dr. Korošec). Vso oblast kralj.« Dvomim, da je bil oče tako skeptičen kakor dr. Pivko. Verjetno se je pod vtisom proglasov v glavnem strinjal. Kritiziral pa je potek manifestacije, ki bi po njegovem mnenju morala potekati drugače, morali bi iz vseh treh zastav s potrebno pieteto sestaviti jugoslovansko trobojnico.

Še ene manifestacije se spominjam. Mislim, da je bilo ob Maistrovi 60-letnici. Sprevod se je ustavil pod oknom Maistrove hiše. Priklicali smo ga in mu ploskali. Tedaj je rekel: »Jaz sem Maister, jaz sem vaš general. Jaz sem slovenski general. Ali me še poznate?« Vsi smo bili ganjeni. In spet je bilo nekaj, kar mi je dalo slutiti, da tu nekaj ni bilo v redu. Ali so res skušali poriniti Maistra v pozabo?

MAJDICA. »Hudo na svetu Majdici pač!« Tako je govorila Majdica, moja nečakinja, hči moje sestre Zore, ko se je začela zavedati, da marsičesa, kar so lahko storile njene vrstnice, ne bo mogla nikoli doseči. Od rojstva je bila namreč hudo prizadeta. Zaradi poroda, ki je trajal celih 17 ur, je imela krvavitve v možganih. Spominjam se, kako smo se prestrašili, ko smo spoznali, da se na zunanje dražljaje le zelo šibko odziva. Sprva se na glas pa tudi na svetlobo sploh ni odzivala. Videti pa je, da se je kri v njenih možganih počasi absorbirala, tako nam je njeno stanje razložil zdravnik. Z veseljem smo opazovali, kako je sčasoma začela na svoj otroški način govoriti in celo hoditi se je naučila, le eno nogo je vlekla za seboj. Bila je, kakor so rekli, umsko zao-stala.

Moja sestra, njena mama, je bila učiteljica v Žetalah. Stalno nas je obveščala o njenem napredku in o njenih sprva še redkih, kmalu pa vedno pogostejših napadih s krči. Za vso našo skrb in ljubezen nam je znala kazati naravnost ganljivo hvaležnost. Ko je videla, s kolikšno skrbjo in žalostjo smo jo opazovali, kadar so jo stresali krči, posebno v levi roki, je skušala z desnico to svojo neubogljivo roko držati in krotiti. Gledala nas je tedaj tako, kakor da bi se hotela opravičevati. Sicer pa je bila vedra in često nasmejana, rada se je smejala našim otročjim dovtipom. V šolo seveda ni mogla. Ko sta bila sestra in svak premeščena v Marenberg, današnje Radlje, je rada sedela pri oknu in mimoidoče šolarje veselo pozdravljala ter jim kazala svoje igrače.

Ko se ji je rodil bratec, je bila neznansko vesela in srečna. Silno ga je imela rada.

V zimi, ko je imela komaj deset let, se je njeno življenje izteklo. Nekega popoldneva, ko sta šla oče in mama z obema

otrokoma, z vsakim na posebnih saneh, na sprehod, je, kadar je starša nista opazovala, kradla bratcu poljubčke. Vedela je namreč, da so se starši bali kakšnega njenega nenadnega krča, ki bi lahko bratcu škodil. Umrla je še tisto noč. Ko je ležala na odru, so prihajali šolarji in vso sobo zasuli z zelenjem in venci, ki so jih pletli vso noč.

Šele ko je ni bilo več, smo se zavedeli, kaj nam je dala. Imela je na vse nas, svoje tete in strice, izreden vpliv. Kar ji je manjkalo v razumu, je stokrat nadoknadila s svojimi čustvi, ki jih je oberoč razdajala. Ne upam si reči, da smo postali boljši, vsekakor pa smo bili vsi nekako mehkejši, spravljujejši, morda celo prijaznejši.

ŽETALE. Zadnje počitnice pred univerzo sem preživel v Žetalah, kjer je bila moja sestra Zora učiteljica, moj svak pa šolski upravitelj. Kraj sam, v Halozah, nedaleč od Rogatca, je imel dve gostilni, pošto in orožniško postajo. Tu sta bili dve šoli, stara dvonadstropna in nova enonadstropna, kjer je bil samo en razred in dve učiteljski stanovanji. Ker sta bila svak in sestra med počitnicami v Mariboru, sem bil sam s pomočnico, precej starejšo Tilko, ki je bila več let pri nas. Pravzaprav mi ni bilo dolgčas, prebiral sem knjige, ki jih je imel svak kar precej, predvsem iz Modre ptice. Zanimivo je, da je bil na Modro ptico naročen tudi slovenski komandir orožniške postaje, ki je bil precej načitan. V spodnji gostilni in trgovini sta bili dve dekleti, ki sta mi bili všeč. Tako ni bilo čudno, ko sem se odločil, da grem za komija. Prodajal sem vse, od že odtehtanih vrečk moke in sladkorja in srajc pa do »smrdljivca« – petroleja. Ker so mi naročili, kako se moram pogajati, sem na primer nastavil ceno za srajco na 52 dinarjev in potem »spustil« na 48, kar je bila določena cena, pod katero nisem smel. Kmetje so radi pri meni kupovali, ker so bili prepričani, da se da pri meni najbolje »zglihati«. Že tedaj me je motil način naravnega gospodarstva. Revnejši kmetje in viničarji so največkrat plačevali z jajci. Tri jajca za dinar. Trgovec jih je vozil v Ptuj in jih prodajal po dve jajci za dinar. Imel je torej eno tretjino dobička. Posojal je denar tudi na še cve-toč sadovnjak.

Kot komi sem se seznanil z najhujšo bedo. V trgovino je prišla ženica, ki je prosila, če si sme nabrati živinsko sol, ki se je držala robov vreče. Za pravo sol ni bilo denarja ... Na drugi strani pa smo praznovali župnikov god nadvse bogato. Kosilo je trajalo od poldneva do večera. Ob avemariji smo molili: »Kaj bi nam Bog dal dobrih mešnikov.« Sestra je pripravila torto, prišli pa so župniki in kaplani iz sosednjih far. Župnik je bil predvsem kmet. Nekega popoldneva so poslali ponj, da bi dal »Mici s Podpeči« poslednje olje. Tedaj pa je ravno krava v hlevu storila. Bil je nevoljen in je naročil, naj ob njeni postelji molijo rožni venec, sam pa je šel spet v hlev. Tisto noč je Mica umrla. Šel sem kropit. Povedali so mi, da je zelo težko umirala in da je glasno klicala duhovnika. Gotovo ni toliko grešila, da bi se morala bati pekla. Župniku sem, seveda zelo obzirno, očital, ker je v njej zbudil prepričanje, da se lahko zveliča samo, če pred smrtjo prejme poslednje olje. Odvrnil mi je, da je bil že večkrat pri njej s sveto popotnico in da ni mogel vedeti, da bo prav tisto noč umrla. Doživel je več kot 90 let. Menda zato, ker je pojedel velike množine česna, tako da je vse župnišče dišalo po njem.

Nekaj let kasneje nas je zapustila pomočnica Tilka. Rekla je, da je zanosila. Kaplan, ki je bil često pri nas, posebno kadar sta praznovala svak ali sestra god ali rojstni dan, ji je priskrbel ženina precej daleč od Žetal. Preden je odšla – in odhajala je nerada, ker se je zelo navezala na sestrično hčerko Majdico – je še povedala, kdo je bil oče njenega otroka.

PROŠČENJE PRI MARIJI TOLAŽNICI. Najmanj en mesec ali več so se Žetale pripravljale na proščenje. Oba gostilničarja sta imela svoji stojnici ob cerkvi, prihajali pa so tudi razni »poslovneži«, ki so postavljali svoje šotore in ponujali svoje blago. Morda največji naval je bil pri šotoru, pri katerem je bil belo oblečeni »zdravnik«, ki je dajal strokovne nasvete in ponujal razna zdravila zoper vse bolezni in higienske pripomočke. Še mene so vpregli, da sem jim napisal velike napise za stojnice. Da ne bi bilo zamere, sem moral paziti, da kak napis za katerega od obeh gostilničarjev, ki sta bila

v ostri konkurenci, ne bi bil večji ali lepši. Oba sta bila zadovoljna, čeprav so bile moje pisne spretnosti vse prej kot sijajne. Sicer pa, saj ni bilo važno, ker so se vsi poznali. Tu sem opazil slepca in njegovega spremljevalca z oprek-ljem. Pel je o ribi faroniki. Žal me v srednji šoli niso naučili, da bi znal ceniti starinsko ljudsko pesem in si nisem ničesar zapisal ali zapomnil. Posebno slikovite romarice so bile Hrvatice s škorenjci in belimi nabranimi krili, ki so prišle že dan prej. Prenočevale so kar v cerkvi ali na travniku poleg cerkve. Vino in glasba, ki se je slišala daleč naokoli – zanj je skrbel tamburaški zbor – sta stopnjevala razpoloženje do vrelišča, posebno naslednji dan, ko so plesali v gostilni. Tudi jaz sem plesal. Ker pa je bilo vroče, sem suknjič, v katerem sem pustil uro, obesil na steno. Ko sem ga spet oblekel, sem z grozo opazil, da ure ni bilo več. Toda fantje so tatu hitro odkrili, ker je nekdo videl, da je pogledal na uro, ki so jo spoznali za mojo (bila je velika, takšna, kakršno so uporabljali železničarji). Moral sem dobro uro hoda do Rogatca na zapisnik. Spotoma me je na precej samotnem kraju dohitel tat, saj so tudi njega klicali na sodnijo. Šla sva dobršen kos poti skupaj. Bil je precej večji in krepkejši od mene in med potjo me je hotel pregovoriti, da ne bi pričal zoper njega, a se nisem dal omajati. Sicer pa mi ni pretil.

Ob neki priložnosti mi je župnik v šali rekel, da med letom pravzaprav nima veliko dela, saj je večina krstov devet mesecev po proščenju.

Spominjam se drobnega možička, ki si je prislužil kak kozarec vina s tem, da je plesal s kozarcem na glavi. Ne vem, kaj se mu je zamerilo, da je zaklel. Bila je to najoriginalnejša kletev, kar sem jih kdaj slišal. Zagnal je klobuk po tleh in ukazal: »Vsi svetniki pod moj klobuk, samo sveti Anton žiher zunaj ostane!« In začel je z nogami teptati svoj klobuk. Predstavljal sem si, kako je bilo svetnikom pod klobukom in kako je možičkov patron užival zaradi izredne protekcije, ki je bil deležen.

Geburtsurkunde

~~Standesamt~~ *Stad.* *Maria, Warburg a. Drau* — Nr. *XII/6* —)
Engelbert Anton Dolar —

ist am *23. Juni 1911* — getauft am *16. Juli 1911* —

in *Warburg a. Drau, Bubak Gasse 29* — geboren.

Vater: *Professor Doktor Anton Dolar, katholisch* —

Mutter: *Maria geborene Hora, katholisch* —

Änderungen der Eintragung: _____

Warburg a. Drau, den 1. Mai — 19*42*

Der Standesbeamte

In Vertretung:

von Gleminski

Kopija rojstnega lista, ki ga je Jaru Dolarju l. 1942 izdala nemška okupacijska oblast.

Maribor

S puščico je označena hiša, v kateri so Dolarjevi živeli pred 2. svetovno vojno; hišo je porušila angleška bomba.

Ob mali maturi l. 1925; Jaro stoji nad prvim dekletom z leve

Družina Dolarjevih: ob očetu in materi stoji Jaro s sestrami Nado, Zoro in Lidunko.

Jaro Dolar kot skavt

**Skupaj z bodočo ženo
v Mariboru l. 1935**

Mihelič France: Ječe, 1934; v tej ječi je bil zaprt tudi Jaro Dolar.

Obvestilo o priprtju Dolarja, ki so ga izdale oblasti NDH.

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
REDARSTVO
1293
10.11. 1/4
1945

PREDMET: Dolar Jaroslav, vođnik-djak
uhićen.

ZAPOVJEDNICTVU GLAZBENE ŠKOLE ORUŽANIH SNAGA
Z A G R E B

Izvjješćuje se naslov, da je po ovom redarstvu uhićen dne 13.
III. 1945. DOLAR JAROSLAV, prićovni vođnik-djak, s udjelbom kod naslova, radi pro-
tudržavne djelatnosti.
Iztraga protiv imenovanog je u toku, o ishodu koje će se naslov
biti pravovremeno obavješćen.

ZA POGLAVNIKA I DOM SPREMNI!

PO NALOGU ZAPOVJEDNIKA:
POBOČNIK-SATNIK/PODEŠVA/
Mihelić

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA

OPĆINA SLOB. I KR. GLAVNOG GRADA ZAGREBA

Broj 2375

DOMOVNICA

GRADSKO POGLAVARSTVO U ZAGREBU

priznaje ovom ispravom da je u smislu zakona

DOJAR Jaroslav

zanimanje: diplomirani filozof

godina rođenja: 23 lipnja 1911

mjesto rođenja: MARIBOR

bračno stanje: oženjen

imena roditelja: DOJAR Dr. Anton i Marija rođena HORA

zavičaj an u Općini grada Zagreba od 30 travnja 1942 do danas.

Upisan je u imeniku zavičajnika pod brojem 49.027

U ZAGREBU, dne 6 svibnja 1942 (četrdesetdruge)

Za Gradskog načelnika,
Gradski senator:

Potpis stranke:

Kopija domovnice, s katero je mogel Jaro Dolar prečkati mejo NDH.

JUGOSLAVENSKA ARMİJA
Vojno Muzička Škola

Broj... 102
U Zagrebu, d. 10. VI. 1945.

O B J A V A

Za druga D O L A R J a z o s l a v a, nastavnika Vojno muzičke škole, koji se na temelju traženja Mjestnog odbora oslobodilne fronte /MOOF/ u Zagrebu odpušta iz ove škole i upućuje u Maribor na daljnji rad.

Imenovani polazi na put 11.VI.1945.g a vraća se ~~15.11.1945~~

Putuje u gradjansko m odjelu.

Ima osobnu izkaznicu br.12 izdanu od Mestnog odbora osvobodilne fronte u Zagrebu

Politkomesar:

Lidau Lotke

Komandir:

Johann Tomasek

Objava o premestitvi Dolarja iz Zagreba v Maribor poleti 1945.

Primerak denarja iz obdobja NDH.

Z osebjem Vestnika l. 1945.

EX LIBRIS Jara Dolarja,
delo Zbigniewa Józwika.

Dvoživka

Ob slovesu, ko sem odhajal v Ljubljano študirat, je bil oče kar nekam svečan. »Zaupam ti popolnoma, vem, da ne boš počenjal neumnosti,« je rekel in me pogledal v oči. Ko sem se peljal čez most, se je z vlaka videla naša hiša. Z okna so mi mahali. Verjetno je bila katera mojih sester.

AKADEMSKI KOLEGIJ. Stavba na Kolodvorski 22 je bila na zunaj kar nekam pusta. Bila je namenjena »naprednim« študentom, ki so živeli tu nekaj ceneje kot v privatnih sobah. Najceneje je bilo v »sibiriji«, v skupni spalnici za več, menda za 8 postelj. Druga, dražja skupina so bile sobe s tremi ali štirimi posteljami, najvišji standard pa so imeli študentje v dvoposteljnih sobah v prvem nadstropju. Za vse pa je bila skupna učilnica, ki je bila najbrž nekoč kavarna, vsaj marmorne plošče na litoželeznih nogah bi kazale na to. Sredi sobe je bila železna peč, tako da tudi pozimi ni bilo hladno. V učilnici je moral vladati popoln mir, ki smo se ga dokaj strogo držali. V kolegiju je bilo tudi nekaj medicincev, ki so imeli na voljo človeško lobanjo, po kateri so se lahko učili. Nekega jutra smo to lobanjo videli na vrhu železne peči s cigareto v ustih. Ker smo jo šele drug za drugim opazali, se je zdaj tu, zdaj tam sprožil smeh.

Seveda pa v kolegiju nismo samo študirali. Kdaj pa kdaj smo se zbrali v kaki sobi in kvartali. Pri tem smo si na električnem štedilniku kuhali čaj, kar je bilo seveda prepovedano. Ravnatelj je po števcu takoj spoznal, da je poraba elektrike naglo naraščala, saj so številke hitro plesale. Tedaj se je napotil na inšpekcijo. Pri vsakih vratih je potrkal in vstopil. Ker pa smo ga spoznali po hoji že mnogo prej, smo hitro porinili posodo pod posteljo. Nekoč pa se nam je preveč mudilo in posoda se je prevrnila – izpod postelje se je prikazala luža. Ravnatelj se na srečo ni ozrl na tla. Ob drugi priložnosti, ko smo kuhali čaj, se je zgodilo, da smo se drug na drugega zanašali, da "ima sladkor. Žal zaman. Končno smo našli eno samo kocko. Privezali smo jo na svetilko in vsak je smel samo kratek čas pogledati nanjo, da se od gledanja ne bi obrabila ... Takih norčij smo si izmislili več. Ko

zdajle pomislim nazaj, se mi zdi, da je bil čas mojega študija vesel. Študiral sem slabo, a ne zaradi norčij, ki smo jih počenjali. In navsezadnje smo bili kot skavti vsi abstinenti. To je bila doba, ko sem zelo veliko bral. Knjige sem nabiral, kjerkoli sem jih našel – v Šentjakovski knjižnici in v knjižnicah obeh Delavskih zbornic, tudi mariborske, kadar sem prihajal domov.

KINO DVOR. Med posebne zabave, ki smo si jih privoščili, spada tudi »množični« obisk kina. Na Kolodvorski ulici je bil kino Dvor, ki je prikazoval bolj drugorazredne filme. Najprej smo poslali kot izvidnico nekoga, ki si je film ogledal. Ta je po koncu filma stopil na cesto in pomahal, ali je bil film vreden ogleda. Kriterij je bil število mrtvih, ali vsaj kaka ne preveč oblečena ženska (kakih pornografskih filmov tedaj v Ljubljani pač še niso vrteli). Če je film zdržal te stroge kriterije, smo se napotili v kino. Zasedli smo prvi dve vrsti, za katere je bila vstopnina dva dinarja. Pravzaprav nismo bili kdove kako hrupni gledalci, samo tu pa tam sta padla kaka bolj ali manj duhovita opazka ali komentar. Največje veselje pa smo imeli, če je prišlo na platno do pretepa. Tedaj smo sodelovali in vstajali ter s tem seveda zasenčevali platno, kajti platno je bilo precej nizko. S kakšnim dežnikom se je dalo kar precej učinkovito posegati v dogajanje. Pri vsem tem sem sodeloval tudi jaz, čeprav zaradi svoje plašnosti manj agresivno.

DAVORIN ŽUNKOVIČ. Kot bruc in neznansko važen mlad slavist sem prišel k tedanjemu ravnatelju mariborske Študijske knjižnice Davorinu Žunkoviču. Vprašal me je, če na univerzi upoštevajo njegove jezikoslovne študije. Ko sem mu to zanimal, je bil hudo razočaran in je komaj skrnil svojo nejevoljo. Pozneje sem si nekaj njegovih del izposodil. Bolj ko sem bral, bolj sem se čudil. To je bilo nekaj čisto drugega kakor »šolska učenost« (tako je bilo zapisano, saj naj bi slavistika pod vplivom nemške imperialistične znanosti, ki ji je podlegel tudi Miklošič, do Žunkoviča tavalala v zmoti). Človek je moral znati predvsem slovensko. Treba je imeti, piše Žunkovič, slovenski jezik kot prajezik v Srednji Evropi, kajti dalj

kot do terciara (60 milijonov let!) se jezik ne da zasledovati. Razen tega je razumljivo, da je v jezikovnem zakladu slovenskega idioma, ki ga imajo učenjaki za temeljni jezik slovenske družine narodov, dovolj opore za jezikoslovne študije ... Po tej teoriji ni čudno, da so tudi svetopisemske zgodbe pravzaprav le slab prevod slovenskega (izgubljenega) originala. Če pustimo v nemar hudo spotikljivo etimologijo besede Eva, ki da je slonela na znani srbski kletvici, lahko omenimo samo besedo Kajn (iz Kojon). Sem spadajo tudi besede iz grške antike (pegasus – bebec) itd. Nekatere kitajske in celo indijanske besede, ki so se podobno glasile, pričajo o vseobsežnosti slovenskega jezika.

TANJA. Z obiskom v študijski knjižnici pa je povezan še en spomin. Prijateljica moje sestre Nade je bila Tanja Rosina. Bila je pač pet ali šest let starejša od mene. Vsem nam je bila zelo blizu in to se je pokazalo še posebno tedaj, ko je zbolela za jetiko. Hodila je po raznih zdraviliščih – a vse zaman. Proti koncu svojega življenja je bivala v vili blizu Kalvarije. Redno sem jo obiskoval. Ležala je dobro pokrita na verandi. Meni se je zdela zelo lepa. Plavolasa, modrooka, s prozorno poltjo – človek jo je moral imeti rad. Prosila me je, da bi ji iz Študijske knjižnice prinašal knjige. Pri tem se je – morda le preveč – zanašala na moj okus. V glavnem je bila zadovoljna. Samo enkrat je moj izbor odklonila. Šlo je za zbirko črtic iz bolnice. Ne vem, kako sem mogel biti tako malo obziren! Nekoč mi je rekla, naj ji obljubim, da ne bom šel za njenim pogrebom. »Vem, da je vse tako mučno,« je rekla. Ko je res umrla, je šla vsa naša družina za pogrebom. Ker se nisem pripravljaj na pot, mi je oče očital, češ ali res ne čutim ničesar in nimam niti najmanj pietete. Popustil sem, ker nisem hotel priznati, kaj sem ji obljubil. Ves čas mi je bilo težko, da sem prelomil obljubo.

LITERARNI KROŽEK. Ne vem, kako smo se našli. Bilo nas je nekaj slavistov, ki smo se zbrali v tedanji narodni kavarni, tam, kjer je danes Knjižnica Otona Župančiča na Gosposki. Žal se ne spomnim več vseh, v spominu pa so mi ostali Stanko Janež, Ivan Rob, Erna Muserjeva, Albina Diehler

(pod psevdonomimom Poljska je izšlo nekaj njenih črtic v »Sodobnosti«) in Bogomil Fatur. Naš mentor je bil Ferdo Kozak, ki je dokaj strogo presojal naše prvence. Poznal me je, ker sem mu prejšnje leto poslal prispevek, ki ga sicer ni objavil, a me je spodbujal, naj mu še pošljem. Moja ocena Ingoličevih »Lukarjev« ni izšla, ker je Sodobnost leta 1941 prenehala izhajati. – Zaradi svojih pesmi, ki jih je objavljala v dijaškem listu »Žar«, je bila Erna Muser med nami menda edina že priznana pesnica. – Fatur je bral zgodbo o incestu nekje v hribih. Name je naredila močan vtis. – Sam sem bral »Uro verouka«, ki je pozneje izšla v prvi in edini številki »Nove mladine«. Govorila je o prebujajočih se pubertetnikih. Med z dolgočasnimi dijaki je bil eden, ki je opazoval muho, ko je lezla po klopi. Kozak je sodil, da zgodba psihološko ni dovolj utemeljena. Zanimivo pa je, da je Rob bral zelo resno črtico, v kateri nastopa mravlja. Ko sem mu stvar pohvalil, je rekel, da je moji muhi samo potrgal krila in je postala mravlja. Še enega med nami ne smem pozabiti: Viktorja Smoleja. Ni bral leposlovja, ampak nas je vse bolj ali manj dobrohotno ocenjeval.

»**JADRAN**« Ker je bil oče kot študent v dunajski »Sloveniji«, akademskem klubu slovenskih študentov, sem se vpisal v »Jugoslovansko akademsko društvo Jadran«, ki je nadaljevalo dunajsko tradicijo (konkurenčni »Triglav« pa se je nasljal predvsem na graško študentsko organizacijo z istim imenom). V »Jadranu« smo bili predvsem »napredni« študentje jugoslovanske usmeritve. Svoj sedež je imel v pritlični stavbi, kjer je bil po vojni klub delegatov. Pod očetovim vplivom sem bil navdušen Jugoslovan. – Ko so zaradi procesa proti Gortanu in drugim izbruhnile prve protiitalijanske demonstracije, je bilo treba samo stopiti v učilnico s pozivom na zbor pred univerzo, in že se je učilnica izpraznila. Hoteli smo pred italijanski konzulat, a nam je policija to preprečila. Med stražniki, ki so stražili konzulat, je bil tudi primorski rojak Jakob Flego. Najbrž mu ni bilo lahko, ko je izpolnjeval višji ukaz. Naključje je hotelo, da nisem okusil njegovega pendreka. Med okupacijo pa sem se vsak dan srečeval z njim; bil je namreč oče zaročenke brata moje žene Vojina. Pri njih sem bil vsak dan na kosilu ...

SKUPŠČINA SVETA SLUŠATELJEV LJUBLJANSKE UNIVERZE. Ker sem znal stenografirati, sem bil na »jugoslovanski« listi izvoljen za zapisnikarja na skupščini, ki je bila, če me spomin ne vara, leta 1930. Tedaj je šlo za nasprotje med »jugoslovanskimi« (»naprednimi«) in »separatističnimi« (»klerikalnimi«) akademiki. Zapisoval sem vsak medklic, tudi ko je eden od »separatistov« vzkliknil »...ker me je rodila slovenska mati...« Na drugi strani pa je nekdo zaklical »kandelabrška mati!« Verjetno je hotel reči »kandelabrski govornik«. »Separatisti« so zapustili zborovanje. Diskusija se je iz zbornice preselila na hodnike univerze, kjer so nekateri branili medklic kot nehoteno zaletelost. Na zborovanjih, ki smo jih imeli v veži, sta bila posebno dobra govornika Iskra in Alujevič. Medtem ko je prvi navduševal s svojim zanosom, je drugi z nekoliko tišjim glasom vplival na poslušalce z duhovito ironijo.

Ob neki diskusiji v prostorih Jadrana je nekdo v veliki vnemi zagovarjal tezo, da bi bilo najbolje, če bi Slovenci opustili svoj jezik in se oprijeli srbohrvaščine. Odločno sem se uprl. Tako daleč pa moje jugoslovanstvo le ni šlo.

»SOLNCE SE VRAČA«. Mariborski skavti, ki smo se družili v klubu Bobri, smo stanovali v akademskem kolegiju. Seveda nam razen abstinence od skavtskega življenja ni ostalo skoraj nič. Prej bi lahko rekli, da smo bili nekakšen debatni klub. Na sestankih, ki smo jih imeli po večerji v kolegiju in na katere smo vabili druge, smo v kratkih referatih predstavljali vsak svojo stroko. V glavnem se politike nismo dotikali, razen v tem, da smo hoteli skavtizem »posodobiti« in ga približati »najširšim ljudskim slojem« s posebnim poudarjanjem socialnih problemov.

Da pa se svoji mladostni romantiki nismo hoteli odpovedati, priča zbornik »Solnce se vrača«. Tudi nekaj poezije je bilo vmes. Tiskarske stroške smo krili z oglasi in s pomočjo salezijanskega duhovnika, ki nam je priskrbel popust pri tiskanju. Žal mu ne vem več imena.

Naivno romantična je bila moja koncepcija nacionalne zgodovine pod naslovom »Jasno sled, bratje!« Naj bralcu

v zabavo in poduk postavim na ogled nekaj odlomkov, ki pričajo o duhu tistih dni:

»Tu, kjer stoje kameniti domovi, je pred davnimi, davnimi leti šumel mračni, skrivnostni, silni pragozd. Tu, kjer tulijo tovarniške sirene, so doneli lovski rogovi. Tu, kjer trobijo hupe avtomobilov, so brnele tetive. Tu, kjer bliščijo plesne dvorane, so tleli tihi stražni ognji naših pradedov.
Jasno sled, bratje!

...

Tu so v miru pasli svoje črede, sejali in želi, tu so ljubili, trpeli in umirali. Tu so se zbirali, kadar je zadonel bojni rog. Pod težo njihovih korakov se je tresla zemlja tja do bogatega Bizanca, ponosnega Rijma in zemlje lačnega – Solnograda.

Jasno sled, bratje!

Tu so volili kneze in vojvode svoje krvi, tu so jim prisegali zvestobo tujci. Tu so poklekovali pred vero Ljubezni, ki sta jim jo prinesla brata po srcu in duhu. Tu so se tolažili in bodrili v temi suženjske noči.

Jasno sled, bratje!

Tu so zagorele tri celjske zvezde in sijale od Triglava do Morave, tri celjske zvezde, katerih odsev so čutili celo v Budimu, tri celjske zvezde, katerih soj je jemal vid celo mogočnim Habsburžanom. Tu so zabliskale kose in sekire nad glavami tiranov v boju za staro pravdo. Tu so tekli potoki krvi naših očetov za našo svobodo.

Jasno sled, bratje!«

Celo himno za Bobre »Ogenj« sem napisal. Skomponiral jo je Vilko Ukmar, mislim, da po posredovanju Ljube Kozina. Žal so se note izgubile.

Zanimivo je, da je v tem almanahu Oto Košič napisal še tole misel: »Če smo vsi od Njega, čemu razprtije, čemu sovraštva? Je res, da je pripadnik druge vere, ki jo ravno tako spoštuje kot mi svojo, da je pripadnik drugega naroda, ki ga ravno tako ljubi kot mi svojega, vreden sovraštva?« Se je kasneje kot nacist kdaj spomnil na to misel, ki jo je zapisal pred leti?

»**ŽIV HUDIČ**«. Na univerzi so se začele prve demonstracije proti Živkoviću – med študenti smo mu pravili »Živ hudič«. Puntarsko razpoloženje me je potegnilo s seboj. Moje prejšnje jugoslovansko navdušenje se je čez noč obrnilo, postal sem vroč »separatist«. Ob eni izmed demonstracij na univerzi je Bojan Stupica recitiral Jermanov govor iz »Hlapcev«: »Hlapci, za hlapce rojeni...« Z Antejem Novakom sva mu držala megafon. Na balkonu pa se je pojavil velik plakat, namenjen policiji, ki je stala okoli univerze: »Nervozni? Pijte kavo Haag!« (Šlo je za tedaj splošni znani reklamni plakat, ki je bil pisan s tresočo roko.) V gumbnici smo nosili drobne slovenske trakove. Policaji niso šli na Univerzo, ker jim je to vsaj za nekaj časa onemogočil tedanji rektor dr. Alfred Šerko, toda pričakali so nas pred univerzo in vsakega med nami legitimirali. Šele ko je na Univerzi zavihrala slovenska zastava, so policaji vdrli, toda »zastavnika« niso nikoli našli. Obsojeni smo bili po paragrafu o kršitvah javnega reda in miru. Treba je bilo plačati. Ne vem več koliko, ali pa iti v zapor. Odločil sem se za zapor.

»**HOTEL GRAF**«. V eni izmed najstarejših hiš v Mariboru ob Židovski ulici so bili mariborski policijski zapori. Še iz stare Avstrije so jih imenovali »Hotel Graf«. Dobil sem nalog, da se moram ob tej in tej uri zglasiti tam. Doma sem rekel, da sem povabljen k prijatelju v Slovenske gorice. Ko so se zaprla vrata celice za menoj, sem se zdel sam sebi strašno imeniten. Skrbelo me je le, da se bom nalezal stenic. Na steni ob postelji je bilo namreč več rdečih »zvezdic«, ki so pričale, da se je nekdo pred mano z njimi bolj ali manj uspešno boril, ko jih je s čevljem v roki pribijal na zid. Zvečer so mi naredili kolegi in kolegice, seveda predvsem skavti, pravo sere-nado in mi poslali škatlo raznih priboljškov. Drugo jutro mi je dal stražnik možnost, da sem se na hodniku, kjer je bilo več prostora, lahko pošteno umil. Iz sosednjih celic sem slišal razne ženske glasove, ki so mi obljubljali, da mi te ženske ne bi nič računale... Drugega dne mi je stražnik rekel, ali ne bi hotel dobivati hrane iz sosednje gostilne. Pristal sem, ne da bi vedel, kaj se lahko iz tega izcimi. Po nekaj dneh sem prišel iz zapora in začudo nisem prinesel nobene stenice

s seboj. Čez nekaj dni pa me je mama vsa v skrbeh vprašala, kako da sem prišel v zapor. Presenečen sem bil, da je izvedela za mojo skrivnost. Nekega jutra je namreč brez računa in ne da bi kdo zapretil z rubežem, prišel nekdo iz občine in hotel na naše fotelje kar prilepiti nalepko »Zaplenjeno«, in to kot plačilo za hrano, ki sem jo dobival iz gostilne. Mama je seveda takoj plačala, a očetu ni povedala ničesar.

PRVI ČASNIKARSKI KORAKI. že v gimnaziji sem ob Cankarjevi akademiji napisal kratek članek, v katerem sem zaradi svojega menda prirojenega optimizma poudaril vlogo Dioniza v »Lepi Vidi«, ki da se mu je hrepenenje izpolnilo. O honorarju tedaj seveda ni bilo govora. – Vse drugače pa je bilo ob začetku španske državljanske vojne. Ker sem bil tedaj še ves poln »Don Kihota«, sem komentiral dogajanja v Španiji kot nasprotje med Don Kihotom in Sancho Pansom. Urednik »Tabora« Franc Brozovič je članek objavil kot uvodnik. Ni ga mogel prehvaliti. Kot honorar mi je dal dva dinarja od vrste, kar je bilo tedaj zelo veliko (navadni honorarji niso presegali pol dinarja od vrste). Hotel me je spodbuditi, da bi še kaj prinesel. Prerokoval mi je časnikarsko kariero, jaz pa sem imel seveda »višje« ambicije.

Ko so leta 1936 izšli Ingoličevi »Lukarji«, ki so zbudili veliko pozornost, sem se odpeljal k njemu v Ptuj in naredil z njim dolg intervju. Ob izidu Ingolič z njim ni bil zadovoljen. Ko sem ga še sam prebral, sem bil ogorčen. Najlepše misli in analize so bile izpuščene. V uredništvu mi je tedanji urednik Radivoj Rehar rekel, da je črtal nekatere nepomembne stvari. Honorarja pa da mi ne more dati, ker gre za reklamo ...

SEVERJANIN. Mislim, da sem bil še bruc, ko smo v seminarju izvedeli, da je prišel v Ljubljano ruski pesnik Severjanin in da bo imel recitacijski večer. Jasno je bilo, da sem hotel to doživeti. Nekje sem prebral, da je bil nekakšen futurist, ki je pred revolucijo nastopal po raznih kavarnah in bral svoje pesmi z zlatim prahom v laseh. Neznansko sem bil radoveden. Bilo je v Narodnem domu, v današnji Narodni galeriji, v sorazmerno majhni sobi, v kateri je stal klavir. Ne spomi-

njam se več njegovega obraza, vem pa, da sem bil razočaran. Zdel se mi je za pesnika futurista kar preveč preprost. Poleg tega pa ni bil več mlad. Na večeru je bila vsa ruska emigrantska smetana. Tudi kneginja Obolenska se je pripeljala iz Maribora. Moški so bili vsi v temnih oblekah z odlikovanji, med njimi tudi s takimi, ki so jih nosili na traku okoli vratu. Vsem damam so poljubljali roke, posebno seveda kneginji. Ker smo plašče polagali, kamor je bilo mogoče, in je bilo vse okolje vse prej kot svečano, mi je šlo skoro na smeh. Mnogo let kasneje, ko sem kot slovenski emigrant v Zagrebu hodil k slovenski maši pri Svetem Roku, da bi se srečeval z drugimi Slovenci, sem se spomnil Severjaninovega večera. Zgrozil sem se. Res me je skušal hudič. Ali bomo tudi mi nekoč tako jalovi, kakor so bili ti ruski emigrantje z vso nostalgijo po nekdanjih časih? Se bomo tudi mi ob svečanostih in jubilejih srečevali in zbujali spomine na nekdanje dni? Z ogorčenjem sem zavračal ljudi, ki so v pogovorih pred cerkvico napovedovali Hitlerjevo zmago.

»**TRIGLAV**«. Nekje okoli leta 1931 so izvedli marksisti v »Triglavu« prevrat. Predsednik je postal Jože Košar, ki je društvo pripeljal v levičarske vode. Menda nas je bilo kar precej, ki smo tedaj presedlali iz »Jadrana« v »Triglav«. Študirali smo v krožkih marksistično literaturo in vroče debatirali. Brali smo predvsem Engelsovega »Anti-Dühringa« in tudi Borkhartovo priredbo Marxovega »Kapitala«. Igralca Milana Skrbinška smo povabili, da nas je učil ortoepije. Kot predlogo smo vzeli Cankarjevega »Gospoda stotnika«, a nismo prišli prek prvega stavka. Že pri prvem glasu G, posebno pa pri S smo se ustavili. »S' mora biti oster kakor igla,« nam je govoril Skrbinšek. Ne vem, ali sem se kdove kaj naučil, gotovo pa sem se vsaj nekaj časa trudil, da bi govoril skrbno.

KOLEKTIVNA DRAMA. Ne vem več, od kod je prišla pobuda, da je treba napisati dramo, ki bo opisala propadanje kmečkega razreda (bog ne daj »stanu«, kar bi dišalo po stanovskem sistemu) v kapitalizmu. Zbrali smo se v prostorih »Njive«, ki je bila izrazito marksistična študentska organizacija, v ti-

volskem gradu, in se skupno, »kolektivno« lotili pisanja. Seveda nismo prišli niti čez prvo besedo. Ante Novak, ki je bil prepričan, da gre za partijsko direktivo, je, ko se stvar nikamor ni hotela premakniti, vzkliknil: »Če me boste pustili vsi na cedilu, bom dramo kolektivno sam napisal!« Vsi smo se zasmeli. Na sestanku je bila tudi Lidija Šentjurčeva, s katero sem se seznanil v filozofskem seminarju. Kot dobra študentka je vsak dan kuhala profesorju Vebru kavo, s katero se je boril proti svoji nervozi. Dan po ponesrečenem pisateljevanju me je Lidija v kavarni Union predstavila Kardelju, ki je sedel ob kupu časopisov. Našim prizadevanjem za kolektivno dramo se je smejal in vprašal, ali res nimamo nič pametnejšega, s čimer bi se lahko ukvarjali.

KARDELJ. Z njim sem se ponovno srečal mnogo let kasneje, nekje v šestdesetih letih, ko me je neki ameriški univerzitetni profesor – njegovega imena se ne spominjam več – naprosil, da mu omogočim intervju s Kardeljem. Obrnil se je name, ker so mu povedali, da sem pripravil razstavo o Louisu Adamiču. Profesor, ki je pisal študijo o njem, je hotel vedeti nekaj o Adamičevem bivanju v Sloveniji. Telefoniral sem v Kardeljev kabinet in se dogovoril za sestanek. Profesorja sem spremil in sestanku prisostvoval. Presenetilo me je, da se me je Kardelj spomnil, saj je bil moj prvi sestanek z njim bolj kratek. Ob prevajanju se je izkazalo, da Kardelj dobro razume angleško, saj je prevajalca večkrat popravil.

ŽALOVANJE. Po atentatu na kralja Aleksandra so po Ljubljani vihrale črne zastave, nekateri ljudje so nosili žalne trakove, uradni spisi so imeli črn rob, celo znamke so bile črno obrobljene. Oče je šel z delegacijo Maistrovih borcev v Beograd na pogreb. Tudi mama je šla. Vzela sta me s seboj, čeprav za to nisem bil navdušen, priznam pa, da sem bil radoveden. Mislim, da sta oče in mama upala, da me bodo doživetja ob pogrebu spreobrnila. Navsezadnje pa je bil obisk Beograda zame vendarle nekakšna, seveda brezuspešna politična kamuflaža. Vožnja z vlakom, ki je bil nabito poln, je bila strašna. Celo na stranišče se ni dalo priti, ker je tam že kdo sedel in ga je bilo treba prositi, da se usmili

reveža, ki je bil v stiski, naj mu za nekaj minut odstopi prostor, ki si ga je bil oni s težavo priboril. Prenočevali smo v veliki telovadnici, kamor so privlekli nekaj šopov slame. Sam pogreb je bil pisana parada najrazličnejše uniformiranih vojakov. Na drevesih ob poti so med vejami sedeli četniki s puškami v rokah in prežali na vsako kretnjo. Ko se je povorka končala, sem bil po naključju blizu nemške delegacije, ki je vstopala v avtomobile. Samo nekaj metrov od mene je stopal mimo mene Goering z vsemi svojimi odlikovanji.

BEDENJE OB MRLIČU. Dan po kraljevi smrti je umrl očetov očim. Da bi ugodil očetu, sem tudi jaz nosil žalni trak. Ko so me v Ljubljani kolegi nekam začudeno pogledovali, sem trak naglo snel. Živo mi je ostal v spominu večer ob mrliču. V sobi, kjer je bil dedec »na parah«, je nekaj žensk klečalo in molilo rožni venec, tudi kak moški se je pri vratih ustavil in zamrmral nekaj očenašev, potem pa se je umaknil v sosednjo sobo, kjer so točili slivovko. Kdaj pa kdaj so se zamenjale tudi ženske. Tu je bilo razpoloženje čisto drugačno. Celo nekaj kvant sem slišal, ki so me motile. Posebno pa očeta, ki se je odločil, da se s stričevim kolesljem odpravimo domov. Na poti domov sem razmišljal, ali so kvante znak nekega nelagodja ob mrliču, neke želje, da se to nelagodje premaga s preveč izrazitim pritrjevanjem življenju.

IVAN MRAK. Priznam: njegovih predstav v Delavski zbornici (v dvorani današnje Kinoteke) nismo resno jemali. Hodili smo nanje bolj iz zabave kot zaradi motivov, ki jih je izbiral za svoje drame. Bili smo mu brez dvoma krivični. Šalili smo se: »Avtor – Mrak, režiser – Mrak, igralec – Mrak, gledalec – Mrak, razsvetljava – mrak.« Posebno nenavadno je bilo, ko je igral žensko vlogo, menda Ifigenijo, in so se mu izpod halje videle kosmate noge. Mnogo kasneje sva se srečala na razstavi njegove žene Karle Bulovčeve, o kateri je pravil, da presega Michelangela, sebe pa je primerjal s Shakespearom. Ker so mu rekli, da pišem tudi kritike, me je pripeljal k svoji ženi in ji priporočil, da me portretira. Pri tem ni mogel brez superlativov. Bilo mi je zoprno. A tudi to je zabrisal čas in

sva se kasneje večkrat srečevala. Ko je nekaj pred smrtjo nastopil na svojem večeru v Nuku, me je tudi kot avtor in kot igralec prepričal.

ZVOČNI FILM. Prvo napoved zvočnega filma sem doživel še v Mariboru. Z globokim glasom se je oglasilo s platna »Maar tonfilmska reklama«. Sledil je po mojem mnenju prvi spot. Videti je bilo delo na polju. Kmet si je brisal znoj in rekel: »Vroč je. Sedaj pa – skodelico knajpa.« Bili smo očarani. Pravi zvočni film pa sem videl šele v Ljubljani. Elitni kino Matica (v dvorani današnje Filharmonije) je predvajal Ala Jolsona (»Pevec jazza«) z znamenito popevko »Sonny boy«. Film je bil pravi atentat na solzne mešičke. V dvorani je zavladal splošen jok, ljudje so prihajali ven z objokanimi očmi in rdečimi nosovi. Ne vem, kje sem videl karikaturu, ki je prikazovala snažilke, kako v čebrih nosijo vodo iz dvorane. Ker smo poznali Greto Garbo še iz nemega filma, smo bili silno radovedni, kakšen je njen glas. Nekaj filmskih igralk namreč prehoda od nemega do zvočnega filma ni preživelo. S svojim globokim glasom si je utrdila in še povečala svojo slavo.

EKSKURZIJA. Rečeno je bilo, da se lahko prijavimo za ekskurzijo v Trbovlje, kjer si bomo ogledali rudnik. V svojem romantičnem navdušenju sem bil seveda takoj pripravljen, da vidim rudarje od blizu. Samo romantika to vendarle ni bila, saj sem se v Halozah o socialnih krivicah sam prepričal. Moja »njiva je bila vsekakor že zorana za komunistično setev«. Rudarji pa so bili seveda nekaj povsem drugega kakor kmečki proletariat, saj so bili prav »delavci nosilci napredka in seveda revolucije«. Moja pričakovanja so bila velika. Inženirja, ki je nekaj razlagal, zaradi ropota na separaciji nisem razumel. Delavke so s skrbnimi očmi sledile rudi, ki se je vozila na traku mimo njih. Zagledal sem mlado žensko, ki se mi je zdela nenavadno lepa. Začutila je, da jo opazujem in se mi nasmehnila. Ko smo šli naprej, sem se pri vratih še enkrat ozrl nanjo. Naglo se je prestopila – prepozno. Bila je pohabljen. Namesto noge ji je izpod kratkega krila štrlel lesen drog. Zardela je. Ta mlada ženska je postala zame

simbol za neurejenost, za krutost sveta. Vedno znova in znova mi je prihajala v misel.

Zaradi krize so rudarji tedaj delali le dva ali trikrat na teden. Ko so po dnevih neprostopoljnih počitnic prihajali v jamo, so se jim sestradane podgane zakadile pod noge, kajti rudarji so jih hranili, ker so jim naznanjale, če so se prikopali do področja s plinom. Svojo južino so imeli privezано na žico, da se podgane niso mogle polastiti tudi tiste hrane, ki jim ni bila namenjena.

HRASTNIK. Kmalu po ekskurziji v Trbovlje me je Lidija Šentjurčeva povabila v Hrastnik, kjer je bila doma. Šli smo z inženirjem v rov precej globoko pod zemljo. Videli smo do pasu gole kopače, ki so se hudo potili. Priznam, da mi je bilo kar precej tesno, ko sem slišal pokljanje opornikov in tramov, ki so se šibili pod težo zemeljskih gmot. Tedaj sem se seznanil z Lidijino materjo, menda sestro znamenite Kastelke, ki jo opisuje Vladimir Levstik v »Gadjem gnezdu«.

ŠE ENA EKSKURZIJA. Ne vem več, kako mi je uspelo, da sem se prilepil ekskurziji juristov, ki jim je bilo omogočeno, da obišejo mariborsko jetnišnico (v kateri je bil zaprt tudi Tito). Ta je namreč po svoji moderni ureditvi, z zgradbo v obliki zvezde, iz katere je bilo mogoče kontrolirati vse hodnike, tedaj slovela kot posebna evropska znamenitost. Videli smo jetnike, ki so hodili po dvorišču, tudi nekaj praznih celic smo si lahko ogledali. V posebni sobi so visele verige, v katere so nekoč, tako nam je zatrjeval upravnik, sicer amaterski zgodovinar Niko Vrabl, uklepali ujetnike. Njegovo pripovedovanje o ciganih, za katere je bila vsaka kazen, daljša od enega leta, pravzaprav smrtna obsodba, me je pretreslo. »Če jih ne pobere jetika, bodo tako dolgo poskušali narediti samomor, dokler jim ne bo uspelo. Če drugače ne gre, bodo jedli žeblje ali druge ostre predmete.« Z Vrablom sva se kasneje v življenju še srečala, tedaj seveda v drugačnih okoliščinah.

PREISKAVA. Po dveh letih v kolegiju in nekaj krajših bivanjih v privatnih sobah sem našel sobo pri Misonovih, pri podjet-

niku, po rodu Furlanu, ki se je nekaj časa ukvarjal z regulacijo Ljubljance. Gospodinja je bila izredno prijazna in me je imela rada. Često mi je ponudila kak priboljšek. Tam, kjer so zdaj stavbe na Trdinovi, je bila enonadstropna hiša z odprtim balkonom. Pred hišo je bil drevored kostanjev, po katerem se je prišlo ven na cesto. – Ker sem se začel veliko družiti z znanimi komunisti na univerzi, predvsem z Lidijo Šentjurčevo, ni bilo treba dolgo čakati, da sem postal tudi jaz policiji sumljiv. Aretirali so nas drugega za drugim. Tudi mene, ki dotlej pravzaprav še nisem zagrešil ničesar »protizakonitega«. Z Lidijo sva si veliko dopisovala in razpravljala ne samo o političnih stvareh. Skupaj sva prebirala Adlerjevo knjigo »Heilen und Bilden« (Zdraviti in oblikovati). Ne vem, kaj mi je bilo, da sem nekega popoldneva njena pisma zmetal v peč in zažgal. Ni še minila ena ura, ko je nekdo potrkal na moja vrata. Rekel je, da sta spodaj dva gospoda, ki bi rada govorila z menoj. Šel sem dol in vsi štirje smo nato stopili v mojo sobo. Šele zdaj so mi pokazali nalog za hišno preiskavo. Bili so nadvse natančni. Tudi posteljo so mi razkopali. Med knjigami sem imel praško izdajo Gumiljova, ki smo ga brali na ruskem tečaju. Spredaj je bil signet založbe: majhno kladivce nad plamenom. Založba je bila seveda emigrantska in se je imenovala Plamja. Ta signet je detektive zelo vznemiril. Šele ko sem jim pokazal, da je delo izšlo v Pragi in da smo ga imeli kot čtivo na univerzi, so se pomirili. Na mizi pa sem imel pesmi Damjana Bednega, ki mi jih je posodil Kreft. Detektivi so knjigo večkrat vzeli v roke in po njej listali, slučajno pa se jim knjiga nikoli ni odprla na straneh, kjer so bile rdeče zastave. Priznam, da me je skrbelo. Eden med njimi je segel celo v peč in previdno privlekel iz nje ožgana pisma, ki so se še držala skupaj. Stopil je k oknu, kjer sem stal jaz, da bi si jih bolje ogledal. Kihnil sem, da se je pepel razpršil po celi sobi. Končno so mi rekli, da moram z njimi. Odpeljali smo se z avtom.

ZAPORI ob sodišču so imeli na Miklošičevi cesti poseben vhod. Skozenj smo se pripeljali in na dvorišču izstopili. Celica, v katero so me pripeljali, je bila večja in udobnejša kot

pri Grafu. Napotil sem se od okna do vrat in se sprehajal do onemoglosti. Pri tem sem mislil na Tollerjevo knjigo o lastovkah, v kateri opisuje svoja doživetja v zaporu. Tako sem svoj zapor poetiziral. Ker je bilo ravno o veliki noči (mislim, da leta 1932), mi je gospodinja poslala v zapor najrazličnejše velikonočne dobrote. Stražnik, ki sem mu bil najbrž simpatičen, mi je rekel, da lahko nekaj, česar imam preveč, odstopim nekomu, ki ga najbrž dobro poznam, a ga ne sme imenovati. Sklepal sem, da je šlo za Kidriča, ki mu niso mogli ničesar poslati. Tedaj je bila v časopisih precejšnja senzacija o bratomoru zaradi neke ženske. Stražnik me je pripeljal do njene celice, da sem si jo lahko ogledal. Nič na njej se mi ni zdelo kdove kako pomembno, da bi se človek mogel tako blazno zaljubiti.

ZASLIŠANJE. Pripeljali so me k preiskovalnemu sodniku. Mislim, da se je pisal Vrečar. Na njegovi pisalni mizi so ležala moja pisma. Spoznal sem jih takoj po vijoličastem nadihu, ki so jih imela. (Uporabljal sem jih, ker so bila drugačna od drugih). In začelo se je. Preščipnil mi je skoro vsako besedo, ki sem jo bil napisal. Bilo je mučno. Izgovarjal sem se, da za Lidijino politično usmerjenost nisem vedel, saj se o tem nista pogovarjala. (Res sva se veliko pogovarjala o individualni psihologiji. Spominjam se, da mi je ona posodila Adlerja.) Za mojim stolom je stal detektiv Turin, visok črnolas moški, z dolgimi zalisci. Ugovarjal je. Točno da se spomni, kako mi ga je nekega večera v Daj-damu Lidija, ki je že imela z njim opraviti, očitno pokazala. Rekel sem: »Gospod Turin, kateri študent vas pa ne pozna!« Tipkarica se je glasno zasmejala in rekla nekaj o detektivih, ki jih vsak pozna.

(Mnogo let kasneje, tik po osvoboditvi, sva se s Turinom srečala v Mariboru. Bil je večer in mož se je močno opotekal. Ko me je zagledal, je bil v hipu trezen. Ker se mi ni mogel izogniti, me je nagovoril. Pripovedoval mi je o tem, kaj je počel potem, ko sva se seznanila. Na koncu me je vprašal, ali sem mu kaj zameril. Bil sem še mnogo preveč navdušen po osvoboditvi, da mu ne bi »odpustil«. Bil je zaposlen pri mestnem prehranjevalnem uradu, kjer je delil nakaznice.)

Z zasliševalcem sva prišla do mesta: »Reich mi je dal veliko«. Reichovo knjigo »Der sexuelle Kampf der Jugend« (Seksualni boj mladine) smo tedaj veliko prebirali. Reich, ki je kasneje zaslovel kot psihoanalitik, v knjigi zagovarja svobodno ljubezen. Sprejemali smo knjigo kot precej preprosto komunistično propagando. Zasliševalec je knjigo seveda dobro poznal. Kaj sem mislil s tem? Rekel sem: »Seksualno razjasnitev, ki mi je doma niso dali.« Zopet se je tipkarica glasno zasmejala. Ker mi niso mogli ničesar dokazati in ker me nihče ni obremenjeval, so me takoj izpustili.

MAKEDONSTVUJUŠČI. Ko sem se vrnil v svoje stanovanje pri Misonovih, so me z veseljem sprejeli. Pri tem je gospa Misonova povedala zgodbo, ki mi je pognala strah v kosti. V prvem nadstropju na koncu odprtega hodnika je stanoval carinik, ki je precej nenadoma odšel, ne da bi se poslovil. Na hodniku pred mojim oknom je stala nočna omarica, ki je niso uporabljali. Ko je gospodinja odprla predal, je videla železno hruško. Pokazala jo je oficirju, ki je stanoval v isti hiši. Ta jo je spoznal in ugotovil, da gre za ročno bombo. Komaj so ga pregovorili, da zadeve ni naznanil in je bombo odnesel. Tako je pripovedovala gospodinja. Jaz pa sem razmišljal, kaj bi se zgodilo, če bi detektivi bombo odkrili. Res sem imel veliko srečo.

»Makedonstvujušče« so tedaj imenovali makedonske nacionaliste, ki so se za svoje cilje borili tudi s terorističnimi sredstvi.

ŠE EN ZAPOR. Niti malo nisem slutil, zakaj so me spet aretirali, tokrat v Mariboru. Drugič sem prišel v »Hotel Graf«. Nekaj časa so me kuhali. Tedaj sem se nalezel uši. Neke noči, ko se me posebno pekle, sem si rekel, če bom zdržal in se ne bom praskal, me bodo prihodnji dan izpustili. Ko sem prišel po zaslišanju domov, sem imel krvava bedra. Po kakšnem tednu ali kaj so me odpeljali na policijo. Bilo je dopoldne okoli enajstih. Stražnik me je uklenjenega gnal skozi mesto. Verjetno je bila to kar mala senzacija. Na začetku Jurčičeve ulice me je zagledala gospa Razbergerjeva, mati igralke Branke Verdonikove, ki me je dobro poznala. Polile so jo

solze. Čeprav mi je stražnik poravnaval rokave, da se veriga ne bi videla, mi niti malo ni bilo mar. Morda sem celo svoje verige namenoma pokazal. Niti pojma nisem imel, kaj so mi očitali. S tem se je zasliševanje tudi začelo. Ali vem, zakaj sem tu? me je vprašal zasliševalec in me pomenljivo pogledal. Po pravici sem povedal, da ne vem. Rekel je, da sem vodilni komunist v Mariboru. Bil sem presenečen, tedaj namoč sploh še nisem bil v partiji. »Mi vemo,« je nadaljeval. Posvetilo se mi je, da ne vedo ničesar. Postal sem samozavesten. Malo me je sicer skrbelo, da me bodo pretepli, vedel pa sem, da mi ne bodo mogli ničesar dokazati. Prešel sem v protinapad. Nekaj pa bi vendarle imel povedati. Tipkarica se je pripravljala na moje priznanje. Začel sem: »Pred nedavnim sem bral v 'Vedi' poročilo o Hamurabijevem zakoniku. Prvi člen pravi, da je strogo kaznovan človek, ki obdolži in toži nedolžnega človeka. Rad bi vedel, kdo bi moral sedeti na mojem mestu.« To je bilo za zasliševalca najbrž preveč. Rekel je, da se bova gotovo še srečala. Ko sem odhajal iz sobe, me je ustavil in najbrž proti predpisom pokazal zapisnik zaslišanja mojega znanca, v katerem je bilo črno na belem, da štejem med vodilne komuniste v Mariboru. Tudi podpis mi je pokazal. Je hotel med menoj in mojim znancem zasejati spor? Ni mu uspelo.

ŽIDJE. Mislim, da je bilo drugo ali tretje leto univerze, ko so na ljubljansko univerzo prišli židovski študentje, ki jim numerus clausus na poljskih univerzah ni dovoljeval vpisa. Za nas so bili vsaj v začetku zanimivi. Ker jih je bilo precej, smo skušali ugotavljati rasne posebnosti, ki jih seveda nismo našli. Kar neverjetno je, kako hitro so nekateri predvsem nacionalistični študentje zapadli v strupen antisemitizem. Za nas skavte, ki smo imeli v svojih vrstah vsaj dva zelo značilna žida, je bilo tako rasno razlikovanje smešno. – Ko smo po zgledu drugih priredili tudi svoj brucovski večer na Rožniku brez vina, so se kolegi iz nas norčevali, češ kakšen brucovski večer je to, če se družba ne bo mogla držati »Križevačkih statutih«, katerih glavni namen je, da se družba po nekakšnem bolj ali manj duhovitem obredu čimprej opijani. Tako se je zgodilo, da se je našega brucovskega večera ude-

ležilo kar nekaj Poljakov, ki so zatrjevali, da so tudi oni skavtje. Nismo jih kontrolirali, ampak smo jih z veseljem sprejeli medse. K meni je prisedla drobna, temnolasa deklica z zelenimi očmi. Občutek sem imel, kot da bi iskala zaščito, jaz pa sem se počutil kot branilec pred ne vem kakšnim sovražnikom. Jezik je bil seveda precejšnja zapreka. Rusko Poljaki niso hoteli govoriti, nemško pa mi ne. In vendar smo se nekako sporazumeli. Moja sosedka je rekla, da se piše Balka Brenner in mi je precej očitno kazala simpatije. Čez čas je prav gotovo ne brez rizika naslikala na papir srp in kladivo. Takoj sva se sporazumela. Napovedala sva si sestanek in se sploh precej družila, da so fantje kar začeli namigovati. Ob nekem sprehodu po Tivoliju mi je priznala, da ima fanta, ki so ga pa zaprli. Bogve kaj zdaj počno z njim! Ob koncu semestra so židje odšli in z njimi tudi Balka Brenner. Bog ve, kaj so potem počeli z njo. Najbrž se ni rešila, saj je že ob meni pokazala, koliko si drzne.

POLITIČNA LITERATURA IZ NEMČIJE. Tisto leto, mislim, se je vrnil Košič, naš skavtski vodja, ki je en semester študiral v Nemčiji. Prinesel je poln kovček politične literature. Da ga ob carinskem pregledu ne bi česa osumili, je poleg nacističnih brošur prinesel tudi brošure z govori komunističnih, socialdemokratskih in katoliških političnih voditeljev. Posodil mi jih je verjetno vse. Tako sem spoznal statut nacionalsocialistov, nekaj njihovega propagandnega gradiva, predvsem pa govore komunistov Thälmana in Torglerja. Duhovita je bila komunistična brošura »Wörte und Taten der Nationalsozialisten« (Besede in dejanja nacionalsocialistov). Nad veliko črko o, ki je zijala kot odprta usta, je bil stisnjen Hitlerjev brkati obraz, t-ji pa so bili bodala, od katerih je kapljala kri. O politični sceni v Nemčiji sem bil tako zelo dobro poučen.

ERNST TOLLER. Na povratku z dubrovniškega kongresa PEN klubov se je oglasil v Ljubljani nemški pesnik in pisatelj Ernst Toller. Slovenski PEN mu je priredil večer (je bila matineja?) v Operi. Predstavil nam ga je Oton Župančič. Spominjam se njegovih uvodnih besed: »Ko je bila Jakopi-

čeva brada še črna ...« Toller je bil izreden deklamator. Bral je, ali pa je govoril na pamet, iz zbirke pesmi »Das Schwalbenbuch« (Knjiga o lastovkah). Kot aktivni udeleženec nemške revolucije po prvi svetovni vojni je namreč prišel v zapor, kjer mu je delal družbo lastovičji par. Ne vem, ali sem njegov roman »Mladost v Nemčiji« v srbskem prevodu bral že pred njegovim prihodom, ali pa sem si ga izposodil šele kasneje zaradi navdušenja ob njegovem nastopu.

HELEN KELLER. Znamenita pisateljica, ki je bila od svojega drugega leta slepa, gluha in nema in je kljub temu s pomočjo svoje vzgojiteljice naredila celo doktorat, je na svoji turneji prišla tudi v Ljubljano. Predavala je v dvorani Delavske zbornice, ki je bila seveda nabito polna. Ker sem o njej bral v 'reklamki', ki je bila v domači knjižnici, se tej priložnosti nisem hotel odpovedati. Stala je zravnana in govorila z nekoliko višjim glasom. Njeno lice, skoro bi zapisal pogled, je bilo usmerjeno proti dvorani. Pripovedovala je o tistem trenutku v svojem življenju, ko ji je njena vzgojiteljica spustila vodo na eno roko, na drugi pa ji je s pritiskom na dlan neprestano ponavljala besedo voda v znakih za gluhe. Dojela je zvezo med vodo iz studenca in besedo, ki ji jo je vzgojiteljica pritiskala na dlan. Tako je bil vzpostavljen prvi stik z zunanjim svetom. Tudi zdaj je sedela poleg nje njena vzgojiteljica in ji s pritiski na roko povedala, kar je bilo treba. Ko je odhajala, je bil njen korak, kljub temu da jo je vodila vzgojiteljica, negotov. Pripovedovali so, ali pa je bilo morda v časopisih, da jo je sprejel kralj in da ji je poklonil rožo, ki pa ji je skrbno odstranil trnje. Občudoval sem njeno silno energijo, predvsem pa potrpežljivost njene vzgojiteljice, ki se ji je pisateljica imela zahvaliti za »človeškost« svojega življenja. Mislim, da mi ni treba govoriti o dobrih sklepkih, ki sem jih napravil na poti domov.

PRVI IZPIT. Po dveh letih je bilo mogoče narediti prve izpite. Na slovenističnem oddelku so bili to narodna zgodovina, nemščina in ruščina. To kombinacijo sem si namreč že v začetku izbral. Pri nemščini, ki jo je spraševal profesor Kelemina, je šlo zelo dobro. Tudi ruščina mi ni delala težav, saj

sem tekst Turgenjeva o ruskem jeziku poznal. Profesor Nahigal je sicer pričakoval, da mu bom povedal še kaj o etimologiji, za katero sem bil prepričan, da mi je ni treba znati. Zataknilo pa se je pri narodni zgodovini pri profesorju Radojčiču. Kot Srb-Prečan je predaval v pojoči ijekavščini, ki smo jo sicer cenili, a je na slovenski univerzi nismo trpeli. Bil sem dolgo prepričan, da sem padel samo zato, ker sem nosil rusko srajco. Danes vem, da je bilo moje znanje res pomanjkljivo. Zavrtnjen sem bil do jeseni. Ko sem sporočil svoj neuspeh domov, je bil oče gotovo zelo razočaran, čeprav ga tudi v gimnaziji nisem preveč razvajal z odličnimi uspehi.

DUNAJ. Pravzaprav nisem pričakoval, da bom v teh dveh ali treh mesecih lahko počel kaj drugega, kakor študiral. Nemalo sem bil presenečen, ko mi je mama ponudila, da grem na Dunaj k teti Meli, ki me je že prej vabila. Moral sem mami obljubiti, da bom jeseni izpit naredil. Ne vem, ali je bil oče s tem potovanjem zadovoljen, mama pa mi je zaupala, saj sem vendar obljubil. Iz raznih zgodovinskih knjig sem si na listkih izpisal pravo kronologijo vsega, kar je bilo treba vedeti. Za skoraj dve tisočletji sem imel v žepu vse, kar se je vsako leto dogajalo. Te svoje izpiske sem nosil, kamorkoli sem šel. Po dunajskih muzejih sem vsakokrat, kadar sem se utrudil, sedel na najbližjo klopi in bral. Mojega obiska na Dunaju je bila posebno vesela tetina pomočnica Poldi, saj sem ji prinesel neka zdravila zoper revmo, ki se na Dunaju baje niso dobila. In tako sem romal iz enega muzeja v drugega in užival. Najbrž je bilo to moje romanje vzrok, da sem vpisal umetnostno zgodovino pri Izidorju Cankarju, o katerem je šel glas, da govori najlepšo knjižno slovenščino. Zato smo ga hodili slovenisti radi poslušat. Ko sem se namenil, da obiščem »Kapuzinergruft« (kapucinsko grobnico), kjer so pokopani avstrijski cesarji, je Poldi opozorila, da nas bo kapucin pri grobnici cesarja Franca Jožefa pozval, naj molimo za rajnkega cesarja. On da je podpisal vojno in ni vreden molitve. Res je zgovorni kapucin ob koncu svojega vodstva rekel, naj molimo »für die Seele des großen Herrschers« (za dušo velikega vladarja). Vsi so poklekneli, samo jaz in neki mlad Italijan sva ostala pokonci. Ko sem ga kasneje

nagovoril, se nisva mogla zmeniti, ker nisem znal italijansko, on pa ne nemško. Njegovo uporništvu je tako izviralo iz neznanja jezika.

Moralo je biti ob neki drugi priložnosti, ko sva bila z mamu na Dunaju. Tedaj me je mama povabila, da greva skupaj v Prater. Bilo je precej pozno popoldne, vreme je bilo kislo in v Pratru je bilo zelo malo ljudi. Tedaj mi je mama priznala, da nikoli ni mogla v Prater, ker ji tega doma niso dovolili. Zato sva vse preizkusila, vozila sva se na vrtiljaku in se dvignila na »Riesenradu« in se peljala z »Geisterbahn« (vlakom strahov). Bila sva menda tedaj edina in treba je bilo lastnika preprositi, da je sprožil mehanizem. Nikoli prej ali pozneje nisem videl mame tako vesele, razposajene volje kot takrat.

STRIC – ŽID. Mamina sestra, teta Tekla, se je zelo pozno poročila, vzela je mnogo mlajšega žida, s katerim sta se srečala na uradu za brezposelne. Bila je prepričana socialistka. Ko je bila knjigovodkinja v eni izmed velikih blagovnic, je menda razkrila neke davčne utaje. Prosila je za novo službo, ki so ji jo vedno obljubljali, a čez nekaj dni so ji z obžalovanjem sporočili, da je ne morejo vzeti... V naši družini nismo imeli protijidovskih predsodkov. Kar so ji njene sestre očitali, je bilo dejstvo, da je vzela premladega. Kaj bo, ko bo starejša? Tudi ženin ni bil sestram pogodu, saj je bil samo pleskar, ki je s svojim vozičkom, na katerem je imel, kar je potreboval za svoje delo, hodil po Dunaju, ki ga je kot rojen Dunajčan zelo dobro poznal. Nekega dne me je odpeljal v Ottakring. Obljubil mi je, da bom o Dunaju izvedel več kakor v vseh muzejih in galerijah. Prišla sva na sodišče in prisostvovala celi vrsti vsakdanjih razprav. Neka ženska je na pokopališču kradla rože, druga, ki je živela v izvenzakonski skupnosti, je tožila, ker ji je soseda očitala nemoralo .. in še in še. Mislim, da je mladi sodnik opravil kakih pet ali šest pravnih ur. Stric je imel prav. To je bil res Dunaj. Kljub temu pa sem vedel, da obstoji tudi drugi Dunaj, ki me je seveda tudi silno zanimal. Ko je prišel Hitler v Avstrijo, so strica aretirali. Bil je, kot je pisala teta Tekla, odveden neznan kam. Oče se je pri policiji zanimal, če je »možno dobiti

zanj dovoljenje za bivanje pri meni«. Odgovor je bil 'Ne!' Stricu pa je vendarle uspelo, da je emigriral v London. Čez eno leto je dobila teta iz Anglije pismo, v katerem jo mož prosi, naj pristane na ločitev, ker bi se rad poročil ...

DELAKOV »HLAPEC JERNEJ«. Med svojim študijem sem se pogosto vračal v Maribor. Malo zaradi domotožja, malo pa tudi, ker sem hotel biti na raznih družinskih slavnostih, ki so nas otroke, priženjence in tete družile ob svečanih kosilih in večerjah. Tako se je zgodilo, da Delakove dramatizacije »Hlapca Jerneja« nisem videl v Ljubljani, ampak v Mariboru. Nabito polna Unionska dvorana je bila velika manifestacija mariborskega delavstva. Že sama napoved, da gre za kolektivno dramo, je bila dovolj za obisk. Delaku je uspelo, da je s svojimi delavskimi diletanti dosegel prav neverjeten učinek. Navdušenje skorajda ni poznalo meja.

»RAZGLEDE«. J. F. Knaflič, ki je bil skavt, precej starejši od vseh nas, je v Mariboru v letih 1934–35 začel izdajati časopis »Razgled«. Povabil me je k sodelovanju. Bil sem neke vrste urednik za kulturo. Za neznamenit honorar sem pisal kulturne novice iz Maribora, pa tudi od drugod. Ko je kolega z univerze France Vodnik izdal zbirko pesmi z naslovom »Borivec z Bogom«, sem imel z njim intervju. Ponudil sem ga Knafliču, ki ga pa ni objavil. Govoril je nekaj o reklami za klerikalce. Bil sem zelo razočaran. Kljub svojemu »naprednemu« mišljenju sem bil prepričan, da tako daleč politika ne bi smela segati.

RAZSTAVA, KI JE NE BOM POZABIL. Spominjam se ocene, ki sem jo napisal ob razstavi peterice. V prvem nadstropju, na vrhu hotela Orel, v prostorih restavracije, je bil urejen razstavni prostor, ki je bil za ta namen prav primeren, saj je bil sredi mesta in so ljudje tudi sicer radi hodili tja. Tu se je za razliko od kavarne Astorija, ki je bila nekako bolj tiha in umerjena, zbirala nekoliko bolj bučna mariborska publika, ki je hodila sem na slavnostne večerje. – Že takoj ob vhodu je bila kot nekakšen napis za serijo grafik, ki jih je razstavil Ivan Kos, velika slika berača v naravni velikosti. Njegove očitažne oči

so te zasledovale, kamor koli si šel. – Ne vem, ali je bilo pri tej sliki ali pri kateri drugi, ko sem za seboj zaslišal opombo, ki mi je bila všeč. Ozrl sem se in zagledal dvoje modrih, zelo modrih oči. Te oči pa so me spremljale še mnogo bolj kakor beračeve. Na vsak način se je bilo treba z dekletom seznaniti. A kako? Kasneje sem ugotovil, da imava skupnega znanca. To je bil Rudi Janhuba.

ČAJ. Kak mesec pozneje je Rudi povabil mene in dekle na čaj. Ker je imel mačeho, s katero se ni najbolje razumel, sta si s sestro Vera ob zajtrkih prihranila koščke sladkorja, iz katerih je potem Vera, ko staršev ni bilo doma, spekla sladico. Na svečnico leta 1933 smo bili povabljeni Milena Ančić, tako se je dekle pisalo, njena prijateljica Ema in jaz. Sredi marca te izredno vetrovne pomladi sva se z Mileno »zmenila«. Ker še sploh nisem končal študijev, na poroko nisva mogla misliti. »Hodila« sva že dve leti, ko sem se zavedel, da je Hrvatica. Pripovedovala je o osnovni šoli v Pazinu in rekla, da jo je italijanska učiteljica kot Hrvatico poslala vsako jutro v kot klečat. Skupaj sva prebirala »Čakavsko liriko«, posebno Gervaisove pesmi so nama bile všeč. Rad sem poslušal, kadar je Milena govorila hrvaško, ker mi je govorica iz njenih ust morda ne samo zaradi zaljubljenosti zvenela posebno melodično. V svojih dijaških letih je namreč hodila na počitnice v Bosanski Šamac, kjer je imela sorodnike. Kljub temu se je tudi ona lažje izražala v slovenščini, saj je razen prvih razredov hodila samo v slovenske šole. – Janhuba, ki smo ga kasneje poznali kot precej dogmatičnega komunisto, je bil tedaj izredno romantično razpoložen. S svojim dekletom sta se pomladi obhajala z mačicami. Usoda je hotela, da je prav za mojo poroko z Mileno leta 1939 – pač po sporočilu njegove sestre Vere – prišel telegram z njegovimi čestitkami iz taborišča v južni Franciji, kjer so bili internirani španski borci. (Tudi jaz sem imel nekaj časa namen, da bi šel pomagat republikancem. Začel sem se celo učiti španščine, a še preden sem se zares odločil, je bilo španske vojne konec. Velikokrat so se kolegi norčevali, da sem s svojim odlašanjem odločil Francovo zmago, saj bi moj prihod v Španijo gotovo obrnil vojno srečo v ko-

rist republikancev ...) Rudi Janhuba se je po osvoboditvi odločil za diplomacijo. Bil je na jugoslovanski ambasadi v Rimu. Po osvoboditvi sva se le redkokdaj srečevala.

Študij

NEIZPOLNJENA PRIČAKOVANJA. Pravzaprav sem bil ob predavanjih na univerzi zelo razočaran. Pri jeziku sem pričakoval, da bomo govorili predvsem o lepoti slovenskega jezika, o posebnostih slovenske skladnje. Profesorja Ramovša smo vsi občudovali. Prihajal je s precejšnjo zamudo, da njegova predavanja niso bila daljša od pol ure. V začetku je položil na kateder droben listek in popisal vsaj dve tabli z različnimi znaki, ki so se mi zdeli kot matematični obrazci. Vem, da je trajalo nekaj časa, preden sem se zavedel, da ni vseeno, ali je repek pod o-jem ali e-jem obrnjen na desno ali na levo, da gre torej za nazal ali za širino vokala. Poleg tega sem padel na sredo predavanj o dialektologiji in akcentologiji. Kot Štajerec nisem razločeval med padajočim in rastočim naglasom. Skratka: moj izpit je bil prava polomija. Toda profesor je imel razumevanje zame in me izpustil. Mnogo pozneje sem kot dramaturg moral skrbeti tudi za izgovarjavo. Za Župančičev prevod Tartuffa sem si skoro vsako besedo poiskal v Pleteršnikovem slovarju z naglasi in vokalnimi kvalitetai. Na srečo je bil igralec Danilo Gorinšek, ki je v gimnaziji poslušal Sovreta, v tem mnogo bolj izveden kot jaz in mi je ta posel odvezel.

Pri književnosti ni bilo mnogo bolje. Pri Kidriču, ki je predaval slovensko književnost do 1848 in je prav tedaj pisal svojo knjigo o Prešernu, je bilo vsaj zanimivo. Nekih estetskih analiz sicer nismo slišali, pač pa smo pesnikovo življenjsko pot z datiranjem pesmi le spoznali. V smislu svojega svetovnega nazora sem za seminarsko nalogo izbral temo »Socialni motivi pri Prešernu«. Zdi se, da je bila Kidriču moja naloga všeč, saj me v svoji knjigi večkrat citira. Ob samem predavanju sem imel kar nekaj sreče. V slovanskem seminarju je bilo namreč nenapisano pravilo, da sta bila

glavna diskutanta Ocvirk in Petre, ki se nikakor nista razumela. Če je Petre nalogo pohvalil, jo je Ocvirk raztrgal, kadar pa je bila naloga Ocvirku všeč, je našel Petre kakšno pomanjkljivost. Nalogo sem bral, ko je bil Ocvirk odsoten. In Petretova pohvala je bila nadvse laskava.

Vse drugače je bilo pri profesorju Prijatelju. Zdi se, da je bil v tem času že kar precej utrujen in razočaran. Prav razživel se je šele v seminarju. Tu je pripovedoval marsikatero zanimivost, ki ni bila v neposredni zvezi z njegovimi predavanji. Moja težava pa je bila v tem, da sem pričakoval mnogo več, kakor sem dobil. Mislil sem, da bomo govorili o Cankarju, ki ga je bil Prijatelj v svojem eseju »Domovina, glej umetnik« tako lepo predstavil. Toda o njem ni bilo govora. O imenih, kot Cankar, Župančič, Murn, Kette in ne nazadnje Milan Pugelj, ki mi je bil tedaj zelo všeč, nisem slišal niti besedice. Literatura se je končala pri Kersniku in pri političnem položaju v Avstriji. Seminarsko nalogo bi moral brati še pred diplomo. Profesor mi je kot Mariborčanu izbral prvega slovenskega časnikarja Antona Tomšiča. O njem sem pisal še mnogo pozneje v Časopisu za zgodovino in narodopisje (v Kovačičevem zborniku) in v Kroniki. Za eno in drugo me je spodbudil profesor Franjo Baš.

DVA IZLETA. Če zdajle skušam pomisliti nazaj na tisti čas, moram vendarle priznati, da nam je Prijatelj že s sugestivnostjo svoje osebnosti dal izredno mnogo. To je prišlo do posebne veljave ob dveh izletih, na katerih smo si postali študentje in profesor izredno bilizu: na Blegoš in v Prekmurje.

Ne vem več, kako je prišlo do izleta na Blegoš. Zdi se, da je bil Heinrichar, ali kako se je že imenoval, posestnik na Blegošu, Prijateljev znanec. Med udeleženci mi prihajajo na misel: Breda Milčinski in Nada Ruplova, z njima sem se mnogo družil, Rušca Mahkota, drobno dekletce, ki smo jo vsi imeli radi, Metka (Lori) Kernčeva, ki nas je očarala s svojo pojočo dolenjščino, po osvoboditvi je postala pomočnica ministra za kulturo, Silva Trdinova, kasnejša avtorica znamenite »Besedne umetnosti«, po kateri so se cele generacije seznanjale z literarno teorijo, Marja Boršnikova, kasnejša profe-

sorica na slavistiki, Ciril Debevec, z njim sem se srečeval ob njegovih mariborskih režijah, Fran Petre, poznejši profesor na zagrebški univerzi, France Vodnik, pesnik »Borivca z Bogom« in še in še bi jih moral naštetiti.

Spominjam se drobne anekdote, ki bolj kot opisi označuje odnos do našega profesorja. Ko je Rušca ponudila Prijatelju aluminijasto škatlo s keksi, jo je Prijatelj odklonil in ugotovil, da sladkosti v tej obliki ne ceni. Pač pa ima raje drugačne sladkosti. Pri tem jo je poljubil. Rušca, ki je bila kakor vsi zaljubljena v profesorja, je kar otrpnila, roke so se ji povesele in škatla ji je padla iz rok, keksi pa so se razsipali po mizi. Vsi smo se zasmeli. Zvečer smo sedeli ob ognju, peli, pili in se pogovarjali. Debevec je pripovedoval, in znal je pripovedovati kakor malokdo. Vsi smo ga poslušali. V tišino, ki je nastala, ko je nehal, je zažgoleda mis dekanat, tako smo rekli uradnici na dekanatu: »Oh, kako vas razumem, gospod Debevec!« Debevec pa jo je kar preostro zavrnil: »Hudiča! Jaz se ne pustim razumeti!«

Ko smo se pozno ponoči spravljali spat, smo se Debevec, Petre in jaz zavlekli v seno. Debevec pa je imel kar nekaj težav. Hotel je spati s klobukom na glavi, kar mu pa precej široki krajci niso dovoljevali. Zaspali smo med smehom. Priznam: vse to so tako drobne stvari, ki jih skoro ne kaže pripovedovati, vendar pa so se mi vtisnile v spomin prav tako kakor veliki dogodki, ki smo jih tedaj na univerzi doživljali.

Drugi naš izlet je bil v Prekmurje. Pokrajina, ki se še ni prav vključila v slovensko zavest, nas je silno zanimala. Hoteli smo jo »priposestvovati«. Zvečer smo v Murski Soboti sedeli skupaj z nekaterimi prekmurskimi intelektualci in plesali. Tu me je neka gospa učila plesati čardaš. Kar nekam razočaran sem bil, ko sem po govorici spoznal, da ni bila Madžarka, kakršne sem poznal iz »Grofice Marice«. Vse nas je navduševalo: prekmurska govorica, ki smo jo le s težavo razumeli (da smo študirali dialektologijo, nam ni mnogo pomagalo), neskončna ravnina z zlatimi polji, ki jo je le tu pa tam prekinjalo kako drevo z grmi, ravno dovolj, da se oko ni naveličalo in seveda Plečnikova arhitektura v bogojnski cerkvi. In spet droben doživljaj: Neka mlada učiteljica mi je

napisala v notes nekaj verzov iz madžarske narodne pesmi. »Če prevedete, kar je zapisano, je lahko res.« Zaman sem spraševal. Nobeden mi verzov ni znal prevesti. Šele ko sem prišel v Maribor in sem očetu, ki se je med vojno naučil nekaj madžarščine, verze pokazal, se mi je smejal, češ kakšna neroda da sem. Bilo je nekaj o poljubljanju. Imel sem 19 let ...

IZIDOR CANKAR. Pravzaprav se je nekako spodobilo, da smo slavisti hodili na Cankarjeva predavanja. Najprej zaradi lepega jezika, ki ga je govoril, potem pa je, vsaj mene, pritegnila vsebina. Imel sem srečo, da sem poslušal njegova predavanja vsaj dve leti. Mislim, da se nisem potegoval za njegove podpise. Ker me niso čakali izpiti, je bilo vseeno. Še leta pozneje pa sem vedel tako rekoč vse, kar nam je predaval. Verjetno tokrat z izpiti ne bi imel težav. Ko sem po vojni predaval o kulturni zgodovini, mi je prišlo to znanje zelo prav.

Končno sem leta 1935 vendarle dobil diplomu in s tem bil usposobljen za srednješolskega profesorja. Toda v srednji šoli nisem poučeval več kakor en mesec po osvoboditvi in še to samo ruščino.

SLUŽBA. Moj sošolec Živko Lovše, ki je študiral naravoslovje, se je po diplomi odločil, da gre v Beograd k profesorju Leskošku, ki je bil tedaj na ministrstvu za prosveto. Najbrž to ni bilo potrebno, saj bi bil dobil službo tudi brez Leskoškovega posredovanja. Pač pa ni bilo druge možnosti kot Črna gora. Kakor je bilo daleč od doma, je v času brezposelnih intelektualcev bila vsaka služba dobra. Preden pa se je Živko od profesorja Leskoška poslovil, mu je ta rekel, da naj si jaz prihranim koleke, kajti državne službe ne bom dobil. Moj sloves na univerzi je bil mnogo slabši, kot je bilo moje udejstvovanje zares. In začelo se je čakanje na službo.

Spet v Mariboru

»NEODVISNOST«. Bolj po naključju kot zaradi »partijnosti« sem sodeloval pri »Neodvisnosti«, ki jo je urejeval Stanko Hiti. Tudi ta je bil samo formalni urednik za časopis, ki ga je v okviru legalnih možnosti izdajala partija. Izšlo je samo nekaj številčk. Tedaj me je Hiti naprosil, da mu pomagam metirati časopis. Eno izmed številčk sem zmetiral celo sam. Če se prav spomnim, sta pri tem sodelovala tudi Fran Žižek in Jože Babič, oba kasneje slovita režiserja.

DOMAČI UČITELJ. Ni bilo čisto tako kakor v Jurčičevem romanu, včasih pa mi je vendarle ugajala misel, da sem podoben Lovru Kvasu iz »Desetega brata«. Bil sem že nekaj časa brez posla. Spet je bil profesor Baš, ki je posredoval za zaposlitev pri tovarnarju Löblu. Ta je namreč stanoval v isti hiši kot profesor Baš nasproti starega pokopališča, kjer je danes Ljudski vrt. Moje delo je bilo, da sem oba sinova pripravil za prihodnji dan. Redkokdaj sem za to porabil več kakor uro, dve na dan. Nekaj problemov je bilo s francoščino. Še preden sem lahko posegel v pogovor z materjo, ki je mislila, da znam tudi francosko, je bilo pogovora konec, ker se je gospe mudilo po opravkih. Dobil sem precej visok honorar, samo malo manjši, kakor je bila plača profesorskega suplenta na srednji šoli.

MOJA FRANCOŠČINA je bila vse prej kot popolna, saj smo imeli na klasični gimnaziji francoščino samo kot neobvezen predmet, ki ga sploh nismo jemali resno. Ko sva se moja zaročenka Milena in jaz srečala s profesorjem Karbo, ki je poučeval francoščino v francoskem krožku, naju je po francosko pozdravil in vprašal, ali znam tudi jaz tako dobro francosko kot moja zaročenka. Bilo me je sram, ko sem moral priznati, da v francoščini nisem prišel mnogo dalje od prvih lekcij. Z Mileno sva sklenila, da bova vsakokrat vodila konverzacijo. Te učne ure so se kaj kmalu klavrno končale. Kar sva se imela pogovoriti in si povedati, sva le raje opravila v slovenščini, ki nama je bila vendarle mnogo bolj domača.

OBISK PRI GOSPE MAISTROVI. Moralo je biti kmalu po Maistrovi smrti leta 1934, ko je očeta in mene povabila gospa Maistrova na večerjo. Bilo je kar precej slovesno. Gospo sem poznal že od prej, saj sem kot odbornik Društva jugoslovanskih akademikov z njo plesal ob slavnostnih začetkih akademskih plesov. Po večerji smo si ogledali znamenito Maistrovo knjižnico. Bogastvo knjižnice me je kot novopečenega slavista presenetilo. Na posebni mizici sredi med policami so bile gusle z lokom. Gospa Maistrova je rekla, da se ji je zdel ta simbol še najprimernejši. Svojega dvoma o primernosti tega simbola nisem povedal. Ob tej priložnosti, se spominjam, sva se z njenim sinom Hrvojem, ki je bil sošolec moje sestre Nade, malo sporekla. Moralo je biti nekaj o jezikoslovju. Ko je mnogo let pozneje postalo vprašanje Maistrove knjižnice aktualno, so nastale težave. Študijska knjižnica, ki se je potegovala za knjige, tedaj nikakor ni zmogla denarja za ceno, ki jo je postavljala v Parizu živeči Hrvoj.

PREPOVEDANA PROSLAVA. 11. avgusta 1938 je, kakor je zapisal oče v kroniko, treščila »bomba«: »Vse manifestacije za 20-letnico osvoboditve so bile prepovedane. Naslednjega dne je mladina po ulicah protestirala. Bilo je mnogo policije.« Skopi zapis brez komentarja govori o očetovem razočaranju, saj se je kot predsednik Maistrovih borcev na proslavo že pripravljaj. Protestov nacionalistične mladine se seveda nisem udeležil.

ČASNIKAR. Ni bilo v mojem načrtu, da bi postal časnikar, in vendar sem dovršen del svojega življenja prebil ob pisalnem in tudi ob stavnem stroju. S stavci sem se namreč vedno prav dobro razumel. Pristali so celo na to, da sem jim kdaj pa kdaj diktiral kar v stroj, zaradi česar so imeli nemalo težav. Tedaj je bilo treba vse sestaviti v stavek na linotajpu, položiti na čolniček, vse skupaj urediti na železni plošči, z vrstico povezati in končno z namočenim papirjem odtisniti v krtačni odtis. Ta tehnika je omogočala, da je cenzor, ki so mu ta krtačni odtis poslali, potem po telefonu lahko naročil, kaj je treba izpustiti, oziroma kje je treba z dletcem svinčeni stavek izdolbsti, vendar tako, da lisa ne bi bila preveč vidna,

ampak je od daleč bila videti kot nekoliko zabrisano besedilo.

Začel sem z drobnimi poročili o predavanjih na ljudski univerzi za »Slovenski narod« in za Mariborčanko. Ko pa je Ribnikar prevzel »Mariborski Večernik Jutra«, me je povabil k sodelovanju. Na skrbi sem imel kulturo. Toda samo en mesec.

Tedaj se je izvršila zamenjava. Bivši urednik tednika »Edinost« France Gerželj, ki mu je Ribnikar kot poklicnemu časnikarju vsekakor bolj zaupal kakor meni, je prešel k Večerniku, jaz pa sem prevzel uredništvo »Edinosti«.

POROKA. Končno je le prišel čas, da sem se lahko poročil. Ker je bila Milena pod magdalensko faro, je bila to seveda cerkev sv. Magdalene. Župnik, ki se je pisal Stergar, je vzel vse zelo zares. Prišla sva k nauku in že v začetku je bilo narobe. Ker sem bil navajen, da sem imel ženske vedno na desni, sem tako tudi sedel na dolgo klop. Morala sva se presesti, tako da sem bil jaz na desni. Priznam, da se med župnikovim naukom nisva smela pogledati, ker nama je šlo tako na smeh.

Vse drugače pa je bilo potem na poroki. Poročil naju je dr. Meško, mož široke izobrazbe in razgledanosti. Njegov nagovor je bil lep, brez fraz in bi ga lahko imel za zgled marsikateri občinski mož, ki danes precej zdolgočaseno našteva paragrafe. Verjetno je vedel, da nama mora govoriti drugače kakor pri drugih porokah. Še po osvoboditvi sva se z dr. Meškom često srečevala na raznih razstavah.

IVAN KOS. Z njim sva se poznala še iz skavtskih časov. Bil je sicer precej starejši od mene. Na bohinjskem taboru je bil starešina, ki pa ni imel veliko dela, saj je taborno življenje teklo brez zapletov. Portretiral je Mileno, ko je bila še dekle. Midva sva se dobro razumela, posebno ko sem njegove grafike na razstavi zelo pohvalil – in konec koncev sva se na razstavi njegovih slik z Mileno sploh prvič srečala. Za poročno darilo nama je poklonil veliko sliko »Opoldanski počitek«. Danes je v mariborski galeriji, ker zaradi knjižnih polic nimam dovolj prostora na stenah. Slika je precej značilen primer slovenskega ekspresionizma. Tako jo je označil dr.

Fran Šijanec v svoji knjigi »Sodobna slovenska umetnost«. Po osvoboditvi me je Kos portretiral. Na sliki se seveda vidi, da sem bil tedaj bolan in od zapora še zelo izmučen.

»EDINOST«. Kot urednik sem imel kar velike ambicije. Pisal sem, pač po zgledu Kosovelovih uvodnikov v »Mladini«, navdušujoče, skoroda poetične uvodnike. Politična poročila sem lovil predvsem po strassbourškem radiu. Največjo pozornost sem namenjal kulturi. Tu sem se v veliki meri zgleđoval po nemški »Literarische Welt«, po francoskih »Nouvelles littéraires« in po češkem ilustriranem levo usmerjenem tedniku »Svět v obrazeh«. Ob zunanjepolitičnih člankih sem se nemalokrat zapredel v polemiko s »Slovincem«. Mnogo ostrejša pa je bila polemika s tednikom »Deutsche Nachrichten«, ki je izhajal v Zagrebu in ga je urejeval Oto Košič, moj nekdanji skavtski vodja in zdaj prepričan fašist. Tudi »Tagespost« sem si izposodil, ko je pisala o tem, da je sedanja meja nenaravna, ker pripada Pohorje po svoji geološki sestavi pravzaprav na sever. Opozoril sem, da poznamo zgodovinsko, tudi narodno pravo, da pa doslej še nisem slišal za geološko pravo.

Skušal sem se odzivati na ves, kar me je obdajalo. Edino področje, ki sem se ga izogibal, je bil kriminal, ki mi ga je neki »svobodni« novinar ponujal. Njegovega imena se ne spominjam, vem le, da je zbiral senzacije in afere. Včasih, tako so govorili, si je služil denar s članki, ki jih ni objavil ... Čeprav sem pritegnil k sodelovanju nekaj svojih znancev, Vita Kraigherja, Draga Cvetka, Miška Kranjca, Cvetka Zagorskega, Dušana Špindlerja in celo Jožeta Babiča ter še nekatere druge, je šlo vse skupaj bolj ali manj mimo pozornosti v slovenski javnosti. Bil sem kar precej razočaran, ko sem moral ugotoviti, da izhaja »moja« »Edinost« samo v 2000 izvodih. Morda še največ pozornosti so zbudili podlistki sodnika, predvsem pa zgodovinarja dr. Vladimirja Travnerja o židovskem vprašanju. Bil je čudaški učenjak, ki ga je menda vse drugo bolj zanimalo kakor pravo. Predaval je o čarovniških procesih in o srednjeveški histeriji, skratka o kulturnih razmerah, ki se jih tedaj pri nas v šoli še niso lotevali, saj je bila uradna zgodovina še vedno zgodovina

dinastij in vojn. Bil pa je tudi izredno duhovit humorist, ki je objavil v Mariborskem koledarju nekaj parodij in humoresk. Ne morem reči, da je bil prijatelj dobre kapljice, branil pa se je tudi ni. Težava pa je bila v tem, da je imel skrbno, po mnenju nekaterih hudo varčno ženo. Ker je bil honorar za njegov podlistek, ki se je vlekel skozi več števil, sorazmerno velik, se je nekega jutra pojavila Travnerjeva žena in prišla po honorar. Odločno sem jo zavrnil in rekel, da lahko honorar dam samo avtorju. Tedaj je zahtevala, da naj vsaj povem, koliko je tega denarja. Tudi na to nisem pristal in sem rekel, da je honorar uredniška skrivnost. Precej užaljena je gospa odšla. Slabo uro potem je prišel sam Travner in me vesel povabil zvečer k Trem babam, gostilni na Lentu.

Rad se spominjam bojev s cenzuro. Veselilo me je, ko sem obšel cenzurne predpise in vsaj prikrito povedal, kar sem imel na duši. Cenzor se je pisal Drago Hojnik. Bil je prijazen, a seveda ni mogel preko navodil. Ko sva si ob krtačnih odtisih telefonirala, mi je kdaj pa kdaj rekel: »Veš uvodnik je imeniten, z užitkom sem ga prebral, toda v tej obliki seveda ne sme iziti«. Ko je umrl, smo šli menda vsi novinarji na Polskavo na pogreb. Največji izklesani cenzurni madež je bil, ko sem poročal o polemiki med Benešem in Hitlerjem ter zapisal, da gre za dva politična nazora pa tudi za dva načina družabnega občevanja.

V glavnem moram reči, da se lastnik tiskarne Hinko Pogačnik ni vmešaval v mojo politiko. Ker je računal, da bo tednik vendarle preživel kot glasilo slovenskih mačkovcev, je že kar v začetku pritegnil Andreja Žmavca, čigar člankov se nisem smel dotakniti. Ko so »Edinosti« odvezeli predcenzuro in jo tako zadušili, priznam, da mi je bilo žal. Predcenzura je bila namreč še dokaj »liberalna«, ker je omogočala, da si lahko nezaželeno mesto zabrisal. Ko je ni bilo več, je stopila v veljavo uredba, ki je ukinila časopis, ki je bil trikrat (morda samo zaradi ene besede) zaplenjen, a po odpravi predcenzure tega niso niti počakali. »Premestili« so me k »Mariborer Zeitung«, ki je bila prav tako kakor »Edinost« Pogačnikova last. (Nemci niso prav nič upoštevali, da so v njegovi tiskarni tiskali »Mariborčanko« in so ga ubili.) Poročal sem predvsem o kulturi.

Moja kariera nemškega žurnalista pa se je kmalu končala. Urednika Udo Kasper, posebno pa Fritz Golob sta čedalje bolj očitno zagovarjala nacizem. Morali smo se posloviti. Bil sem spet brezposeln.

GOSTOVANJE HRVAŠKIH KNJIŽEVNIKOV. Na povabilo mariborskega Umetniškega kluba, ki mu je tedaj predsedoval dr. Makso Šnuderl, je nekaj mesecev pred izbruhom vojne prišla v Maribor skupina hrvaških književnikov. Sprejeli smo jih nadvse svečano. Od kolodvora po Aleksandrovi cesti do Orla se je razvila kar cela povorka. Morali smo mimo nemškega konzulata na oglu pred Grajskim trgom, kjer se je vila dolga hitlerjanska zastava. Svojemu navdušenju smo si dali duška z nekaterimi bojevitimi vzkliki, ki pa so po prijaznem posredovanju policije kmalu utihnili. Ob akademiji v gledališču sem napisal v »Mariborčanko« daljše poročilo, ki so ga brez mojega podpisa ponatisnili v hrvaškem Savremeniku. Spominjam se samo Nazorjeve »Galjotove pesmi«, ki nas je zaradi podobnosti čakavskega narečja s slovenščino posebno navdušila. Ko smo po akademiji posedeli v Astoriji in sem Nazorju povedal, da je bil moj tast trgovec v pazinskem Narodnem domu, se ga je seveda dobro spomnil, saj je tam nabavljal hrano. Potem pa se je zamislil in čisto resno povedal, da je morda ostal kaj dolžan, saj so profesorji v trgovini jemali na kredit. Ko sem tastu rekel, da sem srečal Nazorja, se ga je seveda tudi on dobro spominjal in dolg zanikal. Čisto verjel pa mu vendarle nisem, saj bi tast Nazorja, ki so ga Istrani silno spoštovali, gotovo ne terjal.

ZVEZA MLADIH INTELEKTUALCEV. Zbirali smo se v majhni sobi v prvem nadstropju mariborskega gradu. Da bi bilo vse tako, kakor to imajo v Sovjetski zvezi, smo imeli tudi pri nas »stenčas«, ki ga je duhoviti Egon Teichner krstil za »Stenski špegel«. Imeli smo razna predavanja. Priredil sem Heinejev večer z recitacijami njegovih proznih del. Ne vem, ali je bilo ob tej priložnosti, ko sem se zapredel z Leom Novakom, ki je bil tedaj partijski sekretar v Mariboru, v precej ostro debato o romantiki. Nikakor namreč nisem pristal na to, da je bila romantika samo reakcionarna epizoda v literarni zgodovini.

Na stenskem špeglu se je pojavila karikatura, ki je prikazovala Novaka in mene, ko sva si čez mrežo podajala žogo z napisom »romantika«. – Mnogo let pozneje, ko smo imeli diskusijo o skavtizmu, mi je Ante Novak priznal, da sta z bratom sicer razpravljala o tem, da bi me lahko sprejeli v partijo, da pa sta ugotovila, da sem preveč samosvoj in se ne bi znal disciplinirati. Verjetno je nekaj k temu prispevala tudi diskusija o romantiki.

Ko so društvo razpustili, so nas drugega za drugim klicali na sodišče. Zasliševal nas je dr. Travner, prav tisti, ki sem mu objavljajal podlistke v »Edinosti«. Začel sem se precej nerodno izgovarjati, da o komunizmu in marksizmu nič ne vem. Tedaj me je Travner prekinil in začel diktirati tipkariči, da kot intelektualec sicer poznam tako marksizem kakor komunizem, saj je bilo člankov o tem tudi v »Slovincu« dovolj, da pa nisem član partije (kar je bilo res). S tem je bilo zasliševanje zaključeno.

»**SVOBODA**«. V tem socialističnem kulturnem društvu sem začel svojo predavateljsko in tudi režisersko kariero. Naprosili so me za predavanje. Skrbno sem se pripravil. Tema: »Socializem in religija«. Bilo je v prvem nadstropju Delavske zbornice. Kar precej poslušalcev sem imel. Ko sem potegnil iz žepa papirje, me je predsedujoči vprašal, če mislim brati. Odgovoril sem: »Da«. »Sodrug, saj ti bodo vsi še med predavanjem ušli.« Treba je bilo govoriti prosto. Bil sem precej nervozen, posebno ko sem gledal policijskega komisarja, ki je sedel v drugi vrsti in si vedno nekaj beležil. Vrtel sem prstan na mezinu, dar tete Romane, da sem se do krvi ožulil. Ko je bilo vse za mano, sem si oddahnil. Videti je, da jim je bilo predavanje všeč, saj so me spet vabili, tokrat pa se je zapletlo. Ne vem več, o čem bi moral govoriti, Viktor Eržen, glavni urednik Delavske politike, me je opozoril, da tema ne bo šla skozi cenzuro. Spominjam se namreč, da je ob neki priložnosti policijski komisar prekinil predavanje. Tako sem po raznih revijah še iz stare Avstrije nabral nekaj podatkov o narodih in jezikih na Balkanu. Danes bi bila ta tema kar zanimiva, za delavske poslušalce pa je bila gotovo dolgočasna. – Nekega večera se je pojavil v dvorani kočijaž z bi-

čem in vprašal: »Ste tu socialisti?« Ko smo mu v en glas pritrdili, nam je potožil, da naj dosežemo prepoved avtotak-sijev, ki mu jemljejo kruh. Saj ne more več prehraniti konja. – Kočije so stale na cesti pod kolodvorom, do katerega se je prišlo po majhnem klancu. Bilo jih je kakih pet ali šest, ki pa so druga za drugo izginjale, dokler jih taksiji niso povsem izrinili. Epizoda s kočijažem me je vznemirila. Nazorno sem se zavedel zgodovinskega dogajanja, ko so se uprli london-ski krojači ob iznajdbi šivalnih strojev. Še huje me je pretre-slo, ko se je raznesla vest, da se je neki čevljar pred Batovo trgovino zaradi izredne pocenitve čevljev obesil.

Sicer pa nisem predaval samo v Svobodi, ampak tudi v Ljudski univerzi v Studencih, ki so jo vodili socialistični učitelji. Predaval sem o »Umetnosti in delavcih«, pa tudi o naših pisateljih. Za vsak primer sem tako naslovil svoje predavanje o socialni književnosti. Oče, ki je bil tokrat z mamom na predavanju, je zapisal v kroniko, da je predava-nje uspelo. Skioptične slike, ki sem jih izbral iz svojih knjig, so bile poslušalcem zelo všeč.

Tudi režije sem se tedaj lotil. Igrati smo hoteli Tollerje-vega »Hinkemana«. Vse sem si lepo zamislil. Za začetek sem z diapozitivom hotel pokazati Nemčijo in mesta, kjer je pri-šlo do revolucije, označiti s plamenčki. Tragedija Evgena, ki je v vojni izgubil spol, in njegove žene Grete me je zamikala predvsem zaradi diskusij delavcev o času po revoluciji, ko se soočata preprosti dogmatizem in nekoliko treznejši pogled na svet. Tudi revolucija ne more rešiti težkih osebnih težav. Med igralci sta bila tudi kasnejša režiserja Lojze Štandeker in Jože Babič. Prepozno smo se zavedeli, da o uprizoritvi zaradi zanesljive prepovedi ni moglo biti govora. Vendar se mi zdi, da čas, ki smo ga med vajami izgubili, ni bil čisto izgubljen, saj smo si z besedilom nedogmatičnega avtorja marsikaj razjasnili.

TRIGLAVANSKI STAREŠINE. Vsak prvi torek v mesecu je bil pri Orlu sestanek triglavanskih starešin, ki so se mu pridružili tudi bivši slovenijani – vsi nekdanji pripadniki študentskih klubov »Slovenija« in »Triglav«. Nekaj časa je bil predsed-nik celo moj oče. Spominjam se predavanja, ki ga je imel

polkovnik Vlado Vauhnik o finski vojni. Prvotni neuspehi sovjetske vojske so nas skrbeli, ker smo se bali, kako bo, ko bo prišlo do vojne z Nemčijo, o kateri tedaj kljub sovjetsko-nemškemu paktu ni bilo več dvoma. V diskusiji, ki se je po predavanju razvila, so nekateri pripisovali krivdo za neučinkovitost sovjetov vlogi komisarjev, ki so jih imeli pri vsaki vojaški enoti. – Prav na koncu, pri 'slučajnostih', je nekdo podvomil o združljivosti akademskega starešine z nazivom »sodrug« v »Delavski politiki«. Letelo je name, ki sem prav tedaj imel predavanje pri Svobodi. Dr. Šnuderl, ki je menda slutil, za koga gre, me je vzel v zaščito, češ, vsi smo bili mladi in radikalni. Ko bo mož starejši, se bo gotovo unesel. Ne vem, ali je bila kriva ta denunciacija ali pa Koroščeva smrt – umrl je dan predtem –, a prihodnje jutro sem že imel hišno preiskavo, ki pa se tokrat ni končala z zapornom.

TRIGLAVANSKI LISTI so bili revija, ki so jo izdajali triglavanški starešine. Urejal jo je dr. Pavel Strmšek. Z njim smo si bili v precej daljnem sorodstvu. Uspelo mu je, da je pregovoril očeta za objavo Cankarjevih pisem. Tudi ta korespondenca se je v uredništvu izgubila. Druga očetova objava pa je bila povsem spontana. Članek je imel precej dolg naslov: »Noli iurare in verba – marxisti« (Ne prisegaj na besede marksista – variacija na latinski pregovor o besedah magistra – učitelja). Zbral je razloge, ki so jih tedaj navajali v boju proti marksizmu (njegov dvom, da Dnjeprostroj sploh deluje, je bila ena izmed točk, s katerimi so ga tedaj pobijali), a videti je, da je bilo vse skupaj v veliki meri namejneno predvsem meni. Zapisal je med drugim tole:

»Današnji bolni dobi ponujajo razne socialisične struje – kdo bi jih mogel na hitro naštet – odrešeniška zdravila. Čim radikalnejše so obljube, tem večja je njih privlačnost. ... Trden mora biti, ki takim sirenskimi glasovom zapira ušesa. Posebno dovzetna je tudi mladina, že po svoji duševni strukturi: Mladina je navdušena za prelom s tradicijo, zato ker se ji vraščanje v svet odraslih vrši prepočasi in ne brez truda in težav. Zato rada 'svete hrame ruši' in si

želi kaj novega. Precenjujoč svoje mlade moči, je borbena, hoče se uveljaviti, ne straši se, nasprotno, želi si mučeništva, miče jo, kar je skrivnostno, prepovedano; stavi si visoke cilje; domovina ji je pretesna, narod premajhen; ugaja ji uloga rešitelja, rešiti hoče, kogarkoli, svoj narod, celi svet, in sicer čim prej, revolucionarno. Vmes je nekaj romantike: usmiljenje s 40 milijonsko armado brezposelnih po celem svetu, posebno razvit čut za socialne krivice tako napram našemu hlapcu Jerneju kakor indskemu tkalcu. Zato mladina socialnim vprašanjem rada in lahko sledi, dočim se političnim problemom vedno bolj odmika, ker ji manjka izkušnjske zveze s predvojnimi razmerami in ker misli, da je naš politični ideal že dosežen.«

Zadnji odstavek govori spet o mladini in išče nekakšno pomiritev:

»In ko bo previdno izbirala, bo tudi iz marksizma lahko mnogo kaj pobrala, kajti kot splošna smer ima svetovno zgodovinski pomen. Saj je v velikem njegova zasluga, da je zaklical svetu, da se je razvil četrti stan, ki živi človeka nevredno življenje, dočim se maloštevilni kapitalisti kopičijo v obilici in razkošju; da je temu nevzdržnemu razmerju glavno kriv kapital v tem, da se nekontrolirano kopiči v rokah poedincev, kartelov, koncernov, trustov; da ne zadošča tu samo apel na usmiljeno srce kapitalistov, temveč da je treba krepkejših sredstev; da je to mednarodna zadeva, kjer mora sodelovati celi svet; in končno, da stalno budi vest drugim stanovom in strankam, da se socialno udeležujejo.

Prav je torej, da se mladina, ki resno stremi za spoznanjem, uči pri raznih učiteljih, tudi pri marksistih, ne bo pa slepo prisegala na njihove besede.«

Moji prijatelji so me dražili, češ to diskusijo bi lahko opravil doma, če bi bil dovolj podkovan.

Mnogo let kasneje, pa osvoboditvi, ko sem prišel iz Mari-bora v Zagreb na obisk, mi je oče pokazal žulje na rokah.

Rekel je, da jih je dobil pri delu na »Cesti bratstva i jedinstva« in da se je hotel na ta način odkupiti. Sestri Nadi, pri kateri je stanoval, je rekel, da hodi vsak dan na Jelenovac na sprehod, da ne bi česa posumila ... Rad bi mu bil povedal, da mu tega ni treba, da se nima za kaj odkupiti, pa nisem mogel. V grlu sem imel cmok. Bal sem se, da bi zajokal, če bi spregovoril.

GOSPA AKAROVA. Bila je ruska emigrantka in kakor večina emigrantov plemenitega rodu. Njen mož je služil v carski gardi. O njem nam je znala pripovedovati zgodbo, ki je menda značilna za življenje ruske aristokracije pred revolucijo. Ko je ob prihodu carske družine stal na stopnicah v špalirju, se je tako nerodno sestopil, da mu je začela paradna čelada drseti. Drsel je in drsel in že je kazalo, da bo padla na tla. Popraviti je seveda ni smel, kajti moral je stati nepremično. Tedaj pa mu je odišavljena roka poravnala čelado in ga rešila pred – samomorom, kajti sramote, da bi mu padla čelada na tla, ne bi preživel ... Ko nam je Jekaterina Mječislavna – tako je želela, da jo kličemo – začela opisovati vzdušje na carskem dvoru in ko sem se seznanil tudi z njenim možem, sem – verjel. Bila je gotovo izredno šarmantna gospa. Spominjam se, da smo na plesih tekmovali, kdo bo lahko plesal z njo, čeprav je imela zelo čedno hčerko, ki nas je mnogo manj zanimala kot njena mati. Učila me je francoščine in ruščine. Tik pred vojno sem organiziral ruski tečaj za levičarje, ki so ji radi spregledali emigrantstvo, ker je bila navdušena in navdušujoča predavateljica. Znala je odlično recitirati. Še danes mi zveni njen globoki, nekoliko raskavi glas v ušesih.

POBREŠKI PREZIDENT. Vsaka družba ima svojega norčka. Ne vem, kako se je imenoval zares. Njegova posebnost je bila, da je hodil poleti vedno bos. Na noge si je s črnim pa tudi belim loščilom naslikal najrazličnejše čevlje. Moral je imeti talent, saj so bili njegovi čevlji izredno zvesti, rekel bi celo naturalistični. Nekega dne pa nas je presenetil. Opoldne, ko je bil na mostu največji promet, je vzel vrstico in jo napel od enega roba do drugega. Ko so se nabirali okoli njega ljudje,

je rekel, da meri širino mostu, da bi videl, ali je dovolj širok za Čiče, kadar jih bodo nagnali. To je bil eden izmed značilnih propagandnih prijemov, s katerimi so mariborski hitlerjanci skušali vznemirjati slovenske meščane.

Iz časa pred Hitlerjevim napadom so pripovedovali o drugem še težjem primeru. Stara revna ženica je baje ob neki priložnosti ne vem več kje – pokleknila sredi ceste na tla in vzkliknila: »Sveti Hajhtler, ali vidiš, kako trpimo? Odreši nas!«

VOHUN? Nekaj pred vojno se je pri Orlu pojavil pravi angleški skavt v uniformi. Bil je precej starejši in se je dal naslavljati Sir. Ne vem več, kako sva z Milošem izvedela zanj. Obiskala sva ga, ali pa je prišlo do sestanka na njegovo željo, ne vem. Vsekakor naju je zelo prijazno sprejel. Povabil naju je v svojo sobo in začel se je zelo zanimiv pogovor. Hotel je vedeti, kakšno je pri nas politično razpoloženje in ali smo pripravljeni na morebitni nemški napad. Miloš, ki je dobro znal angleško, je bil za tolmača. Vsekakor je bil naš angleški gost silno radoveden, jaz pa sem mu zatrjeval, da je na naši meji z Nemčijo dovolj tankovskih jezdecev, ki bi lahko preprečili nemško invazijo. Mnogo kasneje sem se zavedel, da je bil to lahko angleški ali celo nemški vohun. Kakorkoli, mislim, da nisem rekel ničesar, kar bi komurkoli pomagalo.

»**KNJIGA ZA VSAKOGAR**«. Jeseni 1940 me je Cvetko Zagorski seznanil z načrtom, da bi bilo treba delavcem in sploh »najširšim množicam« ponuditi dragocena dela iz svetovne književnosti čim bolj poceni. Po načelu, da mora biti kultura tako poceni kakor kruh, se je sam ali po direktivi odločil za kolportažno obliko. Mislim, da je stal zvezek dva dinarja. Prvi je bil v načrtu Gorki. Jaz sem bil seveda takoj za to. Prevedel sem nekaj kratkih črtic, ki so izhajale v menda petih zvezkih. Ob novem letu, ko je bila v Mariboru sestra Lidunka, ki je bolje pisala na pisalni stroj kakor jaz, sem ji zdiktilal zgodbo »Rojstvo človeka«. Ker je v tem letu rodila, sem ji rekel, da je bila zgodba zanjo simbolična. Pri metiranju v Ljudski tiskarni sem se seznanil z Dragom Jeranom – pod tem psevdonimom je tedaj objavljaj, a kasneje je za-

slovel z drugim: Kajuh. Tudi on je prevajal Gorkega, sicer iz nemščine.

LJUDSKA TISKARNA. To je bila majhna pritlična hišica v Sodni ulici. Rad sem zahajal v to stavbo, kjer sem se srečeval z mariborskimi socialisti in se z njimi dogovarjal glede dela v Svobodi. Čeprav so vedeli, da nisem povsem njihov, smo se kar dobro razumeli. Včasih je padla tudi kaka pikra, ki pa si je nismo zamerili. Moje navduševanje za 150 narodov v Sovjetski zvezi je Eržen hitro ohladil, ko je primerjal Sovjetsko zvezo z britanskim imperijem. Jaz pa sem jim očital avto, ki je bil tedaj zame simbol kapitalizma in ga je vozil ravnatelj tiskarne Ošlak. Tu sem se često srečeval s pisateljem in pesnikom Antonom Tancem. Zame je bil posebno zanimiv, saj je kot ujetnik doživljal oktobrsko revolucijo »v deželi socializma«. Čeprav sem ga večkrat skušal izzvati, da bi kaj povedal o svojih doživetjih v Rusiji, se je temu dosledno izogibal. Pač pa je rad pripovedoval o svojih doživljajih kot lakaj. Ko so pri nekem baronu pogrešili dragocen pribor, so preiskovalci v njegovi sobici videli knjižnico, ki je bila mnogo bogatejša od gospodarjeve. Zapustil jo je mariborski študijski knjižnici. V njej je bilo več del levičarske založbe Malik. O svoji lakajski službi pri Tavčarju ni povedal ničesar zanimivega, čeprav bi me to seveda najbolj zanimalo. Pepca Nipičeva, delavka v tiskarni, mi je pripovedovala, da se je na sestankih socialnih demokratov pogosto oglašal s svojimi ujedljivimi opombami.

ČEHI. V češki klub smo le redkokdaj zahajali. Mene je bilo sram, ker je bila moja češčina kljub materinemu češkemu poreklu bolj revna. Ko pa je Hitler zasedel Sudete, se je moj interes za češko usodo povečal. Tako ni bilo treba nobene propagande, da sva se Milena in jaz kakor mnogi drugi prijavila, da bi pomagala, ko se je češka vojska in z njo veliko civilistov iz podkarpatske Rusije prek Madžarske in Jugoslavije vračala skozi Maribor domov. Tedaj smo misel, da bi nas moglo zadeti kaj podobnega, še odklanjali. Ogorčil me je prizor, ko sem videl, da sta dva starejša češka višja častnika raportirala mlademu nemškemu gestapovcu, ki je na kolod-

voru prevzemal vlak. – Mi pa smo hodili od vagona do vagona in jim ponujali čaj pa tudi kak prigrizek. František Benhart, ki je bil tedaj še otrok, je, kot pravi sam, dobil nekakšen turističen prospekt v slovenščini, ki ga je navdušil za slovenščino. Pridružil se je nekaterim češkim intelektualcem, ki so kot nekoč Jan Strakaty, Bohuš Vybiral, Oto F. Babler in drugi »delovali za slovensko-češko vzajemnost«. Vsi, razen seveda Benharta, ki je bil pred vojno še premlad, so bili često gostje pri nas. Babler je bil jugoslovanski državljani in je moral v Mariboru služiti vojsko. Ob nedeljah popoldne je prihajal k nam, kjer so ga tri moje sestre rade sprejemale. Ko se je vrnil na Češko in postal češki državljani, je ustanovil založbo Svaty Kopeček pri Olomoucu. Izdajal je drobne bibliofilske knjižice najrazličnejših prevodov, med njimi tudi »Slovinske romance a balady« s tiskanim posvetilom: »Dr. Antonu Dolarovi a jeho blizkym«. Od tedaj sem tudi sam začel zbirati bibliofilske knjige, posebno faksimilirane izdaje slovenskih del. A še eno zbirateljsko nagnjenje je zbudil v meni: drobna zbirka ekslibrisov, ki jo je bil poslal, me je navdušila.

BREZ DOKTORATA. Priznam: Imam kar nekaj manjvrednostnih kompleksov. Kar osem najbližjih sorodnikov ima doktorat. Posebno mučno mi je bilo, kadar so me po krivem tako nazivali. In vendar ni bila moja neodločnost ali celo lenoba kriva, da tega »duhovnega plemstva«, kakor je rekel katehet, ki ga je pridobil tudi precej pozno, nisem dosegel. Vse bi bilo drugače, če ne bi bilo vojne. Sestra Nada, ki je živela v Zagrebu, me je februarja 1941 povabila, da pri njej lahko opravi, kar je treba. Odločil sem se za temo: »Socialni motivi v slovenski pripovedni ljudski pesmi«. Nabral sem kar nekaj morda zanimivih mest od sledov plemiških ceremonialov v »Pegamu in Lambergarju« pa do fragmentov puntarskih besedil. Ker sem menil, da mi bo v Zagrebu svoje teze lažje zagovarjati kakor v Ljubljani, mi je prišlo Nadino povabilo zelo prav. In odpeljal sem se poln volje za delo k Nadi, ki mi je pripravila v svojem stanovanju prijetno sobico, kar pravšnje za študij. Kakšen dan po prihodu, ko nikogar ni bilo doma, je prišel policaj in se zanimal zame

(informacije o mojih študentskih dejavnostih so, kakor je videti, prišle za menoj). Na srečo se je ustavil pri hišnici, ki je bila Slovenka. Ta mu je odločno zanikala, da bi šlo za istega človeka. Policaj je pač mislil, da je svojo dolžnost opravil, in odšel.

Na zagrebški univerzi sem se počutil kot mlad študent. Spominjam se, da sem vpisal Ilešičeva predavanja o Cankarju. Opozoril nas je, da Cankar imena »Dolina Šentflorjanska« ni izbral kar tako, ampak je s tem ponovno hotel dražiti slovenske filistre, ki so vedeli, da se pod šentflorjanskim zvonom zbirajo ljubljanske prostitutke. To je edino, česar se spominjam z univerze.

Še preden sem se prav znašel in izbral mentorja, je izbruhnil 27. marec. Časopisi so bili polni poročil o demonstracijah v Beogradu pa tudi v Mariboru. V Zagrebu pa nič – zlovešča tišina. Vedel sem, da je vojna pred vrati, zato sem se s prvim vlakom vrnil v Maribor.

»**ZBOGOM, MISTER CHIPS**«. 5. aprila 1941 zvečer smo šli Milena, oče in jaz v kino gledat angleški film »Zbogom, mister Chips«. Osebnost starega profesorja, ki je s stoičnim mirom in humorjem premagal strah študentov ob bombardiranju, je bila posebno všeč očetu, ki je s starim profesorjem živo sočustvoval. 6. aprila zjutraj pa je beograjski radio javil: »Jutros u sedam časova neprijateljski avijoni bombardirali su Beograd«.

II. EMIGRANT

Upanje

Če primerjam svoj takratni položaj s položajem današnjih beguncev, moram priznati, da smo bili veliko na boljšem. Niso nas sicer nastanili po hotelih, tudi podpor pravzaprav ni bilo, toda bilo je upanje in trdna vera, da se bomo, če bomo preživel, prav gotovo vrnili na svoje domove. Da se bodo po vojni zaradi bombardiranja Maribora tudi naše sanje o domu razblinile, tedaj še nismo niti slutili.

»NIČESAR NISEM ZAKRIVIL«. Sestra Zora, ki je s vsakom in sinom živela v Marenbergu (danes Radlje), kjer so imeli v šoli lepo stanovanje, se je nenadoma z vso družino pojavila v Mariboru. Opozorili so jih, naj se nemudoma spravijo drugam, ker Nemci sredi nemškutarskega gnezda pač ne bodo trpeli tako izpostavljenega človeka, vnetega sokola in Mastrovega borca, kakor je bil njen mož Dorči. Najbrž so se zavedali, da meje ne bodo branili. Ko je Zora prosila očeta, naj tudi on odide, je rekel, da mu vendar nič ne morejo, saj ničesar ni zakrivil. Že davno ni več vojak, zato mu tudi v ujetništvo ne bo treba. Kadar sem mu pripovedoval o koncentracijskih taboriščih v Nemčiji, je menil, da je to pretirano zaradi komunistične propagande. Sestra, ki je tej »komunistični propagandi« vendarle verjela, se je vedno bolj razvnela, dokler ni pokleknila pred očeta in ga rotila, naj vendar odide iz Maribora. Oče pa je vztrajal pri svojem. Nekdo mora vendar biti v hiši in jo varovati pred morebitnimi tatovi, ki jih je ob prevratu vedno dovolj.

OČETOV ZAPOR. Že drugi dan po zasedbi so prišli po tedaj zelo bolnega očeta. Z mamine fotografije, ki jo je imel pri sebi, in

iz zapiskov, ki jih je zapisoval na drugo stran in na rob slike, se da razbrati, kako je trpel. Ne samo, da je bilo že samo dejstvo biti zaprt zanj strašno ponižanje in celo sramota, imel je prave halucinacije, slišal je, da so zaprli Zorinega moža Dorčija, in mnogo krikov (ti so bili verjetno resnični). Skušal se je obesiti na trak spodnjih hlač – to nam je povedal kasneje –, a se je trak utrgal. Ko ga je prišel pogledat eden izmed njegovih bivših nemških učencev, je vzkliknil: »Das ist ja der reinste Tod!« (Saj to je ja prava Smrt!) Na srečo so se odločili, da ga izselijo. Sestra Nada ga je ne brez težav rešila iz transporta. Vojno in vsa leta po vojni do smrti je preživel v Zagrebu pri njej.

S KOLESOM V NEZNANO. Mama, ki je vedela, da v Mariboru ne bom mogel ostati, mi je dala tisoč dinarjev, ki jih je bila kdove kako prihranila, in napotil sem se proti jugu. Pri Radvanju sem srečal rezervnega oficirja, ki me je očitno poznal. »Kaj ste še vedno tu?« mi je rekel. »Izgubite se čimprej!« je še pristavil, jaz pa sem pritisnil na pedale očetovega precej visokega, pri Negerju izdelanega kolesa. Ustavil sem se šele na Ponikvi pri teti Mici. Tu sem prenočil. Čez dan, dva sem spoznal, da tu ne bom mogel ostati. Spet sem sedel na kolo in se odpeljal tokrat proti severu. Najprej sem pristal v Hotinji vasi pri bratrancu Frančku, ki pa je bil mobiliziran. Tu sem pričakal zasedbo Maribora. Zvečer sem videl krvavo rdeče nebo nad Mariborom. Gorelo je, na glavni cesti proti jugu pa so se valili nemški tanki. Ko je bil glavni naval mimo, sem slišal, kako so v gostilni kmetje hvalili nemške vojake. Eden si je na primer izposodil kolo in ga čez dobro uro vrnil. Sploh pa da so bili vsi lepo oblečeni, ne pa kakor srbska vojska, ki se taki premoči ne bi mogla upirati. Nekateri, ki so že služili v jugoslovanski vojski, so menili, da so se za vselej končale znamenite srbske ginekološke kletvice.

Ker sem se zavedal, da se trajno ne bom mogel skrivati, sem se odpeljal v Bohovo, ki se mi je zdela nekako bolj od rok. Bil sem nekaj dni tam, dokler mi tudi tam ni postalo prevroče. O Štefanu Klincu, možu moje sestrične Tonike, so začeli govoriti, da skriva srbskega oficirja. (Mnogo let kas-

neje mi je Štefan rekel, da je prav ta, ki ga je tožil, igral po osvoboditvi precejšnjo vlogo in je bil posebno »vroč« pri kolektivizaciji.)

V LJUBLJANO! Žena me je prišla iskat v Bohovo. Hotel sem biti z njo in odšla sva v Maribor. Prenočil sem v taščini hišici. Bila je mučna, težka noč. Odločila sva se, da greva v Ljubljano. Treba pa si je bilo preskrbeti prepustnico. Ni sva šla na policijo, kjer bi me morda kdo poznal, ampak na novo policijo, ki je bila nastanjena v gradu, kjer je zdaj Kompas. Dva mlada uniformirana gestapovca sta nama brez odlašanja izročila dovolilnico, ki sva jo dobila, ker sva morala »poskrbeti za dokumente, ki so ostali v Ljubljani«. Tako sva se izgovarjala. Verjetno pa bi dovolilnico dobila tudi brez izgovora, saj so imeli Nemci interes, da se Slovencev znebijo. V istem vagonu se je peljal tudi Tone Čufar, s katerim sva se sprijateljila že v Umetniškem klubu.

Ugotavljal je, da je minister za evakuacijo. V Celju je Milena po naključju pogledala skozi okno in zagledala brata Vojina, ki je bil namenjen nazaj v Maribor. Vračal se je s fronte v Albaniji. Ni mogel razumeti, zakaj odhajava. Milena mu je rekla, da bo že videl.

Ker sem imel v Zagrebu sestro in ker so se Milenini starši kasneje kot Hrvatje lahko s pohištvom in opremo vred preselili v Zagreb, sem se odločil, da preživim vojno v Zagrebu. Tu pa so me prav kmalu od Rdečega križa opozorili, da Nemci zahtevajo izročitev vseh beguncev. Spet se je bilo treba čimprej umakniti v Ljubljano. Vest o izročitvi seveda ni bila resnična, a kdo je imel tedaj možnost preverjati, kaj je res in kaj je samo izmišljotina prenapetih živcev. V Zagrebu sem ostal samo toliko časa, da sem se še lahko srečeval z židi, ki so morali nositi rumene zvezde. Posebno mi je ostala v spominu gospa, ki je vozila otroški voziček z majhnim otrokom. Tudi ta je prav tako kakor mati imel pripeto rumeno zvezdo ...

NA VARNEM? Priznam: ko sem prišel v Ljubljano, se mi je zdelo, da bom tu še najlažje »počakal na zmago«, kajti da bo fašizem poražen, zdaj nisem niti za trenutek več dvomil. Pri

dr. Ruplu sem se začel učiti italijanščine. (Tedaj seveda nisem mogel slutiti, da bom čez leta nasledil prav njega kot ravnatelj Narodne in univerzitetne knjižnice.) Od novinarjev sem dobil denarno podporo, stanoval pa sem v sobici, ki jo je bila najela sestra Lidunka v Trdinovi. Z možem Jožkom sta namreč stanovala pri njenem tastu dr. Josipu Mantuaniju v eni sobi in o kakem intenzivnem delu doma ni moglo biti govora. Njen mož Jožko je namreč prevzel zastopstvo firme Wertheim, Lidunka pa se je že davno odločila za znanstveno kariero. Vem, da se je morala zaradi mene močno utesnjevati in je delala večidel na univerzi. Ker je bil njen sin še dojenček, ga je jemala s seboj v mineraloški kabinet, kjer je bila asistentka pri profesorju Nikitinu, ki jo je plačeval iz svoje plače. Nekateri študentje so se nad Lidunkinim povezovanjem materinstva z znanstvenim delom hudo zgržali.

Ker Lidunkinih skromnih finančnih sredstev nisem mogel obremenjevati in je tudi novinarska podpora presahnila, sem se moral ozreti po zaslužku. Tu mi je priskočila na pomoč Ljuba Kozinova, s katero sva se poznala še iz skavtskih časov. Priskrbela mi je inštrukcije v sosednji hiši pri Mudrovčičevih. Spet sem bil domači učitelj. S fantom sva se kar dobro ujela. Zgodilo se je celo, da je doma izmaknil jajce in mi ga prinesel. Šele ko sem se drugi dan njegovi mami zahvalil, sem spoznal, da o tem »daru« ni vedela ničesar.

ODVEČNA DISKUSIJA. V predsobi pri Mudrovčičevih sem se srečal z italijanskim oficirjem, ki se je zanimal za sobo. Hotel sem se mu izogniti, pa mi ni uspelo. Ker je od gospe izvedel, da poučujem njenega sina in sem torej moral znati nekaj italijanščine, se nisem mogel izgovoriti, da ga ne razumem. Bil je mobiliziran intelektualec, menda inženir ali kaj podobnega. Med pogovorom sva kaj hitro prešla na »tisočletno« italijansko kulturo, ki da upravičuje italijansko politiko pri njenem prizadevanju, da to kulturo širi med manj kulturne narode. Pogrelo me je. »Prepričan sem,« sem mu rekel, »da ti manj kulturni narodi poznajo svetovno kulturo marsikdaj bolje kot Italijani, ki le malo vedo, kaj se zunaj Italije dogaja.« Ali ve kaj o slovenski literaturi, sem ga vpra-

šal. Malo se je namrdnil, češ prevelika samozavest še vedno ni dokaz kulture. »Dobro,« sem nadaljeval, »saj ni treba, da govoriva o Slovencih. Morda bi se pogovorila o svetovni literaturi.« Na slepo sem omenil nekaj imen iz ruske literature. Ali je bral Tolstoja, Dostojevskega, Gogolja. Saj imajo te avtorje gotovo tudi v italijanskem prevodu. Teh avtorjev sicer ni bral, pač pa so se o njih v šoli učili. Jaz sem prav tedaj bral Dantejev »Pekel« v italijanščini in sem mu ga lahko citiral v originalu, čeprav je bilo moje znanje tedaj še precej približno. Izkazalo se je, da sem italijansko literaturo še iz prevodov bolje poznal kakor on, ki je komaj vedel za Goetheja, Shakespeara in še za kakega svetovnega avtorja. Razšla sva se, ko je obžaloval, da je bilo najinega zanimivega razpravljanja prezgodaj konec. Ali se ne bi dobila morda prihodnje dni pri Slonu. Prav to mi je manjkalo, da bi se v kavarni sestajal z italijanskim oficirjem! Odtlej sem se Slona izogibal, če se je le dalo.

IVAN ROB. Spominjal sem se ga še z univerze. Pravzaprav sva bila kolega na slavistiki, čeprav dvomim, da bi se srečevala pri predavanjih. Vem, da mu je šlo, odkar je prišel v konflikt s predstojniki doma, zelo slabo. V naših puntarskih časih je izdajal svoj ilegalni list »Ščipalec« z bolj ali manj duhovitiimi dovtipi na račun politične situacije. Med šalami se spominjam, da je strnil trojico: »Bik, puran in policaj«, ki jih draži rdeča barva. Skoval je posebno besedo »vritolaštvo« za ljudi, ki so se znali preveč naglo »prilagajati«. – Tudi ko se je začel ukvarjati z novinarstvom (sodeloval je pri mariborskem »Totem listu«), se mu materialno stanje ni kdove kaj izboljšalo. Njegove parodije, posebno njegov »ep« o »Desetem bratu«, smo znali skoro na pamet. – Ko sva se med okupacijo srečala v Ljubljani, sva se oba začudila. Bila sva prepričana, da nisva preživela. Rekel mi je, da bova, kot vse kaže, oba še dolgo živela. Kako se je motil! Fašisti so ga ustrelili na begu, ko je skočil s kamiona.

MATEJ BOR. Tudi on je bil moj kolega na univerzi. Med nami se je najprej uveljavil kot esejist, kritik in tik pred vojno tudi kot lirik. Vse to nikakor ni kazalo, da se bo razvil v »dvor-

nega poeta njegovega veličanstva revolucije«, kakor se je sam rad označeval. Njegova zbirka »Previharimo viharje«, ki je izšla po formatu v obliki tedanjih pesniških miniaturok, nas je v okupirani Ljubljani navduševala. Ne vem več, kako mi je prišla v roke. Ko sem ga srečal, sem ga vprašal, če knjižico pozna. »Kdo neki se skriva za tem psevdonomimom,« sem ga spraševal in ugibal: »Kaj pa, če je to Rob, ki je samo obrnil svoje ime?« »Morda imaš prav,« mi je z nasmehom odvrnil. Po vojni mu nisem zameril, da mi ni zaupal, saj sem vedel, da je v takih časih najbolje, če več čim manj.

S predstavo njegovih »Raztrgancev«, ki smo jo po vojni uprizorili v Mariboru, pa nikakor ni bil zadovoljen. Skrbniškovo režijo je zelo ostro obsodil, ker se mu je zdela medla in ni prikazovala prave slike in razpoloženja partizanske dobe. Skrbnišek je bil zmeden, ker ni bil vajen negativnih ocen. Pravzaprav pa smo bili vsi precej poklapani. Mnogo let kasneje, ko sem pripravil razstavo o njem, je bil zelo zadovoljen in mi je to tudi napisal v knjigo svojih epigramov.

ŽIVLJENJE V OKUPIRANI LJUBLJANI je bilo zame sprva povsem nerazburljivo. Zajtrk sem dobival pred inštrukcijo, za kosilo pa sem dajal svoji bodoči svakinji Mariji, Vojinovi zaročenki, živilske karte, s katerimi je znala izredno spretno pripravljati kosila, in sem vsak opoldan vstajal sit od mize. Težje je bilo z večerjo. Toda tudi tu sem se znašel. Na Kongresnem trgu malo nad univerzo je imela svojo mlekarno znamenita Tončka. Kot študentje smo hodili k njej na mleko, in kadar je bilo kaj več denarja, smo si privoščili tudi zemljo s sladko smetano. Ko sem še študiral, je sedela v kotu za pultom in opozarjala svoji dve nečakinji, ki sta morali množici študentov naglo postreči, kadar sta bili po njenem mnenju prepočasni. Med okupacijo so hodili v to mlekarno tudi italijanski vojaki, seveda s puško, ki so jo pretikali med kolena, ko so sedli. Nekega večera, se spominjam, se je eden med njimi hudo raztogotil. Ker je bil sam med nami civilisti, se je najbrž čutil dovolj varnega, da si je dal duška. Bil je moj letnik (1911). Tožil je, da je že toliko let vojak. Začelo se je v Abesiniji, potem v Albaniji, zdaj tu in morda bo moral celo v Rusijo. »Vsega tega,« je rekel, »je kriv ta norec tu

zgoraj« in pokazal je na Mussolinijevo sliko na steni. Komaj smo ga pomirili.

K Tončki sem se napotil vsak večer. Tončke sicer ni bilo več, pač pa sta se me obe nečakinji še iz mojih študentovskih let spominjali. Naročil sem si čaj in jima povedal, da kart za kruh nimam. Ugotovili sta, da sta si nekaj kruha prihranili, verjetno pri italijanskih vojaki, in mi odrezali kar lep kos. Za večerjo je bilo dovolj. S polnim želodcem hoditi v posteljo pa tako ni zdravo.

BANALNA NEVARNOST. Smešno pravzaprav! V največji nevarnosti v Ljubljani sem bil zaradi – konja. Zgodilo pa se je takole: Vsak večer so Italijani uprizorili slavnostno predstavo ob snemanju zastave, ki je visela na Kazini. Vračali so se z godbo in četico vojakov na konjih. Ne vem več, zakaj sem se zamudil in prihajal od svakinje tako pozno. Nisem se jim mogel izogniti, kajti Italijani so odločno zahtevali, da je treba zastavo pozdraviti. Četica konjenikov se je bližala. Priznati moram, da jih je bilo lepo videti v ravni vrsti. Tedaj pa se je v prvi vrsti neki konj odločil, da zapusti vrsto in me pozdravi. V drncu je priskakljal predme. Ko pa je opazil, da nisem pravi – verjetno me je zamenjal s svojim prejšnjim gospodarjem –, se je nagloma ustavil. Ustavil pa se ni njegov jezdec, padel je prek konjske glave in pred mano obležal na tleh. Gledal sem čez njega njegove tovariše, pa tudi druge ljudi, ki so prizor videli. Vsi so se od srca smejali in se tolkli po kolenih. Mojemu vojaku pa ni bilo do smeha, saj je šlo za njegovo čast. Še na tleh je potegnil samokres in me pogledal. Bil je prepričan, da bi svojo čast še najlažje opral, če bi se znesel nad menoj. Vedel sem, da bi bilo po meni, če bi se samo nasmehnil. Čeprav mi je šlo na smeh, sem stisnil zobe in ga mirno gledal. Italijana je najbrž prva jeza minila, povzpel se je na konja in se pridružil tovarišem, mene pa je od zadržanega smeha prijel strašen krč v trebuhu.

SREČANJE. Bilo je 29. oktobra zvečer. S Čufarjem sva dobila vsak nekaj oglja – verjetno ga je odstopil Pirnat, vsaj zdi se mi – in dobila od OF nalogo, da v bližnji okolici Poljanske gimnazije popiševa zidove z datumom prve slovenske dr-

žave. Bilo je skrajno lahkomišno. Če bi nas srečal kak policist, bi mu bilo treba samo pogledati naše umazane dlani in svojih slikarskih podvigov nikakor ne bi mogla utajiti. Zmenjena sva bila, da bo eden risal, drugi pa bo pazil in risarja pravočasno opozoril, če bi se bližala nevarnost. Ko sem bil zatopljen v svojo slikarijo, sem opazil, da se Čufar na oglu z nekom pogovarja. Prva misel je bila, da ga hoče zadržati in mi omogočiti umik. Toda pomahal mi je, naj pridem bliže. Mož, s katerim je govoril, je bil precej čokat. Tiščal je roke v dolg suknjič. Bil je Prežihov Voranc. Nikoli nisem mislil, da se bom z njim srečal v takšnih okoliščinah. Pred meseci sem namreč v Obzorjih objavil zelo ugodno poročilo o njegovih »Samorastnikih«. Ko sva se leta potem spet srečala, se dogodka ni več spominjal. Priznam, da sem bil razočaran.

KONJEV IN KONJETINA. Radio je poročal o zmagi maršala Konjeva pred Moskvo. To je bilo treba na vsak način proslaviti. Sklenili smo, da gremo v gostilno na konjski golaž. Gostilna, v kateri se je dalo dobiti konjsko meso, je bila na Trubarjevi ulici. Sedli smo na sredo med dve mizi, ob katerih so sedeli italijanski vojaki. Na eni strani so sedeli postavni, sorazmerno veliki Piemontezi, na drugi pa majhni Sicilijanci, oziroma Kalabrezi. Nekaj časa je bilo še vse v redu. S časom pa je nastal med njimi prepir. Verjetno so se Piemontezi norčevali iz drobnih Sicilijancev. Naenkrat pa je prifrčala prek naših glav čaša, tej je sledila druga. Na tretjo pa nismo počakali in smo kar hitro zapustili gostilno.

»**PRI TIČKU NA GRIČKU**«. Dr. Šnuderl nas je nekega popoldneva člane mariborskega Umetniškega kluba sklical na sestanek »Pri Tičku na gričku«. Kot predsednik je imel kratek nagovor in nam pojasnil namen in cilje Osvobodilne fronte. Seveda nas ni bilo treba prepričevati. Sklenili smo, da se ji kot skupina pridružimo. Od vsega, kar nam je povedal, sem si zapomnil, da je priznal komunistom vodilno vlogo, saj so se z leti naučili ilegalnega boja. Njihove izkušnje nam bodo prav gotovo zdaj prišle zelo prav. Na poti domov sva s Čufarjem z zadovoljstvom ugotovila, da je tako govoril znani mariborski nacionalist.

RACIJE. Tudi mene so prijeli na cesti, me spravili na kamion in odpeljali v vojašnico. Skozi špalir italijanskih vojakov smo prišli pred mizo, pokazali izkaznico in »dvignili tačko«, kakor smo po pasje imenovali fašistični pozdrav. Na poti proti mizi sem slišal besedico »vergogna« (sramota), ki jo je šepetaje izrekel vojak. Samo za hip sem se obotavljal, potem pa pomislil, da nima smisla že tu izzivati. Pri mizi je bil italijanski častnik, ki se je oziral na zaprto okno v prvem nadstropju, za katerim je stal ovaduh, ki je – tako je bilo videti – odločal, ali mora »osumljenec« (in to smo bili v njihovih očeh vsi) na desno ali na levo. Ne vem več, katera stran je vodila v svobodo, katera pa v taborišče. Imel sem srečo, izpustili so me. Prav tako srečo sem imel, ko so preresetavali vso Ljubljano. V prvem nadstropju Trdinove, kjer sem stanoval, je bilo na vratih napisano Lidunkino ime: Dollar–Mantuani. Vojaki, ki so torkljali po stopniščih, so menda mislili, da gre za Italijana. Sicer pa tudi slikarja Vita Globočnika, ki je stanoval eno nadstropje nad mano, niso vzeli s seboj.

Med policijskimi urami, ki so bile kdaj pa kdaj celo že zgodaj popoldne, smo se veliko pogovarjali. Da bi si pregnali čas, me je Globočnik slikal. Žal slike ni končal, ker sem prej odšel v Zagreb.

HRVAŠKO DRŽAVLJANSTVO. Za božič je prišla Milena iz Zagreba. Rekla mi je, da se lahko vrnem v Zagreb, ker se je izkazalo, da za slovenske begunce ni nobene nevarnosti. Ko se je poslovila, sva se zmenila, da mi bo preskrbela–kupila hrvaško domovnico, s katero si moram na hrvaškem konzulatu pridobiti dovolilnico za potovanje. Bil je v prvem nadstropju hotela Slon. S konzulom sva se poznala še iz dijaških let v Mariboru. Seveda ni bilo težav. Po Ljubljani se je govorilo, da je postajalo sodelovanje med Italijani in domačimi kolaboracionisti vedno tesnejše. Ti slednji pa so me še iz študentskih let predobro poznali. Odločil sem se, da odidem čimprej.

Zagreb

Čeprav je bilo včasih zelo hudo, prav rad mislim na zagrebška leta. Ves čas sem živel v nekakšni navdušeni vročici. Vse, kar sem počenjal, je imelo neki smisel, vsaj zdelo se mi je tako.

OB VZPENJAČI. V Zagreb sem prišel pozno zvečer. Ker jim nisem mogel sporočiti niti ure niti datuma prihoda, me seveda nihče ni mogel pričakati na kolodvoru. Na srečo sem od svojega prejšnjega bivanja v Zagrebu vedel, kje je vzpenjača. Tam, v Tomšičevi ulici 7, so namreč stanovali tast, tašča in seveda Milena. Presenečenje je bilo seveda popolno. Takoj so poslali po Mileno, ki je bila tisti hip z mojim dobrim znancem v kavarni. Ko sem prihodnjega dne šel na kratek orientacijski pohod, sem se napotil najprej z vzpenjačo na Gornji grad. V vzpenjači sem zagledal hrvaškega višjega oficirja, verjetno majorja, v stari avstrijski uniformi s starimi avstrijskimi odlikovanji, med njimi sem spoznal starega Franca Jožefa. Priznam, da sem komaj premagal smeh, saj me je živo spominjal na ilustracije v knjigi o dobrem vojaku Švejku. Ko sem pred leti prebiral Švejka, sem bil prepričan, da je Hašek s svojimi vojnimi zgodbami morda bolj kot z antantnim orožjem pokopal črno-žolto monarhijo. Tu v vzpenjači se mi je zdelo, da je Švejk vstal od mrtvih in ponovno zaživel. Kmalu po tem srečanju sem spoznal, da je bilo v vsem, kar sem pozneje doživljal, le malo švejkovščine. Smeh me je kaj kmalu minil.

V MINISTARSTVU ORUŽANIH SNAGA. Ne vem več, kako sem se seznanil s Ferdom Filipičem. Bil je v službi pri »Narodni zaščiti«. Prišel je namreč kot vojaški uradnik iz Kotora in njegov bivši predstojnik, mornarski kapetan Orešković, ga je vzel s seboj, ker ga je poznal kot dobrega delavca. Po Ferdovem posredovanju sem dobil zelo kmalu službo kot pisar v »opravilnem zapisniku«. Tam je bilo delo zelo udobno. Naš šef v pisarni je bil precej starejši hrvaški podoficir, ki nikakor ni bil strog. Spomnim se ga, kako je z nekako pobožnostjo zjutraj jemal celo baterijo raznih barva-

stih svinčnikov iz predala in jih po velikosti razporejal pred seboj na pisalni mizi. Vsaj pol ure pred koncem pa jih je začel spet spravljati nazaj v predal. Tudi drugi kolegi dela niso jemali pretirano resno. Veliko smo se pogovarjali pa tudi šalili. Spominjam se nekega Splicičana, ki je v pojočem dalmatinskem dialektu pripovedoval svoja ljubezenska doživetja.

Toda ta idila se je zame kaj kmalu končala. Orešković me je poklical k sebi in mi povedal, da v tej službi ne morem ostati. Ni povedal zakaj, jaz pa sem slutil, da mu je prišlo kaj na uho. Bil je zelo prijazen in mi ob koncu avdiience dal celo roko in mi zaželel uspeha.

Spet sem bil brez posla. Tašča me je tolažila, da naj se ne vznemirjam. Prišel bo čas, ko bom imel dela na pretek, za zdaj bomo že nekako.

TAŠČA. Bila je preprosta Istranka, doma iz Draguča nad Pazinom. V letih, ko je živela v Mariboru, se je kar dobro naučila slovensko in ji je le tu pa tam ušla kaka hrvaška beseda. Ne vem, kako ji je uspevalo, da smo bili vedno siti. Zнала je tako rekoč iz nič ustvarjati kosila. Spominjam se, da nam je trdi koruzni kruh zdrobila, razmočila in pomešala s koruzno moko ter iz tega naredila kar užitno polento. Po nekem receptu nam je skuhalo nekakšno juho iz fižola in jabolk. Meni je kar dišala, Milena pa je ni marala. Še enega recepta se spominjam: s fižolom polnjene paprike, seveda brez riža in mesa. Ko je tašča hodila na trg in vlekla polno košaro vsakršnih živil domov, se je spotoma ustavila v kapeli na Jelačićevem trgu. Tu se je malo spočila in morda zmolila kak očenaš. Toda ob pridigah, ki jih je imel za ustaštvo vnet duhovnik, jo je čakalo razočaranje. Njena prostodušna vera se nikakor ni mogla sprijazniti s pridigami, ki jih je morala tam poslušati. Odklanjala je sovraštvo, ki je velo in vrelo iz vsega, kar je govoril, ko je opisoval partizane. Ona pa jih je kot moje kolege, ki so od nas hodili v partizane, poznala kot poštene, dobre fante in dekleta. Po njeni zaslugi je v najhujšem času bila za vse, ki so pristajali pri nas, žlica na mizi pa tudi postelja z žimnico na tleh.

TEČAJI ZA TIPKANJE IN KNJIGOVODSTVO. V Zagrebu je kakor povsod po Hrvaški primanjkovalo izurjenih uradnikov. Razpisali so posebne tečaje, ki naj bi usposobili čim hitreje dovoljšnje število manjkajočih moči. Trajali naj bi tri mesece po osem ur na dan, štiri dopoldne in štiri popoldne. Prijavil sem se. Tako sem bil ves dan zaposlen. Knjigovodstva nas je učil izvedenec, ki pa je imel samo eno roko. Ko sem mu hotel pomagati pri oblačenju, me je precej ostro zavrnil, potem pa pristavil, da nima rad, če mu kdo jemlje samozavest. Tečajniki smo se kmalu spoprijateljili in nastal je kar nekakšen kolektiv. Med vsemi nami ni bilo niti enega, ki bi se navduševal za ustaške ideje. Na tečaju sem se naučil delati bilance in vsakršnih umetnij, o katerih se mi dotlej še sanjalo ni. Pripravljaj sem se na knjigovodsko kariero. Pri tem sem se spomnil na svoje polomije v matematiki in spoznaval svoje dotlej skrite talente, ki jih moj profesor matematike ni znal odkriti. Nisem se pa naučil tipkati z desetimi prsti, ker sem prej dobil novo službo.

»**ZAJEDNICA ZA TEHNIČKE MASTI**«. Tako se je imenovala ustanova, v kateri so na Hrvaškem zbirali in delili surovine (šlo je predvsem za kavstično sodo in loj) ter jih nakazovali predelovalcem, končne izdelke pa so potem porazdelili po trgovinah. Teoretično bi moral biti vsak kos mila v evidenci, nekaterim pa je bilo mogoče izjemoma dodeljevati kavstično sodo tudi za izdelovanje mila doma. Drugih surovin je bilo manj, npr. olja od parkljev pa še nekaterih drugih olj, ki pa sem jih že pozabil. To Zajednico je vodil eden izmed bivših lastnikov Zlatoroga ing. Dračar. Milena ga je poznala, ker je nekaj časa pri njem delala. Imel jo je za dobro delavko in jo je bil takoj pripravljen sprejeti. Najbrž je bil kar nekam razočaran, ko je zvedel, da gre za njenega moža. Tako sem postal »robni knjigovodja«, blagovni knjigovodja. Sestavljanja bilanc sicer nisem potreboval, zato je skrbel glavni knjigovodja Slovenec Zmago Rudolf, ki se mu imam zahvaliti, da mi je novincu potrpežljivo pomagal. Samo delo pa me je zanimalo, ker se mi je zdelo, da mora tako delovati trust.

Družčina, v katero sem padel, je bila dokaj različna. Poleg Rudolfa in mene sta bila Slovenca še Branko Horvat, moj

kasnejši sodelavec pri časopisu, in Viktor Eržen, s katerim sva se dobro poznala še iz Maribora, ko je bil urednik »Delavske politike« in mi je objavljala razna poročila. Bil je znan socialistični prvak in dober govornik. On je bil tisti, ki me je pritegnil k delu pri »Svobodi«. Ob nas Slovencih je bila še Srbkinja, ki so jo klicali za Koviljko (pravzaprav je bila Kosovka), in celo dve židinjki sta pristali pri Dračarju. Kako jima je to uspelo, ne vem. Bili sta poročeni s Hrvatoma in sta se najbrž tako lahko prikrivali. Ko sem bil pri eni od njiju na obisku, sem za kredenco, ki je stala v kotu, zaslišal starčevski glas: »Goi!« (židovska oznaka za nežida). Stella, tako se je imenovala moja kolegica, je bila v zadregi. Priznala mi je, da ima za kredenco skrito babico, ki je že zelo stara in je ne sme spustiti na svetlo, ker bi se prehitro izdala in bi javno zabavljala proti antisemitizmu.

Ker med vsemi nami ni bilo nobenega ustaša, smo precej odprto razpravljali o položaju na bojiščih. Spominjam se, da smo nekoč pisarniškega ravnatelja, dobrodušnega postarnega debeluščka, ki je skrbel za to, da je delo nemoteno teklo, vprašali, ali je za Pavelića ali za Tita, tedaj nam je z nasmehom odgovoril, da je za bana Kuen-Hedervaryja, ker ... je bil tedaj še mlad.

V primeri z delom, ki sem ga opravljal po osvoboditvi, je bila tudi ta služba kar udobna, družba pa je bila prijetna in zabavna. Morda bi bilo treba omeniti droben dogodek, ki mi je pognal kri v obraz. Vsako jutro smo dobili navodila, kam ne smemo usmerjati svojih pošiljk, ker bi jih lahko partizani zasegli. Nekoč nam je le uspelo, da smo poslali kot nujno pošiljko, ki je – upam vsaj – prišla partizanom v roke.

Kmalu potem smo imeli kontrolo. Opravljal jo je brat slikarja Hegedušića. Pregledoval je knjigovodske liste, na katerih sem pošiljko premetaval z enega lista na drugega kakor vroč krompir, dokler tovara nisem izničil. Mnogo let kasneje, ko je obiskal svojo nečakinjo Vlasto Hegedušić, kasnejšo kostumografko, ki sem jo bil potegnil iz Zagreba v mariborsko gledališče, sem ga vprašal, ali je moje mahinacije odkril. Nasmehnil se je in ni niti zanikal niti priznal.

ŽUPAN WERNER. Seveda pa življenje v Zagrebu nikakor ni bilo samo resno. Zagrebčani so se znali živo norčevati iz svojega menda neizobraženega župana Wernerja, ki je bil po poklicu mesar. Tako so mu na primer pripisali, da je ob spominu na Šenoovo »Zlatarevo zlato« tudi on predstavil svojo hčerko: »Mesarevo meso«. Krožile so najrazličnejše anekdote o povodnji, ki jo je videl v Benetkah, o tem, da mu je v Rimu »svirala šestinska kapela« in še cela vrsta zgodb, ki jih je kakih dvajset let kasneje podedoval hrvaški politik Mika Špiljak in tudi drugi socialistični veljaki. Najduhovitejša je bila zgodba, ki sem jo doživel v kinu ob filmskem tedniku. Ko je ob novem letu nadškof Stepinac v imenu diplomatskega zbora čestital poglavniku v latinščini, se je oglasil globok glas iz ozadja: »Lako njemu, kad mu je Werner sastavio!« Vsi smo se zasmejali. Prižgali so luči in hoteli ugotoviti, kdo je to rekel. Seveda zaman.

Ob neki priložnosti sem ob odhodu iz kina zagledal Košiča v nemški uniformi. Skoraj prepričan sem, da je bil on. Potuhnil sem se, čeprav sem skoro zagotovo vedel, da me kljub vsemu ne bi izdal.

MAMINA KAP. Ali je bilo trpko življenje krivo ali pa je zagrenjenost begunskega življenja povzročila, da mama nekega jutra ni mogla spregovoriti. Ko je vstala, je z eno nogo hudo podrsavala. Tudi ena roka ji ni služila. Zdravnik je ugotovil: kap. Niso je odpeljali v bolnišnico, ampak so jo prepustili domači oskrbi. Bilo jo je kar mučno gledati, ko se je trudila, da bi nekaj povedala. Ker sem nekje bral o povezanosti možganskih centrov, sem mami kupil majhnega okroglega glinastega prašička. Stisnil sem ji ga v pest in ji rekel, da ji bo prinesel srečo, samo močno ga mora stisniti. To pa nikakor ni bilo lahko, ker je roka ni hotela ubogati. S časom pa je pest vendarle bolj in bolj stiskala in res ni več podrsavala z nogo. Končno je spregovorila. Najprej je še iskala besede in je nismo razumeli. Zanimivo je, da so bili prvi stavki, ki jih je izrekla, češki. V sorazmerno kratkem času so vse njene težave prenehale. Bila je zdrava. Strah, da bi umrla, mi je dvignil v zavest, kako zelo sem jo imel rad. Nekoč sem živel ob njej in vse je bilo tako samoumevno. Zdaj pa je bilo vse

drugače. Spoznal sem, kako dobra mati mi je bila. Nič več ne morem in ne znam povedati o njej.

KRSTNI IN POROČNI LIST. Nekega dne se je v Zajednici za tehničke masti oglasil mariborski Nemeč Herman. Poznal sem ga od prej in ga veselo pozdravil. Beseda je dala besedo in potožil sem mu, da nimam niti krstnega niti poročnega lista. Obljubil mi je, da mi bo oboje priskrbel. In res mi ju je kmalu prinesel. Toda kako sem se začudil, ko sem bral črno na belem: Engelbert Dolar. Podpisal ga je župnik magdalenške fare Stergar. Verjetno je imel taka navodila. Tako je namreč stalo na krstnem listu, ki mi ga je prav tako priskrbel Herman. Po osvoboditvi je Herman živel na Polskavi, ker ga niso izselili, saj je najbrž krepko pomagal in posredoval. Kasneje sva se še velikokrat srečevala in se na račun krstnega in poročnega lista smejala.

TIRALICA. Na kioskih po Zagrebu so se pokazale velike Titove fotografije. Za tistega, ki bi pomagal izslediti »zločinca«, je bila razpisana nagrada. Menda 10.000 mark. Dan zatem pa je bila na kiosku, ki je stal na Jelačićevem trgu, prilepljen droben papirček za 50 banic (pol kune) s pripisom »Za poglavnika«.

VOJAŠNICA. Hrvaško državljanstvo pa se mi je kmalu začelo opletati. Postal sem vojni obveznik. Še tega bi se mi manjkalo, da bi moral v domobransko vojsko v Bosno! Od časa do časa so ustaši prečesali Ilico, oziroma njene sprehajalce. Prišli so z dveh strani, od Jelačićevega trga na eni pa od Černo-merca na drugi strani. Znašel sem se na sredi. Če bi me dobili, bi me gotovo mobilizirali. Sprva sem se umaknil v vežo, ko pa sem videl, da iščejo tudi po vežah, sem se odločil za tveganje. Šel sem v prvo nadstropje in pozvonil. Odprla mi je starejša gospa, ki sem ji po pravici povedal, da je spodaj racija. Povabila me je v sobo, kjer sem počakal na konec, ki mi ga je oznanil njen mož ob oknu. Zahvalil sem se in odšel. Hudo mi je, ker se jima po osvoboditvi nisem mogel zahvaliti. Nikakor se namreč nisem mogel spomniti veže, ki je bila moje pribežališče. Vse so se mi zdele drugačne kakor

takrat. Videl sem, da se trajno mobilizaciji ne bom mogel izogniti. Ko sem že razmišljal, da bi šel v partizane, so v odobru Osvobodilne fronte menili, da bi me v Zagrebu še potrebovali. Rešitev je bila pravzaprav na dlani. Moj svak Vojin je bil tajnik »Glasbene šole oružanih snaga« (kjer so imeli izredno močno frontno organizacijo.) Mobilizirali so me, češ da me potrebujejo za pouk nemščine (in prirodopisa, ki sem se ga moral sproti učiti.) Dobil sem uniformo in bil za nekaj časa rešen.

GLASBENA ŠOLA. Ker so bili drugi profesorji zaposleni s poučevanjem glasbenih predmetov, so me naredili za razrednika. Tako sem imel z gojenci od šestega do šestnajstega leta starosti kar precej stikov. Rad sem jih imel in zdi se mi, da so to čutili. Pravzaprav bi moral začeti pouk z ustaškim pozdravom: »Za poglavnika i dom – spremni!« Ker sem imel le redko kdaj prvo uro, sem na to dolžnost lahko pozabljal. (Nisem mislil, da mi bo to prišlo še zelo prav. Ko so me po osvoboditvi poklicali v Zadar na orožne vaje, sem se tam srečeval s svojimi gojenci, ki so bili tedaj že godbeniki v jugoslovanski armadi. Spoznali so me in kar preglasno pričali, da sem že kot profesor očitno pokazal, da nisem ustaš. Tudi dejstvo, da so me zaprli, je dalo že tedaj gojencem misliti, da je moralo biti prav, za kar sem se zavzemal. Moj ugled na orožnih vajah se je zaradi takega pričevanja zelo dvignil.)

KOSILO NA KAPTOLU. Eden od naših gojencev je imel strica kanonika. Ker je bil že starejši kot drugi, je potreboval spregled svojih let. Tedaj nas je ta kanonik, pisal se je menda Batić, povabil na kosilo: ravnatelja Vidošića, Vojina, ki je bil tajnik šole, in mene. Med anekdotami, ki jih je pripovedoval, je bila tudi zgodba o krøgli, ki je ležala pri vratih v Gornji grad. Ob praznikih so jo zagnali navkreber in vrata, do katerih se je privalila nazaj, so bila določena, da je moral njihov lastnik vse druge pogostiti. »No, zdaj,« je rekel kanonik, »so drugi časi. Zdaj se le redko dobimo pri nadškofu na kosilu.« Ob nadaljnjem pripovedovanju sem lahko razbral, da mu hierarhija v sedežnem redu, ko je bil naš kurat bliže nadškofu kakor on, nikakor ni bila všeč ...

KURAT – SATNIK. Šola je imela seveda svojega kurata. Ob črnih našitkih pod brado pa ni imel križa kakor nekateri drugi duhovniki v uniformi, ampak zvezde. Tudi samokres je nosil za pasom, razen seveda, kadar je maševal. Nekega nedeljskega jutra, ko sva bila sama v konferenčni sobi, je bil silno razburjen. Cela satnija domobrancev se je brez boja predala partizanom. Razpasal se je in zagnal samokres po mizi: »Sad nema drugog. Ovo neka govori!« Vedel je seveda, da sem Slovenec, a me nikoli ni nič spraševal.

VISOK OBISK. Nekega popoldneva smo se vsi zbrali na dvorišču. Čakali smo na Stepinca, ki nas je prišel obiskat. Predstavljali smo se drug za drugim in povedali, od kod smo. Ko se je predstavil Vojin, moj svak, in rekel, da je iz Pazina, je nadškof vzkliknil: »Tužna Istra!«

Bolj kakor takrat pa mi je Stepinac ostal v spominu ob procesiji k »Majki Božji Bistrički«. Spremljal sem gojence. Na gričku ob cesti, kjer se je vila procesija, je stal nepremično kot kip. Samo kdaj pa kdaj je dvignil roko v blagoslov. Izklesan asketski obraz in njegova drža sta bili nepozabni. Ko smo bili mimo, sem pomislil, kako je moral vplivati šele na množico preprostih ljudi. Videl sem obraze, ki so bili srečni od zamaknjenosti.

MOJE KOLO je šlo brez mene v partizane. Bolj ali manj stalen gost v naši hiši je bil moj skavtski prijatelj Franjo Pivka. Bil je mobiliziran v hrvaško vojsko kot pilot. Že v jugoslovanski vojski je namreč služil v aviaciji. Hotel je z letalom v partizane, a mu ga verjetno niso zaupali. Postalo mu je vroče v vojski. Treba je bilo kar se da naglo iz Zagreba. Izposodil si je moje kolo, ki so ga ženini starši s pohištvom pripeljali v Zagreb. Čeprav je obljubil, da mi ga bo poslal nazaj, sem vedel, da svoje obljube ne bo mogel držati.

NAKIT. V Zagrebu so kot pregnanci iz Maribora živeli dobri znanci ženine družine Gegerovičevi. Gospoda, ki je bil pravnik, so poznali še iz Pariza. Med prvo svetovno vojno je bil v ruskem ujetništvu. V Odesi se je seznanil z Rusinjo

Aleksandro, se z njo poročil in po vojni prišel z njo v Maribor. Bila je izredno prijetna ženska. Njena mehka, malce ruska slovenščina, ji je dala poseben mik. Zelo nerodno je bilo, ker je v svoji prostodušnosti kdaj pa kdaj preglasno kritizirala tudi na javnih prostorih. Z Gregorovičevimi smo se pogosto obiskovali. Njen sin Vlado je bil med vidnimi ilegalnimi organizatorji in ponoči ni spal doma. Mati mu je s cveticami na oknu naznanjala, ali je zrak čist, in je lahko prišel za kratek čas domov. Nekega dne je prišla gospa k nam in nam dala shraniti nakit, ki ga je bila rešila iz Rusije, v prepričanju, da bo pri nas bolj na varnem, saj pri nas ne bo preiskav. Tašča ga je spravila med perilo. Tudi ona je bila prepričana, da pri nas ne bo preiskav, ni namreč vedela, da sva bila Milena in jaz kar precej aktivna v ilegalnih dejavnostih.

»GLAS RESNICE.« Kmalu sem zvedel, zakaj so me pri Osobodilni fronti potrebovali. Ferdu, ki je bil organiziran, so naročili, da poskrbi za sodelavce, ki naj bi izdajali nekakšen tednik ali bilten. Odločil se je za Janeza Gradišnika in zame. Izdajali smo časopis, ki smo ga krstili. »Glas resnice«. Gradišnik je sodil, da je naslov »wasserkalanski« (po duhovniku, voditelju »Svete vojske«, organizacije, ki je propagirala treznost, Janezu Kalanu). Ob predstavljanju sem imel pravzaprav precej sreče. Gradišnikovega imena nisem dobro slišal in ga takoj pozabil. Seveda bi mi moralo dati misliti, da je imel Gradišnik pomislek zaradi mojega psevdonima. Podpisoval sem namreč svoje članke s črko G. (Pri tem sem mislil na ime Galeb, ki sem si ga po stari skavtski navadi hotel izbrati kot simbol našega upanja, da bo Trst naš.) Tiskali smo na razmnoževalnem stroju, ki ga je priskrbel Ferdo. To se je dogajalo na Gornjem gradu v stavbi, ki je pripadala »ministrstvu orožanih snaga«. Zbirali smo se ob nedeljah, ko tam ni bilo nikogar.

SAMOKRESI. Ob neki priložnosti je bil na mizi cel nahrbtnik samokresov, ki so bili namenjeni za partizane. Naučili so me, kako ravnati z orožjem. Tedaj se je med nami razvnela tipično intelektualna debata. Vedeli smo, da šef zaporov na

Savski cesti dopukovnik Draženović stanuje nekje na Jelengaju. Treba bi ga bilo samo počakati in ustreliti. Bi ga ustrelili kar v hrbet? To bi bilo pravzaprav nepošteno, zahrbtno. Ne, treba bi ga bilo vsaj hip pred smrtjo poklicati, da bi se obrnil. Ali bi ga bilo mogoče ustreliti, če bi te gledal? To najbrž tudi ne bi šlo. Spravili smo samokrese spet v nahrbtnik in ugotovili, da za tak posel ne bi bili sposobni. Kasneje, v zaporu, ko sem videl, kako je Draženović brcnil nosečo ženo, da se je zakotalila po stopnicah, sem se spomnil diskusije o samokresih. Tudi takrat sem kljub silnemu ogorčenju vedel, da ne bi bil za eksekutorja. Kadar sem se čez leta spomnil te diskusije o ubijanju, mi je bilo neprijetno, skoro sram. Ne bi rekel, da zaradi tega, ker sem spoznal, kako daleč je od misli do dejanja. Morda bolj zaradi tega, ker mi je taka misel sploh prišla na um.

MIKLAVŽEVANJE. Tedaj pa je Ferdo prišel na neverjetno nespametno idejo. Za Miklavževo nas je vse iz odbora Osvobodilne fronte povabil k sebi na dom. Tedaj bi nas lahko vse skupaj ujeli in zaprli. Sicer pa na to ni bilo treba dolgo čakati. Tudi tu si imen tistih, ki sem se jim predstavljal, nisem zapomnil. Verjetno se je podzavestno ali pa morda celo zavestno zbudila previdnost ilegalnega delavca.

Ustaški zapor

INTERVENCIJA, KI NI USPELA. V godbi »Oružanih snaga«, morda tudi pri glasbeni šoli, kjer je verjetno nadomeščal, je bil tudi slovenski Tržačan satnik Čok. Bil je zelo veren in je z otroki hodil vsako nedeljo k maši. Kdo ve, kako se je zgodilo, da so v nekem zaplenjenem seznamu prispevakov za Narodni front našli njegovo ime in ga zaprli. Začela se je akcija za njegovo rešitev. Ko so razmišljali, kako bi posredovali, so se spomnili na nadškofa Stepinca. Delegacija, ki ga je obiskala, pa je bila po obisku pri njem hudo razočarana. Rekel je, da na poglavnika nima nobenega vpliva in

da njegova intervencija ne bi bila uspešna. Ker je bil Čok častnik, je bila smrtna obsodba neizbežna.

SAVSKA CESTA. Izvedel sem, da so Ferda že zaprli. Odhod v partizane, na kar sem najprej pomislil, ni bila preprosta stvar. Tik pred koncem vojne so bili zunaj gotovo previdni zaradi takih, ki so se skušali še v zadnjem trenutku reševati. Za vsak primer sem se prijavil za nočno dežurstvo v internatu, da me vsaj ponoči ne bi pobrali. Ko jih do 13. marca ni bilo, sem že mislil, da se zapiranja ne bodo nadaljevala. Z ženo sva brala Gunnarsov roman »Večno šumijo gozdovi«. Tedaj je pozvonilo. Ker je bilo že zelo pozno, sva si mislila, da bi to mogel biti kak znanec, ki bi rad pri nas prenočil. Pred vrati sta stala mlad oficir s črnimi kodrastimi lasmi in modrimi očmi ter navaden vojak. Rekel je, da naj grem z njima, ker jima moram nekaj pojasniti.

Ko je šel mimo knjižne police, je knjige pobožal, kar me je skoro pomirilo. Vprašal me je, ali imam samokres. Ko sem mu to zanikal, ni več vpraševal in ga ni niti skušal iskati. Bila je moja prva aretacija brez preiskave. (Tedaj se na nakit Gegerovičevih sploh nisem spomnil.) Ko sem vstopil v avto, ki je stal pred vrati, sem se šele zavedel, da grem v ustaški zapor. Priznam, da se me je kdove od kod iz moje podzavesti polastil strah, ne strah, groza. Samo da je moja sopotnika ne bi opazila! Bal sem se, da bosta videla, kako se tresem. Krčevito sem stiskal zobe in napel vse svoje mišice. Avto je zapepljal na dvorišče zaporov na Savski cesti. Od tam so me odpepljali v prostor, kjer so mi vzeli žepno uro in denar, ki sem ga imel v denarnici, vse natančno popisali in mi dali podpisati. Potem sem prišel v prvo nadstropje, v nekakšno dvorano. Pozneje sem izvedel, da jo imenujejo kapelo.

UŠI NI USTVARIL BOG. Legel sem in prav kmalu trdno zaspal, dokler me proti jutru niso prebudile uši. Lezle so mi po roki in po licu. Pri tem sem se spomnil zgodbe, ki sem jo slišal v nekem svojem zaporu: K Bogu je prišel hudič in ga izzval, češ da to, kar zna Bog, zna tudi on. Bog pa je kot dokaz svoje vsemogočnosti samo segel v zrak in ustvaril bolho ter rekel: »Skači in oznanjaj mojo vsemogočnost.« Tedaj se je lotil iste

naloge tudi hudič. Mečkal je in mečkal, a brez uspeha. Ko je vendarle stisnil neko stvar, je hotel tudi on, da bi oznanjala njegovo slavo, a uš se ni hotela premakniti. Tedaj je hudič v svoji jezi zamahnil z bičem. Od tedaj ima uš še vedno dolgo črto na hrbtu.

Me je spomin na zgodbo z ušjo pomiril? Ne vem. Vsekakor sem bil, ko so me odpeljali v kopalnico, kjer so mi z nekakšno mažo sneli vse dlake s telesa in me okopali, že popolnoma miren. Kopalnica je bila predeljena na moški in ženski del, na sredi pa je bil nekakšen medprostor, kjer sta dva vojaka kurila in razuševala obleke. Ko sem se spet oblekel, je prišel pome vojak v ustaški uniformi in me odvedel v zaslliševalnico. Občutek sem imel, da mi je nekako naklonjen. (Ime mu je bilo Vid in je po plastičnem ščitku na ovratniku z ustaškim U-jem pričal, da je še iz emigracije. Ti so imeli namreč neke privilegije in so veljali za elito. Vid je bil daleč od tega. Bil je prijazen in nam je često kazal usmiljenje ali celo simpatijo. Verjetno so ga kot začasnega delavca v Belgiji pridobili ustaši s kdove kakšnimi obljubami. Po osvoboditvi so ga zaprli. Nekateri zaporniki, ki so imeli zveze, so dosegli, da so ga izpustili. Toda kmalu so ga zaradi ovadb spet zaprli. Po tretjem zaporu se ni več vrnil ...)

»**NE POZNAM!**« V precej ozkem prostoru so bili trije: dopukovnik Draženović, poročnik Skelin in civilist, za katerega sem kasneje slišal, da so mu rekli Medo. V celici so pripovedovali, da so ga uporabljali za morebitne »eksekucije«, ko je zaslišanemu pomagal, če se »česa ni mogel spomniti«. Baje je prišel v zapor, ker je v prepiru nekoga ubil s pestjo. Verjetno pa je zgodba o tem nastala v psihozi zapornikov. – Prvo vprašanje se je glasilo: »Ali poznate Heinza?« Zanimal sem, potem pa rekel, da poznam trgovko v mariborski knjigarni, ki se tako piše. S tem odgovorom sem zasliševalca tako razjezil, da je vzkliknil: »Nemoj da mi pričaš neke priče o Snežani i sedam patuljaka!« in zagnal marmornato zibko s pivnikom proti meni. Verjetno si je hote ali nehote za hip pomišljal, da sem se pravočasno sklonil. Pivnik je priletel v zid in ga okrušil.

SAMICA. Zasliševalca je minila potrpežljivost, odločil je, da me odpeljejo v klet. Samica je bila zelo tesna. Ko so odklenili vrata, sem za hip postal. Skelin, ki me je spremljal, je rekel: »Sve je to za ljude!« Dvomim, da je merila cela dva kvadratna metra. Okna ni imela. Tanek žarek je sijal skozi ključavnico. Tla in stene so bile vlažne. O tem, da bi legel, ni bilo govora. Ne samo zato, ker so bila tla vlažna, ampak ker mi je bila v napoto »kibla« za potrebo. (Oprosti mi, Janez, ta arestantski žargon! Vem, da beseda ni lepa, slovenska, sicer pa tudi predmet ni posebno lep.) Naslonil sem se na lesena vrata, ki so bila suha. Toda ker sem si s tem zapiral dovod zraka, sem začel težko dihati. To sem spoznal šele kasneje. Ker sem se stoje prehitro utrudil, sem počepnil. Ne vem, kako dolgo sem tako ždel, kar so se odprla vrata in dobil sem gosta. Preklinjal je ustaše, ki so ga mučili in mu celo trgali nohte na prstih. Nekaj mi jih je stisnil v roko. Vprašal me je, zakaj sem tu. Ker sem bil nezaupen, sem mu rekel, da ne vem. Gotovo gre za pomoto, ki se bo kmalu izkazala. Dolgo sva molčala. Čez čas, ne vem, ali je bilo kako uro ali dve, so se spet odprla vrata in mojega gosta so poklicali. Videl sem celo, da ga je stražnik sunil. Spoznal sem, da sem imel prav, ko sem ga imel za provokatorja. Ne vem, koliko časa je preteklo, ko sem slišal, da so prinesli kosilo – ali je bila večerja, morda celo zajtrk? Spet so se odprla vrata in oster glas je ukazal: »A gdje ti je menaška?« Oziral sem se okoli sebe in res je bila na tleh poleg kible menažka, v kateri so bili ostanki hrane, ki so se že posušili. Ko sem iskal vode, v kateri bi menažko lahko izplaknil, so se vrata spet zaprla. Sicer pa sploh nisem bil lačen. Ko so spet prinesli hrano, vrat niso več odpirali. To se je ponavljalo kdove kolikokrat. Moje misli so mi uhajale, da nisem mogel šteti. Recitiral sem si vse pesmi, ki sem jih znal na pamet. Jezil sem se, ker se nikakor nisem mogel spomniti nekaterih verzov iz Uvoda h Krstu pri Savici. Še pri molitvicah, ki sem jih recitiral, se mi je zataknilo. Ves čas sem bil v nekakšni omotici. Lakote nisem čutil, pač pa me je v trebuhu neprijetno tiščalo. Končno so se odprla vrata. Stražnik je prišel pome in me po stopnicah odpeljal v pritličje. Šele zdaj sem čutil, da mi je slabo. Nisem vedel, da je tudi hoja po stopnicah lahko tako naporna. V zasliševalnici sta bila tokrat samo Draženović in Skelin.

ZRCALO. Draženović mi je prebral neki zapisnik. Govoril je o »Glasu resnice«, ki smo ga tiskali. Članek o Koroški, ki jo bo morala Avstrija vrniti, so zaradi G.-ja pripisali Gradišniku. Priznal sem, da sem ga napisal jaz, kakor vse, kar je bilo pod šifro G. Tako mimogrede je Draženović vprašal Skelina: »Dali poznaješ njegovo ženo? Lijepa žena!« In potem so me vrteli brez prestanka. Ali res nikogar ne poznam? Saj smo se vendar srečevali. »Slovenci se sigurno više puta vidite.« »Znam vas Slovence!« »Gdje zapravo stanujete? Na Tomšićevoj? Pa to je pod Gornjim gradom. Poglavniku pred očima. I to kao poznati komunista! Bogami to je kuraž! To je drskost!« In začelo se je vse znova. Jaz sem bil tako oslabel, da sem komaj odgovarjal. Tedaj pa me je obšla misel: Saj je vse zaman! Saj se to spraševanje sploh ne bo nehalo. Vlekli bodo iz mene, kar se bo dalo. Brez konca. Truden sem, tako truden! Tedaj pa sem zagledal za Draženovićem zrcalo in v njem svoj obraz. Groza me je bilo. Videlo se je, da se bojim in da ne morem več. Ali se bom v svojem življenju sploh še lahko pogledal v zrcalo? Naslonil sem se nazaj in zaprl oči. Ko sem jih spet odprl, sem bil popolnoma miren. Vedel sem, da lahko naredijo z menoj, kar hočejo. Navsezadnje saj smrt ni nič strašnega. Vsekakor lepša kot življenje z neznosnim bremenom. Nenadoma sem se počutil svobodnega, da, svobodnega v zaporu. Z oblubo, da se bomo še videli, so me odpeljali v celico. Tam so planili pokonci. Zdi se, da so me že odpisali. Rekli so mi, da sem bil v celici najmanj 120 ur. Pravzaprav to ni veliko. Tedaj sem imel 34 let in bil sem prepričan, da imam kondicijo. Res pa je, da nimam nobene kondicije! Izkazalo pa se je, da sem bil v primeri s stradajočimi, ki so po več tednih lahko celo javno nastopali, prava reva.

»**ČELIJA BROJ 13 – OČI I UŠI SVIJETA**«. Tako smo sami sebe imenovali. Res so, kdove kako, prihajale do nas vesti, ki smo jih zamenjavali zjutraj na stranišču, ko smo praznili kiblo. Bili smo v pritličju, nedaleč od zasliševalnice, iz katere smo ponoči slišali, kako so padali udarci s pendrekom. Kričanja nismo čuli, ker so jetnikom z njihovimi nogavicami mašili usta. Le tu pa tam so se slišali ostri glasovi zasliševalca, a njegovih besed nismo mogli razbrati.

Ko sem prišel v celico, so me najprej položili pod okno, kjer sem imel dovolj zraka. Tisto toplo pomlad je bilo namreč v celici zelo zatoхло, čeprav nas v začetku ni bilo več kot kakih dvajset. Bilo je okoli poldneva in prinesli so kosilo. Kosila so bila nadvse skromna: nekaj premalo slane repe s korenčkom ali znameniti arestantski ričet, ki pa je bil tako redek, da smo ječmenova zrna lahko preštevali. Nastavil sem menažko. Tedaj pa so me sojetniki ustavili. Ker so vedeli za moj neprostovoljni post, so se bali, da bi mi jed lahko škodovala. Nekateri sojetniki, ki niso bili vojaške osebe, so lahko dobivali kosila z doma. Eden med njimi mi je odstopil govejo juho, ki mi je teknila kot še nikoli nobena. Ker sem bil vojaška oseba, z doma nisem smel dobivati hrane kakor civilisti. Tedaj pa se je Milena dogovorila z ženo civilnega zapornika, da sta izmenoma pošiljali v zapor kosila, ki sva si jih potem delila. Hrano, predvsem meso, ki ga je bilo v Zagrebu zelo težko dobiti, je Milena nabavljala v slovenski gostilni pri Černetu.

Z leti so mi izpadla iz spomina skoro vsa imena mojih sojetnikov. – Vem za visokega mornariškega častnika, ki je bil nekaj časa celo adjutant na dvoru, in Drageljevića, čednega mladega fanta, ki nam je kdaj pa kdaj z močnim tenorjem zapel Gundulićevo odo o svobodi. Tedaj je prišel k vratom stražar, krepko po njih potrkal in ukazal: »Mir!« – Dobro se spominjam Hercegovca »Bolana«. Tako smo ga imenovali, ker je venomer govoril: »Ja bolan«. Bil je pravi orjak, vsaj za glavo višji od mene in skoro še enkrat širši. Rekli so, da je bil v vseh vojskah v Bosni: v »fesfes« trupah, tako so rekli hrvatskim domobranom, ki so nosili fese, pri četnikih in partizanih, kjer so ga ujeli. – Tudi bivšega partizana smo imeli, ime mu je bilo Todor. Kako so ga ujeli, ni nikoli povedal, menda ga je bilo sram. Spominjal me je na divjo mačko, tako prožen je bil njegov korak. Kadar je spal, je bilo treba samo šepniti njegovo ime in že je skočil pokonci. – Najbolj tih pa je bil fant, ki je imel samo eno roko. Čepel je v kotu in se je komaj brigal za nas. Nekega jutra so se odprla vrata celice in stražnik je zaklical njegovo ime ter pristavil: »Arif!« Fant je prebledel – dognali so njegovo identiteto. Vedel je, kaj ga

čaka. Mirno nam je dal vsakemu svojo levo roko. Ko je nekdo rekel, da gre na svobodo, se je samo grenko nasmehnil. Čez čas, ne vem, ali je bilo istega dne, je prišel stražnik po njegove stvari. – Najimenitnejši zapornik je bil Dubravko Dujšin, znani hrvaški karakterni igralec. Med njegovimi kreacijami mi je najbolj ostala v spominu vloga starega Glembaja.

ŠE ENKRAT: SATNIK ČOK. Ko so nas spet enkrat peljali na kopianje, sva se srečala s Čokom, ki se je že odpravljal in oblačil uniformo. Pozdravila sva se. Dejal je, da gre na svobodo, ker ga bodo izpustili, saj so zanj posredovali. Želel mi je, da bi kmalu izpustili tudi mene. Seveda mu nisem povedal, da je bilo posredovanje neuspešno.

DUJŠINOVA »VICA«. Najtežji v zaporu so bili večeri. Draženovičev avto je imel dvoglasno sireno. Kadar smo jo slišali, smo za hip vsi utihnili. Slišali smo, ko so se odpirala vrata celic. Oddahnili smo si, ko so šli težki vojaški koraki mimo nas. To je bil čas za Dujšinove vice. Samo dva je imel na svojem repertoarju, a moral ju je povedati vsak večer. Če je kdaj pozabil, ga je kak sojetnik opomnil: »Dubravko, ne mogu da spavam. Pričaj!« In tu ni pomagal noben izgovor o tem, da je zaspan ali da že spi. Na koncu je moral popustiti.

Ker mi je njegov glas še živo v ušesih, ju moram povedati v hrvaščini: »Sjedim ja za pisaćim stolom i radim. Već je bilo ponoć ili čak nešto kasnije. I na jedanput čujem iza leđa: Cop – cop – cop. Baš me je hvatala groza. Šta je to? Na kraju se ipak okuražim i otvorim vrata ormara, jer se baš iz ormara čulo. Bio je moj frak, koji je izlazio iz mode«.

Drugi se je tikal pravzaprav mene: »Znaš, Kranjac, no da, ne buni se, dakle Slovenac. Bilo je pred nekih pet, šest godina kad smo odlučili da idemo na Triglav. Kazali su nam, da se moram dići rano, još prije zore. Izlazak sunca, kažu, da je nešto naročito, nešto što se mora vidjeti. I tako smo pošli. Ali još prije nego smo stigli na vrh, čuli smo strašnu pucnjavu. Pa znate, bili smo tako reći na granici, već smo mislili, da je izbio rat.« Zdaj je sledila v pripovedovanju dolga

pavza. Nato pa: »To je bila zora koja je pucala« (po pesmi: »Zora puca bit će dana« – zarja vstaja, dan prihaja.)

»**BIZJAKOVCI**«. Dobili smo novo pošiljko jetnikov. Zdaj nam je bilo res že tesno. Eden od delavcev v zagrebški tovarni Bizjakovih keksov, današnjem Krašu, je bil precej čokat tesar. Žal sem njegovo ime pozabil. Ko sem ga vprašal, zakaj je tu, mi je prostodušno odgovoril: »Zaradi slovenskih letakov, ki so jih dobili pri meni.« Bizjakovci so bili namreč Slovenci. Postal sem pozoren: »Kašnih letakov?« Vedel sem namreč, da drugih slovenskih letakov kakor našega časopisa ni bilo. Še na svobodi sem bil izvedel, da je bil slovenski igralec Rakuša obešen zaradi slovenskih letakov. Dujšin mi je rekel, da je Rakuša priznal letake in se tako izognil nadaljnjemu zasliševanju. Šlo pa je za gledališko organizacijo, ki jo je vodil. Ko sem svojemu tesarju omenil »Glas resnice«, se je čudil, da ga tudi jaz poznam. – Je bila baharija ali kaj, ko sem vprašal, kaj bi storil, če bi srečal koga, ki je ta časopis napisal in tiskal, saj je zaradi njega tu. »Roko bi mu stisnil«, je bil dogovor. Tedaj sem priznal. Šele ko sem mu povedal, kaj vse je bilo v njem, je verjel. Ker smo se vedno bolj tiščali v celici, je s svojim telesom poskrbel, da sem imel pod oknom dovolj prostora in sem se lahko obračal. Celo odejo, ki mi jo je bila poslala Milena, mi je poravnaval, da me gube ne bi tiščale.

LIČANI. Poleg bizjakovcev so prišli v našo celico trije kmetje iz Like. Bili so seveda pravoslavni. Molili so vsako jutro in vsak večer. Zame je bilo nenavadno, da so molili še po starem, z razprtimi rokami in dlanmi proti nebu, prav kakor v antiki. Eden, najstarejši med njimi, z mogočnimi belimi brki, mi je pripovedoval srhljivo zgodbo: V njihovo vas so prišli ustaši in jih sklicali vse pred cerkev. Katoličani so se lahko vrnili domov, pravoslavne pa so odpeljali kar za zid in jih vse postrelili. On sam se je rešil, ker ga niso našli, je pa ves prizor lahko opazoval iz svojega skrivališča. Tedaj je stopila pred ustaše mlada žena z otrokom v naročju. Ko so jo vprašali, ali je katoličanka, je morda za hip oklevala in nazadnje rekla, da je. Ustaš je ukazal: »Prekriži se!« S tremi

prsti je segla proti srcu in s tem pokazala, da je pravoslavna. Odpeljali so jo z otrokom za zid. Moj Ličan je izjavil: »Šta joj je pomoglo, da je izdala vjeru svojih oca!«

»**PROFESORE, IMATE TEMU?**« Večeri v celici pa so bili še vedno mučni, polni strahu pred zasliševanjem. Ne vem, ali je bil Dujšin ali Drageljević ali kdo drug, ki me je pozval, naj jim povem kaj o židovskem vprašanju. Ker mi je bila v spominu še Travnerjeva serija člankov, sem pripovedoval. Govoril sem precej monotono – to sicer ni moj običaj – in pripovedoval, kar sem vedel. Kolikor je bilo intelektualcev v celici, so me pozorno poslušali, druge pa je uspaval moj glas. Naslednjega dne so me prosili, naj nadaljujem. In začel sem govoriti o vsem, kar mi je prišlo na misel. V glavnem so bile zgodovinske teme, saj me je zgodovina, odkar sem pri izpitu pogrnil, silno zanimala. Že dopoldne so me spraševali: »Profesore, imate temu?«

»**RIHTARJA SMO BILI**«. Ob nedeljah smo bili prosti. Večerjo smo dobivali že popoldne ob dveh. Ker ob nedeljah zvečer ni bilo zaslišanj, smo vedeli, da bomo do jutra imeli mir. Bila je že tradicija v celici, da smo tedaj »rihtarja bili«. »Obtoženec« se je naslonil enemu v naročje, drugi pa so ga krepko tolkli po zadnji plati. Moral je uganiti, kdo ga je udaril. Če je uganil, ga je moral tisti, ki ga je udaril, zamenjati. Neke nedelje pa se je zgodilo, da se je zvečer oglasila sirena Draženovićevega avtomobila. Verjetno, smo komentirali, se je skregal z ženo, pa se je prišel med zapornike malo hladiti. Vrata so se odprla in poklicali so precej močnega moža, imena ne vem, mislim, da je bilo češko. Skoro do jutra ga ni bilo. Vrgli so ga v celico, vsega zbitega in krvavega. Tedaj je s šibkim glasom komentiral: »Dobro što sam posljepodne trenirao, drukčije ne znam kako bih izdržao.« Kasneje sem izvedel, da je zapor preživel in se rešil.

SULJO. Nisem ga videl v živo, ker so ga spustili, preden sem prišel jaz v celico. Bil je zagrebška znamenitost. Baje je trdil, da ni ključavnice, ki je z iglo ali žebljem in močno nitjo ne bi znal odpreti. Menda se je tako specializiral, da so ga po

»stilu« spoznali in že naslednji dan po ropu poiskali. S svojo umetnostjo je bil že prav zasvojen. Moral je to svojo spretnost vedno znova preizkusiti, čeprav je vedel, da ga bodo dobili. Takšna je bila legenda o Sulju, ki so mi jo pripovedovali. Za njim je ostal sloves vlomilca in umetnost prerokovanja iz fižola. Svoje umetnosti, namreč prerokovanja, ne pa odpiranja ključavnic, kar bi nam prišlo prav, ni zadržal zase, ampak je naučil še sozapornike. Žal pa je, ko je odšel, vzal svoj fižol s seboj. Treba je bilo nabaviti novega. Moralo je biti natančno 31 zrn, ki jih je spraševalec moral razporediti v trikrat po tri kupčke. Vse je bilo odvisno od tega, ali je bilo v kupčkih liho ali sodo število zrn. Trajalo je kar nekaj časa, da smo fižol dobili od zunaj. Priznam, da smo se pri tem prerokovanju neznansko zabavali. Kar prepirali smo se, kdo je na vrsti za fižol. Tudi šah smo imeli. Eden od novih zapornikov je bil dentist. Iz kruhove sredice je izoblikoval šahovske figure in eno polovico z zobno ščetko belo pobarval. Za spomin sem dolgo hranil trdnjavo, žal pa kruhova sredica ni bila obstojna. Da bi jo dal komu zavarovati, pa mi tedaj ni prišlo na misel.

MUEZIN. Nekega dne so pripeljali v celico mladega vojaka, ki je povedal, da je bil muezin. Ker sem se zanj zanimal in ga vpraševal o vsem mogočem, sem se mu menda prikupil. Vsak večer je počepnil k meni in mi z visokim glasom pel svoj poziv k molitvi, pa tudi druge pesmi iz muslimanskega kulturnega kroga.

DUJŠINOV JUBILEJ. 25-letnico svojega umetniškega udejstvovanja je Dujšin slavil v celici. Že dan, dva predtem mi je to povedal. Dogovoril sem se s sojetniki, da ga bomo presenetili. Zjutraj po zajtrku so vsi vstali, jaz pa sem mu povedal nekaj besed, saj sem njegovo delo še iz prejšnjih let poznal. Bil je ganjen. Ker mu je žena v strahu, da ga bodo odpravili v Jasenovac, poslala nekaj hrane, predvsem sladkorja, nas je počastil in nam dal vsakemu kocko sladkorja. Po osvoboditvi je v zagrebškem Gledališkem listu zapisal, da je bila to najlepša proslava, ki je ne bo nikoli pozabil. Ta »nikoli« je žal trajal le kratek čas, saj ga je menda še isto leto pobral

infarkt. Zdi se, da so se ustaši vendarle zavedali, da bi njegova eksekucija izzvala preveliko pozornost, morda celo ogorčenje, zato so ga za državni praznik 10. aprila izpustili.

BOLAN. Proti koncu aprila so ustaši začeli izpuščati zapor-nike. Skoro vsak dan se je pojavil ob vratih stražnik, zaklical ime in pristavil: »Sa svim stvarima!« Odhajali so drug za drugim in naša celica se je začela prazniti. Zaman sem čakal, da bi slišal tudi svoje ime. Zdelo se je, da so si me prihranili za konec, morda za posebno usodo. In tako sem kot najstarejši zapornik v celici postal »sobni starešina« z dolžnostjo, da poskrbim za pometanje in za praznjenje »kible«. Še iz skavtskih časov sem vedel, da moram kot vodja dati dober zgled. Odneseš sem torej »kiblo«, ki je bila neznansko težka, na stranišče. Saj je bilo samo nekaj korakov do stranišča, a moral sem kar dvakrat vmes počivati. Drugo jutro sem rekel Bolanu, da je danes on na vrsti. Ustavil se je pred mano in izjavil: »Neću!« Za hip je nastala v celici tišina. Vsi, bili so sami mlajši, so čakali, kaj bo zdaj. Postavil sem se na prste in zakričal: »Majku ti tvoju ustašku j... Hoćeš ili nećeš?« Tedaj pa se je zgodilo čudo. Mož se je stisnil vase, postal je naenkrat pol manjši, kot je bil, in brez besed odnesel »kiblo«. Odtlej jo je praznil vsak dan.

CVETICE. Ko so nekega dne, že ob koncu našega zapora prinesli kosila, ki so jih pošiljali z doma, so bili na vrhu zaprte menažke za Slovence – imenoval se je Rostohar – trije cvetovi. To je bilo sporočilo, da je Berlin padel. Kako je možu uspelo, da se je z ženo dogovoril za ta znak, ne vem. Svoboda je bila pred vrati.

BRIVEC. Ne vem več, ali smo se lahko večkrat dali briti ali pa so nas ob koncu hoteli izpustiti nekoliko bolj civilizirane. Brivec je bil prav tako zapornik kot mi vsi. Spominjam se, da sem bil ravno že namiljen, ko so se odprla vrata v brivnico. In Draženović je zaklical moje ime. Že sem se hotel dvigniti, a me je brivec prišil na stol. Draženović je spet zaprl vrata. Kasneje sem izvedel, da je vpraševal po meni tudi v celici, kjer me ni bilo. Na svoji poti skozi Slovenijo si

je hotel vzeti za nekake talce nekaj Slovencev. Našel je druge, ki so se peljali z njim v avtomobilu. Na srečo jim je uspelo, da so ob nekem postanku v Savinjski dolini ob splošnem neredu pobegnili.

Iz zaporov na Savski cesti so ves dan izpuščali zapornike. Pred zapori pa so ure in ure čakale matere in žene. Tudi Milena. Čakala je do policijske ure in v zadnjem trenutku prišla domov, in kot so mi kasneje povedali, je jokala. Bila je prepričana, da me ne bo več videla.

SVOBODA! Naša celica se je že skoro izpraznila. V njej so bili samo še Bolan, nekaj mlajših, med njimi dva mladoletna, in jaz. Končno so se tudi naša vrata odprla. Pred vrati je stal oborožen ustaš z bombami ob pasu. Že smo mislili, da je po nas, on pa je zaklical tako znani in zaželeni. »Sa svim stvarima!« Ko smo pobirali svoje stvari, odejo, menažko, žlico in podoben drobiž, se je s hodnika zaslišalo glasno govorjenje in ustaš nam je pred nosom spet zaprl vrata. Ker je bilo že pozno popoldne, za tisti dan ni bilo nobenega upanja več, saj je bila zunaj policijska ura. Oboroženi ustaš nam je zbudil misel, kaj pa če bo vrgel bombo med nas. Oba mlada sta že naredila načrt. Ko se bodo vrata spet odprla, bosta planila na ustaša in ga podrla na tla, da ne bo utegnil aktivirati bombe. Na srečo sta trdno spala, ko so se okoli polnoči vrata spet odprla. Tokrat dokončno. In odpravili smo se domov. V naročju sem nosil svoje stvari, ki sem jih držal z obema rokama in moral pri tem paziti, ker so mi silno shujšanemu hlače uhajale z života.

»**HALT – WER DA!**« Ulice so bile zaradi policijske ure prazne, naši koraki so odmeval po tlaku. Nenadoma pa se je na križišču dveh ulic, že skoro sredi mesta, pred našimi očmi pojavilo improvizirano strojnično gnezdo. Nemški vojak, precej starejši možak – najbrž že iz zadnjega sklica – nas je videl in zaklical znameniti: »Halt! – Wer da?« (Stoj, kdo tam?) ter naperil strojnico proti nam. Bil sem prvi v skupini, za kratek hip sem pomislil, potem pa sem se oglasil: »Nicht schiessen! Gefangene gehen nach Haus« (Ne streljajte! Jetniki gremo domov.) – Če se je kdaj izplačalo, da sem znal nemško, se je

tokrat! Mož je bil Dunajčan in proti vsem vojaškim pravilom rekel v pristnem dunajskem dialektu: »A wos, für euch is da Krieg schon aus. Gehts schön zaus!« (Ah kaj, za vas je vojne že konec, le pojdite domov). Od srca bi mu želel, da bi bila tudi zanj vojna že končana. Bojim se pa, da je bila moja želja zaman. Verjetnost, da bo kmalu doma, je bila po tem, kar sem kasneje videl, le majhna.

ZADNJA OVIRA. Ko sem prispel do vzpenjače, pri kateri smo stanovali, nisem mogel v hišo, ker pri vežnih vratih ni bilo zvonca. Potrkal sem na okno pri kuhinji, ki je bilo v višini prvih stopnic v Gornji grad. Trkal sem le rahlo, ker nisem hotel tvegati, da bi me kdo v hiši slišal in izdal. Lahko bi me videla kaka patrulja, ki so hodile po mestu, in nikakor ni bilo gotovo, da bi zadel še na kakega uvidevnega Dunajčana. Tudi nisem vedel, če v hiši ne stanuje kdo, ki simpatizira z ustaši. Domače sem komaj priklical. Ko mi je tašča odprla, sem kar skozi okno zlezel v kuhinjo. Nepričakovani prihod je bil – kako naj rečem? – dramatičen. Za pripovedovanje pa seveda ni bilo pravega razpoloženja. Od vsega, kar sem tisti dan doživel, sem bil na smrt utrujen. V mehki, pretopli postelji pa mi je bilo skoro neprijetno in najraje bi bil legel na tla.

Konec vojne

DRUGEGA DNE sem bil še kar doma. Poslušali smo koračnice po radiu in čakali, kdaj pridejo partizani v Zagreb. Že popoldne so se po Ilici začele valiti neskončne kolone kmečkih voz. Vozili so počasi, ker je bilo, če se prav spominjam, tudi nekaj vozov z volovsko vprego. Na nekaterih so na slami ležali ustaši s puškami ali samokresi v rokah. Kasneje so govorili, da so streljali v okna, ki niso bila zaprta. Ne vem več, kako dolgo je to trajalo. Po radiu se je slišalo streljanje in razburjen glas je govoril: »Hočeš objaviti ili nećeš?« in spet koračnice. Naenkrat pa se je vrsta voz na Ilici pretrgala. Na cesto so pritekli otroci in klicali: »Druškići idu!« In res se

je čez čas prikazal tank z rdečo zvezdo. Vsi smo pohiteli na cesto, kjer so v strelskih vrstah tesno ob hišah prihajali partizani z brzostrelkami v rokah. Na Jelačićevem trgu je na tanku sedel ruski častnik, ki bi ga najraje potegnili na cesto, da bi se lahko z njim rokovali.

Ves dan so prihajali partizani. Eden je skočil iz vrste in pri oknu vprašal: »Je Jaro doma?« Bil je Kramer, ki smo ga poznali še iz Maribora in je od nas odšel v partizane. Izvedel sem, da se je ustaški general Luburić vračal iz Sarajeva, kjer je poklal vse zapornike, ki jih je mogel dobiti. Bil je že na Savskem mostu, tedaj pa so partizani, ki so vedeli za sicer tajno številko zaporov, poklicali po telefonu, se izdajali za »županstvo pri poglavniku« in ukazali, da naj nas takoj izpustijo. Ko je prišel Luburić do zaporov na Savski, so bili ti že prazni.

ŠČIPNY. Prve dni ali tedne je mestni odbor Osvobodilne fronte uradoval v vili nekje sredi mesta. Verjetno je šlo za židovsko lastnino, ki so jo dotlej zasedali ustaši. Na hodnikih je bilo zelo živahno. Ljudje so hodili sem v glavnem za »karakteristike« in za potrdila, da so že prej sodelovali v protifašističnem boju. Na hodniku je bil »stenčas«, pri katerem sem tudi sam sodeloval s satiričnimi puščicami. Podpisoval sem se Ščipny. Še sedaj hranim nekaj zapisov in že tedaj se mi je upiral boj za čisto preteklost in trkanje po prsih. Morda bosta za bralca zanimiva tale dva kratka zapisa kot pričevanje o »duhu dobe«:

»Odprto pismo. Spoštovani gospod! Verjemite mi že enkrat: jaz nimam tako rekoč nikakih zaslug, vsekakor pa nikakih zvez, ki bi Vam mogle koristiti. Res je: bil sem zaprt, pa to je bila bolj ustaška zasluga kakor moja. Če me zdajle srečujete na cesti in če me še tako prisrčno objemate in poljubljate, če mi še tako s solzami v očeh zatrjujete, da ste se zame že resnično bali in da ste to rekli tudi svoji gospe soprogi, če me še tako zaupno trepljate po rami in prijateljski tikate, če me celo vabite na pivo, vse to Vam ne pomaga prav nič. Jaz ne morem prav ničesar. Rad Vam verjamem, da ste bili tudi Vi ilegalen delavec, zelo

lahko je mogoče, da ste storili za končno osvoboditev več kakor jaz, ki se šele danes zavedam, da sem storil mnogo, mnogo premalo. Povedati Vam moram, da Vam nikakor ne morem koristiti. Moj položaj je tako neznaten in moj delokrog je tako omejen, spoštovani gospod. Vem, da bi raje, da Vas nazivljam ‚dragi tovariš‘, a Vam moje prijateljstvo niti moje poznanstvo ne bo koristilo prav nič.

Ako Vam Vaša vest morda vendarle preveč očita in ako res potrebujete zaslonbe in pomoč, bi Vam prav rad svetoval kako vplivnejšo osebo od mene, kako osebo, ki je storila več kakor svojo dolžnost in ki ima res nekaj povodcev v rokah – če ne bi vedel, da je tudi to zaman.«

»1. oseba. V šoli smo se učili, da so tri osebe: 1., 2. in 3. Od vseh treh oseb mi je prva najmanj simpatična. Posebno me bode v uho, če čujem: ‚Jaz sem izgrajen partijec‘, ‚Jaz sem veliko pretrpel‘ in podobno. Ali ni lepše, da se posebno v teh zvezah raje poslužujemo 3. ali 2. osebe?«

VODJA »HITLERJUGEND«. Nazadnje pa se je zgodilo, da sem moral še sam dokazovati, kako je bilo med vojno. Na hodniku me je srečala znanka iz Maribora in me začudeno vprašala: »Kaj pa vi tukaj, gospod Dolar?« Še preden sem mogel odgovoriti, je rekla, da me je še pred nedavnim videla, ko sem vodil četico »Hitlerjugend«. Vzelo mi je sapo. Skušal sem ji dopovedati, da sem že takoj po nemški zasedbi pobegnil iz Maribora. Rekla je, da se natanko spominja: »Bilo je pred klasično gimnazijo. Še sama sem se čudila, kako ste se mogli tako hitro preleviti.« Govorila je vedno glasneje in ljudje so se začeli ustavljati. Na srečo je zaradi nemira, ki je nastal na hodniku, prišel iz sobe eden od mojih sozapornikov, ki sicer ni bil v isti celici, a je bil prav tako kakor jaz na Savski cesti – mislim, da je bil dr. Pipan – in pričal zame. Ne vem sicer, če je gospo prepričal.

ZAGREBŠKI KORPUS. Nekaj dni po osvoboditvi je vkorakal v Zagreb znameniti Zagrebški korpus. Mladi fantje v novih uniformah. Pričakali smo jih na Jelačićevem trgu. Na čelu so bili konjeniki. Tedaj pa se je zgodilo nekaj, kar mi je za vselej ostalo v spominu. Nedaleč od mene je stala drobna

ženica, ki so jo reditelji komaj zadrževali, da ni šla na prostor, kamor bi morala priti povorka. Nenadoma se je iztrgala iz vrste in zaklicala: »Siiine!« Stekla je na prazni prostor pred konjenico in že sem se zbal, da bo prišla pod konje. Sin, ki je jahal v prvi vrsti, pa jo je, drobno in suho, dvignil k sebi na konja in z njo v naročju jahal naprej. Jaz pa sem se spomnil, kako je v Beljaku jahal moj oče z menoj v naročju.

RADIJSKA ODDAJA. Naročili so mi, naj pripravim radijsko oddajo za Slovence. Dogovoril sem se z Viko Podgorsko in s Hinkom Nučičem, slovenskima igralcema, ki sta bila v Zagrebu. Izbral sem nekaj Gregorčiča in Župančiča in skušal besedila povezati s spodbudnimi besedami. Imeli smo že vajo, pa se je zataknilo. Ko naj bi Podgorska recitirala Gregorčiča, je planila v jok. Začeli smo znova, a spet nismo mogli naprej. Pevec, ki naj bi zapel nekaj samospevov, ne vem več, ali je bil Šimenc ali Gostič, morda Rijavec, je bil že hudo nejevoljen. Odločil sem se, da vajo prekinemo in nadaljujemo drugič. Nazadnje ni bilo treba nadaljevati, ker so, kakor je videti, na slovensko oddajo pozabili.

PREROKOVANJE. Ko sem prišel v Zajednico, kjer sem bil prej zaposlen, so me navdušeno sprejeli. Moral sem pripovedovati in pripovedovati. Ko sem prišel do Suljevega fižola, me je kolegica naprosila, da ji prerokujem. Zakaj pa ne? Vsi so se zbrali ob nama in bilo je na moč veselo. Prerokoval sem bolj na ta način, da sem gledal kolegico v oči in ugotavljal, ali sem zadel ali ne. Poznal sem jo dovolj dobro, da ni bilo težko. Ker je hodila z ustašem, a se za politiko ni zanimala, sem namignil, da bo še zelo žalostna, ker nekoga, ki ji je blizu, najbrž ne bo več videla. To seveda ni bilo težko uganiti. Bil sem nemalo presenečen, ko sem videl, da v svoji sveti preproščini sploh ni vedela, kaj se dogaja. Bila je ves dan zamišljena. Jaz sem na to svoje prerokovanje že skoro pozabil, ko so se drugega jutra pojavili v Zajednici njen brat, njena sestra in mati. Naj še njim prerokujem, vse je namreč res, kar sem ji povedal. Saj ne bo zastonj, so rekli. doma imajo še pol svinje in lahko bi mi lep kos odstopili ...

Jaz sem najbrž ne preveč vljudno rekel, ali so znoreli. Še tega bi se mi manjkalo, saj bi me lahko zaprli zaradi golju-fije. Kolegica pa se je, kot sem zvedel kasneje, kmalu potola-žila in našla drugega fanta. Ena od židinj je kmalu dobila dovoljenje, da je lahko odšla iz Zagreba, druga pa, ki je bila poročena z novinarjem, je ostala. Najbrž njenemu možu niso imeli kaj očitati.

PREGNANCI Z RABA. Izvedeli smo, da stoji na kolodvoru vlak s pregnanci z Raba. Bil je silno vroč dan. Zdi se, da so ljudje morda čakanje na odhod še težje prenašali kot vročino. Pri-našali smo jim, kar se je dalo dobiti. Med pregnanci je bil tudi moj kolega z univerze Lino Legiša. Z njim sem se vedno dobro razumel. Zdaj mi je dal nekaj Grudnovih pesmi, ki so jih v taborišču recitirali. Žal mi je, da so se mi med posprav-ljanjem in pripravami na odhod izgubile. Sicer pa so kasneje izšle.

MITING. Odbor Osvobodilne fronte je sklical emigrantske Slovence v eno izmed velikih dvoran v Zagrebu. Bila je na-bitno polna. Ne vem, zakaj so določili mene, da jih nagovo-rim. Ko sem rekel, ali imajo že kovčke pripravljene, da odi-dejo domov, so nekateri zajokali. Špiljak (morda je bil to kateri drug visoki hrvaški politik) se je opravičil Slovcem za vse, kar so jim prizadeli Hrvati. »Sicer pa, saj ste sami videli, da so vas pravi Hrvati, ki z ustaši niso imeli nič opravi-ti, radi sprejeli.« Tako nekako mi je ostal njegov govor v spominu.

DOMOV! Vsi smo hoteli že kar s prvim vlakom domov. Ker pa so bili vlaki prenapolnjeni, je bilo treba imeti posebno pre-pustnico. Pri meni se je zataknilo, ker bi me kot hrvaškega vojaka hoteli kar zadržati. Prihajali smo pred razne komi-sije, kjer je bilo treba dokazovati svoje delo med okupacijo. S tem sicer nisem imel težav. Nekatere, tudi ravnatelja Glasbene šole Tuga Vidovića, pa so za nekaj časa zaprli. Končno sem dobil prepustnico za Maribor in nazaj. Videti je, da so me hoteli na vsak način obdržati, jaz pa se za nič na svetu nisem več hotel vrniti. Zaman so me čakali, če so me

res čakali. Šele na zahtevo mariborskega odbora Osvobodilne fronte so me naposled dokončno odpustili.

PARTIZANSKE PESMI. Bil je topel, veder poletni dan. (Sicer pa se sploh ne spominjam, da bi bilo tiste dni kdaj slabo vreme. Sem v svojih spominih spremenil vse v vedrino in sonce?) Vagon, v katerem sva se z Mileno vozila, ni imel kupejev in smo se prek klopi vsi lahko videli. Ob vratih je sedela skupina mladih deklet, ki so odhajale na sestanek Zveze mladine. Prepevale so, da je bilo veselje. Same partizanske pesmi, ki sva jih z Mileno tedaj prvič slišala. Mladi glasovi in navdušena besedila so naju ogreli. Kljub temu koncertu, ki sva ga bila deležna, je vlak vozil strašno počasi. Končno smo prišli na dravski most. Gledala sva skozi okno in videla tam, kjer bi morala stati naša hiša, prazen prostor. Niti zidov ni bilo. Ker so nam že prej povedali, da je bila naša hiša zbombardirana, nisva bila preveč presenečena. Navsezadnje je taščina hiša v naselju ob Jerovškovi, danes Cesti zmage, gotovo še stala.

III. ZANOS OBNOVE

RUŠEVINE. Kolodvor, na katerega sva prišla, je bil močno porušen. Hodila sva po gričih razvalin in kamenja na tedanji Aleksandrovi cesti do Wildenrainerjeve, danes Bračičeve, kjer sva bila nekoč doma. Na mestu, kjer je stala naša hiša, je bil samo kup kamenja in tramov. Samo zid, ki se je naslanjal na sosednjo hišo, je še stal. A na vrhu, v tretjem nadstropju, se je kakor lastovičje gnezdo držala moja sobica. Še vrata so bila tam in loputala v vetru. Odkar se je odselila gospa Ana, ki je služila pri nas dvanajst let, sem med študentskimi leti bival v njej. Z Mileno sva sedla na tram in poslušala ptice, ki so veselo prepevale. Nisem zajokal.

EMIGRACIJA. Mislim, da sem že v Zagrebu izvedel, da je sestra Lidunka emigrirala. Bila je namreč poročena z Jožkom Mantuanijem, sinom znanega univerzitetnega profesorja dr. Josipa Mantuanija, ki je bil tudi znan glasbeni teoretik in zgodovinar. Prav on je bil tisti, ki je ugotovil, oziroma spravil v našo zavest, da je bil Gallus Slovenec. Jožko, ki je bil nekaj časa uradnik na italijanskem konzulatu v Ljubljani, se je rodil na Dunaju in se je ob prevratu po prvi vojni po nekaj mesecih fronte preselil v Ljubljano, kjer se je res dobro naučil slovenščine. Bolj zaradi panike kot zaradi resnične nevarnosti, ki bi mu pretila, se je odločil, da ob koncu druge vojne emigrira. Lidunka mu je sledila. Najprej v Trst, potem pa v Kanado, kjer je bila najprej profesorica na univerzi v Vancouvru. Od tod se je preselila v Toronto k podjetju Hydro. Tu je, kot je videti, imela precej boljše pogoje za znanstveno delo kot na univerzi(!).

Med vsemi sestrami mi je bila najbližja. Ne morem pove-

dati, kako hudo mi je bilo zaradi njene odločitve. Posebno, ko mi je Rudi Janhuba, ki je bil tedaj na ambasadi v Rimu, povedal, da bi moral njo in Jožka po Kidričevem naročilu prepričati, da bi se vrnila. Lidunka je bila namreč velika strokovnjakinja za geologijo oziroma petrografijo, in še posebej za beton, ki je za gradnjo jezov pri elektrarnah posebno pomemben. Bila je ena prvih žensk, ki so doktorirale na ljubljanski Univerzi. V Kanadi je kasneje sodelovala pri gradnji vseh velikih jezov in elektrarn. Pred njeno smrtjo je izšel njen kar debeli priročnik o betonu, ki naj bi ga prevedli tudi v japonsčino.

Ne vem, kako sta se Rudi in Lidunka dobila, v Lidunkinih spominih, ki mi jih je dala brati v Torontu, o tem sestanku nisem ničesar zasledil. O Jožku je imel Kidrič sicer precej slabo mnenje. Sodil je, da bi jih zaslužil petindvajset po zadnji plati, sicer pa da bi se tudi njegove slikarske sposobnosti dale v socializmu uporabiti. Kidrič pa se je dobro zavedal, kako zelo pomembne so bile Lidunkine sposobnosti. A iz tega ni bilo nič.

JEROVŠKOVA 69. Po povratku v Maribor nismo imeli iti drugam kot v hišico, ki jo je bil pred leti kupil tast z odplačevanjem. A tedaj je bila zasedena. V prvem nadstropju je v majhni sobici stanovala kočevska izseljenka z otrokom, v večji sobi pa so bili vojaki. O tem, da bi midva lahko tam prenočevala, ni bilo govora. Stopila sva k sosedom, dve hiši od naše, kjer so stanovali Habjaničevi, zavedna slovenska družina, ki je začuda Nemci niso preselili. Z veseljem so naju sprejeli in celo prenočili. Pogovarjali smo se pozno v noč. Imeli smo drug drugemu veliko povedati. – Ker se je Milena odpeljala v Zagreb, da bi pomagala pri preselitvi, sem se moral sam pogajati za življenjski prostor. Odstopili so mi spodnjo sobo s kuhinjo, kjer je bilo celo nekaj pohištva. Spal sem na tleh, na izposojeni vzmetnici, saj sem bil vaje. Vojaki pa niso bili prijazni. Očitali so mi, da je bila hiša polna Hitlerjevih slik in razne nacistične šare. Komaj sem jim dopovedal, da nič od tega, kar so našli v hiši, ni bilo moje. Da sem bil kot Slovenec izseljen in da sem tudi jaz za novo državo svoje pretrpel. Nisem jih povsem prepričal. Ne-

kega jutra sem slišal ukaz iz prvega nadstropja, da nihče ne sme pobirati marelic, ki so zrele vabile in zapeljevale. Rečeno je bilo, da jih bo on, verjetno je bil narednik, sam razdelil. Tedaj sem se oglasil, da imam najbrž tudi jaz pri tem kako besedo. Ni mi priznal. Spet je začel staro pesem o Hitlerjevih slikah. Rekel sem, da se bom pritožil pri njegovem nadrejenem. Tu da je on nadrejeni. Nad njim ni nikogar. »Pa valjda je sam Tito nad vama, zar ne? Uostalom, ići ću na komandu grada.« Šele tedaj je popustil. Popoldan sem pobral marelice, naložil veliko skledo – marelica je namreč tisto leto bogato obrodila – in jo poslal v prvo nadstropje.

EKSPLOZIJA. Nekaj prijateljev se nas je zbralo v vili na poti v Kamnico. Tam je namreč bil doma Franjo Pivka, bivši pilot. Ob nekem pretrdem pristanku je dobil hudo poškodbo na pljučih in je ves čas poležaval. Sredi prijetnega pogovora, ko smo si izmenjavali izkušnje iz vojne, je naenkrat zagrnelo, da so se stresle šipe. Bili smo kar precej preplašeni. Pozneje smo izvedeli, da sta eksplodirala dva vagona orožja, verjetno zaradi vročine. Ugotovili smo, da sta vagona sicer ostala tam, da pa se je odpeljal kolodvor nekam v zrak. Že prej močno poškodovani kolodvor je postal kup ruševin.

OKROŽJE. Tam, kjer je danes občina, je imel okrožni odbor svoje prostore. Prvo, kar sem videl na hodnikih, so bila dekleta v lahkih poletnih oblekah s težkimi samokresi ob vojaškem pasu. Javil sem se pri Sergeju Kraigherju, da mi določi delo. Ker sem ga poznal še z univerze, me je vprašal, kaj sem počel ves ta čas. Položil sem na mizo vseh šestnajst številčk »Glasa resnice«. Kar precej časa sva se pogovarjala. Postal sem urednik »Vestnika mariborskega okrožja«.

MARIBOR v SVOBODI. Ker niti v Ljubljani niti v Zagrebu nisem videl, kakšno je lahko zbombardirano mesto, me je, kar sem tedaj doživljal, prevzelo. Vse mesto je bilo kakor v neki mrzlici. Ljudje so hiteli po ulicah, pri porušениh hišah so čistili ruševine, odlagali očiščenē opeke na kup in pri tem celo prepevali. Svoje uredništvo sem imel v drugem nadstropju tiskarne. Do tja pa ni bilo lahko priti. Ker je bilo stopnišče

porušeno, smo iz nadstropja v nadstropje hodili po »kurjih stopnicah«. Na poševno položenih deskah so bile pribite prečne letve. Nekatere stroje, ki so bili pokriti z ruševinami in prahom, so počasi izkopavali. Kadar je bil kak stroj očiščen in so ga lahko pognali, je bilo vedno majhno slavje. Spominjam se navdušenja, ko so v pritličju pognali precej velik stroj za velike tiskovine. Na vsakem od štirih oglov je bila steklenica vina, in ker sem pripadal sindikatu grafikov, sem bil tudi jaz deležen čaše vina. Zdelo se mi je imenitno in počutil sem se, kakor da bi tudi jaz sodeloval pri »delovni zmagi«. Šele čez teden ali dva sem dobil uredništvo na Gosposki v prvem nadstropju nad slaščičarno.

MENJAVA DENARJA. Na več mestih v Mariboru so bile menjalnice. Precej dolga vrsta je bila pred Grajskim kinom. Ljudje so se prerivali in prepirali. Na straži sta stala dva vojaka, ki naj bi delala red. Ko tega nista nikakor zmogla, je eden ustrelil. Dva sta bila mrtva. Ko sem izvedel za nesrečo, sem poiskal tovariša, ki je opravljal posle komandanta notranjega odseka. Imel sem kar nekaj težav, da sem izsilil komunike.

»PRAKTIČNI KOMUNIZEM«. Ker nisem imel denarja – kune, ki sem jih prinesel iz Zagreba, so zaradi zamenjave 7 dinarjev za sto kun hitro skopnele – sem šel na okrožje, kjer so mi dali nakaznico za aktovko, ki sem jo lahko dvignil v trgovini na Gosposki ulici. Ko me je Kraigher zagledal neobritega, me je poslal v pritličje, kjer sem dobil nakaznico za brivca. Pri tej priložnosti sem ga prosil, naj mi vrne tistih 16 številčk »Glasa resnice«, ki sem jih pustil pri njem na mizi kot dokaz svojega početja v Zagrebu. Ni se spomnil. Med množico tipkanih in razmnoženih papirjev, ki so mu jih prinašali in odnašali vsak dan, je gotovo kakšna tipkarica odnesla tudi te liste, ne da bi jih mogel prav pogledati. Jaz pa sem najbrž svoje delo v Zagrebu omenil preveč mimogrede.

Nakaznice smo dobili tudi za kosila, najprej v Grajski kleti in kmalu nato pri Orlu. Tam smo se srečevali vsi, ki smo delali na okrožju. Spominjam se, da kosila tudi zame, ki nisem izbirčen, niso bila okusna. Ker je bilo na našem

vrto zasajenega nekaj krompirja, ki ga je zasadil bivši stanovalec, sem si ga izkopal in si z nekaj zelenjave, ki sem jo, tokrat že za denar, kupil v trgovini, kuhal kosila. Pravzaprav je bila to »kočerja«, kosilo in večerja obenem, saj nisem imel mnogo časa, ker sem moral na začetku urejati časopis sam.

»**VESTNIK**«. Urejevanje samo bi pravzaprav ne smelo biti težko. V glavnem je bilo treba izrezovati iz centralnih časopisov govore politikov, uradne razglase, pa tudi razne dopise, s katerimi so me dopisniki zasipavali. Ne vem, če je bil še kakšen časopis, kjer bi urednik moral toliko popravljati, kajti marsikateremu dopisu se je poznalo, da ga je pisala nevajena roka. Prepisoval sem na stroj, ki so mi ga posodili v tiskarni. (Bil je isti, na katerega sem pred leti tipkal »Edinost«). Včasih sem na lastno pest črtal nekatere preočitne ovadbe. Zdi se, da so ponekod zacvetela stara osebna sovražstva. Kako daleč je bilo to od tiste nove družbe, ki smo jo sanjali! Tolažili smo se, da je to pač nujno v prehodni dobi. Ta prehodna doba, ko je bilo treba premagovati preteklost in lečiti rane, ki jih je tudi na dušah zagrešil okupator, mi je bila nekakšno zavetišče, kamor sem se zatekel, kadar mi kaj ni bilo všeč.

SESTANKI AKTIVISTOV. Od časa do časa nas je Rozika sklicala na sestanek, na katerem nam je dajala navodila za prihodnje delo in razlagala smernice, ki bi se jih morali držati. Ti sestanki so bili prava muka. Nič ji ni bilo prav, vse je bilo samo opozarjanje in kritika. Rekla je, da se aktivisti ne smemo sami hvaliti in da kaj takega od nje tudi ne smemo pričakovati. Nekoč pa mi je prekipelo. Ko je kritizirala »Vestnik«, ki da ni bil dovolj udaren, in je rekla, da so zaporji tudi za aktiviste, sem se oglasil in rekel, naj me kar hitro zaprejo, po možnosti še danes, ker sem zapora še vaje in mi ne bo pretežko. Bom lahko primerjal, kakšni so zaporji pri ustaših in kakšni so v svobodni Jugoslaviji. Med aktivisti je zavladala smrtna tišina. Vsi so bili prepričani, da bo po meni. A se ni zgodilo nič. Rozika je nadaljevala in razlagala partijsko linijo. Nikoli se ni več spotaknila obme. Na neko

pot v Mursko soboto me je celo vzela s seboj. Nekaj časa sva v avtu molčala, potem pa sva se prav sproščeno pogovarjala.

»**LOZINKA**«. Nekoč nas je sklical na sestanek Jasko. Šele ob njegovi smrti sem zvedel za njegovo civilno ime: Tone Rader. Bil je silno zaposlen, ker je imel več funkcij v okrožnem odboru. Napovedal je sestanek zvečer ob desetih. Po dolgem političnem referatu nas je odpustil in nam, ker je bila policijska ura, povedal geslo. Mislim, da se je glasilo »Vanda«. Brezskrbno sem šel domov. Ko pa sem prišel čez most, me je srečala patrolja. »Lozinku!« V prepričanju, da me bodo spustili takoj domov, sem geslo glasno povedal. »Ne valja!« In takoj je njihov vodnik dal puško na »gotovs«. Nekaj časa smo se gledali, potem pa je prišel na idejo, ki je bila pravzaprav moja rešitev. Ukazal je: »Lezi!« Najbrž so bila taka njegova navodila. Meni seveda ni bilo treba prigovarjati. »Na leđa!« Obrnil sem se in čakal, kaj bo. Ne vem, kako dolgo sem tam ležal. Dokončno me je rešil častnik, bil je Istran, in me zaslišal. Ko sem mu še vedno leže povedal, da sem dobil geslo od Jaska na okrožju, sem lahko vstal. Da ne bi prišel še enkrat v tak položaj, me je spremil do hišnih vrat. Težava je bila namreč v tem, da je bila Drava meja med dvema divizijama in Jasko ni računal s tem, da lahko kak aktivist stanuje tudi na desnem bregu Drave. Priznam, da sem si oddahnil, ko sem legel.

SPOMENIK SOVJETSKIM VOJAKOM V MURSKI SOBOTI. Kot novinar sem seveda moral biti zraven. Ne spominjam se govorov in slavlja, ki spremlja taka odkritja, pač pa mi je ostala živo v spominu predstava enodejanke »Čudež v puščavi«, ki jo je napisal Valentin Katajev. Občudoval sem režiserja Žižka, ki je znal iz precej skopega besedila samo z zaveso ustvariti razpoloženje revolucije med mohamedanskimi narodi Sovjetske zveze. Predstavi je prisostvoval tudi visok sovjetski oficir, ki pa mu predstava nikakor ni bila všeč in je to negodovanje izrazil vsem, ki so ga poslušali. Da bi lahko izbrali kaj drugega, je menil. Saj stvar gotovo ni bila neka posebna umetnina, zdelo pa se mi je, da bi le moral upoštevati vneto in navdušenje, ki so ga pokazali Slovenci.

KONKURENCA. Po prvih številkah sem dobil pomoč. Branko Horvat, s katerim sem bil skupaj v Zajednici, se je izkazal kot domiselni časnikar. Že takoj na začetku pa je prevzel upravo Ferdo Filipič in jo zelo spretno organiziral. Štajerska, ki je imela pred vojno več časopisov, je bila žejna branja. Naklada je tako rekoč z vsakim dnem rasla. Ljubljanski časopisi še daleč niso bili tako priljubljeni. In zgodilo se je, kar se je moralo zgoditi. Izkazalo se je, da je »Vestnik« presegel oba ljubljanska časopisa. Dopovedovali so mi, da to vendar ne gre. Navsezadnje je v Ljubljani gotovo več kadrov kot tukaj, kjer se nam lahko vsak hip zgodi, da »skrenemo« z linije. Sklenili so, da naj Vestnik izhaja namesto trikrat samo enkrat na teden. Prinašal bo uradne oglase in bo pravzaprav le bilten. Pri biltenu zame seveda ni bilo dela. Preden sem se poslovil, sem prerokoval, da bo v Mariboru izhajal celo dnevnik.

Čutil sem že dalj časa, da z mano niso bili zadovoljni. »Vestnika« nisem smel podpisovati kot odgovorni urednik, ampak je od 1. septembra postal odgovorni urednik Franček Majcen, ki se je kasneje izrekel za kominform in je celo pobegnul na Madžarsko. Ob preselitvi mariborskih Nemcev da sem akcijo s članki o strahotah Nemcev mnogo premalo podprl, čeprav sem pisal zanosne uvodnike, ki so govorili o trpljenju v taboriščih in o tem, da bodo morala iti »naša pota vsaksebi«. Verjetno je novi čas zahteval čisto drugačno časnikarstvo, časnikarstvo, ki mu vsekakor jaz nisem bil kos.

ČETRTI KULTURNI PLENUM OF (2. 8. 1945). Na vrat na nos so zbrali nekaj mariborskih kulturnikov, ki jih je bilo treba spraviti v Ljubljano na kulturni plenum. Naglica, s katero so nas nabirali, je kazala na to, da so se Mariborčanov spomnili šele v zadnjem trenutku. Naložili so nas navsezgodaj na kamion in odpeljali. Kljub jutranjemu hladu je bilo razpoloženje veselo, skoraj razposajeno. Do tik pred Ljubljano. Tedaj pa sta šoferja mirno izjavila, da je zmanjkalo bencina in da bomo morali naprej peš. Dva ali trije so ustavili avto in se z njim odpeljali, večina pa smo se napotili peš. Bilo je, če se prav spominjam, več kakor dve uri hoda. Jezo nad organiza-

cijsko malomarnostjo smo počasi preboleli in v zadnjem trenutku, ko je bilo gledališče že polno, prispeli. Govori so nas seveda navdušili in kmalu smo pozabili na neprijetnosti, ki smo jih pretrpeli na poti. Toda ni jih še bilo konec. Treba je bilo priti nazaj v Maribor. Na to nihče ni pomislil. Šel sem za oder, kjer so sedeli nekateri ljubljanski politiki in kulturniki in jih opozoril na nas. Kidrič, ki je bil med njimi, se je hudoval nad organizacijo in po njegovem posredovanju so poskrbeli za nas. Ker sem Kidriča poznal še iz univerzitetnih let, posebno pa iz skupnega sodnega procesa, sem pričakoval, da se bova pozdravila. A ni se me spomnil.

EN MESEC PROFESOR. Prestavljen sem bil na gimnazijo za pouk ruščine. Čeprav sem imel iz ruščine samo izpit iz skupine C, kar je bilo za pouk jezika na srednji šoli gotovo premalo, sem se lotil dela z navdušenjem. V vsem življenju sem na srednji šoli učil komaj en mesec. Najprej sem vprašal, če imajo v razredu kakega harmonikarja. V mnogih so ga imeli, kjer pa ga ni bilo, sem si ga izposodil. Prepevali smo znano rusko pesem »Široka, strana moja rodnaja«, ki so jo slišali pri vseh mitingih in po radiu. Najprej sem jim napisal besedilo v latinici na tablo, potem pa smo prešli na cirilico. Tako so se dijaki zelo hitro seznanili s pastmi ruske izgovarjave. Da bi jim dal nekaj zgledov za lepoto ruskega jezika, sem jim recitiral Puškina. »Pismo Tatjane Onjeginu« sem znal še iz visokošolskih let na pamet. Najbrž jim je bilo všeč dolgo, čustveno nabito besedilo. – Mnogo let kasneje mi je moja učenka priznala, da sem jo v tistem enem samem mesecu tako navdušil, da se je odločila študirati ruščino. Ko sva se srečala, je bil naš spopad s kominformom na vrhuncu. O tem, da bi dobila službo v srednji šoli, skoro ni bilo mogoče računati. Ni se bala. In imela je prav, saj se je tako izpopolnila, da je prišla celo na Višjo pedagoško šolo. Postala je uspešna romanopiska: Zlata Vokač. Prav v času, ko to pišem, sem prebral, da je umrla.

ANGLEŠČINA ALI RUŠČINA? Ob tem mi prihaja na misel majhen sporček, ki sem ga imel z novimi oblastniki. Obžaloval sem namreč, zakaj se na šolah učijo samo rusko, ne pa tudi dru-

gih, zahodnih jezikov. Takoj so me vprašali, kaj sem počel med okupacijo. Na srečo so mi dali v Zagrebu kar lepo karakteristiko, ki jih je menda pomirila. Ko sem po kominformu zagovarjal možnosti za pouk ruščine, saj potrebujemo ljudi, ki bodo znali tudi ta jezik, na katerega lepoto in literarno bogastvo ter uporabnost so v politični vnemi pozabili, so me spet vprašali, kako je bilo s kominformom. Sem bil dovolj jasen, ko sem ga obsodil? Tudi tu sem imel srečo. Ker sem bil ravno na komiteju, ko je iz Ljubljane prišlo poročilo o spopadu, in sem se menda še pred drugimi izrekel za Tita.

VAJENCI. Med okupacijo v šolah niso pretirano skrbeli za izobraževanje, mnogo pomembnejša jim je bila politična vzgoja. Tako je cela generacija vajencev zrasla v ljudi, ki niso znali niti nemško niti slovensko, saj so v tem okolju tudi doma govorili le dialekt. Sklenjeno je bilo, da morajo dobiti pouk v slovenščini. Tečaji so bili v stavbi bivše mestne hranilnice na Slomškovem trgu. Poučeval naj bi jaz. Ni bilo lahko. Disciplina je bila za pubertetnike, ki so bili zaznamovani z vojnimi dogodki, pojem, ki jim ga je bilo težko vcepiti. Tečaji so bili zvečer. Spominjam se, da je med mojim izvajanjem fant v prvi klopi vsem na očeh prižgal cigareto. Vsi so bili radovedni, kako bom reagiral. Mirno sem mu rekel: »Na dan dobite pet cigaret. To ni veliko. Ves dan ste si prihranili to eno cigareto, da bi tu pred drugimi pokazali, kakšen junak ste. Je bilo vredno?« Njegovi kolegi so se zasmeli. Zdi se mi, da sem od tega časa imel z disciplino mnogo manj težav kot prej.

POHIŠTVO. Končno so se Milenini starši lahko preselili. Vojaki so namreč izpraznili hišo in tudi kočevsko izseljenko z otrokom so izselili. Prišli so ponoči in – podobno kot Nemci med okupacijo – spravili ljudi na kamione in jih odpeljali na mejo. Prizadelo me je. Milena, ki je vedela, kaj pomeni izgnanstvo, ji je svetovala, kaj vse mora vzeti s seboj. Razšli smo se v dobrem.

Začelo se je iskanje izgubljenega povišstva. Povedali so mi, da mora biti nekje v Gledališki ulici. Ni bilo težko najti, a tam ni bilo videti ničesar. Šele ko sem odšel, sem se zave-

del, da je bila v tistem stanovanju najbrž očetova knjižna omara, ki je nisem spoznal, ker je bila namesto zastekljenih vrat samo lesena deska. – Čez čas se je pojavil še drug prostor, kjer bi lahko bilo naše pohištvo: v vili na začetku naše ceste, kjer so bivali vojaki. Milena je šla tja in ugotovila, da je bila tam res moja pisalna miza, polica za knjige, miza in nekaj stolov. Bila je tako razburjena, da so jo tam vprašali, če ji je slabo, in ji ponudili, da je lahko sedla. Bili so zares zelo prijazni. Tako se je moja knjižnica, oziroma obednica spet vrnila k pravemu lastniku. Spalnice, na katero sva bila nekoč tako ponosna, pa nisva nikoli našla.

ŠE ENA BANALNA NEVARNOST. Ko sem nekega dne šel na trg, je bila že dolga vrsta za krompir, ki ga na našem vrtu ni bilo več. Nastavil sem se. Ker pa sem bil še iz zapora alergičen na gnečo, sem pustil med menoj in žensko pred menoj nekaj prostora. Tedaj pa je s sosednje strehe pritrkljal kos opeke. Zadel je žensko pred menoj v sence. Ko je padla, niti vzdihnila ni. Bila je pri priči mrtva. Če bi se bolj tiščal in silil svojo sosedo naprej, bi bilo po meni. Domov sem prišel brez krompirja. Skozi vso vojno sem pretihotapil živo glavo, zdaj pa, ko je bilo že vse končano, pa naj bi izgubil življenje zaradi kosa opeke.

HANSI. Ne vem, kako sem ga mogel vsa ta leta zgrešiti. Preselil se je verjetno na drug konec mesta. Imel je svojo družbo, jaz svojo. Je bila moja krivda, da ga nisem poiskal? Se me je on izogibal? Saj sva bila vendar v otroških letih taka prijatelja. Ko sva se po osvoboditvi srečala nedaleč od najinih igrišč, me je pravzaprav zapekla vest. Veselo sem ga pozdravil. Nemško seveda, saj sva vedno govorila nemško. Sploh nisem vedel, da je znal tudi slovensko. Presenečen sem bil, ko mi je odgovoril slovensko. Njegova slovenščina mi je zvenela tuje, kot da to sploh ni on. Povedal je nekaj o sebi, jaz pa ga sploh nisem slišal. Menda ni bil ves čas v Mariboru. Meni se je mudilo, ker sem imel sestanek. »Saj se še vidiva,« sem rekel. »Zdaj ko sva se po dolgem srečala.« Šele ko sem bil že daleč od nje, sem se zavedel, zakaj je tako dosledno hotel govoriti z menoj slovensko. Bal se je

preseljevanja. A bilo je zaman. Nisem ga več srečal, ker so ga zares preselili. To srečanje se je pridružil bremenom, za katera mi je sojeno, da jih nosim s seboj.

GOSPA AKAROVA. Ko smo se po osvoboditvi srečali, je vprašala, zakaj sem nanjo jezen. Videl sem, da bi rada zabrisala nekatere protirevolucionarne opombe, ki mi jih je bila preje natrosila. Poudarila je, kako se je zavedala, da so bili njeni učenci levičarji. Ljudje so me imeli – zares po krivem – za kdove kako vplivnega političnega delavca. Nekateri ruski emigranti, s katerimi sem se dobro poznal, saj sem hodil na sestanke Ruske matice, predvsem pa na plese, ki jih je priredila, so mi na cesti kazali svoje karakteristike. Pridobili so si jih kot dokaz sodelovanja z Osvobodilno fronto. Ne vem, ali sem že tedaj začutil njihovo stisko, ko so se gotovo vpraševali, ali so prav ravnali, ko so si izbrali Jugoslavijo za pribežališče pred boljševiki.

KROMPIRJEVA SOLATA. Ne vem, kako je prišlo slikarju Maksu Kavčiču na misel, da nas je nekaj pisateljev in kulturnikov povabil v svoj atelje na – krompirjevo solato. Trenutno se spominjam samo Branka Rudolfa, ki je bral svoje pesmi. Tudi jaz sem bral nekaj svojega. Sledila je kritika in pogovor o literaturi. Teh sestankov smo se vsi veselili. Kavčič je bil pravi mojster. Znal je izbrati pravi krompir, ga kako uro ali kaj prej zabeliti, da se je bučno olje ravno prav vsrkalo v krompir. Ne vem več, kolikokrat smo se tako zbrali, a vsakič je bilo lepo.

»**NOVA OBZORJA**«. Že kmalu po osvoboditvi, ko razvaline po Mariboru še niso bile pospravljene, smo že načrtovali kulturno življenje, ki naj bi bilo bogatejše od predvojnega. Najprej smo obnovili Kulturni klub, ki je imel več sekcij: literarno, novinarsko, dramsko, glasbeno, likovno in sekcijo mladih. Sestajali smo se v tedanji kavarni Rotovž na Slomškovem trgu. Predsednik je bil Anton Ingolič, odborniki pa so bili, če se prav spominjam, še Franc Šrimpf, Maks Kavčič, Ludvik Mrzel, Oskar Hudales in jaz. Misel na revijo, ki je pred vojno izhajala v Mariboru, nas je že takoj v začetku

živo zaposlovala. Bila nam je cilj, ki smo ga hoteli na vsak način doseči. Ko so nam namignili, da za njegovo uresničitev ni ovir, smo se z vso vnemo lotili dela.

V uredništvu smo bili: Ingolič kot glavni urednik, ki pa zaradi tega ni bil oproščen šolskih obveznosti, Glazer, ki je skrbel za poezijo, Hudales in jaz. Pravzaprav naj bi revija »pokrivala« samo severno Slovenijo, a kaj kmalu smo razširili njeno delovno območje na vso Slovenijo. Nismo imeli svojih prostorov, ampak smo se sestajali v tesni sobici v prvem nadstropju stavbe na Prešernovi ulici, kjer je bila potem Študijska knjižnica. Prvo in drugo leto (1948 in 1949) jo je izdajal Slovenski knjižni zavod v Ljubljani, naslednje leto pa že »Zveza kulturnih in znanstvenih delavcev mariborske oblasti« (naslov je bil zelo natančno določen, da ne bi pozabili svoje provincialnosti).

Končno je prišlo dovoljenje, da se lahko v Mariboru ustanovi tudi založba. Kot nekakšna povezava s predvojno tradicijo je kot prva knjiga izšel Ingoličev roman »Lukarji« z idiličnim signetom majhne kmečke hišice. Ingolič je svoj roman precej predelal, ne vem, če delu v korist. Danes si ni mogoče predstavljati, s kakšnim navdušenjem smo jo sprejeli, ko je še dišala po tiskarskem črnilu. Prve knjige sem kot urednik podpisoval jaz, kasneje pa Jože Košar, ki mu gre zasluga, da je svojo širino, ki ni bila vsem všeč, iz preprostih začetkov dvignil založbo na zavidljivo raven. Naloženo nam je bilo, da objavljamo samo »idejno čiste« avtorje in dela.

Košar pa je kmalu segel tudi po avtorjih, ki oblastnikom niso bili po volji. Ali mu je to uspevalo zaradi tega, ker je po večerih kvartal z Ledinegom, tedaj vsemogočnim partijskim sekretarjem, kakor so namigovali, ne vem. Tega kartanja mi nikoli ni omenil, jaz pa ga tudi nisem spraševal.

GLEDALIŠČE. V začetku je bil mariborsko gledališče namenjeno predvsem akademijam z recitacijskimi in pevsкими točkami, potem pa so se na republiko le odločili, da ustanovijo tudi v Mariboru gledališče. Za upravnika in direktorja Drame so postavili Ludvika Mrzela, za tajnika Drame pa mene. Direktor opere je bil Anton Nefat, operni tajnik pa Filip Bernard, ki se mu ima mariborska Opera v veliki meri

zahvaliti za ustanovitev. To pa ni bilo prav lahko. Za kulturo na okrožju je namreč »odgovarjal« Glavnik, ki so mu ne brez hudobije očitali njegovi nasprotniki (in to so bili skoro vsi, ki so se bavili s kulturo), da je bilo vse njegovo predvojno kulturno udejstvovanje prodajanje časopisov v Ptuju. Saj pa so bili njegovi nazori o Operi res – nenavadni. Trdil je – oktobra 1945 –, da imamo po vaseh mnogo res dobrih pevcev. Treba bi bilo iti z avtomobilom od vasi do vasi in povabiti pevce na avdicijo. Tako bi lahko že za Novo leto imeli svojo Opero in nam ne bi bilo treba poslušati pevcev, ki so prepevali buržoaziji. Na srečo so ga kmalu zamenjali ljudje, ki so imeli smisel za kulturo: režiser Lojze Štandeker, predvsem pa slikar Maks Kavčič.

Ko so novi oblastniki odstavili Mrzela, ki so mu očitali vse mogoče in ga celo zaprli, je postal upravnik obeh gledališč, mariborskega in ljubljanskega, Janko Liška. Sledil mu je Branko Rudolf. Bil je tako zaposlen, da mu je žena celo kosila nosila v pisarno. Tudi on ni bil dolgo upravnik. Zanj so našli zaposlitev, ki mu je gotovo najbolj ustrezala: ravnateljstvo na novo ustanovljene Umetnostne galerije. In tako se je začela moja precej strma kariera od tajnika Drame prek dramaturga in direktorja Drame do upravnik gledališča.

Čeprav sem si dela v gledališču zelo želel, vodenje gledališča ni bila moja ambicija. Ker pa sem bil tedaj že discipliniran partijec, se nisem upiral.

PARTIJA. S sprejemom v partijo so, kakor je videti, dolgo odlašali. Šele oktobra 1946 sem dobil rdečo knjižico. Sekretar gledališke celice je bil Filip Bernard. Verjetno je on opozoril komite, da bi me kot vodilnega uslužbenca kazalo disciplinsko vezati. Partija je bila tedaj, čeprav je bila na oblasti, nekako v ilegali. Sestanke smo imeli zjutraj ob sedmih, ko je bilo gledališče še prazno. Ker so nekega dne nekateri člani zamudili, je Bernard napovedal sestanek eno uro prej, torej ob šestih. Od tedaj nismo več zamujali. Priznam, da mi je bila tedaj partija v pomoč. Člani, ki so vedeli, da lahko prosto govorijo, so me neveščega v upravljanju na morebitne

napake brez skrbi opozarjali. Bernardu je treba priznati, da nikoli ni dajal na dnevni red samokritike, ki je, kakor so mi povedali, sestanke drugod spreminjala v neiskrene samoobtožbe.

RUSKO GOSTOVANJE. Ni še minilo pol leta od osvoboditve, ko so prišli v Maribor Rusi. Teater Leninskega komsomola je na svoji turneji po Jugoslaviji obiskal tudi Maribor. Njihov sprejem je bila navdušena politična manifestacija. Najprej so jih pripeljali na Glavni trg, kjer jih je pozdravila velika množica. Vrstili so se pozdravni govori, ki so jih prekinjale zanosne ovacije. O tem, da bi nastopili v gledališču, niti pomisliti ni bilo mogoče. Unionska dvorana je bila polna kot menda še nikoli. Poročilo v »Vestniku« je ocenilo množico obiskovalcev na tri tisoč. Igrali so nekaj prizorov iz raznih enodejank, v spominu mi je ostala komedija »Dvojčka« z dvojno vlogo igralkе, katere imena se ne spominjam več, in ples, ki ga je plesala plesalka Kutasina. Na banketu pri »Orlu« se je ona pred vsemi nami po ruskem običaju priklonila do tal. »Molodcy vy« (korenjaki, fantje od fare ...) je stalno ponavljala.

Vse drugačno je bilo drugo, kasnejše gostovanje z Ibse-novo »Noro«. Tokrat je bila predstava v gledališču. V izredno živem spominu mi je ostal izsiljevalec Krogstat v svojem ogrnjenem težkem plašču, ki ga ni odložil, in njegova igra z grebljico ob peči, simbol krute, pogubne pretnje. Še tedne kasneje smo razpravljali o konkretni uporabi »Sistema«, kakor ga je opredelil Stanislavski.

KOMINFORM. Treščilo je kakor iz vedrega neba. Bil sem na komiteju, ne vem več po kakih opravkih, ko je iz Ljubljane prišlo sporočilo o resoluciji kominforma. Ne vem, ali je bilo prvo sporočilo ali pa so bila samo nadaljnja navodila. Brez dolgega premišljevanja sem rekel: »Jaz sem za Tita!« V pisarni je bila tudi Marija Prežljeva, tiha žena, ki je zaradi težav z bolnim otrokom – vsaj mislim, da je bilo to vzrok – živela zelo zase. Izvedel sem, da je bila med vojno slovenska napovedovalka na radiu, ki je iz Tbilisija poročal o Slo-vencih in jih spodbujal. V pisarni ni spregovorila niti bese-

dice več. Kaj se je z njo kasneje zgodilo, ne vem. Verjetno se je izrekla za kominform. V Mariboru je nisem več srečal.

Nekega popoldneva me je obiskal Janko Liška, ki sem ga poznal še z univerze. Rekel je, če imam kaj proti, da bi se sprehodila. Hodila sva po bližnjih poljskih poteh in se pogovarjala. Tudi in predvsem o tem, kaj menim o kominformu. Bil sem zelo jasen. Njegova teza je bila, da je bil Stalin slabo poučen in da bo gotovo spregledal. O tem sem izrazil nekaj dvomov in mu le vljudnostno pritrjeval. Šele ko sem se vrnil domov, sem se zavedel, da je imel nalogo ugotoviti, kako je z menoj.

UPRAVNIKOVANJE. Ni bilo lahko. Vse administrativne skrbi, ki so zgrnile name, so me izčrpavale. Če sem hotel vsaj do neke mere delovati tudi kot umetniški vodja, sem moral in hotel prisostvovati vajam. Domov sem prihajal pozno ponoči. Razen tega pa sem bil bolan. Imel sem velike težave z žolčem in zdravnik mi je predpisal strogo dieto. Moral bi jesti samo belo meso, vse testenine bi morale biti iz bele moke in še in še. Bela moka pa se ni dobivala na karte, ampak jo je bilo treba kupiti na prostem trgu, moja plača pa je zadostovala komaj za nekaj kil moke na mesec. Zelo sem oslabel. Ker ponoči ni bilo avtobusov, sem moral peš. Pot od gledališča do doma je bila predolga, da bi jo lahko opravil v enem kosu. Pod viaduktom sem omagal in se kdaj pa kdaj kar sesedel.

V gledališču sem se srečal s starimi znanci. Martin Čelan, ki je včasih stal pred dijaškim stojiščem in me je kdaj pa kdaj po prvi pavzi spustil brez vstopnice na predstavo, je postal ekonom. To tedaj nikakor ni bil lahek posel. Za blago, ki ga je bilo treba nabaviti za predstave, je bilo treba posebnih nakaznic z ministrstva za kulturo. Ko teh nakaznic nekoč ni bilo, sem se napolil v Ljubljano, da bi jih nabavil. Tam pa so mi povedali, da so za Slovensko narodno gledališče blago že nakazali in da je kontingent že izčrpan. Bivša skupna uprava pod Liškovim vodstvom je za ljubljanske birokrate tudi ob delitvi obeh gledališč še veljala. Ne vem več, ali mi je uspelo izsiliti nov kontingent. – Knjigovodstvo je vodila Čebulčeva. Tudi nje se spominjam še izpred vojne.

Sedela je v blagajni, sicer pa je tedaj opravljala tudi vse administrativne posle in celo pretipkavala vloge. V novem času, ko je bil obrat mnogo večji, se je z neverjetno marljivostjo in spretnostjo prilagodila novim predpisom, čeprav pravzaprav ni imela ustrezne izobrazbe. Bila je zelo pobožna. Kadar sem iz svoje pisarne gledal na Slomškov trg, sem jo videl, kako je še pred službo zavila v stolnico vsaj za en očenaš. Niso bili partijci tisti, ki so me opozarjali na to, da »z mistiko ni opravila«. Ko je odšla v pokoj, mi je uspelo, da so ji spregledali pomanjkljivo izobrazbo in priznali njeno izredno prizadevnost.

ABONMA KOVINARSKÉ ŠOLE. Ker so bili abonmaji pravzaprav »ostanek buržoaznega gledališča« in ker bi si morale gledališče že s svojimi kvalitetnimi predstavami, ki bi upoštevale novo stvarnost, zagotovi obisk, na moj dogovor s sindikatom kovinarske šole pri TAMU, ki je svoj kulturni proračun uporabil za stalne predstave v gledališču, nekateri nikakor niso gledali naklonjeno. Ti učenci pa so bili zelo disciplinirana publika, za katero so igralci radi igrali. Ob koncu sezone so mi izročili garnituro orodja, ki so ga sami izdelali. Še nekaj let kasneje sem se srečeval s kovinarji, ki so se tedaj navadili na obisk gledališča. Posebno presenečen sem bil, ko sem med svojimi slušatelji kurza o svetovni književnosti, ki ga je organizirala Ljudska univerza, imel kovinarja, ki je bil pripravljen za ta predavanja celo plačati.

Bosna

ŠAMAC – SARAJEVO. Čisto prostovoljno moje bivanje na progi Šamac – Sarajevo ni bilo. Dekret ministrstva za prosveto z 22. marca 1947 me »dodeljuje kot vodjo tečaja za voditelje mladinskih diletantskih odrov pri glavnem štabu na progi Šamac – Sarajevo«. 26. marca sem se moral »z vso opremo, ki je potrebna za pot«, javiti pri glavnem odboru LMS in v noči 26. na 27. marec odpotovati. V Zenico. Vse je bilo vojaško enostavno. Na kakšne moje opombe ali celo na

kakšno upiranje niso računali. Priznati pa moram, da mi ni žal za ta dva meseca, ki sem jih tam prebil. Srečeval sem se s kraji in ljudmi, ki so me zanimali. Organizacija dela, ki bi ga moral opravljati, je bila vse prej kot vzorna. Več kakor teden dni niso vedeli, kaj bi z mano počeli. Dobil sem sicer priporočilo, da »štab i brigada dužni su izlaziti drugu u susret«, toda to je bilo bolj teoretično. Prvo presenečenje, ki me je čakalo, je bilo, da nas je bilo takih »vodij« več. Med njimi se spominjam banjaluškega igralca – njegovo ime sem pozabil –, ki nas je moril s svojo genialnostjo. Ko je pripovedoval o svojih nastopih, je rad pristavil: »Bilo je upravo genialno.« Mnogo bolje sem se razumel z zagrebškim Ličanom Šimetom Šimatovičem. On me je opozoril na precej zapuščeno leseno džamijo zunaj mesta, ki so jo verniki zelo redko obiskovali. Proti večeru sva šla bližje in prisluškovala muezinovemu, marsikdaj tudi ob petkih brezuspešnemu, vabilu k molitvi. Ležala sva v travi in se predajala »romantiki orienta«.

ĆAMIL. Včasih smo šli v kavarno, ki je bila v prvem nadstropju lesene stavbe. Kavarnar se je imenoval Ćamil. Ljudi, ki so prihajali k njemu, je imel za svoje osebne goste. Če mu kdo ni bil všeč, je gost zaman čakal, da bi mu kavarnar postregel. Ob kavi je bil obvezen rahatluk in celo cigareta. S Šimatovičem sva bila prepričana, da mora delati z izgubo, saj je bila njegova izredno dobra kava cenejša od drugih. Tam sem se srečeval z upokojenim sodnikom, ki mi je slikal prednosti islama. Prepričal me sicer ni, pomagal pa mi je, da sem se naučil spoznavati in spoštovati tudi mohamedance z njihovo preprosto in hkrati prefinjeno pobožnostjo. Kdaj pa kdaj je prisedel Ćamil, pritrjeval sodnikovemu pripovedovanju in često z izreki iz korana, ki jih je znal prevesti v hrvaščino, dopolnil sodnika. Ker sem ju zelo pozorno poslušal, sem se jima vidno prikupil. Zanimivo je bilo sodnikovo utemeljevanje mnogoženstva, češ da v veliki meri rešuje socialne probleme. Ko si namreč mož, ki si lahko privoščil več žena, izbere novo, često na prigovarjanje prve, ki s tem dobi nov status, ko ji težjih del ni treba več opravljati, je ta ponavadi iz revnejših slojev. »Kajti Alah je že tako

uredil, da so revne žene lepše od bogatih ...« Z revno ženo si tak bogataš nakoplje tudi vso ženino družino, ki jo mora podpirati. Tako je razlagal sodnik, ki se mu je videlo, da je o tem reševanju socialnega vprašanja trdno prepričan. Razen tega pa pozna islam zelo uspešen način pravega obdavečevanja bogatih, ki morajo dajati miloščino ...

CIGAN. V naši kulturni ekipi, ki so jo zbrali z vseh koncev, smo imeli tudi cigana. Gotovo je prišel med nas, ker je prinesel s seboj tudi velik boben. Drugih glasbil v ekipi nismo imeli. Kljub temu pa ni bil brez dela. Včasih je namreč spremljal plesalce, ki so plesali kolo. Bil je veren musliman, in tu se je zapletlo. Nekega dne mu je prišlo na uho, da je med mesom, ki smo ga dobivali iz Unrinih paketov, tudi svinina. Nekateri so mu to sicer zanikali, njegov dvom pa je ostal. Končno je prišel k meni in zahteval, naj mu dam častno brigadirsko besedo, da v hrani ni svinine. Ker sem na konzervah prebral, da je vmes tudi »pork«, torej svinina, sem mu priznal resnico. Morda bi bilo bolje, če bi se zlagal. Nisem si mislil, da bo tako hudo. Saj mi je bilo znano, da cigani pojedjo marsikaj, česar mi ne bi. Čeprav že vsaj dva dni ni bilo Unrinega mesa pri kosilu, je fant začel strašno bruhati. Mislili smo že, da ga bo treba odpeljati v bolnišnico. A čez čas se je le umiril. Jaz pa sem spoznal, kako silna je lahko avtosugestija.

OPANKAR. Tudi drugo plat orienta sem spoznal. Na glavni ulici je imel svojo trgovino opankar. Starec, ki je »po turško« sedel na tleh, je brez prestanka kadil, da je bila trgovinica vsa v dimu. Videl sem kupca, ki očitno ni bil domačin, saj se z njim ni mogel sporazumeti. Nekaj časa je izbiral med njegovo res bogato zalogo krame, potem pa je pokazal na opanke, ki so visele visoko pod stropom. Prodajalec je segel po palici s kavljem in skušal sneti zaželeno opanke. Poskušal je in poskušal, a mu nikakor ni uspelo. Potem je nemo odkimal, pravzaprav prikimal, kakor je v orientu navada. Ker ga kupec ni razumel, je nagnil glavo še bolj nazaj in tlesknil z jezikom. Da bi vstal, mu niti v sanjah ni prišlo na misel. Ni mu bilo mar, da je bil ob kupčijo.

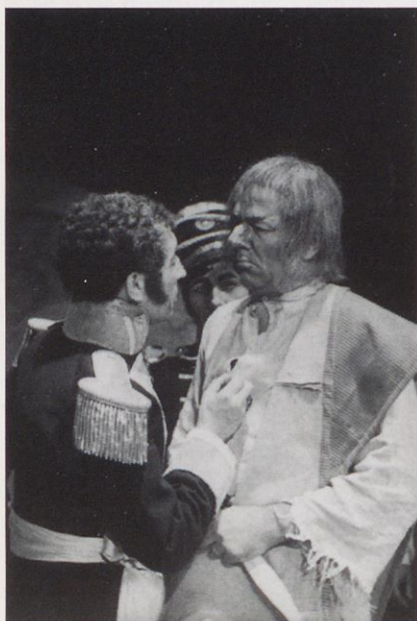
Na orožnih vajah v Zadru.

Z ženo in sinom Mladenom.

Molière: Učene ženske (od leve proti desni): Gorinšek, Gorinškova, Pugljeva, Blaž.

Robles: Montserat; Blaž in Tovornik.

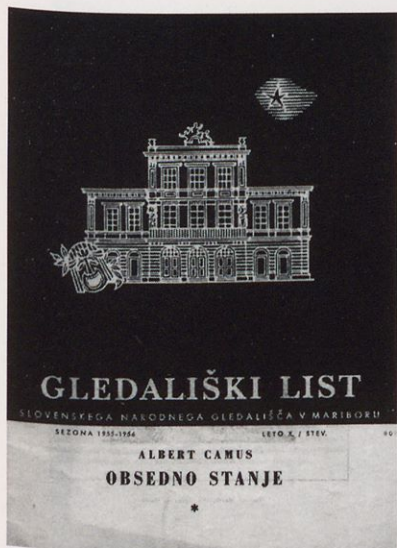
Anica Čebulčeva: neutrudna tipkarica in blagajničarka.

Dolar kot režiser;
karikatura je delo
Remigia Bratoža.

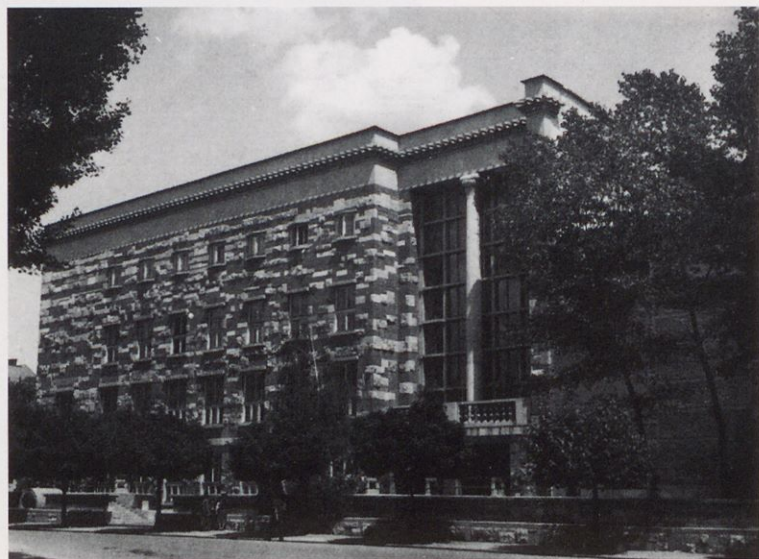
Globoko so korenine;
Veber, Zakrajškova.

Študijska knjižnica v Mariboru ob Glazerjevi upokojitvi.

Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.

Otvoritev razstave ob 200-letnici Narodne in univerzitetne knjižnice.

Avstrijski predsednik na obisku v NUK-u; v ozadju na desni tudi Kurt Waldheim.

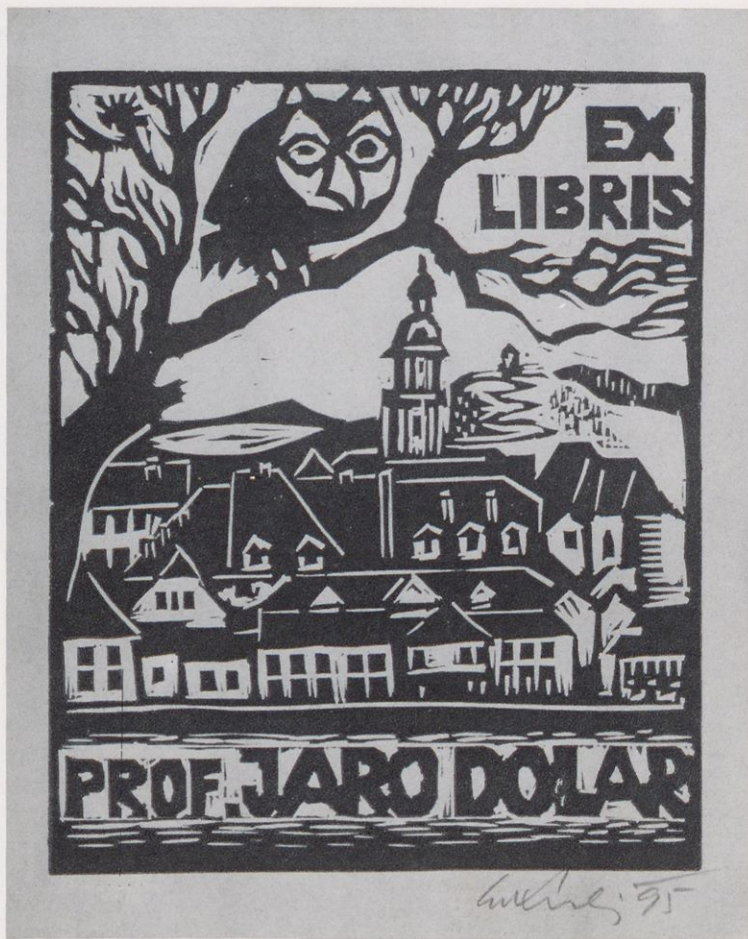
S predsednikom Kučanom v knjižnici Frančiškanskega samostana v Kamniku.

Z Nobelovim nagrajencem Eliasem Canettijem.

Jaro Dolar in France Filipič.

Dolarjev EX LIBRIS z mariborskim motivom, delo Ervina Kralja.

»PRIREDBA«. Na progi je gostoval tudi mariborski balet. Zvečer so zbobnali vaščane iz cele vasi, ki so – verjetno ne povsem prostovoljno – prišli na »priredbo«. Ker sem znal hrvaško, sem bil konferansje. Ni bilo enostavno pripovedovati vaščanom, kaj je dunajski valček in kaj je balet. Vaščani so se čudili, niso verjeli, da je kaj takega mogoče. Gotovo so jih vznemirjali tudi lahki frfotajoči kostumi baletk.

Kak teden kasneje me je na ulici srečala mlada zakrita žena in me vprašala, kdaj bo spet »priredba«. Rekel sem, da se z ljudmi, ki jim ne vidim obraza, ne pogovarjam in šel dalje. Pritekla je za mano in se vsaj deloma odkrila. Povedala mi je, da hodi na analfabetski tečaj, da je pa mož ne pusti. Toda ne bo ji mogel preprečiti. Odgrnila je celo roke in pokazala modre podplutbe od moževih udarcev. Ko sva se razšla, sem razmišljal o ženi, ki ob nepismenem možu kljub udarcem vztraja v neutešljivi sli po izobrazbi ...

REŽIJA. Končno sem dobil nalogo, zaradi katere sem prišel na progo. Dali so mi agitko v enem dejanju, ki naj bi jo pripravil za nastop. Vzel sem besedilo pod pazduho in se napotil v enega od »štabov«. Če se prav spominjam, so bili to Prištinci. Dali so mi – verjetno po partijski dolžnosti – nekaj deklet in fantov, ki naj bi jim delo zrežiral. Enodejanka ni bila zahtevna, saj je bila napisana za ljudi, ki so prišli s kmetov in bi morali kmete tudi igrati. Ogledal sem si svoje igralce, jim porazdelil vloge in začel z bralno vajo. A se je že takoj zataknilo, saj nobeden ni znal brati. Spravil sem besedilo in hotel oditi. Tedaj pa sem se domislil, da bi agitka lahko spodbudila moje brigadirje, da bi spoznali, za kaj so prikrajšani. Začel sem brati. Ob vsaki repliki so vprašali: »Zar sam to ja?« Bral sem do konca in imel že pripravljen spodbuden govor o potrebi pismenosti. Tedaj pa so mi rekli, da bi radi poskusili. »Kako?« In začeli so govoriti ... Bil sem presenečen. Besedilo, ki je trajalo skoro uro, so mi brez velikih odstopanj povedali na pamet. Vsak si je zapomnil svojo vlogo. Zelo mi je bilo žal, ko so »tam zgoraj« sklenili, da predstave ne bo. Najbrž mojih igralcev niso mogli pogrešati pri kopianju, ker so tekmovali za prvo mesto.

IVICA. Bila je modrooko dekle z dvema kitkama, ki sta silili naprej. Treba jo je bilo pripraviti na recitacijo. »Samo milijon nas je.« Šla sva nekaj proč od tabora in začela. Pravzaprav je nisem imel česa učiti. Že pri prvem branju sem videl, da imam opraviti z izrednim igralskim talentom. Ko je nastopila pred občinstvom, ki je sploh ni razumelo, saj jim je bila slovenščina še povsem tuja, je imela aplavz, kakršnih si igralci lahko samo želijo. Dvorana se je tresla od navdušenja. Bila je brigadirjem simbol mladosti in zanosa. Rekel sem ji, naj se vpiše na igralsko akademijo. Zdi pa se, da so ji to tudi drugi že svetovali. Rad bi živel v zavesti, da sem prav jaz odkril Ivo Zupančič.

Tako so minile prve počitnice po osvoboditvi.

Orožne vaje

ZADAR. V stari Jugoslaviji so me spoznali za nesposobnega, tokrat pa je bilo drugače. Brez zdravniške preiskave sem dobil vojaško knjižico in namesto počitnic sem moral na »protiavijonski kurz rezervnih oficira« v Zadar. Med 80 kurzisti sva bila dva, ki nisva nikoli služila vojske. Zdi se, da so v Mariboru na vojaškem uradu kar na slepo poslali rezervista. Morda pa so me hoteli kar na hitro narediti za oficirja. Nič ni pomagalo, da sem se skliceval na svoj žolč, katerega vnetje mi je zdravnik v zdravniškem spričevalu potrdil. Vdal sem se in nisem zahteval ponovnega pregleda. Namesto jutranje črne kave, ki mi je res močno škodovala, sem z vednostjo dežurnega skočil čez cesto in kupil mleko ter tako omilil kislino. Vse drugo pa se je z večjimi ali manjšimi težavami dalo prenesti. O kaki dieti, s katero so me v Mariboru tolažili, seveda ni bilo govora. Vse drugače pa je bilo s tovarišem, ki je imel prav tako zdravstvene težave. Tudi on se je skliceval na zdravniško spričevalo in vztrajal na ponovnem pregledu. Najprej so ga pregledali v Zadru. Čez nekaj časa so ga poslali v Split. Zaman je čakal na rezultate z diagnozo. Medtem pa se je moral udeleževati »obuke«. Slab teden, preden so nas vse odpustili, je

dobil potrdilo, da mu ni treba služiti vojske, ker je nesposoben. Odšel je istega dne kot mi vsi.

BALISTIKA. Ves dopoldan smo imeli predavanja, v katerih so nam razlagali osnove balistike. Sprva sem se upiral, misleč, da se me vse skupaj nič ne tiče, sčasoma pa me je začelo zanimati. Moji kolegi, v glavnem preprosti bivši partizani, ki so jim prišivali zvezdice, kadar so se v bojih izkazali, so le težko sledili strokovnim izvajanjem oficirjev, ki o didaktiki seveda niso vedeli mnogo. Mene pa je zarsbela pedagoška žilica. V času, ki je bil določen za učenje, sem stopil pred tablo in začel kar se da preprosto razlagati. Predavatelji so mi moje inštrukcije šteli v dobro, hvaležni pa so mi bili tudi tovariši, ki so se bali končnih izpitov. Ker sem bil pri pospravljanju postelje zelo neroden in mi nikakor ni uspevalo spraviti slamnjačo »na ivicu«, na čim bolj oster rob, sem imel vedno dovolj pomočnikov, ki so bili pri takem poslu spretnejši. Za svoja predavanja sem dobival v svojem življenju bogate ali pa revne honorarje, često sem predaval tudi zastonj, te vrste »honorar« pa mi je prišel tokrat posebno prav, kajti kontrola pospravljenih postelj je bila posebno stroga.

ZGLED. Leta '48 vojaki niso imeli svojega perila, ampak smo vojaško perilo, za katerega smo bili »zadolženi«, dajali vsak teden prat pericam, ki so bile menda pogodbeno vezane. V začetku se je marsikdaj zgodilo, da niso bile posebno vestne. Nekega dne pa so bile spodnje hlače zelo umazane. Vsi smo mrmrali, jaz pa sem se odločil, da se javim »na raport«. Vzel sem hlače pod pazduho in stopil pred komisarja Staneta Dolanca. Zatrdil sem mu, da bom hlače oblekel, ampak samo, če mi bo to izrecno ukazal. Odpustil me je molče. Na večernem zboru, na katerem so nam prebrali dnevno povelje, me je komandant poklical pred zbor. Priznati moram, da nisem vedel, kako se bo vse skupaj izteklo. Bil sem pohvaljen: »Ovo vam je, drugovi, primer, kako treba ...«. Došli smo novo perilo, ki je bilo belo kot sneg.

UNIFORME. V kasarni smo nosili vsi enake uniforme. Bile so modre, monterske. Zaradi nafte, ki smo jo prelivali, in zaradi masti, s katerimi je bilo treba mazati topove, posebno pa zaradi prahu, ki se je lepil na obleko, da so bile zvečer trde kakor oklepi. Če smo jih hoteli zjutraj vsaj nekoliko ugodno obleči, smo jih morali zvečer oprati. Ob nedeljah popoldne smo lahko šli v mesto. Tedaj smo se oblekli v običajne vojaške uniforme »sivo maslinaste boje«. Razen nas dveh prostakov so imeli vsi oficirske oznake. Celo štiri-zvezdnega kapetana smo imeli med sabo. Teoretično bi jih moral vse pozdravljati. Kdaj pa kdaj me je kak tovariš za šalo ustavil in me opozoril na subordinacijo. Sicer pa smo se vsi prav dobro razumeli. Tudi o junaštvih med vojno je bilo le malo govora.

GOSTOVANJE. Ko je Dolanc ugotovil, da sem upravnik gledališča, me je nagovoril, da sem povabil tri ljudi iz Opere (sopranistko Veldinovo, tenorja Rakovca in klavirskega spremljevalca Breznika). Radi so prišli, saj so jim obljubili pošten honorar. Na oglasni deski oficirskega doma je stalo vabilo: »Svima oficirima moralno je, da ...« Pri tem seveda oficirjem ni bilo treba biti »moralnim«. Narednik, ki je pisal vabila, je hotel samo reči, da morajo priti. Z gostovanjem je moj ugled precej zrastel.

»OBEZBEDITI ČIN«. Na partijskem sestanku, ki so ga sklicali ob prihodu »Španca«, generala Božidarja Maslarića, so mi naročili, naj pišem zapisnik. Pri tem mi je pomagala steno-grafija. General se je zame zanimal in naročil, da se mi »obezbedi čin«. Spet sem imel srečo – kot velikokrat v življenju. »Čina« nisem dobil, čeprav sem bil po uspehih pri izpitu in na vajah med prvimi. Ne vem, kdo bi moral »čin obezbediti«, verjetno komisar Dolanc. Jaz pa sem bil zelo vesel, ker me niso več klicali na orožne vaje.

VAJA. Tik pred koncem smo svoje znanje lahko pokazali. Pred nami je letel avion z dolgim črevesom, ki ga je bilo treba zadeti. Že ves teden so bili ljudje nervozni. Zapretili so nam, da nas ne bodo prej izpustili domov, če ne bomo doka-

zali, da smo se nekaj naučili. Med štirimi topovi ruske izdelave je bil nekakšen zaboj na kolesih, ki so ga imenovali »računar«. Ob njem sta sedela dva vojaka, ki sta zasledovala cilj. Poleg tega je bil še daljnogled, v katerem je bil sistem leč na dveh koncih nekakšne dolge cevi. Na sredi je bilo kukalo s križem, v katerem se je prikazal cilj. Ne vem, ali sem imel res take oči, da so hitro dognale, ali se cilj približuje ali oddaljuje. Ugotovili so, da imam »stereo« oči. Morda pa je bilo vse le šala. Rezultat je bil, da so me dodelili k daljnogledu. Ko sem dobil črevo v križ, sem moral ukazati: »Pali!« Tako sem jaz, ki še nikoli nisem ustrelil niti iz samokresa, prvič v življenju ustrelil iz štirih 85-milimetrskih topov ...

PREDLOG ZA PARTIJSKI OPOMIN. Ko sem bil prost in sem lahko slekel uniformo, je prišla Milena v Zadar in ostala sva še tri dni na nekakšnih počitnicah. Ob vrnitvi v Maribor me je čakalo presenečenje. Zamudil sem tri dni, ko bi bil moral biti že na službenem mestu, kjer me je čakalo delo – organizacija igralske šole. Vsaj zdi se mi, da je bila to moja naloga. Predlog za partijsko kazen je hotela izreči celica. V njej je imela sedaj glavno besedo pevka, ki je svojo pevsko kariero sorazmerno kmalu končala. Na njeno ime sem kmalu pozabil – nasploh sem često pozabljal imena, ki so tako ali drugače (predvsem »drugače«) posegala v moje življenje. Na srečo ali nesrečo se je predlog ustavil na mestnem ali celo na republiškem komiteju. Tako se v novih razmerah ne morem sklicevati vsaj na partijsko kazen, če že ne na izključitev, ki bi mi danes dvignila politični ugled.

DRAMSKA ŠOLA. V smislu tedaj tako aktualnih prizadevanj po odkrivanju talentov, deloma pa tudi, ker smo potrebovali statiste, ki bi se znali gibati na odru, smo organizirali dramsko šolo. Med predavatelji se spominjam predvsem Branke Verdonikove, ki je učila tečajnike ortoepije. Celo primer, ki ga je kar nekaj časa uporabljala pri svojih lekcijah, mi je ostal v spominu: znameniti Shakespeareov verz iz »Romea in Julije« o kraljici Mab: »bičičšče je iz čričkovih koščic«. Jaz sem predaval o zgodovini gledališča in nekaj tega, kar sem preštudiral, tudi objavil v »Vestniku«. Med tečajniki se spo-

minjam Poldeta Bibiča, Sajkove, in če se prav ne motim, tudi Slavka Frasa. Vem, da je bil Bibič že prej namenjen za gledališče. Upam pa, da mu poti v gledališče vsaj zagrenili niso.

MOJA ERA. Vem, da obdobje, ko sem vodil mariborsko gledališče, ne bo prišlo v zgodovino zaradi izrednega umetniškega nivoja. Pri tem seveda ne smem pustiti vnemar, da so bile režije Frana Žižka, Jožeta Babiča, Petra Malca in gostujočih režiserjev Ferda Delaka in Cirila Debevca za mariborsko občinstvo gotovo bogata doživetja. Razen Šaričeve in Milana Skrbinška, ki sta s svojimi umetniškimi stvaritvami že pred vojno vtisnila svoj pečat Ljubljani ter nekaj igralcev iz starega mariborskega gledališča (npr. Mileva Zakrajškova, Branka Verdnikova, Danilo Gorinšek in Franjo Blaž), pa nekaj članov partizanskega gledališča, je bilo nekaj diletantov in kasneje tudi absolventov iz akademije. Ni bilo lahko iz tako raznolikih igralskih »šol«, navad in razvad skovati kar se da skladen kolektiv, v katerem se ne bi spopadale upravičene in neupravičene ambicije. Saj je gledališki poklic med redkimi, v katerih nastajajo problemi zaradi tega, ker ima kdo premalo, ne pa preveč dela.

Ko takole na hitro brez repertoarnih seznamov skušam priklicati v spomin nekatere stvaritve, mi prihajajo pred oči vloge Drolčeve, Sardočeve, Godinove ter seveda Arnolda Tovornika in Jožeta Mlakarja.

Mislím, da se pri razpravljanju o mariborskem gledališču v prvih letih po osvoboditvi ne sme zanemariti neverjetnega delovnega zanosa, ki nas je prežemal. Odrski delavci se niso upirali, če so morali ob vajah delati do enih ali dveh ponoči. Dejstvo, da sta si morali deliti oder Drama in Opera z baletom, je marsikdaj pripeljalo do žolčnih prepirov. Vadili smo, kjer je bilo mogoče, celo v kazinski dvorani, kjer smo morali preveliko akustičnost zrcalnih steklenih površin omiljevati z zavesami.

NEZAŽELENI SMEH. Jože Mlakar, ki je kot pohorski Tijek nastopal v Totem teatru pa tudi na radiu, je znal zbuditi nezadržne salve smeha. Tudi sicer so ga radi zasedali v komičnih

vlogah. Ko sem režiral »Operacijo« Mire Miheličeve, tedaj še Pučove, sem se za zdravnika Donata, ki je pravzaprav tragična, vsekakor resna vloga, odločil za Mlakarja. Že ko je stopil na oder, ga je pozdravil smeh, še preden je spregovoril prvo besedo. Toda s svojo sugestivnostjo je prisilil občinstvo, da se je v hipu zresnilo.

Podobno je bilo pri Zakrajškovi. V drami »Globoko so korenine« je igrala mater črnškega poročnika, ki je s svojo v vojni pridobljeno samozavestjo skušal prebiti rasno mejo. Ko mati spozna, da po njenem mnenju sin drvi v pogubo, mu da klofuto. Ne vem, ali je klofuta na odru že sama po sebi smešna, res pa je, da so se pri prvih predstavah kljub tragični situaciji v občinstvu glasno zasmejali. Zakrajškova je bila jezna. Ko smo gostovali v Rušah, mi je zagotovila: »Boš videl, danes se nihče ne bo smejal!« Iz kratkega prizora je naredila igralsko mojstrovino. Nekaj hipov je sinu molče gledala v oči, potem se je kakor v krču stresla in udarila. Takoj nato pa je, kot da je v zadregi, položila prst na usta. V avditoriju je bila smrtna tišina ...

»**MIKLOVA ZALA**«. Žižku je uspelo, da je s svojo priredbo »Miklove Zale« ustvaril pravo ljudsko igro. Igrali smo jo 61 krat. Na predstave na prostem pri Treh ribnikih so prihajali ljudje tudi več ur daleč. Za Turke si je Žižek izposodil vojake na konjih. Bilo jih je seveda le malo, najbrž ne več kot deset, toda gledalci so dobili vtis, da jih je sto, tako spretno jih je znal Žižek razporediti. Ko so pridrveli na oder, je ljudem pohajala sapa, nekateri so celo zakričali.

DRAMATURGIJA. Svoje delo kot dramaturg sem jemal hudo resno. Ker se v repertoarju nisem hotel suženjsko zgledovati po Ljubljani, sem razen že prevedenih ruskih agitk skušal biti vsaj do neke mere originalen in sem jih tudi sam prevajal. Tako sem plačal svoj davek času in – zakaj bi tajil? – tudi svojemu navdušenju. Za sestavo repertoarja sem pred vsako sezono prebral na stotine dram, ki sem jih kmalu zatem, ko je minilo prvo »rusko« navdušenje, izbiral iz angleških, francoskih in italijanskih gledaliških revij. Očitali so mi, da skušam dati za vsakega nekaj, zaradi česar repertoar ni eno-

ten. Mislim, da je bil ta očitek neupravičen. V mestu z mnogo bolj raznolikim občinstvom, kot ga ima Ljubljana, je bil tak izbor repertoarja edino mogoč. Mislim pa, da so nekatera dela, ki smo jih postavili na oder, bila dovolj zanimiva, saj smo našemu občinstvu omogočili, da je videlo nekatere pomembne drame svetovnega repertoarja. Bili smo prvi, ki smo igrali Giraudouxa, Syngea, Maxwella in Roberta Andersona, Roblesa, Georgesa Rollanda, Aldousa Huxleya in celo Camusa. Skratka, uprizorili smo kar nekaj jugoslovenskih premier, za katera se druga gledališča v Jugoslaviji še niso mogla ali upala odločiti.

Pri Patrickovi »Čajnici« (ki je potem zaslovela tudi s filmom z Marlonom Brandom) smo imeli nekaj težav. Iz Zagreba se nam je oglasil hrvaški pisatelj, ki je zatrjeval, da ima samo on pravico do uprizoritev v Jugoslaviji. Predstava je morala z repertoarja. Ko pa je zagrebški pisatelj spoznal, da se je zaletel, je zahteval četrtno prevajalskega honorarja. Da bi bila stvar nekako bolj upravičena, je predlagal prevod in ugotovil, da ni povsem točen. Popravil je dve besedi in še ti dve besedi sta pričali, da ne razume dobro slovensko. S predstavami smo sicer nadaljevali, a jih nismo mogli izčrpati, ker je glavno zanimanje že minilo. Mislim, da je moral biti zagrebški pisatelj zelo razočaran, ko je dobil honorar. Od mojih dveh procentov inkasa sem mu moral odstopiti pol procenta. Glede na izredno nizke cene, ki smo jih v Mariboru imeli, ker smo računali na delavsko občinstvo, je bil inkaso zelo majhen. Tako sem bil prisiljen, da sem večino tujih del prevedel sam. Nekaj del, ki sem jih prevedel, so igrala tudi druga slovenska gledališča. Zgodilo se je celo, da sem prevedel nekaj za tržaško gledališče, česar pri nas nismo igrali. Za prevod R. Andersonove drame »Čaj in simpatija«, ki so jo igrali v Trstu, se zavedam, da bi bil lahko boljši. Nisem imel poguma, da bi se poslužil dijaškega žargona. Tedaj so namreč še zelo strogo gledali na odrski jezik. – Ko sem na Dunaju v kletnem gledališču gledal Sartrovo »Kolesje«, me je stvar zamikala. Prevod sem ponudil tržaškemu gledališču, a tudi tam ga niso igrali. Prevajal sem skoro izključno ponoči in v precejšnji naglici. Pisal sem s svinčnikom v zvezek. Treba je reči, da so znale tipkarice

mojo pisavo dobro brati, često celo bolje kakor jaz sam. Razen prvih prevodov, ki se jim je poznala naglica, jezika niso kritizirali. Zelo »tehtna« je bila opomba, ki sem jo glede prevodov doživel, ko mi je Branko Rudolf očital, da imam v Shawovem »Cezarju in Kleopatri« preveč kroatizmov. Mož je spregledal, da je bil prevajalec Oton Župančič. Svoje prevode sem na vajah sproti popravljal, kadar se je izkazalo, da so težko govorljivi. Tako sem se odpovedal marsikaki posrečeni rešitvi, ki bi tiskana dosegla svoj namen. Med prevodi iz ruščine je bil tudi prevod agitke »Oklepni vlak«. Tu sem se v zadnjem trenutku izognil grdi prevajalski blamaži. Ker sem v tistem času prebiral Trubarja, se mi je zapisalo, da sem rusko besedo »krestjanin«, oziroma »krestjanje« prevel »ljudje krščeniki« namesto »kmetje«. Šele na generalki sem se zavedel napake. Zamenjava besedila, ki že »sedi«, je vedno problematična. Še sreča, da igralci niso protestirali in da jim napačna beseda ni ušla.

V desetih letih sem prevedel kakih 25 gledaliških del iz ruščine, francoščine, angleščine, nemščine in srbohrvaščine. V glavnem sem prevajal iz originala, le neko rusko agitko, kakršne smo igrali po vojni, sem prevedel iz češčine in eno dansko igro iz nemščine.

MOJE REŽIJE. Ko sem kasneje hodil po Parizu, sem postal pozoren na lepak, reklamo za gledališče Huchette. Na njem je bilo kakih deset kratkih pozitivnih in negativnih sodb o gledališču. Gledalec si je na osnovi mnogih ocen lahko ustvaril svojo sodbo. Priznam, da sem gledal ta lepak s precejšnjo zavistjo. Kako lepo bi bilo, če bi tudi mariborsko gledališče ocenjevalo toliko kritikov. Morda bi bila tedaj slika naših umetniških prizadevanj bolj popolna. Danes, vem, bo ostalo vse tako, kakor je zapisano. Naš glavni in pravzaprav edini resni kritik je bil Branko Rudolf. S svojo izredno razgledanostjo in estetsko izobrazbo je presojal, danes moram priznati, v glavnem pravično. Seveda pa je bilo v njegovih kritikah mnogo osebnih predstav. Bil je najbrž hudo razočaran, če se njegova predstava ni strinjala s tem, kar je videl na odru.

Ne bi rad, da bi te vrstice zvenele kot obramba tega, kar

sem počel. Nekaj kritik je napisal tudi Oskar Hudales, ki je presojal vse z vidika »današnje stvarnosti«. Njegove pohvale me zaradi njegove poudarjene »idejnosti« niso povsem zadovoljile. Kritika kritike in polemika okoli nje, ki se je svoj čas v Mariboru razvnela, je v bistvu jalov posel. Sprijazniti se je treba z Goethejovo ugotovitvijo: »Zanamci igralcu ne pletejo vencev.«

»**STEBRI DRUŽBE**«. Pravzaprav bi jih moral režirati Milan Skrbinšek, ki pa je menil, da glavne vloge in režije ne bi mogel uspešno izpeljati. Nekoč je moral početi tudi take stvari, danes pa to ni več potrebno. Vsi režiserji, kar jih je premoglo gledališče, so bili zasedeni. Tedaj je predlagal mene. Jaz sem besedilo dobro poznal, saj smo ga pri nemščini v gimnaziji brali in temeljito analizirali. Zaradi Milana Skrbinška in Verdonikove predstava skoro ne bi mogla propasti. Ne smem zamolčati, da sem tudi jaz doživel različnost ocen. Oba kritika, ki sta se me lotila, sta bila zelo različnega mnenja. Medtem ko je Oskar Hudales dvomil o upravičenosti, da smo sploh dali Ibsena na repertoar, češ da nam v današnjem času nima kaj povedati, je Ludvik Mrzel izbor še priznal, ni nam pa priznal, da smo bili drami kos. Hudales je sodil, da imam kot režiser perspektivo in me je spodbujal, Mrzel pa je režijo odklanjal. Tudi same vloge sta presojala popolnoma različno. Igralci so cenili seveda samo tista mesta v kritiki, ki so bila zanje ugodna. Tudi jaz. Če se je prikradel v mojo zavest morda še dvom, da je imel Mrzel le prav, me je čar gledališča že toliko omamil, da se mu nisem mogel več ubraniti. Rast mrtvega besedila, ki z vsako vajo pridobiva življenje, me je docela prevzela.

»**SIEGFRIED**«. Mislim, da je Vlado Habunek, ki je leta 1953 kot gost režiral »Carmen«, v enem izmed predavanj o francoskem gledališču govoril o Giraudouxu. Navdušil me je. Njemu se imam zahvaliti, da mi je pošiljal francoske drame, ki sem jih s slastjo prebiral. Dve ali tri leta kasneje sem se odločil za Giraudouxovega »Siegfrieda«. Prevajal sem ga v Parizu in tam tudi pisal režijsko knjigo. Hodil sem po ulicah, ki jih omenja Giraudoux. Bil sem obseden od nekate-

rih resnično poetičnih mest, ki govorijo o ljubezni do doma in do vsega, kar je doma drugače kakor v tujini. Domov sem prišel z jasno predstavo, kakšna bi morala biti drama na odru. Za vlogo Siegfrieda sem izbral Jožeta Mlakarja, ker sem vedel, da mu bodo v občinstvu verjeli. Imeli smo namen, da gostujemo v Ljubljani, a smo morali »zaradi obolelosti v ansamblu« predstavo odpovedati. Tako mi ni bilo dano, da bi predstavo, ki sem jo delal z veliko ambicijo, ponudil tudi Ljubljčanom v presojo. V glavnem so mi ljudje moje režije priznavali, čeprav me niso vedno hvalili. Pri tem seveda ne morem presoditi, koliko je bilo v hvalah vljudnosti. Samo razporejanje igralcev po odru, ki ga je Kreft nekoč imenoval delo prometnika, me je vedno premalo zanimalo. Pri svojih razčlembah me je zanimalo predvsem psihološko izčrpavanje besedila. Igralec Franjo Blaž je moje delo nekoč označil tako: »Dolar ti ne bo dolgo naročal, kam moraš stopiti, toda razlagal ti bo besedilo tako, da boš sam začutil, kaj moraš storiti, pa če bi bilo treba skočiti na mizo.« Morda je imel prav.

Ne domišljam si, da je bilo mojih 26 režij (med njimi štiri enodejanke) dobrih in uspešnih. Vsekakor so mi bolj uspevali konverzacijski prizori (in drame) kot ostri dramatični konflikti. Ne vem več, kdo mi je dejal, da je vse skupaj bolj uglašeno na »sordino«.

ŠE EN EKSKURZ: SIN. Ker se Mileni nosečnost skoro do zadnjega ni poznala, je bilo presenečenje, ko je rodila, med njenimi znankami precejšnje. Pravzaprav sva pričakovala deklico, ki bi jo imenovala Tanjo. Po mučnih treh dneh je zapel telefon: »Vaša žena je rodila.« V razburjenju sploh nisem vprašal, ali je deček ali deklica. Glas v telefonu je zapel: »Fantek je.«

Ne vem, kako sem prišel v bolnišnico. Tudi ne vem več, ali sem utegnil kupiti rože za ženo. Na hodniku sem srečal sestro, ki je vozila štručke. Deset jih je bilo. Ogledal sem si jih in takoj pokazal na otroka, ki je imel moje čelo. Sestra mi ni verjela. Šele ko je pogledala ročico z imenom, je spoznala, da se nisem zmotil. Imenovali smo ga Mladen, kar bi lahko bil prevod mojega imena, saj Jaro v češčini pomeni pomlad. Moj

oče, ki je bil prav tako vesel in morda še bolj ponosen zaradi naslednika, mu je zaželel, da bi zares ostal vedno mlad.

NENAČELNI IZBOR. Ko sem se ob neki priložnosti srečal s tedanjim sekretarjem za kulturo Borisom Ziherlom, bilo je ob ukinitvi kranjskega gledališča, je obsojal repertoar gledališča, ki delavcem ne daje tistega, kar jih zares teži in zanima. Tedaj sem mu povedal svojo izkušnjo. Za prvomajske praznike smo hoteli dati mariborskim delavcem brezplačno predstavo. Da ne bi izbirali na slepo, smo povabili nekaj sindikalnih funkcionarjev, ki so »odgovarjali za kulturo«, da izberejo med dvema predstavama: med Gorkega »Vaso Železnovo«, ki jo je režiral Ferdo Delak, in Klabundovim »Krogom s kredo« v režiji Cirila Debevca. Če je prva predstava v smislu socialističnega realizma zastopala kritiko buržoazne morale, je bila druga s svojo eksotiko z zelo, zelo rahlim socialnim nadihom izrazito romantična in bi po teoriji delavcem ne imela ničesar povedati o njihovem socialnem položaju. Čeprav sta bili obe predstavi na dostojni umetniški višini – jamstvo za to sta bila oba izkušena režiserja –, je bil izbor, za katerega so se delavci odločili, nedvoumen: »Krog s kredo«. Delavci so si želeli romantičnih iluzij, ne pa vsakodnevnih problemov. Predstavo, na kateri je zablestela Mira Sardočeva, so z navdušenjem sprejeli.

GOSTOVANJE V CELOVCU. Ne vem več, ali je bilo na povabilo celovškega gledališča ali pa je šlo za meddržavni dogovor. Odločili smo se, da v Celovcu gostujemo s »Prodano nevesto«. Šel sem nekaj dni prej v Celovec, da se z upravnikom Knapom zmeniva o vsem, kar je treba. Bil je prepričan socialist, prav tako tudi deželni glavar Wedenik. Tako ni bilo težav. Med pogovori s Knapom se je izkazalo, da je bil slovenskega rodu. Kot otrok je moral spati z očetom v isti postelji. In čeprav podnevi v družini ni padla nobena slovenska beseda, je slišal, kako je njegov oče zvečer pred spanjem molil po slovensko. Dvomil je, ali je njegov oče sploh še vedel, kaj je govoril. Sama predstava je bila zaradi Slovencev, ki so dvorano napolnili, seveda velik uspeh. Ko sem tik pred predstavo za odrom skušal dati pevcem nekaj korajže,

sem zaslišal iz garderob glasen jok. Povedali so mi, da je jokala žena ljubljanskega igralca, ki se je kot Kočevarka menda že pred vojno z možem preselila na Koroško. Premagalo jo je silno domotožje. – Prav tako domotožje je nagnilo Otta Koschitza, nekdanj Košiča, da se mi je oglasil. S starim skavtskim pisemskim začetkom »Žerjavu – Puma« si je začel, da bi se med odmorom srečala. Bil je namreč novinar pri »Kleine Zeitung«. V zadregi sem razmišljal, kako se bova pogledala. Med odmorom sem se res napotil v preddverje. Prišel je med dvema slovenskima novinarjema. Bil je že od nekdanj previden. Intervju, ki sem ga dal vsem trem in je izšel v »Kleine Zeitung«, je bil precej splošen. Ko sem ga čez kak teden ali kaj prebral, sem se čudil navdušenim besedam, kakršnih kot upravnik nisem bil vajen. A vse skupaj je imelo ost, ost proti socialističnemu upravniku celovškega gledališča. Zapisano je bilo, da Celovčani lahko Mariborčanom samo zavidajo za vnetega upravnika, ki izgoreva za svoje gledališče. Naslednjega leta, sem bral, so upravnika zamenjali.

S Košičem se nisva več srečala. Pač pa sem še videl njegovo ženo. Na nekem obisku v Mariboru mi je povedala, da je umrl za krvnim rakom. Takoj po vojni je bilo zanj zelo hudo. Iz drevesne skorje je izrezoval figurice za jaslice in jih, ker je stanoval nekje v hribih, nosil tudi v najhujši zimi v Celovec na prodaj. Njegova žena je bila namreč hčerka trgovca z devocionalijami.

PARIZ. Končno mi je uspelo, da sem si izprosil študijsko štipendijo za Pariz. To je bilo takrat, sredi petdesetih let, strašna redkost. Denarja je bilo sicer za nekaj več kot za tri Unescove dnevnice. Ker pa je Milena poznala francosko zdravnico dr. Susanne Weinstein, ki je bila z njeno prijateljico skupaj v Auschwitzu, sem upal, da mi bo pomagala. Res mi je našla izredno cenen hotel, za kosila pa sem skrbel sam. Hodil sem po Parizu in študiral jedilne liste restavracij v okencih. Večinoma mi je uspelo, da sem jedel res zelo poceni.

Zgodilo pa se je tudi, da sem bil hudo razočaran. Ob nekem zelo cenjenem meniju v bolj ali manj zakotni restavraciji

sem bil kar zadovoljen in še kar sit. Na koncu pa me je natakar vprašal, kakšen sir si želim za desert. Našteval je, da se mi je kar vrtelo. Na slepo srečo sem izgovoril ime sira, ki sem ga lahko izgovoril. Bil je dražji kot celo kosilo.

Naročeno mi je bilo, da se moram oglasiti v pisarni ITI-ja (Gledališkega inštituta), kjer bom dobival brezplačne vstopnice za predstave. Uradnica mi je obljubila, da mi bo, če bo le mogoče, priskrbela vstopnico za najnovejšo Sartrovo komedijo »Nekrasov«. Ker pa je imela Susanne na voljo brezplačno vstopnico in mi jo je dala, sem mislil, da uradnica vstopnice tako ne bo dobila. Razen tega pa so bile neke komplikacije s telefonom. Skratka, nisem se oglasil. Ko sem drugo jutro prišel v pisarno ITI, me je »pozdravil« kar precej dolg nos uradnice. Da me je čakala do začetka predstave in še čez. Videl sem, da sem oplel. Najbolje, če se vrnem kar domov, saj si plačanih vstopnic ne bi mogel privoščiti. Šel sem precej poklapan na ulico. Ko sem prišel mimo cvetličarne, mi je šinila v glavo rešilna misel. Kupil sem šopek vijolic in ga zavil v majhen robček idrijskih čipk. Stopil sem v ITI in molče položil šopek na mizo. Odtlej me je vsako jutro čakala vstopnica v hotelu. Uradnica mi je izbirala repertoar in me pošiljala v najmanj dvajset različnih gledališč.

»NEKRASOV« IN PARIŠKE PREDSTAVE. Imel sem srečo, da sem videl eno prvih repriz Sartrove komedije »Nekrasov«. Ta predstava je bila zame zanimivo doživetje. Zgodba, ki je bila naperjena proti protikomunistični histeriji, pripoveduje o časnikarski raci, da je prebegnil na Zahod sam sovjetski notranji minister. Po raznih peripetijah zmaguje interes oboroževalne industrije, ki skuša izkoristiti strah pred sovjetskim napadom za povečanje proračunskih sredstev. Vesti, da so »Nekrasova« Rusi ugrabili in pripeljali nazaj v domovino, se ne da demantirati, ker bi bilo to v nasprotju s silami, ki so se sprožile. Po navdihu iz Gogoljevega »Revizorja« se pred lažnim ministrom vrstijo politiki pa tudi drugi, ki ga hočejo podkupiti, da bi jih navedel kot ljudi s proskripcijske liste. Po njej bi, kakor je zatrjeval ruski »emigrant«, likvidirali posameznike, ko bi sovjeti zasedli Francijo. S svojim imenom na listi bi si kot borci proti sovjetom utrdili svoj

ugled in morda tudi politični položaj. Še bolj kakor sama vsebina pa me je pritegnila vroča diskusija med odmori. Mladi eksistencialisti so tedaj Sartru očitali, da je zapustil svoja načela.

Še ena predstava mi je ostala v spominu: Ionescova »Učna ura« v gledališču Huchette, ki ima samo 49 sedežev. Tudi tu sem bil priča vročih diskusij, pri katerih so skoro vsi gledalci sodelovali, ker je bilo tako malo ljudi. Majhno število sedežev zagotavlja vedno razprodano dvorano – in z isto predstavo je ta dvorana baje razprodana še prav do danes. Kako je moji uradnici na ITI-ju uspelo, da mi je pri-skrbela vstopnico, ne vem.

V Comédie Française sem gledal »Tartuffa«. Tu sem lahko občudoval izredno kulturo in kritičnost publike. Ker je bila glavna ekipa na gostovanju v Južni Ameriki, sem videl drugo zasedbo. Zame so bili igralci kljub temu odlični. Ko pa je govoril Kleant svoj znameniti monolog, se je mož pred menoj sklonil k sosedi in ugotovil, da je kar dobro, samo igralec iz prve ekipe – imena si nisem zapomnil – je zajel sapo nekaj verzov kasneje... Presenetilo me je tudi, da je bila mizanscena enaka kot v Molièrovih časih. Tako se je namreč dalo sklepati iz slike, ki je bila v Gledališkem listu.

UGODNE OCENE. Čisto brez priznanja tudi jaz nisem bil. Ko smo gostovali s Kreftovimi »Kreaturami« v Beogradu, sta nam oba kritika, tedaj tako znana po strogi presoji, Eli Finci v »Politiki« in Hugo Klajn v »Borbi«, napisala nekaj laskavih ocen. Seveda pa ne morem reči, če tudi tu ni bilo nekaj vljudnosti. Čeprav sem si prizadeval, da bi bil kar se da realističen, sem si tu privoščil prav nič realističen prijem. Kadarkoli se je oglasil kak avstrijski navdušenec, ga je kot nekak osnovni akord uvedlo nekaj taktov stare avstrijske himne. Nekateri so ta eksperiment hvalili, drugi pa so ga kot nerealističnega odklanjali.

Z »Ivano Lorene« Maxwella Andersona smo gostovali v slovenskem gledališču v Trstu. Pri tej predstavi se je posebno uveljavila Mira Bedenkova, ki je dala vlogi ves svoj mladostni žar. Med odmorom so mi pripeljali italijanskega

kritika, ki mi je rekel, da sicer teksta ni razumel, da pa ga je igra prepričala. Celo čestital mi je.

Posebne vrste priznanje sem doživel z uprizoritvijo dramtizacije Vercorsove novele »Politična laž«, tokrat pod naslovom »Gaspard Diaz«. Že pri ocenjevanju Vercorsove zbirke novel me je zgodba o naročenem umoru iz portugalske jezuitske zgodovine pritegnila. Ko sem v Parizu videl dramtizacijo, ki jo je napisala pisateljica Dominique Vincent, sem se obrnil nanjo in preko ITI-ja mi je odstopila besedilo z željo, da me delo ne bo razočaralo. Pri nas je imela inscenacijo na skrbi kostumografka Vlasta Hegedušičeva. Mislim, da je zelo dobro zadela mračno razpoloženje, ki veje iz dela. Ne upam si soditi, ali sem z režijo uspel. Ko pa sem se na sestanku PEN kluba v Piranu srečal z Vercorsom in mu povedal, da smo delo v moji režiji uprizorili, mi ni mogel verjeti. Bila je edina uprizoritev »tostran železne zaves«. Nisem se zavedal, da sem bil spet enkrat premalo »buden in občutljiv« za stvari, ki niso v skladu z »našo stvarnostjo«.

»**GOSPA JUDIT**«. Morda eden najvišjih dosežkov mariborskega gledališča v času mojega vodstva je padel v prazno. Za Branko Verdonikovo sem pripravil monodramo Cankarjeve »Gospe Judit«. Pravzaprav ni bilo kaj pripravljati, saj je bilo treba samo nekaj malega črtati. Režiral je njen mož Edo Verdonik, ki je med vso predstavo sedel v visokem naslonjaču s hrbtom proti publiki. Verdonikova je zelo dolgi tekst govorila suvereno, brez »mrtvega hoda«. Mislim, da so vsi štirje, Verdonikova, Verdonik, Vlado Rijavec, ki je delo insceniral, ter kostumografka Vlasta Hegedušič, neverjetno dobro zadeli findesièclovsko vzdušje. Predstavo smo igrali pred skoro prazno dvorano samo dvakrat.

SIMPSONOVA IN MAJKA BOŽJA. Ko sva bila z Mileno na počitnicah v Kukljici na Ugljenu, sva se udeležila tudi križarjenja po Jadranu z obiskom Kornatov. Čudovita obala, zdaj strmo padajoča v morje, zdaj zopet prijazen tih zalivček z morjem, ki je segalo globoko v celino, nas je vse navdušila. V enem izmed zalivčkov smo srečali starega ribiča, ki je bil začuda zgovoren. Pripovedoval nam je, da je pred kakimi desetimi

leti ali kaj tod plula jahta s tedanjim angleškim prestolonaslednikom Edwardom in gospo Simpsonovo. Kopala sta se gola. Na vprašanje, kakšna je bila Simpsonova, je odgovoril: »Lipa ko Majka božja«. Kako more tako primerjati, saj »Majke božje« še ni videl gole? Ni nam ostal dolžan odgovora. »Kako ne? Vidio sam ju u snovima.« Še vso pot nazaj smo se zabavali na ribičev račun. Sicer pa primerjava ni bila čisto blasfemična. Navsezadnje je bilo v čaščenju Marije, kakor ga je poznal barok, kjer sta se erotična in religiozna ekstaza srečevali, mnogo podobnih blasfemij.

KLASIČNA GIMNAZIJA. Še nekaterih režij ne smem pozabiti. Jože Košar, ki je bil tedaj ravnatelj na klasični gimnaziji, me je naprosil, da bi za osmošolce zrežiral klasična dela z gimnazijskimi amaterji. Z inkasom predstave in z reklamami v Gledališkem listu so hoteli nabrati denar za maturitetni izlet. Tri leta zapored smo igrali Evripidovi tragediji »Hipolit«, »Bratski spor« in Sofoklejevo »Antigono«. Vem, da so bila ta dela mnogo pretrd oreh za mlade diletante. Toda, kar jim je manjkalo pri igralski rutini, so nadomestili s svojo vnemo. Poznalo se jim je vsekakor, da jim je bila antika blizu. Za nagrado so me povabili s seboj najprej v Atene, kasneje pa v Rim. Njihovega izleta v Pariz pa se nisem mogel udeležiti, ker sem bil tedaj preveč zaposlen. Potovanje po klasičnih deželah pa je bilo sicer pravo doživetje že zaradi klasičnega Košarjevega vodstva.

Iz Italije se spominjam dveh zabavnih zgodb. Denarja seveda ni bilo mnogo, morali smo živeti zelo skromno. Bilo je v Parmi, ko smo iskali gostilno za kosilo. V majhni uličici se mi je zdelo, da je gostilničar pripravljen pri ceni popustiti. Naročili smo seveda špagete. Res so bili poceni. Edini pogoj, ki ga je postavil, je bil, da smo morali sedeti zunaj. Naša dekleta so bila namreč nadvse čedna in so mu bila za reklamo. Nekaj turistov se je zares tam ustavilo. Ob koncu mi je gostilničar zatrdil, da smo mu prinesli srečo. – Vse drugače pa je bilo v Vatikanskem muzeju. V Rimu je bila tedaj strašna vročina. Ko nas je objel hlad muzejskih prostorov, smo se vsi oddahnili. Ne vem, kako se je zgodilo, da je ena od dijakinj ušla budnemu očesu stražnikov. Bila je drobna in

zelo suha, pa morda niso opazili, da je imela gole roke. V neki dvorani pa je zbudila pozornost stražnika. Zelo se je razhudil nad njeno nedostojnostjo. Stal je med vrati, nad katerimi je bila slika Magdalene spokornice, oblečene samo v bujne lase, ki so ji le deloma pokrivali telo. Pokazal sem na sliko in ga vprašal, ali ta slika ni že nekoliko omilila njegove vneme. Pogledal je na sliko in nekaj zajecjhal, dekleta pa so našla ruto, s katero smo postali spet spodobni. – Sicer pa ne smem biti krivičen. Hišni gospodar ima vsekakor pravico, da določa, kako naj se ljudje na njegovem domu obnašajo. Tudi sam muzej zahteva že iz pietete do umetnin, da smo spodobno oblečeni. Stražnik pa je vendarle pretiraval.

DJILAS. Serija Djilasovih člankov o demokratizaciji partije, ki je izhajala v časopisih, nas je vse vznemirila. Besede kot: »Spremembe v razmerah demokracije in svobodnega boja mnenj« ali: »demokratska praksa, to je zdaj revolucija, to je revolucionarni klic«, so nas opijale. Imeli smo jih za nova navodila partije in jih, podobno kakor prej Stalinovo »Zgodovino VKPB«, predelovali in o njih diskutirali. Ker so bile misli zelo revolucionarne, smo se šalili, da bi nas, če bi pred meseci prišli s takimi idejami na dan, morali aretirati. Nekega dne nam je dr. Šnuderl pripeljal Djilasa v Umetniški klub. Predstavil ga je kot pronicljivega ideologa. Od vsega govora, ki ga je imel, mi je edino ostala v spominu prepričljiva preprosta govorica v črnogorskem dialektu, ki mu je uhajal izpod knjižne srbščine. Sledil je tretji plenum z obtožbami in Djilasovimi samoobtožbami, ki pa mu niso pomagale. Treba bi se bilo spet obrniti za sto osemdeset stopinj. Mnogim med nami to ni uspelo. Meni tudi ne. Aretirali pa nas vendarle niso.

JOŽE KOŠAR. Med doživetji našega potovanja po Italiji mi je bolj od uživanja umetnin, ki so me kot amaterskega umetnostnega zgodovinarja prevzemale, ostalo v spominu posebno razpoloženje na Španskem trgu v Rimu. Po vročem dnevu je sledil nekoliko hladnejši večer. Posedli smo po stopnicah in uživali. S Košarjem sva sedela skupaj. Ne vem več o čem sva se pogovarjala, verjetno sva razpravljala o vti-

stih, ki sva jih doživljala v večnem mestu. Nenadoma sem se zavedel, kako sva si blizu. Kot da mi je šele on zbudil zavest o vrednotah antike. Kadar je govoril o antiki, je bilo nekaj, kar me je spominjalo na očeta. Samo tedaj na gimnaziji tega nisem tako živo občutil kakor tu.

S Košarjem sva se že davno poznala. Dobro se ga spominjam še iz kolegija, iz »učilnice«. Ker sem tedaj veliko bral, sem si marsikaj zapisoval v škatlo z listki, ki sem jo puščal na mizi. Ko sem se nekega dne vrnil, sem med listki zagledal z drobnopisavo napisan sonet, v katerem se nekdo norčuje iz moje tuje učenosti. Od vsega mi je ostalo le nekaj drobcev: »... vse več življenje od moža zahteva ... in duha, ki snuje.« Čeprav se ni podpisal, sem vedel, da je on. Odgovoril sem mu prav tako na listku:

*»Srečen bi bil, če poznal bi te, žakelj modrosti,
tebe, ki veš že vse sam, česar se drugi uče.«*

Posebno mnogo sva bila skupaj pri »Obzorjih«. Kot urednik revije se je rad norčeval iz mene, češ da sem izvedenec za jubileje in nekrologe. Rad jih je objavljala in me vedno znova spodbujala, češ da znam pisatelje na kratko in točno označevati. Ko sem odhajal v Ljubljano, mu je bilo žal, očital mi je, da ga zapuščam. Da bo izgubil sogovornika, je rekel. Ko je umiral za rakom, sem se večkrat namenil, da ga obiščem, a nisem našel moči. Te moje slabosti me je še danes sram.

MAMINA SMRT. V pisarni je zapel telefon. Sestra Nada mi je sporočila, da je mami zelo slabo in da se že drugi dan ne zaveda. Oče in mama sta namreč ostala v Zagrebu, ker njunega stanovanja v Mariboru ni bilo več in jima je sestra lažje stregla, kakor bi mogla midva z Mileno, saj sva imela pri sebi bolešno taščo. Zgodaj zjutraj sem se odpeljal v Zagreb. Pot se je vlekla. Pred mojimi očmi so mi vstajali prizori, ki se jih dotlej nisem zavedel. Videl sem mamo, kako je sama prepleškala stanovanje, da bi si prihranila denar pri pleskanju. Ni bilo ravno strokovno delo, a se skoro ni poznalo, da ga ni opravil pleskar. Da bi čimprej končala, je spala samo nekaj ur, sključena v ozkem fotelju. Rada je prala. Da je ne bi

motili, se je zaklenila v pralnico v kleti in ni prišla prej iz nje, dokler ni bilo vse oprano. Dolge popoldneve je likala z likalnikom na oglje, a nikoli ni tožila, da jo boli glava. Spomnil sem se, kako je, ko nismo imeli hišnice, pometala stopnišče. Nekoč jo je presenetila delegacija akademikov, ki jo je prosila za članstvo v častnem damskem komiteju pri akademskem plesu. Dolžnost dam v komiteju je bila kaj preprosta: prispevati so morale torte in pecivo, ki so ga med plesom prodajali. Akademiki, ki jih je mama zagledala eno nadstropje nižje, je niso spoznali, ko je hitela pred njimi v stanovanje. Skočila je skozi glavna vrata in se naglo preoblekla. Akademikom smo odprli vrata v salon in čez nekaj minut – mama je bila vedno izredno nagla – je bila že v salonu in sprejela delegacijo kot dama. Spomnil sem se, da je imela od dela razpokane dlani. Ni me skoro nikoli pobožala. Vsaj spominjam se ne. Te mamine roke. Nikoli jih nisem poljubil.

Ko sem prišel k Nadi, je mama spala. Tiho, spokojno, ne da bi zahropla. Ko sem se sklonil nad njo, je odprla oči. Vesela me je bila. Oblekla se je in sedla h kosilu. Bila je vedra in videti je bilo, da bo tudi tokrat prešlo. Po kosilu se je poslovila od mene in rekla, da je trudna in da bi legla, jaz pa sem se odpeljal spet nazaj v Maribor v veri, da bo še vse dobro. Povedali so mi, da se ni več zavedela. Kot da se je hotela samo še posloviti od mene. Bil sem njen ljubljenec.

EDINI POTNIK IZ AVSTRIJE. Kmalu po mamini smrti sem dobil pismo z Dunaja, v katerem mi je teta Tekla, najmlajša mamina sestra, sporočala, da bi me pred smrtjo še rada videla in da bi prišla v Maribor. Prepričan sem bil, da je to v prvih letih po vojni povsem nemogoče, toda nisem poznal tetine vztrajnosti in odločnosti. Uspelo ji je, kar drugim ni. Še ko sem ji šel na kolodvor naproti, nisem verjel, da jo bom res videl. Vlak je pripeljal na peron. Bil je čisto prazen. Ne. Iz predzadnjega vagona je stopila drobna ženica. Mislil sem, da sanjam. Kot da vidim svojo mamo. Na daleč je bila moji mami tako zelo podobna, da me je pretreslo. Njena govorica je bila seveda vse drugačna, kajti govorila je nemško. Ko pa sem jo pripeljal domov, sem bil presenečen, kako dobro sta

se razumeli z mojo taščo, ki ni znala nemško, teta pa si je pomagala s češčino in ruščino, ki se je nekaj časa učila. Ker sem imel v službi mnogo dela, sem se vračal precej pozno domov. Teta me je vedno že nestrpno pričakovala in si je celo zapisovala, kaj me bo vprašala in kaj mi bo povedala. Kar prehitro je minil čas, ki ga je prebila med nami.

POGREBŠČINA. Ni minilo dolgo, ko je prišlo z Dunaja sporočilo, da je teta v ottakrinški bolnišnici umrla. Z Nado sva se odpeljala na Dunaj. Teta ni bila bogata. Nekaj preprostega pohištva in oblek. Vse sva z Nado razprodala. Ker je bila zima zelo mrzla, sva se, ko sva zvečer legla, dobro oblekla. Kuriva namreč ni bilo. Na srečo sem kot filatelist videl, da bi se z znamkami na stari korespondenci dalo še kaj iztržiti. Povabila sva zastopnika filatelistične tvrdke, ki je bil takoj pripravljen kupiti vso korespondenco. Zavedal sem se, da je bila vsota, ki nama jo je ponudil, mnogo prenizka, toda nisva imela izbire, ker je bil najin čas omejen. V desetletja stari korespondenci je bilo gotovo marsikaj, kar bi bilo lahko zanimivo.

Sam pogreb je bil v znamenju velemestne pogrebne industrije. Za vsakim oglom je bil kdo, ki je držal roko. Tu je bil nekdo, ki je zapisoval imena vseh, ki so darovali vence, in tistih, ki so dali samo šopke. Ne vem več, koliko šilingov. Potem je bil tisti, ki nam je odprl zaklenjena (!) vrata na pokopališče. Ne vem, koliko šilingov. Tudi tisti, ki nam je dal v roke lopatico z zemljo, je pričakoval nagrado. Ker je teta kot prepričana socialistka iz protesta zaradi Dolfussove diktature izstopila iz katoliške cerkve, smo jo pokopali po protestantskem obredu. Teta se je namreč imela za kristjanko.

Po pogrebu smo se zbrali na stanovanju maminega nečaka, ki je bil prej menda kar vroč nacist. Tedaj sem se srečal s sorodstvom, o katerem še pojma nisem imel. Tudi stara Poldi, pomočnica tete Mele, je bila tam. Še meni je šlo na jok, ko me je objela in me poklicala po stari navadi »Jaro-ušku«. – Tedaj pa se je zgodilo nekaj, kar me je spravilo v smeh. Eden izmed mojih novih sorodnikov me je poklical v stran, pokazal na mojo črno kravato in vprašal: »Kako je to

pri vas s kravatami? Ali vam jih dajejo na meji, ko greste v inozemstvo?» »Kako?» sem vprašal. »Ne razumem. Kravate kupujemo kakor pri vas v trgovinah.« Gledal me je precej nejeverno. »Vem, da pri vas vsakega ustrelijo na cesti, če nosi kravato. Povedal mi je emigrant iz Hrvaške. Zato je pobegnul. Smilil se mi je, pa sem mu dal nekaj šilingov.« Bojim se, da ga nisem prepričal, saj je tistemu hrvaškemu emigrantu bolj verjel kakor meni. Samo to mu ni šlo v glavo, kako na meji delijo kravate. Zaradi pretirane brihtnosti svojega sorodstva se vsekakor ne bom mogel bahati.

ESSEN. Ko je bila moja sestra Lidunka na izpopolnjevanju v Essnu, me je povabila, da bi jo obiskal. To je bilo konec petdesetih let in tedaj sva se prvič videla po njeni emigraciji ob koncu vojne. Iz svojega bivanja v Essnu se spominjam drobne anekdote, ki se mi je zdela značilna za kapitalistični sistem. Inštitut, na katerem je delala, je vodila njena znanka ali celo prijateljica. Čeprav seveda ni imela uradnih ur, je hodila na delo tako kot drugi. Po koncu delovnega časa sem prišel ponjo. Nekega dne sva se zmenila, da pridem ponjo nekaj prej. Šefica jo je prosila, naj ne hodi. Njen odhod bi motil delovni ritem gospodov – bili so sami inženirji in doktorji – ti bi ji namreč kot kavalirji pomagali pri oblačenju in se potem ne bi mogli več koncentrirati na delo, ki bi zaradi tega trpelo ...

Ko sem se po tedanjih navodilih moral javiti na policiji, me je uradnik zelo prijazno sprejel in me vprašal, če hočem ostati pri njih. Z mojim znanjem nemščine bi se gotovo našlo kaj zame. Tudi na policiji bi potrebovali tolmača za jugoslovanščino ...

Lidunka se je prvič vrnila k nam leta 1964, potem pa je še večkrat prihajala. Zlasti zadnja leta pred smrtjo – v sedemdesetih in osemdesetih letih – me je večkrat obiskala. Takrat jo je, po upokojitvi in po moževi smrti, pograbilo strašno domotožje. Tudi jaz sem bil pri njej v Torontu.

SLOVO OD GLEDALIŠČA. Ne vem, kaj me je nagnilo, da sem se odločil za Marivauxovo »Preizkušnjo«. Mikala me je lahkotnost rokokojskega dramatika. Prav gotovo bi mi tedaj že

mrtvi Oskar Hudales zameril, da sem se odločil za delo, ki ni imelo nič opraviti z »našo stvarnostjo«. Izbor dela pa se je izkazal kot izredno aktualen, saj je bil Marivaux tudi v naslednji sezoni na mnogih evropskih odrih. Postal je skoro moda. Ne vem, ali mi je uspelo približati se lahkotnosti konverzacijske komedije. Za zaključni prizor ob priklonitvi sem si izprosil koreografijo plesalke Ivelje. Kritika je bila porazna. Mimogrede, ob navdušeni oceni zagrebškega gostovanja z Anouilhovo »Antigono« je bilo zapisano, da je bila publika ob uprizoritvi Marivauxa »vljudna«. Ob koncu pa je stalo: »Spoprijel se bom raje z matematiko in izračunal, koliko obremenjuje ta gledališka politika naš proračun. V tem rezultatu pa ne bo vštet moralni deficit. Samo scena, kostumi itd. ... konec je tiha resignacija. Samozaverovanost namreč nikoli ne resignira.« V času, ko je bilo treba z muko zagovarjati gledališki proračun na zborih volivcev, je bil to jasen namig, da zapravljam denar, ki ga ustvarjajo delavci v svojem potu. Na seji gledališkega sveta je bilo celo rečeno, da sem potegnil iz zaprašene predala »nekega« Marivauxa. Tako nekako. Če pomislim, da smo uprizorili Camusovo »Obsedno stanje«, nad katerim se varuhi socialistične pravovernosti niso pohujšali, je skoro smešno, da sem se spotaknil prav na francoski klasiki iz prve polovice osemnajstega stoletja. Odločil sem se, da se poslovim. Ni bilo lahko. Celo leto mi je bilo prav hudo, ko sem hodil v gledališče.

Moja odločitev je bila sprejeta, saj je na okraju že davno, že pred predstavo, ležala prošnja Vladimirja Skrbinška za moje mesto. Skrbinškov izredni igralski potencial, ki ga je pokazal z nekaterimi imenitnimi stvaritvami, pa, kot je videti, ni zadostoval za vodenje ansambla. Kmalu zatem, ko je prevzel upravo, je prišlo do pravega upora. Igralci so mu soglasno izrekli nezaupnico. Jaz sem bil tedaj že eno leto zaposlen v knjižnici, ko me je obiskala prava pravcata delegacija, ki me je prosila, da bi se vrnil. Ravno sem bil sredi precej umazanega dela, ko sem iz starega skladišča v garaži odbiral zaprašene dvojnice za knjižnico v Murski Soboti. Niti roke jim nisem mogel dati. Glavno besedo je imel igralec, s katerim sem imel kar nekaj težav, ker se je rad puntal.

Zdi se, da so ga namenoma izbrali. Odklonil sem. Za ravnatelja Drame je bil postavljen Miran Herzog, režiser, ki sem ga bil potegnil iz Banja Luke.

Še nekaj! Kritik, ki me je bil raztrgal zaradi Marivauxa, mi je še pred enim letom hvalil izbor repertoarja, predvsem pa mojo režijo »Siegfrieda«. Kasneje je rekel nekemu mojemu znancu, za katerega je moral vedeti, da mi bo povedal, kako mu je žal. Na živce mu je šlo, da sem znal vse »zavijati v stanjол papir«. Ko sva se kako leto ali kaj pozneje srečala, me je vprašal, če sem mu zameril. Sicer pa sva se kar dobro razumela in na sestankih PEN kluba mnogo debatirala. Saj mu v življenju ni bilo lahko, Branku Hofmanu.

IV. MED KNJIŽNIČARJI IN KNJIŽEVNIKI

SAMO LJUBEZEN DO BRANJA? Ker se je Glazer hotel posvetiti mirnejšemu delu pri urejanju rokopisne zbirke in je kot ravnatelj odhajal v pokoj, se je prav ponujala rešitev zame. Ko so me premestili v Študijsko knjižnico, so verjetno mislili, da mi dajejo nekakšno sinekuro. Sam pravzaprav nisem vedel, kaj bom počel. Bal sem se administrativnih poslov. V gledališču mi jih je odvzemal tajnik Herman Weis. Tu pa ... Tudi tu se je našel tajnik, ki mi je vse skrbi rade volje odvezel. Bil je to Dušan Špindler, ki sem ga poznal še iz skavtskih časov in je bil celo moj sodelavec v »Edinosti«, kjer se je podpisoval Erduš – psevdonim, ki se je njegovemu značaju kar prilagal.

Glazer mi je za začetek dal »Milkaua« – tri kar debele knjige o bibliotekarstvu. Najbolj me je že tedaj pritegnila zgodovina knjig in knjižnic. Sicer pa sem spoznal, da so mi prijatelji nekoliko zavidali, priznali so mi, da sicer rad berem, bibliotekarstvo pa da sloni sploh samo na ljubezni do branja. Mnogo kasneje sem se s to miselnostjo srečal, ko se je oglasil pri meni prosilec, ki si je želel priti v knjižnico, ker »rad bere«. Ni imel niti srednje šole in bi lahko bil samo manipulant. Ko sem mu povedal, da bo moral v enem dnevu hoditi tudi po petdesetkrat v skladišče po knjige, me je vprašal po »tarifni postavki«. Ko sem mu razložil, da s svojo izobrazbo lahko dobi samo, ne spominjam se več koliko, ga je zmanjkalo, še poslovil se ni. Podobno izkušnjo sem imel s profesorico, ki sem jo poznal še iz časov, ko sem na Košarjevo prošnjo učil francoščino na gimnaziji. Tožila je, da je današnja mladina »nemogoča«, da ji gre na živce, da si želi mirnega dela. Tedaj sem že vedel, da je knjižnica

tudi komunikacijski center – vsaj jaz sem v knjižnici videl tudi takšne naloge. Dopovedal sem kolegici, da se kontaktov z uporabniki, tudi z mladino, ne bo mogla izogniti. Bila je razočarana ...

Kmalu se je izkazalo, da bibliotekarstvo le ni samo ljubezen do branja. Bila so tu katalogizacijska pravila, ki jih je bilo treba poznati in upoštevati. Zaradi njih sta si bila kolega Stane in Ivanka često v laseh. Ko sta se obračala name kot na razsodnika, jima nisem mogel pomagati, saj o vsem tem nisem vedel ničesar. Šele kasneje, ko sem prišel na tridnevno prakso v NUK, sem dobil nekaj pojma. Tudi tam sta bila v stalnih in zelo ostrih debatah gospa Podpačeva (tu sem spoznal, da se naziv tovariš, tovarišica v Ljubljani ni »prijel«) in kolega Dušan Kermavner. Tokrat pa ni šlo za katalogizacijska pravila, ampak za klasifikacijo. Vse to je bilo neznansko važno in vredno dolgih diskusij. Šele ko sem kasneje v Greenwichu v tamkajšnji knjižnici videl, kako hitro je šla knjižničarki katalogizacija od rok, sem spoznal, da je mogoče gledati na te stvari tudi drugače. Na vprašanje, ali ji katalogizacijska pravila ne delajo težav, je rekla, da se jih v glavnem drži, da pa katalogizira tudi na pamet in išče možnosti, po katerih bralec utegne najti zahtevano knjigo. Često je to drugače kakor v pravilih.

BIRMINGHAM. Poslali so me na poletni knjižničarski tečaj v Birmingham. Mislil, da je bilo na stroške Britanskega sveta. Izbrali so Ančko Koržetovo iz NUKa in mene. Že pot v Anglijo je bila razburljiva. Ne vem, kako se je zgodilo: po dolgem potovanju sva zaspala v vagonu, ki so ga odklopili. Zbudila sva se v Bruslju na postaji – sredi noči. Nikjer žive duše! Stala sva s kovčki na postaji in nisva vedela, ne kod ne kam. Končno se je našel progovni delavec, ki sva mu povedala, kaj se nama je zgodilo. Prihodnji vlak je peljal šele čez nekaj ur. Pustila sva prtljago v nekakšni stekleni lopi in prosila delavca, naj pogleda, da nama je kdo ne ukrade, in stopila v vežo. Tam sva se ustavila pred avtomatom za kavo, ki bi se nama prilegala. Nisva pa imela belgijskega denarja. Dolgo sva čakala, dokler niso prišli trije možje. Prosil sem jih, če bi mi menjali angleške funte. Ne-

zaupano so naju gledali. Moral sem jim po francosko razložiti, kaj se nama je zgodilo. Srednji je potegnil iz žepa nekaj drobiža in nama ga dal. Ko sem mu hotel dati angleški denar, je zamahnil z roko. Šele zdaj sem slišal, da govorijo flamsko. Morda jim je bila moja francoščina tudi iz političnih razlogov sumljiva. Še nikoli mi vroča kava iz avtomata ni tako teknila kakor ta. Stopila sva pred postajo in šla nekaj korakov po cesti. Ravno toliko, da sem lahko rekel: »Tudi v Bruslju sem bil.« Najino zaupanje v progovnega delavca je bilo neomajno! Ko sva se vrnila, sta bila kovčka še vedno na mestu. Ob prevozu iz Calaisa v Dover sva lahko dokazovala, da Slovenci zdržijo tudi nemirno morje. Angleži kot pomorski narod pa so se opravičevali, da »niso dobri mornarji (»not a good sailor« – fraza, s katero vljudno opisujejo morsko bolezen).

Na tečaju nas je bilo kakih dvajset iz dvanajstih dežel. Dva sta bila iz Zahodne Nemčije, ena Belgijka, ena Francozinja, en Italijan, nekaj Arabcev iz Libanona, ena Iranca, ki pa je govorila predvsem francosko, ker je delala na francoski ambasadi, ena knjižničarka iz Etiopije, predvsem pa zelo močna delegacija iz Poljske. Drugih se ne spominjam več. Dopoldne so bila predavanja, popoldne pa smo hodili po knjižnicah, kjer so nam ponavadi tudi postregli. Vodja tečaja je vztrajal, da smo se ob koncu »v imenu celega razreda« za gostoljubje zahvalili. Tako je prišla vrsta tudi name. Na srečo mi je vodja že zjutraj povedal, kaj me čaka. Ves dopoldan sem se trudil, da sem sestavil nekaj fraz, ki sem jih srečno izrekel. Moja ambicija je namreč bila, da svoje pomanjkljive angleščine ne bi preočitno pokazal.

Zvečer smo sedeli ob pravem angleškem kaminu. Rečeno je bilo, da naj vsak pove nekaj o svoji domovini. Ko je prišla na vrsto kolegica iz Barbadosa (bila je zelo temnopolta), ni vedela, kaj bi povedala. Nekaj časa je jecljala, da je britanska državljanca, potem pa je obtičala, češ da ne ve, kaj bi rekla. Tedaj sem jo prekinil in rekel, naj začne tako, kakor bi začel jaz. »Kako?« »Moja domovina je najlepša na svetu.« Vsi so se zasmejali. Postali smo dobri prijatelji. Celo prava ljubezen je nastala med Italijanom in Francozinjo. Nekaj tednov kasneje sem dobil s Sicilije sporočilo, da se je Italijan

poročil. (Nisem pa čisto prepričan, ali je bila nevesta tista Francozinja.) – Kar prehitro je minil čas, morali smo se posloviti. Zadnji večer smo bili na koncertu. Beethovnova »Deveta«. Tu sem doživel nekaj res nenavadnega. Ko je zbor zapel znamenito Schillerjevo besedilo: »Seid umschlungen Millionen!« (Objemimo se milijoni), mi je položil Arabec, ki je sedel poleg mene, roko na ramo. Trdil je, da ni razumel niti besedice, da pa je prišlo čisto spontano. Moral sem mu prevesti besedilo.

Po koncertu smo šli v kitajsko restavracijo. Vsi so naročali stvari, ki so se jim zdele še najbolj evropske. Kompot, ki so ga jedli, pa je bil tako začinjen z ingverjem, da so si želeli ventilator v ustih. Mene je zanimala 'Birds' nest soup« (juha iz ptičjega, pač lastovičjega gnezda). Vprašal sem, ali to juho je tudi šef. Ko so mi to zatrdili, sem naročil. Bila je zelo okusna, prav nič ostra. Drugi dan nam je vodja v poslovilnem govoru zaželel vse najlepše. Ni pa pozabil omeniti, da se mu je pritožila ptička, ki ji je nekdo pojedel gnezdo.

KONFLIKT. Ne smem pozabiti na dogodek, ki je skoro skalil naše skupno bivanje. Sklenili smo, da damo vodji darilce, ne vem več, kaj je bilo. Tedaj je prišlo med nama Slovenema in Poljakinjami do majhnega incidenta. Poljakinja, ki je očitno vodila svojo delegacijo, se je hotela zahvaliti v imenu socialističnih dežel, tudi v našem imenu. Ni mi bilo prav. Tedaj smo se v Jugoslaviji že precej oddaljili od socialističnega tabora. V nagovoru se je vse cedilo od socialističnih fraz. Bilo mi je zoprno, ker se nikakor niso skladale z bogatim nakitom, ki ga je imela Poljakinja, in ker so jo obiskovali poljski emigranti, ki so ji po stari buržoazni navadi poljubljali roko in se ji na vse načine klanjali. Bil sem prepričan, da so bile vse socialistične fraze neiskrene. Njenega govora nisem mogel preprečiti, pač pa sem kasneje povedal vodji tečaja, da se s tako socialistično solidarnostjo ne strinjam. Začuda je bilo o naši »posebni poti v socializem« kar dobro poučen.

DVA PREGLEDNIKA. Ko sem prišel v Študijsko knjižnico, sem se razen z bibliotekarji, ki so tam delali, seznanil tudi

z dvema preglednikoma, ki sta prelistavala dospele knjige in izločala makulturne izvode, ki so jim manjkali listi ali pa so bili drugače poškodovani. To sta bila upokojena učiteljica Juvančičeva in bivši ravnatelj kaznilnice Niko Vrabl, mož, ki je bil eden od stebrov Zgodovinskega društva v Mariboru. Glazer ju je nastavil, ker sta pokazala za tako delo posebno zanimanje, saj jima je tako prišla vsaka knjiga v roke in sta se o slovenski knjižni proizvodnji lahko sproti seznanjala. Delo je bilo prostovoljno in brezplačno.

Verjetno Vrablu ni bilo do tega, da bi se njegovo ime preveč pojavljalo v javnosti, saj so ga kot ravnatelja kaznilnice, v kateri je bil zaprt Tito, večkrat napadali v časopisih. Ob takih napadih je Vrabl, ki je bil sploh že šibkega zdravja, ostajal po nekaj dni doma. Govorilo se je, da je pri Titu posređoval njegov sin. – Eden prvih ukrepov mojega ravnateljstva je bil, da sem za oba preglednika izposloval skromen honorar, ker se mi je zdelo, da je doba prostovoljnega dela že minila. Ob neki priložnosti mi je Vrabl prinesel knjigo predpisov in zakonov, po katerih se je moral ravnati, ko je bil še ravnatelj kaznilnice. Ker je bilo v njej tudi precej pripisanih opomb, se mi je zdelo, da je pridobitev kar dragocena. Tudi njegovi pripisi k Biografskemu leksikonu s smrtnimi letnicami in kasnejšo literaturo ob smrti so nam prišli prav. Juvančičeva je bila precej molčeča. Ob neki priložnosti je povedala, da se je osebno poznala s Cankarjem. Njena sodba o Cankarjevem obnašanju, ki si jo je ustvarila kot otrok, se nikakor ni skladala s sliko, ki jo imamo danes o Cankarju.

V delegaciji

GREENWICH. Ne vem, kdaj so se zmenili, da sta postala Maribor in Greenwich pobrateni mesti. Nekega jutra je zapel telefon. Na drugi strani žice je bil Miloš Ledineg, ki je bil tedaj partijski sekretar. Vprašal me je, če bi znal toliko angleško, da bi bil deputaciji v Greenwichu lahko za tolmača.

Vedel sem, da je bil ob posebnih priložnostih angleški tolmač Vladko Kukovec, ki je v dogovorih z Greenwichem menda že opravljal te posle. Vprašal sem, ali ne gre Kukovec, ki je vendar bolj sposoben od mene. Ledineg je rekel, da bi moral iti tudi nekdo, ki bi lahko zastopal literaturo. (Ne vem, zakaj je padla odločitev ravno name, saj je bilo tedaj v Mariboru več bolj znanih literatov: Ingolič, Rudolf, Hudaless.) Ali me ne bi veselilo, je vpraševal naprej. Seveda bi šel rad v Anglijo, ampak ... »Ali greš ali ne greš?« je Ledineg energično zahteval mojo odločitev. Za več kakor tri, je rekel, ni denarja. Šli bi predsednik mestnega izvršnega sveta Knez in arhitekt Humek. Ker je Vladko Kukovec kot brat partizanskega tragično preminulega zdravnika Roberta imel med oblastniki precejšen ugled in je še vedno opravljal posle prevajalca, pri njem gotovo ni šlo za nezaupanje. Pristal sem. Morda je pri določitvi zame imela neko vlogo precej vroča diskusija, ki sem jo imel prejšnji dan z Ledinegom, ko mi je očital, da sem pravzaprav samo razvajen malomeščan. Se je zavedel, da mi je storil krivico, ki jo je hotel na ta način popraviti? In tako smo šli. Knez je pri raznih tovarnah in podjetjih poskrbel za darila, drobne pozornosti, ki bi jih vzeli s seboj in jih izročili gostiteljem v znak prijateljstva.

ŠE ENKRAT PARIZ. Ker smo potovali z vlakom, smo se spotoma ustavili še v Parizu, ki ga moja sopotnika še nista videla. Seveda je bilo treba iti predvsem na Eifflov stolp. Priznam, da mi ves mesec, kar sem bil prej v Parizu, še na misel ni prišlo, da bi šel na Eifflov stolp. Ko smo bili v dvigalu, so pred nami stale tri mlade Španke. Pogovarjale so se o nas. Seveda po špansko. Precej, morda kar preveč odkritosrčno so nas, vsakega posebej, presoemale. Verjetno so nas imele za Ruse. Kar dobro sem jih razumel. Šlo mi je na smeh, a nisem pokazal, da jih razumem. Šele ko smo prišli na vrh, sem jih po špansko nagovoril. To vsekakor ni bilo v redu, a se nisem mogel premagati, preveč me je mikalo, da preizkusim tistih nekaj španskih fraz, ki sem se jih bil naučil. Zaradi neznan-ske zadrege, ki sem jo povzročil, mi je bilo skoro žal, da sem jih razumel.

NAPITNICE. Na carini so nas vprašali, ali imamo županske insignije s seboj. Malce so bili razočarani. Vsekakor so bili na carini o našem prihodu že informirani. Sicer pa so nas župan in nekateri občinski možje pričakali že na kolodvoru. Ker so bili tedaj v Greenwichu laburisti na oblasti, je bil poleg župana, preprostega delavca, še sekretar ali predsednik lokalnega komiteja in mestni tajnik (uporabljam seveda našo terminologijo). Kmalu sem spoznal, da je odločilna oseba v mestu prav mestni tajnik, ki je bil, kot sem se lahko prepričal, izobražen mož. Očitno je pripadal višjemu sloju, imel je eleganten športni avtomobil, njegova žena je bila, kot se je videlo že na prvi pogled, zelo bogata in po njenem obnašanju sodeč aristokratka. Pokazali so nam, kar se delegacijam običajno pokaže, in nas prevažali v službenem avtomobilu z grbom občine Greenwich. Ob raznih sprejemih smo izmenjavali napitnice. Prevajanje mi ni delalo prevelikih težav, ker je šlo pravzaprav vedno za iste fraze. Dobro, da me je občinski tajnik opozoril na silno važno vljudnostno malenkost. Obrazec: »I am proposing a toast to Her Majesty the Queen!« (predlagam napitnico za Njeno Veličanstvo Kraljico) ni bil brez pasti, kajti med »Majesty« in »the Queen« je morala biti spoštljiva pavza. Tajnik mi je predlagal, naj po tihem počasi štejem do tri. Mislim, da sem to nalogo opravil v zadovoljstvo gostiteljev. Mnogo večji pa je bil problem, ko so v Greenwichu postavili nekakšen spomenik prijateljstvu z Mariborom. Plošča, ki je bila videti kakor marmorna, je bila morda le lesen provizorij.

»**HLAPEC JERNEJ**« V GREENWICHU. Ko sem prosil Kneza, naj mi pove vnaprej, kaj bo ob odkritju plošče pobratenih mest Maribora in Greenwicha povedal, je rekel, da bom že videl. Sledila je prava katastrofa. Naš župan (ki tega naziva ni rad slišal) je govoril o hlapcu Jerneju, ki je po toliko letih – po revoluciji – prišel do svoje pravice. Obšla me je prava groza. Kako naj Angležem dopovem, kdo je hlapec Jernej? Zaman sem se oziral na prevajalko iz ambasade, ki mi je kdaj pa kdaj pomagala iz zadrege. Kot Srbkinja seveda ni imela pojma, kdo je pravzaprav ta »bailiff« (tako je vsaj našega hlapca prevedel Janko Lavrin). Začel sem jecljati, oblil me

je pot in sem kar nekaj pripesnil. Dobro, da Knez ni znal angleško.

UMETNOST KONVERZACIJE. Mislim, da se nismo do kraja zavedali, kako velika je bila žrtev naših gostiteljev, ko so nas morali zaposliti čez vikend. Odločili so se, da gremo na sprehod v Hyde Park. Prisotna je bila tudi prevajalka, ne vem, ali zato, ker se je izkazalo, da je bila moja angleščina bolj šibka, ali pa so hoteli, da bi bila naša konverzacija čim bolj neprisiljena. Naš župan in arhitekt sta se pogovarjala o komunalnih zadevah, mene pa je vzela tajnikova žena, da sva se lahko sama pogovarjala. Tu sem spoznal, da je angleška aristokratska konverzacija lahko prava umetnost. Imel sem občutek, da me je veliko vpraševala, ko pa sem zvečer hotel obnoviti, kaj sva se pravzaprav pogovarjala, sem ugotovil, da si nisva povedala ničesar. Edino, kar mi je ostalo v spominu, je bil občutek, da je bila moja sogovornica v botaniki neprimerno bolj podkovana kot jaz. Vsaj za polovico rožic, o katerih me je vpraševala, ali rastejo tudi pri nas, nisem vedel. Za vsak primer sem trdil za vse, da jih imamo tudi pri nas. Upam, da med njimi ni bila kaka rožica, ki raste samo v angleških kolonijah.

ATTLEE. Kot se spodobi, so nam pokazali tudi angleški parlament in lordsko zbornico. Na balkonu smo prisostvovali seji parlamenta, kar pa name ni naredilo posebnega vtisa. Mnogo zanimivejši je bil obisk lordske zbornice, kjer nam je bil za vodnika nihče drug kot Clement Attlee, tedaj že Earl. Bil je nadvse duhovit v svojih komentarjih. Rdečo opremo v dvorani je označeval s krvjo, ki se sicer ni tu pretakala, je pa po odločitvah, ki so jih tu sprejemali, gotovo marsikdaj povzročila tudi prelivanje krvi. – V lordski zbornici bi moral kralj izraziti svoj veto za sklepe, s katerimi se ne strinja. Obrazec pa je po tradiciji v stari francoščini. Zadnji, ki je to storil, je plačal za ta svoj veto z glavo. Od tedaj tega ni storil noben kralj več. Je bilo temu krivo neznanje francoščine, ali pa so bili za to kakšni drugi razlogi, ni znano. Tako je komentiral ta običaj naš vodnik.

K dobremu tonu in običajem v zbornici sodi tudi kar se da

svobodno, prostodušno obnašanje. Člani lordske zbornice, ki sedijo v prvi vrsti, imajo navado, da dajo včasih tudi noge na mizo. Ker pa razprave niso pretirano živahne, se marsikdaj zgodi, da gospodje pri tem zaspijo. Tu je bil Attlee zaradi svoje drobne postave vsekakor v deprivilegiranem položaju. Sedel je namreč poleg canterburyjskega nadškofa, ki je bil mnogo večji od njega. Če sta torej oba spala, se sosedu ni moglo zgoditi, da bi mu noge padle na tla. Kadar pa se je to zgodilo njemu, se je srečal s karajočimi pogledi svojih kolegov. – Po ogledu zbornice nam je Attlee priredil sprejem. Pri mizi je bilo tudi nekaj laburističnih veljakov. Zdi se, da jih je zanimalo mnogo stvari, predvsem naše sodelovanje v profitašističnem boju. Na razna strateška vprašanja, ki so jih postavljali nekateri od politikov – bivših vojakov, celo naš predsednik, ki je dolgo partizanal, ni vedno vedel odgovora. Poleg drugih vin je stala na mizi tudi steklenica ljutomerčana. Naš gostitelj je celo vedel, kako daleč je Ljutomer od Maribora. Pri tem je pripomnil, da to vino pije celo kraljica. Ali nam je hotel samo laskati, ne vem. Kljub ponosu, ki nas je pri tem navdajal, smo prišli vsi trije trezni domov.

MARIBORSKI LITERARNI NASTOPI. France Filipič, ki je nadvse spreten organizator, nas je mariborske literate zbiral in spodbudil, da smo hodili po šolah z recitacijami svojih del. Sam sem bil v precejšnji zadregi, ker nisem imel primernih besedil. Bral sem nekaj uvodnih stavkov iz svojih skript s predavanj o kulturni zgodovini za turistične delavce, ki sem jih imel na mariborskem VEKŠ-u in kasneje na ljubljanski ekonomski fakulteti. Pozneje pa sem bral odlomek iz »Zgodovine verstev«, ki sem jo nameraval napisati in za katero me je skušal navdušiti Jože Košar. Če bi bil ostal v Mariboru, bi delo, za katero sem dolgo zbiral gradivo, morda tudi res napisal. Nazadnje pa je kar prav, da se tega nisem lotil. Podobnih del je zdaj v slovenskih prevodih dovolj. Seveda pa bi ne bil zvest samemu sebi, če bi bil s temi deli zadovoljen in si ne bi domišljjal, da bi jih jaž napisal drugače.

ŠTIRJE MUŠKETIRJI. Kako se je pravzaprav začelo? France Filipič je kot lastnik stare, lepo na novo urejene kmečke hiše

v Hudem Kotu na Pohorju organiziral obisk literatov na sosednji osnovni šoli v Ribnici na Pohorju. Včasih nas je bilo več, včasih manj. Otroci so nam z učitelji pripravili bogat program in nam ob koncu postavljali razna vprašanja, nekaj je bilo spontanih, nekaj pa je bilo očitno vnaprej pripravljenih. Meni so se zdeli otroci, ki so, ne brez treme, brali vprašanja z listkov, prav prisrčni. Verjetno so bili kar precej važni. Pomislil sem na dobo, ko sem bil strašno ponosen, da sem lahko govoril s »pravimi« pisatelji. (Če hočem biti samokritičen, je v tem mojem pripovedovanju tudi nekaj ponašanja z znanci pisatelji.) Nazadnje se je izkazalo, da smo bili najbolj zvesti štirje: France Filipič, Jože Šmit, Mitja Vošnjak in jaz. Po prireditvi smo se zbrali v Hudem Kotu v Filipičevi gostoljubni hiši. Kasneje smo se začeli zbirati tudi sicer. Nekakšno nenapisano pravilo je postalo, da smo se dobivali vedno, kadar je kateri od nas napisal novo knjigo ali slavil kak jubilej.

KSAVER MEŠKO. Nekega dne me je France vzel s seboj na obisk k Mešku. Kot urednik pri »Obzorjih« sem imel nekaj opravka z njim, ker nam je poslal močno, preveč predelani roman »Kam plovemo«. Hotel je, da bi ga izdali, a se nismo odločili. Ker je bil že zelo bolan, nisem hotel zamuditi priložnosti, da se ne bi z njim seznanil. Vedel sem, da je že slep. Ko naju je gospodinja spustila v sobo, je sedel pred oknom s hrbtom proti vratom. Vprašal naju je, kdo da sva. Ko sem povedal svoje ime, se je spomnil mojega očeta. Pri tem se je domislil, da je bila moja mama Čehinja z Dunaja. To me je presenetilo, saj je mama živela zelo zase in ni hodila v družbo. Gotovo je moral govoriti o njej moj oče.

Meška sem »srečal« še enkrat v diplomski nalogi, ki jo je napisala neka učiteljica na Pedagoški akademiji. Tedaj so si namreč učiteljice in učitelji tam dopolnjevali svojo izobrazbo in svoj status, z njim pa seveda tudi svojo plačo, oziroma penzijo. Njeno delo sem odklonil, ker se mi je zdelo, da ne presega srednješolske domače naloge. Ker pa je namignila, da je doma prav tam, kjer Meško, sem ji svetoval, naj napiše nekaj spominov, ki so jih starejši krajani

gotovo imeli. Z nalogo, ki mi jo je v precej kratkem času prinesla, sem bil zelo zadovoljen. Čeprav je bilo v njej gotovo tudi precej nepreverjenih in nepreverljivih podatkov, tudi kako opravljanje je bilo vmes, na primer o Meškovi hčerki, je bilo vendar tudi dovolj zanimivosti.

Nacionalka

RUPLOV NASLEDNIK. Na sestanku bibliotekarjev v Radgoni je ravnatelju Narodne in univerzitetne knjižnice dr. Mirku Ruplu nenadoma postalo slabo. Odpeljali so ga v mariborsko bolnišnico, kjer je zaradi infarkta umrl. Zadnji večer ga je obiskala Milena. Bila je zadnja, ki je z njim govorila. Skrivaj, da ga ne bi videla bolniška sestra, si je prižgal cigareto. Tega seveda ne bi smel. Njegovo slovo od knjižnice je bilo nadvse svečano in zelo lepo. Ležal je na odru pred čitalnico, ki je bila črno zagrnjena. Na stopnicah v čitalnico so stali v špalirju vsi uslužbenci NUKa. Poslovilni govor je imel najstarejši član kolektiva, znani zemljepisec in kartograf dr. Valter Bohinec. Pri tem je omenil napis, ki naj bi stal nad vrati v razstavno dvorano: »Cursores lampades tradunt« (tekači predajajo plamenice). Zdi se mi, da bi bil ta napis za nacionalno knjižnico, ki temelji prav na prenašanju tradicije, zelo primeren.

Rupel je bil znan ne samo kot izreden raziskovalec in poznavalec naše reformacijske dobe, ampak je bil posebno popularen kot avtor radijskih oddaj o jeziku, ki so jih tudi nestrokovnjaki radi poslušali. Znal je pripovedovati preprosto in ljubeznivo. Dokazal je, da jezikoslovje nikakor ne more biti pusto in dolgočasno.

Kot ravnatelj mariborske študijske knjižnice sem imel z njim večkrat opravka. Dobro sva se razumela. Omogočil mi je prakso v začetku moje bibliotekarske kariere.

BENO ZUPANČIČ. Ko sem bil spet enkrat v Ljubljani, da na sekretariatu za kulturo pridobim obvezne izvode za mariborsko Študijsko knjižnico, mi je sekretar Beno Zupančič

namignil, naj zaprosim za izpraznjeno mesto ravnatelja NUK. Odklonil sem. Preveč sem bil navezan na svoje rodno mesto. Mislil sem, da je s tem pogovorom bilo, kar zadeva NUK, vse opravljeno. Moral pa sem še enkrat v Ljubljano, ker so se tiskarne branile novih obveznosti, saj se je število knjig, ki bi jih morale oddajati, povečalo. Ob naši zahtevi, ki je temeljila na izkušnjah iz vojne, da mora biti knjiga shranjena vsaj na dveh mestih, se je sprožil plaz drugih knjižnic, ki so videle v brezplačnih izvodih rešitev za vse premajhne proračune. O vsem tem sva se pogovarjala z Zupančičem. Ker diskusije nisva končala, me je povabil k sebi domov. Stanoval je v majhnem stanovanju v drugem ali tretjem nadstropju hiše na Miklošičevi cesti. Sprejel me je v precej majhni sobici, ki pa je bila ob stenah do stropa napolnjena s policami za knjige. Tokrat sva govorila o vsem mogočem, predvsem seveda o literaturi. Spoznal sem, da je zelo izobražen in da pozna sodobne tokove v svetovni književnosti. Ko se je že zvečerilo in sem se že poslavljaj, ker sem moral na vlak, je potegnil iz žepa rdečo knjižico in rekel: »Saj jo imate tudi vi, ali ne? Mislim, da se nama ni treba več pogovarjati. saj boste zaprosili za izpraznjeno mesto.« Še vedno sem odlašal. Šele zadnji dan pred iztekom prijavnega roka na silvestrovo 1963 sem oddal prošnjo.

DVESTOLETNA TRADICIJA. Če se danes vprašam, ali sem se že kar v začetku zavedel vloge, ki jo ima nacionalka v pričevanju o slovenski samobitnosti, moram priznati, da sem sicer vsaj do neke mere poznal njeno zgodovino, da pa za njeno vlogo v zgodovini nisem mnogo vedel. Poznal sem seveda Čopa, ki sem mu postal naslednik, kot slavist sem vedel za nekatere znamenite bibliotekarje, za Žigona, Pirjevca in seveda za Glonarja (še danes mi je v spominu, kako je sedel pred menoj in pozorno zasledoval vsako mojo kretnjo, ko sem kot študent prelistaval stare »Slovenske narode«). Ker sta se oče in Šlebinger dobro poznala, me je ta ob vpisu zelo prijazno sprejel. A šele ko sem začel študirati zgodovino knjižnic, sem se zares zavedel njenega pomena. Nacionalna knjižnica ima svoje korenine v francoski revoluciji, v načelu o suverenosti naroda, ko je z revolucionarnim aktom izpre-

menila bivšo »Bibliothèque du Roi« v »Bibliothèque nationale«. Zaskrbelo me je velika odgovornost, ki se je dotlej nisem zavedal.

Nekaj podobnega je verjetno doživljal kolega Rijavec, ko je vstopil v knjižnico. Često mi je pripovedoval, da se je kot bivši vojaški ataše v Rimu in generalštabni podpolkovnik odpovedal bleščeči častniški karieri. Kot iskren nacionalist je našel prav v nacionalki področje, kjer bo lahko »služil narodu«, ne da bi moral nositi uniformo, ki mu je postala pretesna.

KAJ JE NAJVEČJA SREČA ZA ČLOVEŠTVO? Profesorja Oštirja se spominjam še z univerze. Njegov predmet »primerjalno jezikoslovje« smo imenovali »oštirščino«. Vedeli smo, da je sila učen in smo imeli pred njim kar precejšnje strahospoštovanje. Ne vem, kdaj sem izvedel, da je ob nesreči, ko je padlo nemško letalo na čitalnico NUKa, izgubil dragoceni rokopis svojega alarodskega slovarja, ki ga je dolga leta pripravljaval. (Gre za jezik predslovanskih in predrimskih narodov na našem ozemlju.) Ker je potreboval nekaj literature iz Sovjetske zveze, predvsem dela iz jafetitologije, ki so postala uradna veja sovjetskega jezikoslovja, smo mu jih – često brezuspešno – skušali priskrbeti. Nekega jutra se je pojavil pri mojih vratih in, ne da bi vstopil, vprašal: »Ali veste, kaj je največja sreča za človeštvo?« Ni čakal na odgovor in sam odgovoril: »To, da je zgorela aleksandrinska knjižnica. Ali veste, koliko bi se morali študentje učiti, če bi se ohranili nešteti rokopisni zvitki iz klasične antike? Že samih grških tragedij je bilo več kot sto.« Takoj nato je odšel, jaz pa sem razmišljal o znanstveniku, ki je na tako nenavaden način iskal tolažbe za izgubo življenjskega dela – v preteklosti.

BRITISH COUNCIL. Na povabilo British Councila sem bil še enkrat v Angliji, da si ogledam nekaj angleških knjižnic. Zdi se, da so me klicali predvsem kot ravnatelja nacionalke, morda pa tudi, ker so vedeli žame še kot delegata iz Greenwicha. Sicer pa so me poznali morda še iz birminghamskega bibliotekarskega tečaja. Kdo bi vedel, po kakšnih kriterijih so pri British Councilu izbirali goste.

Ko sem prišel v London, sem se moral javiti v njihovi palači. Presenečen sem bil nad načinom, kako so nas sprejemali. V veliki dvorani je bilo več miz z udobnimi fotelji. Pri vsaki sta sedela po dva. Uradnik, ki je imel gosta na skrbi, in gost. Moj uradnik me je vprašal, če imam kake posebne želje. Sicer pa je imel že sestavljen itinerarij. V njem je bil predviden tudi obisk gledališča.

Razen nekaterih zanimivih bibliotekarskih rešitev, npr. knjižnica v smotrno in poceni preurejenem hlevu nekdanje poštne postaje, sem se najbolj veselil obiska Shakespearovega gledališča v Stratfordu. Na vprašanje, ali želim predujem ali pa bom obračunaval na koncu, sem odgovoril, da mi je vseeno in da lahko obračunamo tudi na koncu. To je bila velikanska neumnost, ki sem jo drago plačal. S svojimi prištedenimi devizami sem komaj shajal in moral izbirati, podobno kot nekoč v Parizu, le najcenejše gostilne. Ker sem se gibal izključno v Midlandu, so me prevažali z avtom. V knjižnicah so mi zatrjevali, da so politično in ideološko nevtralne. Na posebno pristopnih in vidnih mestih so bile biblije, redkokje manj kakor deset. Ker je imela vsaka knjiga svoj karton, sem lahko štel uporabnike. Večina bibličnih kartonov je bila praznih, saj so imeli Angleži svoje biblije doma. Pač pa so bila Kiplingova dela in dela, ki so opisovala junaštva iz kolonialnih vojn, stalno izposojana. Na moje vprašanje, kako je s socialno, oziroma socialistično literaturo, so mi zagotovili, da je vsaka angleška knjiga dostopna, kjerkoli se v kaki angleški knjižnici nahaja. Videl sem, da medknjižnična izposoja deluje brezhibno. Nekatere knjige so takoj dostopne, nekatere pa je treba posebej naročiti z navedbo pravilnega naslova. V neki večji knjižnici, ne vem več, kje je bilo, sem videl skupino otrok, ki je prihajala iz otroškega oddelka. Vprašal sem jih, kaj najraje berejo. Med njimi je bil eden, ki je bil najbrž najbolj korajžen in je bil takoj pripravljen, da se s tujcem pogovori. Brez pomišljanja je rekel: »Ghost stories« (zgodbe o strahovih). Tudi drugi so imeli enak okus. Iz tega sicer še ni mogoče sklepati, da so vsi angleški dečki enako navdušeni, dvomim pa, da bi med našo mladino zadel na podoben odgovor.

KATALONKA. Kakor jaz je bila gostja British Councila tudi mlada Katalonka iz Barcelone. Kot mi je povedala med vožnjo v Stratford, je poučevala na obrtni šoli za keramiko. Najini gostitelji so namreč poskrbeli, da sva si Shakespearovo gledališče ogledala skupaj. Med vožnjo v istem avtomobilu sem po svoji navadi hotel vedeti čimveč o njeni domovini. Zanimala me je razlika med katalonščino in španščino. Vprašal sem po raznih španskih besedah, kako se glasi v katalonščini. Ko mi je nekaj časa odgovarjala, se je zataknilo. Iskala je po svojem spominu in se nikakor ni mogla domisliti. Tedaj je bruhnila v glasen jok. Meni je bilo nerodno pred šoferjem, ki bi lahko sklepal, da sem ji bil nadležen. Moja sopotnica je tožila, da je Franco zaprl vse katalonske šole in da zdaj še svojega maternega jezika ne zna več. Najhuje ji je, ker mora svojim učenkam, ki so vse Katalonke, govoriti samo špansko.

BREZ SLUŠALK. Kot ravnatelj NUKa sem se udeležil mnogih bibliotekarskih kongresov. Bil sem v Rimu, Liverpoolu, Moskvi, Oslu in Budimpešti. Tu seveda ni mesto, da bi razpravljaj o zelo zanimivih, manj zanimivih pa tudi o nezanimivih referatih, ki sem jih poslušal, tudi ne o pobudah, ki sem jih prinesel iz dežel, ki so nas na bibliotekarskem področju prekašale. Zame je bilo, to moram priznati, najzanimivejše srečanje z ljudmi, s katerimi se je med odmori dalo sproščeno razpravljati o bibliotekarskih izkušnjah, pa tudi o čem drugem. Pri tem sem se zavedel, da je v medčloveških odnosih marsikaj, česar si racionalno ne znam razložiti. Zakaj smo si bili nekateri delegati v hipu blizu in zakaj si z nekaterimi nikakor nisem znal ustvariti kontaktov. Sicer pa so bili ti kontakti mogoči, ker mi pogovori niso delali pretiranih težav. Morda je pri tem imelo neko vlogo to, da nisem nosil slušalk in so moji sogovorniki lahko računali, da se bomo pogovarjali brez tolmačev.

Pri slabih izkušnjah, ki sem jih imel s prevajanjem, bi dejal, da me bo veselje za tako delo definitivno minilo. In vendar je nanese, da se prošnji za prevajanje nisem mogel upreti. Med posebno znanimi bibliotekarji na kongresu v Rimu je bil Rus, pravzaprav Armenec, Ogan Stjepanovič

Čubarjan, ki je vodil knjižnico sovjetske akademije v Leningradu. Bilo nas je kar precej, ki smo se hoteli z njim seznaniti. Njegova mogočna postava je obvladovala ves kongres. V pogovorih, ki sva jih imela, mi je pripovedoval o svojih doživetjih v Leningradu med obleganjem, o mrazu, o lakoti in o umiranju. Tedaj, mi je rekel, je sklenil, da se nikoli v življenju ne bo odrekel jedi. Z njim sem se kasneje še srečal v Berlinu.

Drugi moj znanec iz Rima je bil Američan Periamb Danton, profesor za knjižničarstvo na neki ameriški univerzi. Rad se je ponašal s svojim slavnim sorodnikom iz francoske revolucije. Ker je videl, da sem se pogovarjal s Čubarjanom, me je naprosil, da ga z njim seznanim. Bilo je zvečer v čudovito razsvetljenem rimskem parku. Sprehajali smo se in pogovarjali o vsem mogočem. Ko pa sem ju skušal predstaviti, se je Čubarjan plaho ozrl na sprehajalno stezo onkraj cvetličnega rondoja in naglo rekel: »Mnje nado iti!« in že je odšel. Zamalo se mi je zdelo, da se je taka avtoriteta morala bati politične kontrole.

VATIKANSKA KNJIŽNICA. Bila je prava paša za bibliotekarske oči. Hodili smo od vitrine do vitrine in se čudili. Na koncu smo se do kraja utrudili in – bili lačni. A vatikanski knjižničarji so nam znali pripraviti bife, ki je presegal vse dotedanje sprejeme. Vsega je bilo in za vse je bilo dovolj. Toda bibliotekarji so bili res zgladovani. Planili so k bifeju, kot bi ga hoteli zavzeti. Stal sem precej nebogljen sredi dvorane. Tedaj se me je usmilil Danton. Prerinil se je do bifeja, si priboril dva krožnika, ki mi ju je dal v roke, in nalagal na oba krožnika. Med jedjo sem vprašal, kako se imenujejo prostori, v katerih smo bili. Ob odgovoru »Queste sono stanze di Borgia«, sem odložil jed, ki sem jo imel že na vilici. Šale mi tudi vatikanski bibliotekarji niso zamerili.

BERLIN. V vzhodnem Berlinu sem bil na povabilo vzhodnonemških bibliotekarjev. Diskusija: o univerzitetnih knjižnicah. Stanoval sem v imenitnem hotelu sredi mesta. Ob zajtrku zjutraj sem sedel sam ob posebni mizi. Bil sem kakor okužen. Nisem razumel, zakaj so me povabili, če mi kot Ju-

goslovanu ne zaupajo. Na drugi strani dvorane je sedel Čubarjan in okoli njega cela suita, ki je visela na ustih svojega učenika. Tedaj me je Čubarjan zagledal in poslal k meni mladega knjižničarja ter me povabil k svoji mizi. Od tistega trenutka je bil led prebit. Bibliotekarji so postali začuda silno prijazni z menoj. Razlika je bila tako očitna, da se mi je zdelo prav smešno. Ko sva bila s Čubarjanom vendar enkrat sama – kaj vem, kako se je to zgodilo –, sem ga vprašal, kateri je njegov materni jezik. Seveda ruski, mi je zatrdil. Rojen je bil v naselju armenskih obrtnikov, ki jih je kdove kateri ruski car naselil blizu Moskve. Jaz pa sem vrtal naprej. »Ali govorijo v njegovi družini vsi rusko?« »Seveda. To so sicer precej konservativni ljudje, a so se novim razmeram kar dobro prilagodili.« Po izkušnji iz Celovca sem vprašal: »Kaj pa, ali molijo tudi po rusko?« Za hip je umolknil in končno priznal, da molijo še vedno armensko. Čez čas je pristavil: »Veste, armenska kulturna tradicija je zelo stara.« »In literatura je mnogo starejša od ruske,« sem ga dopolnil. S tem je bila najina diskusija končana. Ob njem se je namreč že zbrala njegova suita. Ko sem odhajal, sva se zelo prisrčno poslovila.

UŽALJENOST. Dan pred odhodom so mi ponudili, da si lahko ogledam nekaj ljudskih knjižnic. Rekel sem, da me Potemkinove vasi ne zanimajo. Bili so užaljeni. Drugi dan me je čakal dolg črn avto volga. Ko sem hotel sestti zadaj, so mi odredili sedež ob šoferju in rekli, da naj na vsakem križpotju povem, ali naj gremo desno ali levo. In ko bomo prišli do naselja, ki ga bom določil, se bomo ustavili in pogledali, kakšno knjižnico imajo tam. Čeprav imamo Slovenci kar lepo razvito knjižnično mrežo, si kaj takega ne bi upal ponuditi tujcu. Vozili smo se in namenoma sem ustavljal avto v manjših naseljih. Mislil, da je bila nedelja. Vas, pred katero smo se ustavili, je imela res samo nekaj hiš. Zavili smo na dvorišče in splašili nekaj kokoši. Sprejela nas je kmetica, ki menda ni bila poročena, ñikjer namreč nisem videl kakega moškega. Peljala nas je v nepreveliko sobo, kjer so ob stenah stale knjige. Dobivala je od vsake izposojene knjige nekaj pfenigov. To je bil njen stranski zaslupek. Ker je imela

korist od izposoje, je menda dvakrat na teden vzela nekaj knjig in jih raznosila po vasi. Najbolj zvesti bralci, posebno mladina, pa so prihajali k njej na dom. V isti sobi, kjer je bila knjižnica, je bila v kotu trgovinica s papirjem in knjigami. Svoje honorarje je dobivala od države, kajti izposojnin niso poznali.

INDONEZIJSKA LEHOTICA. Bilo je v Liverpoolu. Delegatov je bilo tokrat izredno mnogo. Da bi se res dobro počutili, smo dobili vstopnice za zelo ekskluziven klub. Le malo se nas je temu povabilu odzvalo. Ne vem, ali niso vsi dobili povabila, ali pa so drugi šli raje v lokal, kjer so nekoč nastopali Beatli. V klubu sem imel prvič in zadnjič možnost videti pravi, pravcati angleški klub z molčečimi bralci in izredno vljudnimi garderoberji. Bilo je kakor v nekaterih angleških romanih.

Med delegati je bila tudi izredno lepa in mlada Indonezijka. Kar je bilo mlajših bibliotekarjev, so se lepili nanjo kakor metulji na cvetlico. Zdi se pa, da Indonezijka nikakor ni uživala v pozornosti, ki so ji jo izkazovali. Končno se je zatekla k meni, ki sem se ji zdel najmanj nevaren (ne vem, ali bi bil lahko na to posebno ponosen!). Naj jo spremljam, da bo imela mir, me je prosila. Počutil sem se kakor angel varuh, ali vsaj njen stari stric. Po moji sodbi ni mogla imeti več kakor dvajset, največ petindvajset let. Kako pa sem se začudil, ko mi je pokazala fotografijo svoje družine: mož in šest otrok, od katerih je imel najstarejši vsaj toliko let, kakor sem jih prisodil njejovi materi!

OSLO. Na zborovanje v Oslu sva šla z dr. Brankom Berčičem, mojim pomočnikom, ki je bil predviden za mojega naslednika. Bolj kakor samo zborovanje me je zanimala dežela, ki je bila tako zelo drugačna od vsega, kar sem dotlej videl. V samem Oslu me je posebno prevzel Munchov muzej s slikami, ki sem jih po reprodukcijah kar dobro poznal. Dvorane so bile skoraj prazne, iz ene pa je bilo slišati igranje klavirja. Po kongresu sva se z Berčičem prijavila za izlet po Telemarku. Vozili smo se v avtobusu in naša vodička nam je znala izredno zanimivo predstavljati deželo. Ko smo jo

vprašali po številu prebivalcev, je rekla, da število ni točno ugotovljeno, kajti mnogo prebivalcev na uradih ni prijavljenih. To so razni gnomi in druga bajna bitja, ki živijo po gozdovih. Ob vsem pripovedovanju pa nas je spremljala Griegova glasba. Pokrajina sama me je očarala. Nenadoma se mi je nekje iz davno pozabljenih časov dvignila v zavest pesem, ki sem jo bil napisal še v svoji puberteti:

*»Tam daleč so brezovi gaji
in jezerca sinja so tam,
jaz pa med hišami hodim
in sem tako zelo sam.«*

PREPOVEDANE KNJIGE. V Mariboru nisem imel težav s knjigami, ki so prihajale iz inozemstva. Ne vem, ali so bili na notranjem odseku premalo »budni«, ali pa je bil tam kdo, ki je bil že toliko liberalen, da je zavestno puščal take pošiljke za Študijsko knjižnico brez zaplembe. Vse drugače je bilo v Ljubljani. Nekega dne sem dobil sporočilo, da je prišla na naš naslov knjiga, ki se po členu tem in tem tega in tega zakona v Jugoslaviji ne sme razširjati. Ker je prav v tistem času izšel zakon o knjižničarstvu, sem se zanimal za našo knjižničarsko zakonodajo. Pri tem sem zadel na odlok, ki ga je leta 1945 izdal še SNOS, v katerem je po členu 9. Narodna in univerzitetna knjižnica upravičena, da zbira tudi take tiske, ki so iz katerega koli razloga prepovedani. Čeprav novi zakon tega privilegija ni več predvideval, sem se z uradnim listom iz leta 1945 pod pazduho napotil v »Slavijo«, kjer je bil notranji odsek. Uradni list je učinkoval bolj, kakor sem pričakoval. Pokazali so mi v kotu na tleh najmanj en, morda celo dva kubična metra raznih knjig in brošur. Rekli so mi, da je moj predhodnik, dr. Rupel izjavil, češ glavno je, da so knjige vsaj na enem mestu spravljene. Na to nikakor nisem hotel pristati, saj sem videl, kako so bile tam knjige »spravljene«. Rezultat teh mojih razgovorov je bil, da lahko te stvari spravimo v NUK. In tako sva šla z manipulantom Ivanom Repnikom z vozičkom po knjige in jih po cesti srečno pripeljala »domov«.

CARINIK S KNJIŽNIČARSKIM TEČAJEM. Nekega dne sem dobil od kanclerja škofa Rožmana Jožeta Jagodica iz Koroške sporočilo, da je na župnišču v Lienzu mnogo gradiva iz zasilnega taborišča slovenskih emigrantov, ki bi pravzaprav spadalo v NUK. »Sicer pa teh stvari najbrž ne boste mogli spraviti v Jugoslavijo.« Tako nekako je stalo v pismu. Obrnil sem se to pot spet na »Slavijo« in dokazoval, da bi bilo res pomembno, če bi to gradivo dobili. Obljubili so mi, da ne bo težav. Novinar Željeznov se mi je ponudil, da greva z njegovim avtom po knjige. Ker pa je medtem Jagodic umrl, sem se oglasil v sosednji župniji, kjer so vedeli za Jagodičev namen, da dobi ta arhiv NUK. Naložila sva knjige in drugo gradivo v avto in se odpeljala proti meji. V prepričanju, da je vse urejeno, sva na meji mirno odprla prtljažnik in pokazala gradivo. Carinik je vprašal po seznamu. Še tega se nama je manjkalo! Velikanski kup brošuric, listin in knjig! Tega ne popiševa v celem dnevu. Tedaj pa nama je carinik priznal, da je nekoč hodil na knjižničarski tečaj in da nama bo pomagal. Razdelili smo si vse skupaj na tri kupe in pisali. Težava je bila v tem, da je carinik hotel na vsak način pokazati, kaj se je naučil, in je bil pri popisovanju zelo natančen, midva pa sva obdelovala gradivo kar preveč površno. Čeprav sva prišla na mejo v zgodnjih popoldanskih urah, sva se odpeljala, ko je bil že večer. Čez kaka dva dni se je pojavil spet nekdo iz notranjega odseka in nas vprašal, ali je popis že dokončen. Rekel sem, da je vse v redu. Povedal mi je, da mora biti to gradivo pod posebnim režimom in da moram vedeti, kdo si ga izposoja. V vseh letih pa me sicer nihče ni vprašal po bralcih.

Pred nedavnim me je Miloš Mikeln spomnil, da sem ga napotil na slovensko emigrantsko literaturo, ki jo je potreboval, ko je pisal svoj »Veliki voz«.

BALANTIČEVE PESMI. Državna založba Slovenije se je najbrž po daljšem oklevanju odločila, da izda Balantičeve pesmi z uvodom Mitje Mejaka. Na seji založniškega sveta se je nenadoma pojavil pomislek, češ da ob jubilejih OF ali praznikih (ne vem več, za kaj je pri tem šlo) izdaja Balantičevih pesmi ne bi bila primerna. Kasneje sem slišal o nekem na-

sprotovanju med družinami še iz časov pred vojno. Mnogo let kasneje sem hotel priti stvari do dna, a mi ni uspelo. Nekateri so nasprotovali celo zaradi tega, ker sta se v istem stavku Mejakovega uvoda srečala Balantič in Kajuh. Miško Kranjec in jaz sva se z vso odločnostjo zavzela za to, da knjiga vendarle izide. Kranjec je namreč prav tedaj pisal svoj roman o partizanih in je pri tem naletel na nekaj podatkov o Balantičevem življenju. Jaz pa, ki sem bil tedaj še trdno prepričan, da gremo vedno večji demokratizaciji naproti, sem deloma tudi zaradi svojih izkušenj s cenzuro, ki mi je bila nasploh zoprna, glasoval za to, da pesmi izidejo. Sklenjeno je bilo, da knjiga še nekaj časa počaka, potem pa, ko bodo razmere ugodnejše, predamo knjigo knjigarnam v prodajo. Mislim, da na seji ni bilo nikogar, ki bi bil za to, da gredo pesmi v stope. Zelo sem bil razočaran, ko se je to zgodilo. Verjetno pa sem se tega vendarle bal, zato sem si odnesel dva izvoda v knjižnico. Čez nekaj dni se je spet pojavil »nekdo« (kot po navadi brez imena) iz notranjega odseka in rekel, da je prišel po obe knjigi, ki da sem jih odnesel. Od koga je to izvedel, ne vem. Rekel sem, da so knjige že inventarizirane in da jih lahko odtujim samo na pisno zahtevo. Te seveda nisem dobil.

PODPREDSIEDNIK. Na občnem zboru Društva slovenskih pisateljev je bil za predsednika izvoljen Ciril Kosmač. Ker je bival večidel v svoji vili v Portorožu in je prihajal v glavnem le na seje, sem opravljal nekaj tekočih poslov v Ljubljani jaz kot njegov podpredsednik. Tudi nekaterih zveznih sej sem se udeleževal. Pred leti je namreč Mateju Boru uspelo, da je ob pomoči Hrvatov izsilil spremembo statuta, ki je po zgledu zvezne ustave zagotavljala »prehajanje mandata od ene republike na drugo«. Pri tem se spominjam mikavne zgodbe ob podpisu meddržavne pogodbe med nami in Sovjetsko zvezo. Zbrali smo se v Zagrebu. Namesto odsotnega Make-donca je vodil pogovore dr. Ivo Frangeš. Vse je teklo gladko. Pri besedilu pogodbe pa se je hudo zapletlo. Rusi so kot samoumevno poleg ruskega hoteli podpisati srbohrvaški tekst. Mi pa smo se uprli. Besedilo mora biti napisano v makedonščini, ker je sedež društva tokrat v Makedoniji. Po-

grela nas je, ko so nam Rusi hoteli dopovedati, da je v Jugoslaviji srbohrvaščina uradni jezik. Priznati moram, da je bil dr. Frangeš kot pogajalec neizprosni. Tudi jaz sem mu skušal krepko pomagati, medtem ko sem imel vtis, da bi bili Makedonci in Srbi pripravljeni popustiti. Bolj ko so nam Rusi prigovarjali, češ da bi bolgarski tovariši lahko to imeli za provokacijo, bolj smo vztrajali na svojem. Bil je že večer, ko smo se razšli, ne da bi podpisali. Nam je bilo seveda veliko do tega, da Rusi priznajo Makedonce kot narod in da makedonščina ni le bolgarski dialekt. Zbrali smo se naslednje jutro. Tokrat so Rusi popustili. Baje so vso noč telefonirali z Moskvo.

ENAKOPRAVNOST NARODOV. Še enega ruskega obiska se spominjam. Vodja delegacije je bil Sibirjak Markov. Že na sestanku, ki smo ga imeli s sovjetskimi pisatelji v Društvu, se je razvila kar živahna razprava. Markov nam je slikal sovjetske literarne razmere v najlepši demokratični luči. Govorili smo o pravici do manjšinskega mnenja, ki marsikdaj kasneje zmagaja. Navsezadnje je bil tudi Lenin marsikdaj v manjšini in je končno vendarle zmagala njegova linija. Markov se je pogovoru o tej temi izognil in prešel na pravice najmanjših narodov v Sovjetski zvezi, ki so šele zdaj dobili svojo pisavo in svojo književnost. Popoldne smo se odpeljali z avtom, ne vem več kam. Verjetno na Bled. Ker mi je kot bibliotekarju pred kratkim prišla v roke publikacija beloruske akademije v Minsku, ki je izšla v ruščini, ne pa v beloruščini, sem sodil, da to ne priča ravno o popolni enakopravnosti. Markov je sedel spredaj pri šoferju, za njim pa Belorus, čigar imena se ne spominjam. Med pogovorom mi je Belorus krepko stisnil roko, Markov pa je razlagal naprej, da je ruščina tisti jezik, preko katerega prihajajo kulturna prizadevanja sovjetskih narodov v svet...

Od nas je šla delegacija naprej v Zagreb, kjer so verjetno podobno razpravljali. Kasneje so mi kolegi iz Zagreba povedali, da so sovjetski pisatelji hvalili Slovence, s katerimi so si bili povsem edini. To seveda ni bilo pošteno!

SO UKRAJINCI MANJŠINA? Ob nekem drugem obisku sovjetske delegacije v društvu pisateljev, ko smo spet poudarjali pravice manjšin, me je Ukrajinec, tudi njegovega imena se ne spominjam več, med odmorom potegnil vstran in povedal, da je v Marxu našel krasen citat, ki govori o manjšinah. Ker smo govorili rusko, sem vzkliknil: »Vy s uma sašli?« (Ste znoreli?) »Petdeset milijonov vas je in govorite, da ste manjšina!« Mož je bil zaradi mojega ogorčenja kar nekam zmeden.

SINHRONIZACIJA. Jugoslovanski kulturni komite, zdi se mi, da se je ustanova, ki je živela le kratek čas, tako imenovala, je bil sklican seveda v Beogradu. Ne vem več, kako sem kot zastopnik Slovenije pristal v tem komiteju. Verjetno je bilo to zaradi gradiva o Vuku Karadžiću, ki bi ga ob njegovem jubileju lahko prikazali na naši razstavi. Zdi se, da je šlo bolj za debatni klub kot za ustanovo, v kateri bi bilo mogoče o čem odločati. Razpravljali smo o proslavljanju Vukovega jubileja po vsej Jugoslaviji. Mimogrede sta dva Srba predložila načrt o sinhronizaciji tujejezičnih filmov. Izračunala sta, da bi z dvigom vstopnic v jugoslovanskih kinematografih za en sam dinar lahko plačali sinhronizacijo po zgledu Italije »na našem jeziku«. Takoj sem vedel, kam pes taco moli. Nekaj igralcev si je s tem gotovo hotelo izboljšati svoj standard. Nedolžno sem rekel, da imam sicer raje, če slišim igralce v originalnem jeziku, priznam pa, da je o tem mogoče diskutirati. Bojim se pa, da preprosti ljudje na srbohrvaškem jezikovnem področju »našega jezika«, ki bi ga govorili slovenski igralci, ne bi razumeli. Ker so Srbi pod »naš jezik« razumeli nekaj drugega kot jaz in bi zadeva brez slovenskega denarja ne bila izvedljiva, sta se predlagatelja svojemu predlogu brez diskusije odpovedala.

MAK DIZDAR. Na nekem sestanku, ki smo ga imeli v Mostarju, sem se seznanil z bosanskim pesnikom Makom Dizdarjem. Ne morem si več priklicati v spomin njegovega obraza, njegov glas pa mi še vèdno zveni v ušesih. Vodil me je po Hercegovini, kjer so ponekod nedaleč od ceste stali znameniti bogomilski stečki. Ko mi je kazal te stare spomenike bosanske kulture, sem spoznal, kako močno je prežet

z bogomilstvom. Če bi verjel v reinkarnacijo, bi prisegel, da se je v njem znova rodil stari bogomil. Njegova v starinskem jeziku napisana pesem »Pravednik«, ki govori o pod stečkom blizu Stolca pokopanem pravičniku, čigar glas vpije do neba, je bila objavljena s pripombo, da gre za legendo o pravičniku, ki bo klical tako dolgo, dokler ne bo uslišan. Čeprav je bila opomba napisana objektivno, skoro hladno, mislim, da je Mak zares verjel v to legendo. Zdaj je Mak že dolgo mrtev. Morda bi bilo prav, če bi ga bili pokopali pod stečkom. Ko na televiziji gledam trpljenje Makove domovine, mi prihajajo njegovi verzi in njegov glas živo v spomin. Pesem je postala tragično aktualna.

PRAGA. Prvič sem videl Prago kmalu po osvoboditvi, ko sem izkoristil možnost, da obiščem praški velesejem. Tedaj sem spoznal, da sicer dobro razumem češko, da pa mi manjka besedni zaklad. Kot sin češke matere moram to v svojo sramoto priznati. – Drugič sem bil v Pragi, ko smo bili povabljeni, da jim priredimo razstavo slovenskih knjig. Peljala me je kolegica Jelica Jugovčeva. Ko sva zvečer prišla v Budějovice, so nastale težave. V hotelu je bilo vse »zasedeno«. Spoznal sem, da je bila ta »zasedenost« izgovor za strah pred sitnostmi, ki bi jih imeli, če bi prenočili dva tujca. Bila je že noč. Končno sva prišla v športni center, kjer je bilo nekaj sobic, boljše rečeno celic, ki so rabile za tuje tekmovalce. Postelje so bile zelo preproste, sobice pa se niso dale zaklepiti. Zadrego si je rešila kolegica tako, da je zaslonila vrata, kakor je vedela in znala. Jaz sem spal pri odprtih vratih, ker jim je manjkala celo kljuka. V sosednji sobi sem slišal precej vročo diskusijo o demokraciji, za katero so nekateri menili, da bi jo bilo treba uvesti po jugoslovanskem zgledu.

PRAŠKA POMLAD. Sestanek čeških in slovaških pisateljev, na katerem je predsednik Goldstücker sprožil gibanje, ki naj bi prineslo več svobode za Čehoslovaško, sem seveda že prej po časopisih zvesto zasledoval. Nenadoma se je v meni zbudil nekakšen češki patriotizem. Bil sem seveda navdušen, ko smo Ciril Kosmač kot predsednik Društva slovenskih pisateljev, jaz kot njegov podpredsednik in Mira Mihelič kot

predsednica PEN-kluba prišli v Prago. Medtem ko je kolegica Jelica pripravljala razstavo, sem bil s češkimi pisatelji. Bili smo priča navdušenju, ki je tedaj zajelo Pražane. Povabljeni smo bili na kosilo, ki nam ga je priredil predsednik. Ker je imel razgovor z nekimi angleškimi novinarji, je sicer zamudil in smo že mislili, da se z njim ne bomo srečali. Končno se je le pojavil, toda le za zelo kratek čas, ker so ga spet klicali drugam. Ob tem je imel Ciril imenitno napitnico, v kateri je, namigujoč na predsednika parlamenta, ki je bil po poklicu pek, zaželel Čehom, da bi spekli dober kruh. Žal nekih tehtnejših pogovorov nismo imeli, pač pa so nam omogočili, da smo si lahko ogledali nekaj čeških znamenitost. V najhujšem mrazu smo hodili po karlštejskem gradu, in če Mira v svoji pompadurki ne bi imela viskija, ki nas je od časa do časa pogrel, bi bilo po nas.

»**AKAKIJ AKAKIJEVIČ**«. S Cirilom sva spala v isti sobi. Zamudil se je in prišel, ko sem jaz že spal. Seveda me je zbudil. Bil je silno zgovoren. Meni se je dremalo, on pa je sedel na rob postelje in pripovedoval. Govoril je o načrtu za črtico, pravzaprav satiro o Akakiju Akakijeviču. Spominjam se prizora, v katerem nastopa Stalin. Sprehaja se po svoji sobi in opazuje na stenah robove slik, ki so jih odstranili, ko je dal likvidirati svoje najožje sodelavce. Pogovarja se z njimi in jih na svoj način označuje. Nenadoma pa se ustavi pred edino sliko, ki je še visela na steni. Začudi se, kako da se mu je mogel ta politik izmuzniti. Zdi se mu še posebno sumljiv. Nazadnje ugotovi, da stoji pred zrcalom. Ne vem, ali sem vsebino satire prav obnovil, vsekakor me je navdušila. Posebno, ker je znal Ciril pripovedovati, da bi lahko dal vsako besedo natisniti.

CIRIL KOSMAČ. Velikokrat sva se srečevala. Posebno, ko smo bili na počitnicah v domu slovenskih pisateljev pri Belem križu. Ob večerih je prihajal v dom in smo se pogovarjali dolgo v noč. Ob njem je bil vedno njegov pes Bugi, zelo pohleven volčjak. A samo, kadar je bil zunaj. Vse drugače pa je bilo, kadar je Bugi varoval svoje področje okoli Kosmačeve vile. Tedaj je bil lahko zelo nevaren. Če od daleč nisi

poklical Cirila, da bi Bugija pomiril, nisi mogel v hišo. Spominjam se, da je naju z Mileno povabil na kosilo, ki ga je sam pripravil. Ciril ni bil samo odličen pripovednik, ampak tudi odličen kuhar. (Mimogrede: tudi Bratko Kreft zelo dobro in rad kuha, o tem sem se lahko prepričal, ko sem bil na obisku pri njem na Kreftovem vrhu v Slovenskih goricah.) Ko sem prebiral Kosmačeva dela, ki jih odlikuje tudi zelo lep jezik, sem si moral vedno znova dopovedovati, da ni imel niti ene same ure slovenščine v šoli.

Po njegovi smrti sem v veliki sobi v pritličju, ki je nastala s tem, da so podrli steno ob kuhinji, priredil razstavo. Po stenah sem razobesil vse fotografske portrete, ki sem jih mogel dobiti. Ko si prišel v sobo, te je z vseh strani pozdravljajl Ciril, zdaj resen, zdaj veder in celo šaljiv. Razstava je bila kasneje prirejena za njegovo trajno spominsko sobo, ki jo je mogoče obiskati.

PIRANSKA NOČ. Med češkimi pisatelji, ki so preživljali svoj dopust v piranskem Domu pisateljev, je bilo več čeških gostov, saj je bil do polovice pravzaprav njihov, ker smo si ga po dogovoru delili – oni so prispevali celotno opremo. Vest o ruskem vdoru v Prago je prišla prav sredi dopusta, avgusta '68, in nas globoko pretresla. Naši češki prijatelji so sedeli ob radiu in obupano komentirali dogodke. Med njimi je bil samo eden, že starejši, ki ruske poteze sicer ni odprto odobral, bil pa je prepričan, da se bo treba prilagoditi novim razmeram. Ko sem zjutraj naslednjega dne prišel v obednico, kjer smo se po navadi zbirali, sem videl enega od Čehov, ki je šele pred kratkim prišel iz zapora – bil je obsojen na prisilno delo v Joachimovu – videl sem ga, kako je slonel ob tranzistorju in jokajl. Vso noč je prebedel ob poslušanju vesti. Vse razpoloženje tiste dni je bilo mračno. Da bi se vsaj za silo razvedrili, smo si dali prerokovati od češke pisateljice, ki se je tega naučila, ko je bila v delegaciji na Kitajskem. Zapomnil sem si, da je prerokovala Dubčku, ki da se bo še vrnil na oblast. Tega sem se domislil, ko smo po padcu bivšega režima spet brali njegovo ime.

V »domovini socializma«

MOSKVA. Moskovskega kongresa knjižničarjev sva se udeležila dr. Branko Berčič in jaz. Moskve sem se zelo veselil. Zame namreč ni bila samo »domovina socializma«, ampak dežela Puškina, Dostojevskega in Tolstoja. Med pripravami za pot je bila najina prva skrb, da si pri Bolaffiu v Trstu nabaviva cenejših rubljev. Na srečo naju po rubljih na meji nihče ni vprašal. Šele na carini sem videl, s kakšno vnemo so iskali rublje pri drugih potnikih. Že pri prihodu se je zapletlo. Uradnik, ki je kontroliral delegate po spisku, je imel strašne težave. Posebno pri tedanji ravnateljici Pionirske knjižnice Martini Širceljevi se je do kraja zataknilo. Njenega imena nikakor ni mogel najti. Ne vem, ali mu je abeceda delala težave ali pa je iskal po napačnem spisku. Že je kazalo, da ne bo mogla stopiti v obljubljeni deželni, a se je končno vendarle vsa stvar uredila. Ko smo prišli v hotel, sva bila z Brankom tako neprevidna, da sva takoj zamenjala dolarje za rublje, kar nama je kasneje zelo narobe hodilo. Dobila sva kar lepo sobo. Za naju je bilo novo, da ključev nisva dobila v recepciji, ampak v nadstropju, kjer je na dobro preglednem križišču hodnikov sedela uradnica s ključi. Da bi si preganjala čas, se je učila nemško, po mojem povsem neuspešno.

Z Brankom sva si uredila čas tako, da nisva bila oba na vseh predavanjih. Včasih sva šla oba, kdaj pa kdaj je šel samo eden. Kadar je bil na sestankih samo eden od naju, je v sobi zapel telefon. Ljubezniv ženski glas je vprašal, ali je tam Fedja, ali pa se je verjetno isti glas zanimal za kako drugo rusko ime. Videti je, da sva imela oba istega angela varuha, ki sva ga s svojim selektivnim izbiranjem predavanj spravljala v neprijetnosti. Še danes mi je žal, da nisem pritr dil in povedal, da sem Fedja. Pri tem moram seveda povedati, zakaj sva bila tako zanimiva za take sorte varstvo. Berčič je bil kot sekretar za kulturo vladni funkcionar, jaz pa sem kot podpredsednik Društva slovenskih pisateljev, ko predsednik ciril Kosmač ni bil dosegljiv, dal ob zadušitvi praške pomladi dvema novinarjema finskega radia intervju, ki je ostro obsojal sovjetsko intervencijo.

KOLIKO JE V SOVJETSKI ZVEZI VREDEN RUBELJ? Na oglasni deski v hotelu je bil izobešen program za izlete po kongresu. Večina jugoslovanskih delegatov se je zanimala za baltske republike, toda pristojbina je bila zapisana samo v dolarjih. Nastavil sem se v posebni recepciji za delegate, da bi plačal to pristojbino. Hotel sem dati rublje, a ni bilo mogoče. Dalo se je plačati samo v dolarjih. Bil sem vztrajen. Ali se vendarle ne bi dalo kako urediti? Uradnica je bila nadvse ljubezna in me povabila za drugi dan. Prišel sem drugi dan, a pri okencu je bila že druga uradnica, ki sem ji moral vso stvar še enkrat razložiti. »Bomo videli, kaj se da narediti,« mi je spet obljubila uradnica. »Jutri!« Tretjega dne sem bil že kar nejevoljen. »Ali v Sovjetski zvezi rubelj res ni nič vreden?« sem vprašal. Uradnica je požrla slino in z njo žalitev Sovjetske zveze. Naročila mi je, naj pogledam naslednjega dne, ko bodo na oglasni deski nabita imena. Seveda naših jugoslovanskih imen ni bilo.

MOSKOVSKI TAKSI. Ker sem cele ure stal pred okenci, sem si vendarle hotel ogledati tudi Moskvo. Saj ne morem oditi iz Moskve s hrbti čakajočih turistov v očeh. Z Brankom sva se odločila, da najameva taksi. Vozil naju je po moskovskih ulicah in brez posebne prizadevnosti pripovedoval, kaj vidi, oziroma bi morala videti. Ob dveh je avto ustavil in nama povsem mirno razložil, da je njegovega delovnega dne konec in da naj izstopiva. Bilo je kar precej daleč od našega hotela. Na srečo je bilo tik pred telefonsko celico. Razburil sem se in rekel, da bom takoj telefoniral na jugoslovansko ambasado, kaj se nama je zgodilo. Taksist se je vidno ustrašil. Z očitno nejevoljo naju je pripeljal domov. Jaz pa sem razmišljal, kaj bi se zgodilo, če bi moral svojo grožnjo uresničiti. V celici namreč ni bilo telefonskega imenika, številke ambasade pa tudi nisem imel.

»ETOT STOL NE RABOTAJET«. Glede hrane se nisva smela pritoževati. Bila je okusna, le zelenjave je bilo za naš okus premalo. Izvedel pa sem, da so ruske slaščičarne znamenite. Pred eno je stala že precejšnja vrsta. Nastavil sem se. Če so moskovske slaščičarne res tako imenitne, se temu nikakor ni

kazalo odpovedati. Čakal sem tokrat neverjetno malo. Kdaj pa kdaj so se vrata odprla in kakih petdeset gostov je prišlo na cesto in prav toliko čakajočih je vstopilo. Končno sem prišel tudi jaz na vrsto. Dve tretjini dvorane sta bili zasedeni. Priznati je treba, da so gostje naglo dobili, kar so naročali, saj je bila skoro vedno ista sladica. Ko so bili gostje postreženi, sta se oba natakarka, sloneč na podbojih vrat, mirno pogovarjala. Sedel sem k prazni mizi in čakal. Oba natakarka sta se kdaj pa kdaj ozrla name, a nista pokazala niti najmanjšega namena, da bi mi postregla. Stopil sem k njima in naročil. Eden izmed njiju mi je mirno odgovoril, da ta »miza ne dela«, ker je tretji natakarka na dopustu. Šele zdaj sem spoznal, zakaj sta bili zasedeni samo dve tretjini dvorane. Počakal sem na naslednjo skupino in postregli so mi. Bilo je vredno. Ne le zaradi res okusne sladice, ampak tudi zaradi iztreznjevalne izkušnje s sistemom.

ZAGORSK. Simfonija zlatih streh na bizantinskih cerkvah! Očem kar jemlje vid. In v cerkvah: z ikon te gledajo resnobni, svečani in vendar skoraj realistični obrazi. Ker pa smo prišli med službo božjo in kot trop turistov motili pobožne vernike, je bilo kar težko priti do slik. Petje starih koralov. Vprašujem se, ali je pogoj, da imaš lep glas, če se hočeš povzpeti po cerkveni hierarhični lestvici do višjih duhovnikov. Basi zvenijo kot orgle. Marsikatera opera bi bila zadovoljna, če bi imela take glasove. Težki vonj kadila leži nad ljudmi. Zadušljivo je. Komaj se izvijem iz tesne množice na prosto. Zunaj vidim kar nekaj menihov. Med njimi mladeniča z izrazito polnimi, čutnimi ustnicami. Ko ga sreča kmečka žena, ji ponudi roko v poljub, a tako, da se mora žena kar precej skloniti. Krščanska ponižnost slavi tu v Zagorsku svojo nenavadno glorio. Ko se peljem nazaj v Moskvo, razmišljam o nenavadnem izložbenem oknu, ki ga je tu postavila na ogled Sovjetska zveza ...

Slovo. Na letališču smo lahko občudovali izredno spretnost uradnic pri blagajnah, ko so poleg računalnika prekontrolirale vse vsote še na nanizanih kroglicah abakusa. V letalu sem delal nekak obračun. Ne vem, ali sem bil samo razoča-

ran, saj sem pravzaprav mnogo vsega tega pričakoval. Bil pa sem do kraja žalosten zaradi izgubljenih iluzij, ki so bile sicer že prej močno omajane. To je tudi razlog, da sem se v svojem pripovedovanju o obisku v Moskvi zadržal dalj, kot je morda zanimivo.

SCARBOROUGH. Ko sem se v Greenwichu spoprijateljil z bibliotekarjem Davidom Legattom, me je ta povabil na zborovanje angleških bibliotekarjev v Scarborough. Na pot sem se odpravil sam, ker je moral Legatt kot funkcionar zaradi priprav biti sam že nekaj dni prej. Za branje na poti sem si vzel angleški prevod francoskega avtorja Daninosa »Zapiski majorja Thompsona«, izredno duhovito delo, ki na šaljiv način pripoveduje o izkušnjah tradicionalnega Angleža v Franciji. Ko primerja angleške in francoske običaje, ugotavlja, da Angleži niso tako zgovorni kakor Francozi. Lahko se na primer vozite ure in ure v istem kupeju, ne da bi spregovorili. V našem kupeju nas je bilo četvero. Če se prav spomnim, poleg mene še dva gospoda in ena gospa. Nobeden med nami ni bil več rosno mlad. Ko sem prišel do mesta o molččih ljudeh v kupeju, se nisem mogel premagati in sem se glasno zasmel. Vsi so se karajoče ozrli name. Bilo mi je nerodno. Edino rešitev sem videl, da sem glasno prebral mesto, zaradi katerega sem se zasmel. Led je bil prebit. Razvil se je živahen pogovor, v katerem so moji sogovorniki pripovedovali celo o svojih družinskih zadevah.

PRIJATELJ LEGATT. Nisem si mislil, da je Legatt svoje zagotovilo o prijateljstvu vzel tako zares. Rekel mi je namreč, da mu bo dobrodošel vsakdo, ki bo prišel v mojem imenu. Že davno sem pozabil na to. Ko je odšla neka moja znanka v London, sem ji naročil, naj se, če utegne, zgłosi pri njem in ga pozdravi. Legatt jo je zadržal na svojem domu kar nekaj dni. Ali naj ob tem še povem, da je Legatt Škot?

IRSKA IN SLOVENIJA. Na sprejemu, ki so ga priredili angleški bibliotekarji za goste iz tujine, smo se drug drugemu predstavljali. Ko sva se srečala z Ircem, sva ugotovila, da sva prvič videla predstavnika najinih dveh narodov. »Na to se

pije!« – tako nekako bi se dalo po slovensko reči, kar mi je Irec predlagal. Zavlekla sva se v kot, sedla na blazini, ki sva ju snela z bližnjih naslanjačev in ... Irec je naročil whisky. A ne škotski, ampak irski! To je bila nekaj milj od škotske meje skoro veleizdaja. Moj Irec je s krepko napitnino preprečil meddržavni spor in je celo dosegel, da mu je natakár čez nekaj časa ta irski simbol res prinesel. Bila je kar spoštljiva steklenica. Pripovedovala sva si zgodovino svojih narodov. Občudoval je Slovence, ki jim je na tako vetrovnem prostoru evropske zgodovine uspelo, da so ohranili svojo identiteto in svoj jezik. Irski intelektualec se mora irskega jezika učiti v šoli, kakor da bi šlo za tuj jezik. Imela sva si mnogo povedati in pridno polnila kozarce. Govoril sem o izgubi slovenske samostojnosti. O kmečkih uporih, o naši kulturi. Nekako leta 1848 se mi je film utrgal. Zbudil sem se v svoji postelji v hotelu, ki je bil na trgu nasproti prostora, kjer se je dogajal sprejem. Zjutraj me je obšla prava groza. Ni me sicer bolela glava, a bilo me je sram. Naglo sem se oblekel in prišel po stopnicah do recepcije. Prijazna receptorka me je pozdravila, kakor običajno. Nobenega prizanesljivega ali celo očitajočega smehljaja. Začel sem se opravičevati. Vprašal sem, ali sem osramotil svojo državo. Ni me razumela. »Kako sem prišel v hotel in v svojo sobo?« – »Kako?« »Ali res niste opazili, da sem popil preveč,« sem vprašal že bolj naravnost. »Ne,« je rekla, »... morda ... morda ste hodili nekoliko bolj vzravnano in bolj naravnost kakor po navadi ...« Občutek sem imel, da ni lagala.

RECEPTORKA. Poleg uradnih sestankov, ki jih je imelo društvo, so bile tudi zaprte seje društva, na katerih so obravnavali notranje zadeve. Te seje za nas tujce niso bile zanimive in se jih nismo udeleževali. Ko sem prišel do recepcije, mi je receptorka, ki je imela pred seboj program kongresa, rekla, da danes najbrž nimam dela. Če mi sme kaj svetovati, naj grem nekaj minut pred sedmo k tisti gotski cerkvi naj hribčku. Tedaj namreč padajo sončni žarki naravnost skozi zahodno barvasto okno. »Prepričana sem,« je rekla, »da vam bo všeč.« Imela je prav. Zelo mi je bilo všeč. Tudi to je turizem, sem si rekel.

V opombi pod črto

Priznam: že od otroških let sem imel literarne ambicije. Pri »Gaudeamusu« je bilo lahko, saj sem bil sam glavni in odgovorni urednik. Bil sem še gimnazijec, ko sem poslal nekaj svojih pesmi v mesečnik »Jugoslovanski srednješolec«. Odgovor je bil »zavit v stanjol«: »Pesmi predelaj in nato pošlji, ker so motivi dobri.« Nisem poslal. Ko je akademsko društvo Jadran od 1. decembra 1929 začelo izdajati glasilo »Omladina«, sem se spet oglasil. Urednik glasila je bil Viktor Hrovatin, ki sem ga poznal še iz gimnazijskih let. Ker mož ni bil pretirano pismen, sem mu moral jaz napisati program. Ne bilo bi pošteno, če bi hotel danes ta program utajiti. Takole se je glasil: »Hočemo svobodno, veliko, silno Jugoslavijo ene misli in enega srca. Prostor na soncu za vsakogar, ki ga je žejen. Svoboden razmah misli in stremljenj brez avtoritete. Enakopravnost narodov in upoštevanje narodnih manjšin.« Zanimivo je, da je med izvodi, ki so nam jih vračali, bilo največ takih, ki so podčrtavali besede »brez avtoritete« in jih opremljali z vprašaji in klicaji.

V literarni prilogi »Obzorja« sem objavil nekaj pesmi pod očitnim vplivom katoliškega ekspresionizma. Samo za vzorec o mojem tedanjem razpoloženju nekaj verzov:

*»Zaril sem si v prsa roke
iztrgal iz njih sem srce
in štel sem njegove utripe:
Ali so glasni dovolj za hrupni milijon?
Ali jih je dovolj za obupni milijon?
O, tedaj sem z grozo spoznal:
Še zame se utripi pretihi,
Še zame so utripi preredki ...«*

In tako naprej. Tedaj seveda še nisem vedel, da bo tisto o utripih postalo čez več kakor pol stoletja problem zelo dobesedno. Ko sem zaradi infarkta ležal v bolnišnici, sem v neprespanih nočeh v mislih recitiral vse pesmi, kar sem jih kdaj napisal in ki sem se jih mogel spomniti.

Povsem drugačna pa je stvar s pesmimi v prozi. Takole

sem zapisal: »Zdaj je jesen in trudno je moje srce. Tako trudno in žalostno kakor zvonjenje avemarije. Toda pomlad bo prišla in moje srce bo pelo kakor kladivo nad naklom. Ker bo vedelo, da je pomladi smrt najlepša.« Na tisto pomlad pa sem moral kar zelo dolgo čakati....

Vse je teklo zelo gladko, samo doživeto ni bilo. V teh ljubljanskih »Obzorjih« je izšla tudi moja prva kritika. Kraigherjevo dramo »Na fronti sestre Žive« sem ocenil zelo negativno. Očital sem avtorju značaj generala, ki me je spominjal na operetne generale. Tudi skrivnostna žena v črnem mi je bila znana že iz nemške ekspresionistične literature. Ko sem mnogo let pozneje kot dramaturg iskal domačo dramo za repertoar, sem se spomnil »Sestre Žive«. Tokrat sem gledal na Kraigherjevo delo prizanesljivo. Tedaj pa sem dobil od avtorja dopis, s katerim je prepovedal uprizoritev, ker da hoče, kakor je zapisal, dramo še popraviti. Ne verjamem, da mi je kritiko zameril in da je bil to razlog za prepoved.

Ne morem reči, da sem prišel v slovensko literaturo kakor Pilat v Credo, saj je bila sodba, ki jo je zapisal Anton Slodnjak v svojem »Slovenskem slovstvu«, še kar ugodna. V opombi pod črto ugotavlja, da je moja »Spremna beseda« h Glazerjevim »Pesmim in napisom« »razumevajoča in razumna«.

Ob dogajanjih v slovenski literaturi, predvsem pa ob književnikih, ki sem jih poznal, sem bil bolj ali manj prizadet statist ali opazovalec.

»GRUDA«. Ne vem, kdaj sem se seznanil s Francetom Gerželjem. Vsekakor je bilo po njegovi vrnitvi iz Prage, kjer je končal novinarsko šolo. Urejeval je glasilo kmečkih fantov in deklet »Grudo«. Povabil me je k sodelovanju in objavil sem nekaj pesmi. Gerželj je rekel, da mu pridejo moje pesmi ravno prav, ker niso predolge in jih lahko uporabi kot mašila namesto »Podpirajte Ciril-Methodovo družbo« in podobnih. Čeprav svoje uničujoče kritike sam ni jemal čisto resno, bi mu moral pravzaprav zameriti. Ker pa že po naravi težko kaj zamerim, sva ostala prijatelja in sem mu še naprej oddajal »mašila«.

KOCBEK. Čeprav je bil vsaj pet let starejši od mene in se nižješolci nismo družili z višješolci, sem ga kot sošolca moje sestre Lidunke dobro poznal. Njegova pogumna odločitev, da se v španski državljanski vojni postavi na stran republikancev, nas je vse navdušila. Spominjam se še, kako težko smo ga pričakovali po osvoboditvi, ker nam je bilo rečeno, da pride iz Beograda v Zagreb na miting. – Ko se je razšel z Osvobodilno fronto, mi je bilo žal. Izgubili smo somišljenika, ki ga je škoda, sem sodil. Njegovo knjigo »Strah in pogum« sem prebral na dušek. Prebral sem jo, ko sem bil še ves pod sugestivnim vplivom Sartra, ki me je bil vsega prevzel. V oznaki Sartrove umetnosti sem le težko zakril svojo zavzetost: »Ta tesnoba daje njegovi umetnosti nekaj posebno učinkovitih prijemov. V njegovih dramah se dialog zaradi tesnobe, predvsem pa zaradi strahu pred smrtjo, ki je obenem želja po smrti, silno dramatično napne, osebe se mu v teh dialogih jasno karakterizirajo, saj govorijo stvari, ki jih sicer ne bi nikoli rekle ter razodevajo najskritejše psihološke podrobnosti.« Tedaj so mi celi dialogi še zveneli v ušesih. Veliki skušnjavi, da bi Kocbeka soočil s Sartrom, se nisem znal upreti. Našel sem vrsto več kakor sorodnih dvojnic v dialogih in seveda v osnovni filozofiji. Primerjal sem med drugim Sartrov stavek »Človeško življenje se začne z obupom« s Kocbekovim: »Človek mora izgubiti upanje, če hoče sprejeti resnico«. Ali: Sartre: »Krvnik, to je vsakdo med nami.« Kocbek: »Vsi smo krvniki in žrtve obenem.« Končal sem z ugotovitvijo: »Navedel sem te primerjave samo zato, da pokažem na ne preveliko originalnost osnovnih pogledov pri Kocbeku. Seveda zaradi tega še ni treba govoriti o plagiatstvu, a zdi se mi, da bo Kocbek pač težko rekel o sebi, da gre tu za neke njemu lastne in celo svojstveno slovenske rešitve.« Ves članek je bil pravzaprav predavanje, ki sem ga imel v Umetniškem klubu v prostorih nekdanje Mestne hranilnice na Slomškovem trgu. Ob isti priložnosti je govoril o Kocbeku tudi Branko Rudolf, a se njegovega predavanja ne spominjam več. Sem se v svoji naivnosti zavedel, da je vse skupaj politična gonja? Zanimala me je predvsem literatura, glede drugega sem mimogrede citiral Vidmarja, ki je bil zdaj zame še velika av-

toriteta. Če bi moja kritika izšla ob drugi priložnosti, bi danes te ocene ne nosil s seboj kot breme.

Na predstavitev Trofenikovih knjižnih izdaj o slovenski literaturi pri Mačku sva se s Kocbekom večkrat srečevala. Ob neki priložnosti sva celo zelo sproščeno govorila. Imel sem namreč namen, da zberem nekaj slovenskih besedil, ki bi jih povezal v nekakšno slovensko čitanko za odrasle. V njej sem hotel nabrati stvari, zaradi katerih je vendarle lepo biti Slovenec. Vprašal sem Kocbeka, ali bi mi dovolil, da ponatisnem v njej dve strani iz njegove »Tovarišije« o partizanskem maršu. Razložil sem mu svoj načrt. Pristal je.

ŠE ENKRAT PRAGA. Tokrat smo se peljali dr. Berčič in njegova žena v enem avtomobilu, v drugem pa Milena in jaz. Priredili smo razstavo Cankarjevih del. (Ob tej priložnosti sem našel Cankarjev rokopis »Realka«, ki je precej oskuben izšel v »Slovenskem narodu«. Tu je bilo s črto označeno, kar je požrla cenzura.) V avli muzeja je bila velika slika študenta Palacha, ki se je zažgal iz protesta zaradi vdora ruskih čet. Ob odhodu je Milena položila pred to sliko šopek rož, ki ga je bila dobila. – Ne vem več, kdaj sem izvedel za vzrok naše zamude ob odhodu. Vzrok je bila – goska. Na Vaclavskem namesti je namreč nekdo izpustil gosko z napisom »Hledam Husaka« (iščem gosaka – Husak je namreč postal po spremembi režima predsednik). Vse ceste v bližini tega največjega praškega trga so bile namreč zaprte, ker je policija lovila gosko, ki jim je vedno znova ušla. Trajalo je menda kar precej časa, da so jo ujeli. Baje so se Pražani zaradi tega lova odlično zabavali in od srca nasmejali.

MIRA MIHELČ. »Prva dama slovenskega PENa«, smo ji rekli. S svojim šarmom je znala pritegniti in pomirjati. Mirno, a vendar prizadeto je razorožila marsikak ugovor. Kot predsednica slovenskega in podpredsednica svetovnega PEN kluba je imela v svetu velik ugled. Govorila je gladko francosko, angleško in nemško. Zavzemanje za literate, ki so trpeli zaradi preganjanja, je jemala prekletu zares. Posredovala je in hodila od oblastnika do oblastnika in je začuda

celo uspevala. Čeprav so ji to posredovanje zelo zamerili, ji prav zaradi ugleda, ki ga je uživala v svetu, niso mogli do živega. Da so bili nekateri njeni »varovanci« vse prej kot vredni njenega zavzemanja, je ni zanimalo. Tudi njihovega političnega vzpona na srečo ni več doživela.

Ljubljanski meščani, ki jih je opisovala v svojih družinskih romanih, so ji kdaj pa kdaj očitali, da je mogoče njene junakinje, pa tudi junake prepoznati. Brez dvoma pa bodo njeni modeli kmalu pozabljeni, ona pa bo ostala avtentična kronistka razreda, iz katerega je izšla.

IVAN POTRČ. Tudi njega se spominjam še iz Maribora, pravzaprav še iz Ruš, kjer sem ga nekajkrat obiskal. Njegova povest »Sin«, ki je izšla, ko je imel 24 let, je že pokazala njegovo globoko zasidranost v kmečkem okolju. Ne bi vedel za slovensko prozo, ki bi bila bolj pristno kmečka. Ko je bil predsednik Društva slovenskih pisateljev, so mu nekateri očitali, da je prerad odhajal »na škofijo«, kot smo rekli, namreč na CK po inštrukcije. Mislim, da so mu delali krivico. Ravnal je po svojem prepričanju, njegova proza pa priča dovolj nazorno, da je znal biti tudi zelo kritičen in da je bil daleč od črno-belega slikanja.

Črtica, pravzaprav satira o O Le Vangu, ki je tik pred drugo svetovno vojno izšla v mariborski reviji »Obzorja«, je zbudila veliko ogorčenosti in odobravanja med levičarji. V njej smo vsi spoznali mariborskega partijskega sekretarja Lea Novaka. Portret, ki ga je postavil pred bralce, je bil izredno zvest: obiskovanje Astorije, njegove kretnje z rokavicami, predvsem pa avtoritativni način izražanja, za katerega ni bilo nobenih dvomov, vse to se je zaman odevalo v kitajsko obleko. Proti temu je Potrč že tedaj postavljal življenjsko širino človeka, ki je čutil z ljudmi.

ANTON INGOLIČ. Še iz slovanskega seminarja se ga spominjam. Mislim, da je bil on tisti, ki je v nekem podlistku v »Slovenskem narodu« na šaljiv način opisal vzdušje, ki je vladalo med nami. Da je bil prvi, s katerim sem imel intervju in o katerem sem hotel poročati v »Sodobnosti«, sem že omenil. Veliko sva se družila še iz časov mariborskih »Obzorij«.

Živo se ga spominjam, kako je pripovedoval o svojem domu, o domači mizarski delavnici. Presenetljivo je, kako zelo je bil povezan z lesom. V mnogih njegovih romanih in povestih prav diši po lesu. Celó v Atenah, kjer smo bili z maturanti gimnazije z izkupičkom od gledališke predstave, je bil edini, ki je ob grškem vinu »krasi« užíval. Na vsaki čaši je namreč plast olja, ki diši po terpentinu. Mi smo ga hoteli odstraniti s tem, da smo nekaj kapljic odlili. Tudi on je znal izredno živo pripovedovati. Kdaj pa kdaj mi je pripovedoval o svojih načrtih, pa tudi iz svojih spominov. Iz svojih pariških let je znal povedati zgodbo o svojem statiranju v gledališču. Da bi si prislužil nekaj denarja, se je ponudil za statista v Operi. Sprejeli so ga. Ko so igrali »Aido«, se je na odru splašil konj, pač zaradi svetlobe in hrupa. Tone, ki je bil kot kmečki sin vaje konj, je splašeno žival v hipu zgrabil za uzdo in rešil predstavo.

TONE ČUFAR. Že v mariborskem Umetniškem klubu sva se hitro sprijateljila. Pripovedoval mi je o svoji mladosti, ki jo je preživljal kot pastir, ko je gonil živino na pašo. Za dobo, ko je bil mizarski vajenec, je vedel povedati marsikako veselo anekdoto. Na primer o tem, kako so mladi vajenci znali prevarati mojstra. Okoli strojev so natrosili oblance, da je bilo videti, kakor da so bili izredno pridni. Pri tem se je včasih zgodilo, da se oblanci niso skladali z lesom, ki je bil ravno v delu. Tudi on mi je govoril o svojih literarnih načrtih. Posebno me je presenetil z načrtom za prav nič socialno povest. Govorila naj bi o srednjeveškem pevcu, ki bi hodil po slovenski zemlji. Precej drugače kakor Cankarjev Kurent, ker je bilo v vsem pripovedovanju mnogo vedrine in poezije. Ob izbruhu vojne je sanjal o tem, da bomo dobili Trst in potem bo vse lažje in lepše. O najini pisni akciji pa sem že pripovedoval.

JOSIP VIDMAR. Med mnogimi razstavami, ki sem jih ob pisateljskih jubilejih pripravil, se živo spominjam Vidmarjeve. Z njo sem potoval v Sežano, kjer je knjižničarka Lučka Čehovin priredila pogovor z Vidmarjem. Po večerji smo skupaj posedeli. Kljub temu da se z njegovim odklanjanjem so-

dobne slovenske poezije nisem strinjal, je bil zame še vedno velika avtoriteta. Pripovedoval sem mu, kako ob predstavljanju pisateljev zlezem tako rekoč v pisateljevo kožo. Zasmel se je, češ, ali mi njegova ne bo pretesna. Ko sem ga že imel ob sebi, sem izkoristil priložnost in ga vprašal, od kod jemlje to neizprosno trdnost v svojih sodbah. Poznal sem namreč vse, kar je napisal v svoji reviji »Kritika«, ki jo je izdajal še pred vojno. Tudi vse drugo, kar je kritiziral, priča o nespremenljivem estetskem kriteriju. Navsezandje se estetska merila spreminjajo, ne samo v času, ampak tudi v prostoru. Kar je na primer v afriškem kulturnem krogu lepo, še ni nujno, da je lepo tudi pri nas. Že samo lepotni ideal ženske je lahko bistveno drugačen. Ni mi dal prav. Trdil je, da je nekaj zakonov, ki so trajni. Prišla sva do njegove uničujoče kritike Župančičeve »Veronike Deseniške«, za katere objavo si je celo poiskal revijo »Dom in svet«, ki mu vendar po svetovnem nazoru ni bila blizu. Ta kritika je povzročila, da Župančič ni napisal nadaljevanja »Friderik romar«. Ali ni škoda? Vidmar je rekel, da mu ni žal. Moral je napisati, kar je napisal. Jaz pa sem mislil na Ozvaldov navdušeni slavospev na »Veroniko Deseniško« v »Ljubljanskem zvonu«. Tedaj sem bil kar ogorčen. Kasneje po Novačanu in Kreftu sem se tudi jaz ohladil.

Po naključju sem bil navzoč, ko sta se ob sprejemu za Prešernov dan srečala Vidmar in Glazer. Vedel sem, da je Glazerja Vidmarjeva kritika njegovih »Pohorskih potov« zelo prizadela. Ker sem sedel nekoliko stran od prehoda, na katerem sta se srečala, nisem slišal, kaj sta si povedala. Vidmar mu je ob nagradi vsekakor čestital, vendar ne na enem ne na drugem obrazu nisem videl smehljaja, ki običajno spremlja tak prizor. Če se prav spominjam, sem utemeljitev za nagrado napisal jaz. Glazer mi je pisal, da se zaveda »mojih zaslug«, da pa bom z ljudmi, ki s tem ne bodo zadovoljni, moral opraviti sam.

Zdi se mi, da je Vidmar precej cenil moje poznavanje svetovne književnosti. Ko sem na razstavi o Levstiku razstavil nekatera dela, ki so v Evropi izšla, medtem ko so bile Levstikove pesmi v bunkerju, je to idejo pozdravil in me spodbudil, da bi napisal nekako vzporedno kronologijo za svetovno

in slovensko književnost. Mislil je celo, da bi to izšlo ob koncu slovenske enciklopedije. Danes bi bila taka kronologija seveda odveč.

MIŠKO KRANJEC. »Pot med akacijami« je bila njegova prva novela, ki sem jo bral. Bil sem navdušen. Nenadoma je pred menoj vstal povsem nov svet. Mehki lirizem prekmurske pokrajine, predvsem pa ljudje, ki so jim sicer očitali, da so preveč tolstojanski, so bili tako zelo drugačni, drugačni od vseh naših predstav o slovenskem kmetu. Skozi njegove romane so se zvrstili preudarni kmetje s svojimi sanjami o novem življenju, razmišljajoči, modri starci, otroci z vsemi svojimi majhnimi, a tako pomembnimi opravki in žive, tako žive žene. Nekega večera, se spominjam, sva sedela v kavarni Nebotičnika in pripovedoval je o svojem domu. Celopovabil me je, naj pridem, tedaj ko bo »kruh mlad«. Zanimiva se mi zdi misel, ki jo je tedaj izrekel. Govorila sva o Cankarju. Rekel je, da njegove ženske »ne živijo«, da jih ne bi mogel srečati nikjer v življenju. Z izredno vitalnostjo njegovih ženskih likov da se vsekakor niso mogle primerjati. Z Miškom sva bila kolega v slovanskem seminarju, čeprav sva se tam le redko videvala. Ko sem bil urednik »Eдинosti«, mi je pošiljal zložno pripovedovane prave pravcate duhovite podlistke s politično ostjo, kakor so v novinarski teoriji »predpisani«.

Laskalo mi je, da je bil z mojo oceno svoje »Povesti o dobrih ljudeh« zelo zadovoljen.

MOJA PRVA KNJIGA. Na enem zadnjih sestankov kulturne skupščine sva sedela skupaj s Tonetom Pavčkom. Tedaj mi je naročil, naj pripravim »Prvence slovenske moderne« in jim napišem spremno besedo. Iz spremne besede je nastala ob kompletu štirih faksimilov še knjižica o začetkih slovenske moderne. Mislím, da je zaradi takrat precej visoke cene zgrešila svoj namen, ali bolje: svoje bralce.

»**SPOMIN ČLOVEŠTVA**«. Že v Mařiboru sem predaval na Pedagoški akademiji, najprej svetovno, potem pa slovensko literaturo, v Ljubljani pa sem na oddelku za knjižničarstvo na

Pedagoški akademiji predaval o zgodovini knjig in knjižnic. Sam predmet je bil dovolj zanimiv, da mi nikoli ni zmanjkalo slušateljev. Nekateri so sedeli, kjer je pač bilo, tudi za mojim hrbtom. Ko sem govoril o »medicinski knjižnici« na otoku Kosu sem omenil tudi Hipokratovo prisego, ki zdravnikom nalaga, da svojega znanja ne smejo izrabiti za to, da bi bolniku škodovali. Ko sem se ozrl, sem videl za seboj zdravnico, ki je bila obsojena, da je nekoga zastrupila. Ker ni mogla več izvrševati svojega poklica, se je hotela posvetiti bibliotekarstvu. Če bi se zavedel, da je tudi tokrat na mojem predavanju, bi mesto o Hipokratu izpustil.

Odločil sem se, da bom ta svoja predavanja objavil v knjigi. Vse knjige, ki so obravnavale to snov, so se mi zdele preveč faktografske, nekako »obvisele so v zraku«. V zgodovini knjige, sem sodil, se kakor v vzratnem zrcalu zrcali vsa kulturna, pa tudi obča zgodovina. Bolj ko sem se poglobljal v zgodovino, bolj me je pritegnila. Iskal sem vedno nove vire in vedno znova dopisoval in spreminjal oznake dob.

Na knjigi sem visel celih dvanajst let, pač tudi zato, ker si še nisem znal urediti prave dokumentacije. Prvo oceno je napisal dr. Bohinc, ki je pred mano predaval to snov na knjižničarskih tečajih. Za zavihke knjige pa je sestavil Pavček kar preveč laskavo predstavitev. Knjiga je izšla v 1500 izvodih in je bila zelo kmalu razprodana. Zaman sem kak mesec po izidu iskal nekaj več izvodov, ker mi avtorski pri velikem številu znancev niso zadostovali. Priznam, da me je uspeh veselil.

Še nekaj: istega leta 1982 sta izšli angleška knjiga moje sestre Lidunke o betonu in knjiga mojega sina Mladena o fašističnem gospodstvu.

JANKO LAVRIN. Z njim sem se seznanil pravzaprav po pomoti. Na univerzi sem kot rusko navdušen študent nosil rusko srajco. A ne samo tako iz črnega klota, ampak tudi belo, ki je bila med študenti redka. Edini, za katerega sem vedel, da se oblači kakor jaz, je bil Ptujčan Blumenau, sin ruskih emigrantov, Lavrinov dober znanec. Ne vem, če sem mu bil podoben, vsekakor me je z njim zamenjal. Veselo me je pozdravil, jaz pa sem ga pustil nekaj hipov v zmoti. Prav toliko, da

sem se lahko predstavil. Kasneje sva se še večkrat srečevala. Ko je prišel iz Anglije, se je ustavil v Mariboru in obiskal tudi gledališče. Igrali smo Priestleyevega »Inšpektorja na obisku«. Drugo jutro je pustil v gledališču zame sporočilo, da bi se rad srečal z menoj. Dobila sva se v Astoriji. Povedal je, kako da je videl več predstav »Inšpektorja« drugod – to je bila tedaj evropska uspešnica –, da pa se nam te predstave nikakor ni treba sramovati, je rekel, da je celo boljša od mnogih slavnejših. Ob neki drugi priložnosti, ko sem bil veliko kasneje po opravih spet v Mariboru in je bil Lavrin namenjen v Ljubljano, sem ga ob povratku vzel v avto s seboj. Te poti se živo spominjam. Namenoma sva se peljala čez Slovenj Gradec, ker sem mu hotel pokazati Dravsko dolino, ki se je ob čudovitem vremenu pokazala v vsej svoji lepoti. Vso pot je pripovedoval o svojih doživetjih med balkansko vojno, ko je kot ruski dopisnik prepotoval vojno območje in tudi večkrat prečkal državno mejo, pa tudi fronto. Tudi kasneje v Piranu, kjer sem bil na počitnicah, sem bil večkrat pri njem. S ponosom mi je razkazoval staro omaro, ki jo je poslikala njegova žena.

PEN. Priznam: bil sem kar ponosen, ko so me sprejeli v PEN. Verjetno se je to zgodilo bolj zaradi tega, ker sem bil ravnatelj NUKa kot zaradi mojega književniškega dela. Z velikim veseljem sem hodil na sestanke najprej v Portorožu, potem pa na Bledu. Z zanimanjem sem sledil referatom, včasih tudi diskutiral. Najbolj pa so me pritegnili pogovori izven dnevnega reda. Občudoval sem Kitajko Han Suyin, ki je suvereno prehajala iz francoščine v angleščino in takoj zopet nazaj. Jaz sem potreboval za tak prehod vedno več časa in navora.

FRANCE BEVK. Odkar sem stalno prihajal v društvo, sem se često z njim srečeval. Posebno okoli prvega, ko je pisal položnice, ki jih je kurirka Pavlica zvesto nosila na pošto, ni pa nikoli izdala, za koga je bil denar namenjen. Hudomušno smo sklepali, da gre za alimente.

Prvič sem slišal za njegovo ime na predstavi »Kajna« v mariborskem gledališču. Ob prizoru, ko junak potepta italijansko zastavo, smo navdušeno ploskali. Prvič sem doživel

ploskanje na odprti sceni. Bil sem še v srednji šoli. Ko sem se vračal zvečer domov, bi šel najraje kar v vojsko proti Italijanom. Bevkove prve knjige s Kraljevimi ekspresionističnimi naslovnici sem prebiral, ker sem pričakoval moderno prozo, ki bi si jo rad vzel za zgled.

MARIJA KMETOVA. Vsak dan sem jo srečeval v društvu. Sedela je na stolu pred pisalnima mizama in poslušala, kar se je dogajalo. Pisatelji so prihajali in odhajali, kdaj pa kdaj so se z njo pogovorili, ona pa je menda na svoj način uživala družbo, saj je živela čisto sama. Z Zofijo Kumbatovičevo, našo v prvih letih skoro nedosegljivo vestno uradnico, sta se izredno dobro razumeli. Ko je zbolela, sva jo šla z Zofijo obiskat. Zelo nama je bila hvaležna. Po njeni smrti je ostal njen stol prazen. Dolgo nam je manjkala.

CANKAR V DESETIH JEZIKIH. Ob sestanku PENa leta 1971 v Piranu sem pripravil razstavo Cankarjevih del v tujih jezikih. Ker so bili na voljo prevodi »Hlapca Jerneja« v več jezikih, sem si naprosil pisatelje za literarni večer. Kitajsko je brala Han Suyin. Brali pa so tudi drugi priznani pisatelji, katerih imena so v literarnem svetu nekaj pomenila. Ker Poljaki niso imeli »Hlapca Jerneja« v prevodu, je Poljak bral »Kostanj posebne sorte«. Za afriški jezik – mislim, da gre za jezik plemena Yoruba – seveda ni bilo prevoda, zato smo se odločili, da damo Afričanu Christophu Assmoiju iz Slonokoščene obale v angleškem prevodu vsaj nekaj verzov, ki bi jih lahko na hitro prevedel. Najkrajši tekst, ki je bil tudi Afričanu najbolj všeč, je bilo Župančičevo geslo: »Kuj me življenje, kuj...« Ker ima ta jezik več različic in se glasi v pesmih drugače kakor v vsakdanjem življenju – tako sem vsaj jaz razumel njegovo razlago –, je Assamoi geslo zapel. Naprosili smo televizijo, ki naj bi snemala. Res so prišli, a posneli so le nekaj uvodnih slik in takoj odšli. Baje se jim je mudilo na neko tekmo, tako so pisatelji komentirali njihov odhod. Meni pa je bilo žal, ker se nam je tako izmuznila edinstvena priložnost, da bi imeli tedaj najbolj znane svetovne pisatelje v interpretaciji Cankarja vsaj na posnetkih.

SOYINKA. Sedel sem na barskem stolčku v restavraciji na Bledu. Ob meni pa je sedel Afričan Soyinka in pripovedoval svojemu sosedu na drugi strani o svojem svetovnem nazoru. Bil je vzgojen v jezuitski gimnaziji. Ko je že odrasel, imel jih je menda že čez trideset, tedaj se je vrnil k veri svojih očetov. »I am worshipping the god of iron,« je rekel. Nisem razumel, kako je mogel zapustiti neki razumsko in logično zgrajen verski sistem, kakor ga kaže tomistični katolicizem, za verstvo, ki je za intelektualca vendar primitivno. S tem se nikakor ni strinjal. Da so pri gradnji železnice mnogi inženirji, ki so imeli za seboj enak razvoj. Jaz pa sem razmišljal o tem, kako močna mora biti želja po novi identifikaciji naroda, ki si skuša tako pomagati. Kdo bi si mislil, da bo Soyinka desetletje in pol kasneje dobil Nobelovo nagrado!

TUNIŽAN SENI. Še enega gosta na sestankih PENa bi rad omenil. To je bil Tunižan Mohamed (?) Seni. Ni bil kdove kako bleščoč, a zelo navdušen razpravljalec. Vse mu je bilo izredno všeč. V francoskih aleksandrincih je opeval Bled in njegove goste. Poleg sekretarke Elze Jerebove sem bil celo jaz deležen njegovega pesniškega navdiha.

TUNIS. Med Jugoslavijo in Tunisom je bila po pogodbi o kulturnem sodelovanju določena tudi izmenjava pisateljev. Pogodba je ležala celo leto v Beogradu, ker tam ni bilo nobene zanimanja za deželo, ki kulturno, predvsem pa nakupovalno ni bila zanimiva. Končno je prišla ponudba tudi k nam v Slovenijo. Jaz pa sem z veseljem sprejel možnost obiskati to deželo, ki me je spominjala na »Tisoč in eno noč«. Vsaj tako sem si zamišljal svoje bivanje v Tunisu. Prvo presenečenje me je čakalo že na letališču. Uradnik z ambasade je prišel na letališče, ker je menda upal, da bo prišla kaka pošta od doma. Povedal mi je, da so pričakovali pisatelja iz Jugoslavije že prejšnje leto.

Kar je v Tunisu napravilo name največji vtis, so bili mladi ljudje, ki so vodili razne »maisons de la culture« in »maisons de la jeunesse« po raznih večjih mestih. Povsod se je poznala nekdanja francoska nadvlada. Tudi hotel, v katerem sem stanoval, je bil po evropskem standardu. Pri kosilu je bila na

mizi vaza, v kateri pa niso bile rože, ampak vejice z datlji, ki si se jih lahko po volji najedel.

Ponudili so mi tudi dobro vino, ki ga pa redki muslimani seveda niso naročali. Zdi se pa, da abstinenca ni bila pretirano stroga. Na večerji, ki so jo priredili gostu na čast, so mi tudi ponujali vino. Ker ga nihče drug ni naročil, sem ga tudi jaz odklonil. Šele po koncu oficialnega dela sem šel z nekaterimi mlajšimi pisatelji v bar, kjer pa je bilo na voljo dovolj alkohola. Moji kolegi se ga niso pretirano branili ...

Nekega jutra so me odpeljali v Kairouan, znamenito sveto mesto muslimanov. Z mano je bil samo šofer, ker so bili drugi pisatelji zadržani, sicer pa – so mi rekli – me bodo tam z veseljem sprejeli. Mesto je tako rekoč sredi puščave, oziroma sahela, vsaj tako, se mi zdi, so imenovali pokrajino, ki še ni čisto puščava, a v njej raste kvečjemu kakšna trava ali tu pa tam kak grm. V Kairouanu je med starimi hišami nekaj novejših, ki pa se zelo lepo vključujejo v staro arhitekturo. Pri vratih v mošejo je vabil k molitvi postaran muezin, ki pa se ni mogel več povzpeti na minaret. Pogovor, ki sem ga imel s tamkajšnjimi pisatelji, je bil nadvse zanimiv. Tema: sodobna francoska literatura. Nekaj prisotnih avtorjev je pisalo francosko, ker jim je ta jezik bil jamstvo za večji krog bralcev.

Pot iz Kairouana nazaj v Tunis mi bo ostala v spominu. Bila je že pozna noč, na nebu je bilo vse polno zvezd. Samo z roko bi segel, pa bi si lahko katero vzel s seboj, tako so bile blizu. S šoferjem sva ure in ure molčala. Užival sem tišino in samoto. Kakor da bi me objemale neznane sile, ki so puhtele iz zemlje. Ne znam opisati čudovite lepote nočne puščave. Vse prehitro se je avto ustavil pred hotelom.

Zaljubil sem se v Tunis.

BREŽE (FRESACH). To je majhna vas na Koroškem, kako uro vožnje z avtom severno od Beljaka. Od tod je doma žena predsednika koroških pisateljev Waltherja Nowotnyja. Ker gre za izrazito turistično letovišče z odlično organiziranim kmečkim turizmom, je Novotny prišel na idejo, da bi podobno kot slovenski PEN na Bledu tam zbral pisatelje alpskih dežel, ki naj bi se dobivali vsako leto tri dni ob praz-

niku vnebohoda. Poleg Avstrijcev, Bavarcev in Luksemburžanov so bili povabljeni še Poljaki, Čehi, Madžari, Romuni in Slovenci. S Filipičem se udeležujeva teh srečanj že več kakor četrt stoletja. Verjetno je to edini kraj v srednji Evropi (med »kapitalisti«, kjer so se v najlepši slogi sestajali pisatelji že v času najostrejših političnih polemik. Žal se ti sestanki včasih pokrivajo z blejskimi, tako da se je treba odločiti ali za eno ali za drugo. Razlika med obema srečanjema ni toliko v temah, ki jih obravnavajo, kot v mnogo ožjem izboru. Poleg nekaterih bolj ali manj stalnih gostov je vedno nekaj mlajših novih pisateljev. Korošci so na »duha Fresacha« na moč ponosni, sama vas pa je tudi že od nekdanj zglede tolerance. Poleg katoliške in protestantske cerkve je tu še znameniti protestantski diecezanski cerkveni muzej v prvi protestantski molilnici po tolerančnem ediktu. Za nas Slovence je pomemben, ker med šestimi slovenskimi protestantskimi knjigami hrani dve, ki jih ni nikjer drugje, dve pa sta samo še v Kopenhavnu. Zanimiva je Dalmatinova Biblija, ki se ji pozna, da je presekana, ker je bila zazidana in jo je kmet ob prezidavi s krampom ranil.

V Brežah ima svojo hišico upokojeni protestantski škof Oskar Sakrausky, ki si je s študijo o kriptoprotestantih v Zagoričah in z izdajo Trubarjevih predgovorov pridobil zasluge za našo zgodovino protestantizma.

RAŠICA. Za proslavo Trubarjevega jubileja so se odločili, da obnovijo Trubarjev mlin v Rašici. Načrt za adaptacijo je napravil arhitekt Loboda, s katerim sem že prej sodeloval pri knjižnih razstavah, ki sem jih pripravljaj. Dal je podreti vmesne zidove in tako dobil veliko dvorano, v oknih pa je dal namestiti živobarvne vitraže z osebami, ki so bile kakor koli povezane s Trubarjevim življenjem. Za vsa okna sem poiskal portrete, na stenah pa sem s citati iz Trubarja sestavil Trubarjevo življenje in z grafičnimi prikazi starih mest označil Trubarjevo življenjsko pot. Prva stran Katekizma z znamenitim besedilom »Vsem Slovincem ...« pa je bila zapisana v zlatu. V nekakšnih stebrih pa so bile razstavljene kopije naslovnice za Trubarjeva dela. Delo ni bilo lahko. Pri

odbiranju posameznih navedkov mi je precej pomagal Jože Javoršek.

Ob odprtju Trubarjeve domačije je govoril tedanji predsednik jugoslovanskega predsedstva albanski pisatelj Sinan Hasani. Njegovemu govoru se je poznalo, da mu je dal glavne podatke Matjaž Kmecl. Sedel je v drugi vrsti poleg mene in dogovorila sva se, da bova pri »Zdravljici« vstala. Tudi Vidmar, ki je sedel pred nama, se je s tem strinjal. Ker smo sedeli spredaj, so po kratkem oklevanju vstali tudi vsi drugi. Tako je verjetno prvič na neki uradni proslavi zazvenela himna, ki je nadomestila staro, vse preveč junaško besedilo.

Dvomi. »Kdor nikdar dvomil ni, ni nikdar veroval«. Na ta Luthrov stavek sem naletel že zelo zgodaj. Z njim sem opravičeval dvome o tem, ali je vse prav, kar počne oblast, navsezadnje: »moja« oblast. Najhujša razočaranja sem doživljal, ko so prihajale na dan podrobnosti o trpljenju na Golem otoku. Odločno sem odklanjal tezo, da je bil to edini način, s katerim smo se izognili državljanski vojni in sovjetski intervenciji. Izjava CK, da so imeli zaporniki na otoku nekakšno samoupravo, ki ji je pripisati marsikako krutost, me je ogorčila. Preveč me je spominjala na umikanje pred odgovornostjo Cerkve, češ španska inkvizicija je bila španska državna zadeva, za katero papež ni bil odgovoren, saj se z njo ni strinjal. Znano mi je bilo, da je znal papež svoje nestrinjanje v srednjem veku zelo energično uveljaviti... V čem je tu razlika? Sicer pa, sem si rekel, tudi Rimljani zaradi nevrednih Petrovih naslednikov niso nehali verovati.

Moje levičarstvo je slonelo bolj na čustvenem dožemanju kot na razumskem dokazovanju. Bral sem marksistično literaturo in vedel o teoriji verjetno več kakor marsikateri partijski sekretar. In vendar me je mnogo bolj kakor teorija prepričevalo leposlovje: Ehrenburg, Fedin, Babelj, Barbusse, Upton Sinclair, Silone, posebno pa nemški avtoji Glaeser, Brecht, Heinrich Mann, Kisch, Tucholsky in mnogi drugi. Za mene, ki me je ta literatura navduševala, je bila komaj rešljiva uganka, da ti pisatelji niso imeli vpliva na nemško miselnost, saj Hitlerjevega prihoda na oblast ni

ustavila niti za eno leto, niti za en mesec. Je bil Mayev Kara ben Nemsy, oziroma Old Shatterhand, ki je kljub prvotnemu podcenjevanju pokazal moč »nemške pesti«, res močnejši od vse leve literature pred Hitlerjem?

SIMBIOZA. Mislim, da je bil anarhist knez Kropotkin, ki je kot protiutež Darwinovemu zmagovanju močnejšega nad šibkejšimi v naravi, kakor ga je razlagala in se nanj sklicevala liberalna ekonomija, postavil medsebojno pomoč raznih živalskih vrst.

Dobro se zavedam velike kulturne vloge, ki so jo imele stare samostanske knjižnice v preteklosti. Bile so včasih prave zakladnice tedanje znanosti. Poleg večine bogoslovnih knjig namreč ni malo posvetnih del iz zgodovine, prava in medicine, pa tudi drugih področij.

Ko sta prišla knjižničarka splošnoizobraževalne knjižnice in pater Metod iz kapucinskega samostana v Krškem in me naprosila, naj uredim tamkajšnje samostansko knjižnico, sem se brez pomislekov odločil za tako delo. Čim bolj sem se poglobljal v stare knjige, tem bolj me je to urejevanje pritegnilo. Tudi iskanje knjig stare jezuitske knjižnice po katalogu v NUKu, tema, ki sem jo uporabil za simpozij o jezuitih v Sloveniji, me je seznanjalo z nekaterimi avtorji in njihovimi deli. Imel sem možnost, da to poznavanje kmalu izkoristim. Še bolj pa sem užival v knjižnici kamniškega frančiškanskega samostana. Zdaj, ko so knjige že lepo razporejene po razredih starega kataloga na policah in celo v glavnem že popisane, sem zadovoljen, saj je pravzaprav prvič, ko je pred menoj delo, ki je konkretno, ki je vidno in ki se da otipati. (Med obiskovalci knjižnice je bila tudi skupina slabovidnih, ki sem jim dal otipati debele hrbte starih foliantov in tudi razliko med pisnimi podlagami papirusom, pergamentom, usnjem in papirjem so lahko spoznali.) Tudi delo v nazar-skem frančiškanskem samostanu, kjer sem šele na začetku, se mi zdi zanimivo, čeprav je zaradi izgubljenega starega kataloga težje. V glavnem pa se počutim kot arheolog, ki pod običajno plastjo ne le prahu, ampak knjižnih listov odkriva zanimive najdbe, na primer v raznih rokopisnih pripisih.

Kar mi je pri tem delu posebno všeč, je druženje z menihi,

ki živijo brez »prirojene sle po lastnini« in se dobro zavedajo, da se moj svetovni nazor bistveno razlikuje od njihove vere, in to razliko spoštujejo. Ali ni to klasičen primer Kropotkinove simbioze?

»**PET PEDI**«. V teh spominih sem nanizal drobce svojih doživljajev in doživetij, kakor so mi ne vedno po kronološkem redu prihajale na misel. Poleg očetove kronike, ki mi je rabila v oporo, sem le izjemoma segel po dokumentiranih virih.

Skozi moje roke je šlo tisoče starih knjig, v katerih se avtor obrača neposredno na »dobrohotnega bralca«. Zato mi ne smeta zameriti, draga bralka, dragi bralec, da tudi jaz uporabim ta nekam starinski način. Ko zdaj pet pedi pred koncem skušam urediti to svoje življenje in, kot mi je oče citiral Platona, da se moraš posloviti od življenjske pojedinine ne presit pa tudi ne lačen, se zavedam, da sem v spominu najbrž kako stvar omilil, morda celo olepšal, ko sem se pretikal in opotekal med navdušenjem in razočaranjem.

VSEBINA

I. Maribor – mesto moje mladosti	7
II. Emigrant	123
III. Zanos obnove	159
IV. Med knjižničarji in književniki	201

Jaro Dolar
SPOMINI
V preddverju literature
1. izdaja

Urednik Bojan Osterc
Lektoriral Pavle Vozlič
Opremil Bronislav Fajon
Založila Založba Obzorja Maribor
Za založbo Pavla Peče
Natisnila Tiskarna Ljudske pravice, 1995
Naklada 800 izvodov
ISBN 86-377-0778-5

Po mnenju Ministrstva za kulturo št. 415-29 z dne 9. 12. 1994 se za knjigo
plačuje davek od prometa proizvodov po stopnji 5%.

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

COBISS #

0000068905

jimi
sve
ma-
ga-
kot
ma
nih
aje
lje-

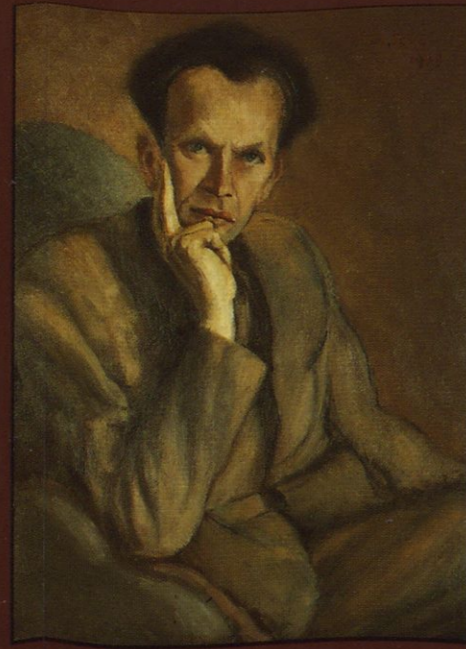
valca in opazovalca družbenega vrenja v dvajsetem stoletju, vendar pa že skopi biografski podatki nakazujejo, da gre za izrazito dejavnega in pokončnega moža.

Rodil se je 23. junija 1911 v Mariboru, mestu, ki je vtisnilo pečat ne zgolj njegovim zgodnjim letom med 1. svetovno vojno in po njej, pač pa mu je v svojevrstno oporo in izziv vse življenje. Kot bivši časnikar, urednik, prevajalec, upravnik SNG v Mariboru, upravnik Študijske knjižnice v Mariboru in končno kot ravnatelj NUK v Ljubljani nam v svojih Spominih razkriva marsikatero težnjo in potezo tako imenovane polpretekle zgodovine, ki je doslej neupravičeno ostala na obrobju ali pa je bila povsem prezrta. Jaro Dolar je dodobra spoznal pravo plejado pomembnih osebnosti, ki se nam tokrat razkrivajo z manj znane strani.

Slog Dolarjevega pisanja je jednat, pregleden, z izrazitim občutkom za drobne poteze, ki pa nam v trenutku zarišejo polno in živo podobo preteklih dogodkov. Svoje delo je razdelil na štiri večja poglavja: Maribor, mesto moje mladosti, Emigrant, Zanos obnove in Med knjižničarji in književniki. Gre za polnokrvno knjigo, ki lahko s svojo močjo pritegne vsakogar, ki je ta obdobja sam doživljal ali pa si želi o njih ustvariti svežo podobo, neobremenjeno z že prežvečenimi resnicami oziroma z njihovimi »surrogati«.

ISBN 86-377-0778-5
9 788637 707783

Jaro Dolar

SPOMINI

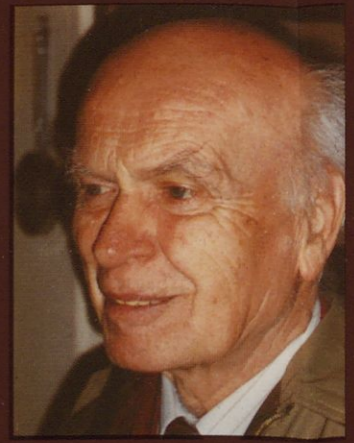
Jaro Dolar

Jaro Dolar
SPOMINI

V PREDDVERJU
LITERATURE

Malo je ljudi, ki lahko s svojimi spomini sežejo vse do prve svetovne vojne in ki so hkrati zaznamovali družbeno in kulturno dogajanje v Sloveniji v tolikšni meri, kot prav Jaro Dolar. Sam se sicer nanaša za enega od »akterjev« v teh burških obdobjih slovenske zgodovine, kar se vidi in prepozna v vlogi spremlja-

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

459658